

ఓమ్

శ్రీమద్భాద్రాయణమహర్షి ప్రణీత

బ్రహ్మసూత్రములు

శ్రీశాంకరశారీరకభాష్య - తదాంధ్రానువాదవిశేషాంశసమేతములు

ద్వితీయాధ్యాయ - ద్వితీయపాదము

ఆంధ్రానువాదకులు :

వ్యవహారధురీణ, కవితాప్రవీణ, వేదాంతపారీణ,

ఆంధ్రభగవద్గీతాప్రభృతిగ్రంథకర్త

శ్రీ పాటిబండ సూర్యనారాయణమాత్యులు

గుంటూరు

1362
211/UDL
R.O.P

Accd
13615

ప్రథమ ముద్రణము

300 ప్రతులు

ఆనందనామ సంవత్సరము

శాలి, గౌరవ - పూణె, 1975

Academy
136/5

గుంటూరు

వంచాశ్రీ ముద్రాశ్రీరకారయందు

సమ్మదితము

141. 441
శ్రీ

కృతజ్ఞత

ACNO
13615

వేదాంతవిద్యాప్రియులారా !

మాన్యులు, బ్రహ్మణ్యులు నగునస్మత్ప్రత్యపూజ్యపాదులు తమప్రాణ ప్రయాణదివసమువఱకు భగవదనుగ్రహముచే బ్రతిపదార్థతాత్పర్యవిపరణములతో నిర్దుష్టముగ నాంధ్రభాషలో వివరించుచు వచ్చిన “బ్రహ్మసూత్ర శ్రీశాంకరశారీ రక మీమాంసాభాష్యవిశేషాంశములు” యథాతథముగా లభ్యమైనంతవఱకు బ్రచురించువని యిప్పటికి బూర్తియైనదని చెప్పటకు సంతోషించుచున్నాను. వ్రాత గ్రంథము నత్యంతశ్రద్ధతో, వివిధదైవికక్షేత్రములను సహించి, సరిచూచి ముద్రణ యోగ్యత కల్గించిన మాన్యులు, సహృదయులు, నిష్కాములు. సారస్వతసేవానిర తులు, బ్రహ్మతత్త్వానందమగ్నులు, నిరాడంబరులు, నగు “పండితకవిప్రియ” బ్రహ్మ శ్రీ చతుర్వేది అమరేశ్వరశాస్త్రిగారు. వారు శ్రీమకర మైనయీభారమును వహించుకుండిన నీగ్రంథముద్రణము జరిగియుండెడిది కాదని నానిశ్చయము. వారు సమక్ష మున గృతజ్ఞతావచనములగూడ స్వీకరించని నిర్మలహృదయులు. ఇక బారితోషి కముమాల చెప్పనేల! వారికి నాకృతజ్ఞత నెంతగా నెట్లు తెలుపదగునో సరిగా దెలియనినన్ను మన్నింప వేడుచు, వారికి హృదయపూర్వకవందనసహస్రముల నర్పించుచున్నాను. ఈ గ్రంథమున మొదటి 40 పుటలు ముద్రణ మగునంతవఱకు శ్రీ శాస్త్రిగారు గ్రామాంతర మేగియుంటచే వారు చూడనందున బెక్కదొసగులుండ వచ్చును; గాన బాతకలు మన్నింప బౌద్ధితులు.

కొన్ని సంవత్సరములక్రిందటనే ప్రకటింపబడిన ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమ పాదము, ద్వితీయాధ్యాయ ప్రథమపాదము గలగ్రంథముల సభ్యాత్మవిద్యయం దభి రుచి గలపెద్దల కెందఱకో సమర్పించియుంటిని. ప్రస్తుత మున్న కాగితపుగటపువలన ద్వితీయాధ్యాయ ద్వితీయపాదము కొలదిప్రతులమాత్రమే ముద్రింపించగల్గితిని. ఇట్టిగ్రంథములు చదువువారు నానాటికి తరిగిపోవుచుండుట శోచనీయము. అయినను వేదాంతార్థాభిరుచి గలకొందఱకే నుపయోగించు ననున ద్దేశముతోడనే యీ గ్రంథములు ప్రచురింపబడినవి. సహృదయులు వీరిని స్వీకరించి పఠించెదరుగాక.

గ్రంథభాగమును గ్రంథకర్తగారు వ్రాసినతరువాత ఋషిపరిశీలనమున కెట్టియవకాశము కలిగియుండలే దనవచ్చును. కాననీగ్రంథభాగము యథాతథముగ

ముద్రించుటయైనది. అభిమాను లగుకొలదిమందికైన నీగ్రంథ మువయోగించిన రచయితయు నేనును ధన్యులము.

బాల్యమునుండి మాసుఖజీవనయాత్రకు గారకులై నేటికిని బ్రత్యక్షముగా గాకున్నను బరోక్షముగనే వారికరుణాపూరితదృక్కుల మాయెడ బసరింపజేయుచు మమ్మనుగ్రహించుచుండునస్మత్ప్రతిపూజ్యచరణులు (గ్రంథకర్త) శ్రీసూర్యనారాయణరావుగారును, అత్యంతాదరముతో నియమబద్ధముగా నన్ను బెంచిన మామాతృదేవి శ్రీమతి ఆదిలక్ష్మమ్మగారును నాకు నిత్యము వ్రాతస్మృతీణులు మాతెండిగారు వ్రాసిన యీచిన్నిపద్యము వారిధ్యేయమైయుంటచే మాకు నిత్యసతీయమై మా కాలంబన మగుచున్నది.

కం॥ గురుఁ డొకశంకరుఁడేనుమి; | ధర హనుమతుండు యిష్టదై వమునుమ్మి;
వరమాత్మను నేనే యని | కర మెఱుఁగుట నాకు ముక్తికై వల్య మగున్ .

ఈగ్రంథము త్వరితగతి నచ్చొత్తించి ప్రకటించుటకు నన్ను బ్రోత్సహించిన మాసన్నిహితులు, శ్రేయోభిలాషులు కీ॥ శే॥ వాటిలాడ కృష్ణయ్యగారికిని, ముద్రించి యందజేయగనే గ్రంథవిషయములను జదివించుకొని విని, సరామర్పించి, యానందించిన శ్రీశ్రీశ్రీ అనంతానందసరస్వతీస్వామిపాదాల (పూర్వార్వాశ్రమమున శ్రీ నందిగామ రామరాజుగారు) వారికిని నాకృతజ్ఞతాపూర్వక వందనము లర్పించుచున్నాను.

గ్రంథముల సమర్పించుచు సావకాశముగ బరిశీలించి తమయభిరుచి ననుగ్రహింపుడని నివేదించిననామనవిని జత్తగించి నిష్పక్షికముగ దమపీఠిక ననుగ్రహించిన 'వేదాంతపారీణ - కవిశేఖర - కవితామహేశ్వర....' ప్రధృతి బహుభిరుదవిరాజమాను లగు శ్రీ మిన్నిశంటి గురునాథశర్మగారికిని దమయమూల్పాభిప్రాయముల దయచేసిన పండితప్రవరులు, వేదాంతవిద్యాపారీణులు నగు బ్ర॥శ్రీ మున్నంగి పున్నయ్యపంతులుగారికిని, కీ॥ శే॥ 'ఆర్షవిద్యాభూషణ' శ్రీ జటావల్లభుల పురుషోత్తము, ఎం.ఏ. గారికిని వినయపూర్వకముగ నాయనేకాభివందనముల సమర్పించుచున్నాను.

హనుమత్ప్రసాదము
అరండల్ పేట, గుంటూరు.

1-2-75

ఇట్లు విన్నవించు బుధజనవిదేయుడు,
పాటిబండ ప్రసాదరావు,
ప్రకాశకుడు.

పీఠిక

—o—o—o—

ఆర్యమహాశయులారా! స్వాగతము.

బాదరాయణుల బ్రహ్మసూత్రములకు శ్రీశంకరభగవత్పాదులు వ్రాసిన భాష్యమున ద్వితీయాధ్యాయ ద్వితీయపాదమున కీగ్రంథ మాంధీకరణము. దీనిని పాటిబండ సూర్యచారాయణామాత్యులు వ్రాసిరి. పాటిబండవా రాశ్వేలనియోగి బ్రాహ్మణులు, భారద్వాజసగోత్రులు. గుంటూరుజిల్లా సత్రెనపల్లి తాలూకాలోని పాటిబండ వీరిస్థానము. ఆగ్రామాధికారులను పాటిబండవారే. పాటిబండవారు పండితులు పాటిబండ గురుమూర్తి గద్వాలసంస్థానమున వార్షికసత్కార మందిన పండితకవి ఈయన 22 వర్ణనలతో ఋశ్యశృంగోపాఖ్యాన మనుబృహద్గ్రంథమును రచించెను. వీరియన్నగారు పురుషోత్తమకవి పిల్లలు పుట్టిపోవుచుంటచే దల్లిదండ్రులు వీరిని పిచ్చయ్య అనెడివారట. ఆపేరే యంతట వ్యాపించినది. వీరు 1809 జనించి 23-7-1882 గతించిరి. ఈపిచ్చయ్యగారు చిత్రకేతూపాఖ్యానమును, శివరాత్రిమాహాత్మ్యమునేగాక అచ్చతెనుగులో కంసవిజయమును వ్రాసిరి. కంసవిజయము నా పీఠికతో 1929 అచ్చుపడినది. వీరికడ నందఱో శిష్యులుండెడివారట! తురగా వేంకటరాజమున్నగువారు వీరిశిష్యులే. మనకవిగారితండిగారు వేంకటప్పయ్యామాత్యులునువీరిశిష్యులే. వేంకటప్పయ్యగారు 1840 జనించి 1890 గతించిరి. వీరువ్రాసినశివస్తవరాజమును, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును వారిద్వితీయపాత్రులు శ్రీవేంకటరమణయ్య(అడ్వకేటు)గారు ప్రభులింగలీలను వారిమనుమడగు శ్రీవేంకటప్పయ్యగారు (అడ్వకేటు) నచ్చువేయించిరి. ప్రభులింగలీలలో వేంకటప్పయ్యకవిగారు తమకవితాపాండితీవైభవములనెల్లఁ జూపిరి. ఈవేంకటప్పయ్యకవిగారిశ్చతీయపుత్రుడు మన సూర్యచారాయణామాత్యులు. తల్లి వేంకటసుబ్బమ్మగారు. జననము 1879 వత్సరము. వీరు తమవినతిండిగారగు వేంకటరమణయ్యగారు విజయవాడలోఁ బ్రముఖ న్యాయవాదులై యుండ వారికడ నుండి చదువుకొని, 1904లో న్యాయవాదిపట్ట పరీక్షలోఁ గృతార్థులై గుంటూరులో న్యాయవాదిప్రముఖులుగాఁ బ్రసిద్ధి కెక్కిరి. వీరు గుంటూరు అరండల్ పేటలో 1918 స్వగృహము నేర్పఱచుకొనిరి. ఆగృహమున కెదురుగా నీశాన్యభాగమున నూతనవద్దతిని మానుమద్దేవాలయమును స్వీయధనముతో 1920 లోఁ గట్టించి దానికి ధర్మాచల మని పేడిరి. అందుఁ బ్రసన్నత్వము ప్రసన్నత్వము, వీరిత్వము మూఁడు నుండునట్లుగా ధర్మాచలమందలిస్వామి

త్రిమూర్తి హనుమంతుడని యెల్ల రెంచునట్లుగా హనుమద్విగ్రహమును తయారు చేయించి, యాగుడిలోఁ దమద్రవ్యముతోఁ బ్రతిష్ఠించి దానిని దమకుటుంబారాధ్య దైవముగా నుంచుకొనిరి. స్వామికిఁ బ్రదక్షిణనమస్కారములు చేయునపుడు పఠించు కొనుటకు కిర పద్యములు వ్రాసి హనుమత్ స్తవరాజ మని పేరిడిరి. ఆపద్యములు చదువుచు స్వామిచుట్టును ముమ్మాటు తిరిగిన 103 నమస్కారము లగును. ఆపద్య ములలో నొక్కొక్కటియుఁ బ్రవన్నత్వ, ప్రసన్నత్వ వీరత్వార్థము లిచ్చుచుండును అచిటుపొత్తము అవధానిశిరోమణి మధ్వశ్రీ కాశీ కృష్ణాచార్యులవారి పీఠికతో 1930 లో నచ్చువడినది. వీరు గుంటూరు పురపాలకసంఘమున 1930 మొదలు 1934 వఱకు సభ్యులుగాను, గొన్నియేండ్లు తస్సింఘోపాధ్యక్షులుగాను నుండి యెన లేనిప్రజాసేవ చేసి, యిట్టిరాఁడు మతాశ్రమ లేఁ డనపించుకొనిరి. వీరు తమధర్మ పత్ని యగు ఆదిలక్ష్మమ్మగారితోఁగూడి 1913 లో కాశీరామేశ్వరాది పుణ్యతీర్థ క్షేత్రముల సేవించిరి. అంతలోఁ దృప్తిలేక 1938 లో బదరీయాత్రగూడ సలిపి ధన్యులైరి.

వీరు 1-1-1929 ఆరంభించి భగవద్గీత నాంధ్రీకరించి 1937లో నచ్చువేయించిరి. దానికి 150 పేజీల ఉపద్ఘాతమును వ్రాసిరి. ఒక్కొక్కశ్లోకమున కొక్కొక్క గీతపద్యము వ్రాసిరి. శ్రీ శృంగేరీవిరూపాక్ష పీఠాధిపతు లగుజగద్గురు శ్రీ కల్యాణా నందభారతీమాతాచార్యులసన్నిధి 1932 జులైలో నారంభించి ప్రస్థానక్రియము నకు శాంతిచెప్పిరి. మఱియు బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది ఆంజనేయశాస్త్రులవారిని దమ గృహమం దొకభాగమం దుంచుకొని వారితో వేదాంతగోష్ఠి నెఱపిరి. అంతేగాక మహోపాధ్యాయ బ్రహ్మశ్రీ దెండుకూరి నరసింహశాస్త్రులవారిని దమయింటికి రప్పించుకొని కొంతకాలము వారికడ భామతి పఠించిరి.

ఇట్లు బ్రహ్మవిద్వరులై సూర్యనారాయణరావుగారు బాదరాయణబ్రహ్మ సూత్రములకుఁ గలశాంకరభాష్యమున కాంధానివాదవిశేషాంశములవ్రాయదొర కొనిరి. ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాదమున కాంధానివాది విశేషాంశములు వ్రాసి, ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థపాదములు సామాన్యజనుల కంతగా నుపయోగపడవనియు, శాస్త్రార్థనిర్ణయమునకుఁ బండితులు-పండితులు పాదించుకొనుట కుపయోగించు ననియుఁ గాఁబోలు పాని నంటక ద్వితీయాధ్యాయ మెత్తుకొనిరి. సాంఖ్యాదిమతాం తరు లద్వైతమునఁ జూపినదోషముల వారింది. వాదోషముఁ జూపి, సృష్టివిషయ మున నుపనిషత్తులందుఁ బరస్పరవిరోధము లేదని వివరించుటచే ద్వితీయాధ్యాయము

నవిరోధాధ్యాయ మందురు. ద్వితీయాధ్యాయ ప్రథమపాదమున సాంఖ్య, యోగ, కాణాదు లద్వైతమునఁ జూపుదోషములు తన్నివారణములు ప్రదర్శింపఁబడినవి. ఇప్పు డీద్వితీయపాదమున సాంఖ్యాదిదర్శనములదోషములు చూపఁబడుచున్నవి. అట్లు పరమతదోషములఁ జూపినచో స్వమత మగునద్వైతమందు గాఢవిశ్వాసము గలుగుంగదా ! ఇందు 8 అధికరణములు గలవు. అధికరణ మొక్కొక్కవిషయ ముంగూర్చి చెప్పను అం దై దవయవము లుండ ను. 1. విషయము (విచారింపవలసినది) 2. విశయము (ఆవిషయముంగూర్చిన సంశయము) 3. పూర్వపక్షము (ఇతరులు చేయువ్యతిరేకవాదము) 4. సిద్ధాంతము (ఇతఁగులు చెప్పినదానికి సమాధానము) 5. సంగతి (నిర్ణయము=తేలినఫలము) అధికరణ మొక్కోర్టు. అందు వ్యాజ్యము - విచారాంశములు - వాదము - ప్రతివాదము - కోర్టుతీర్పు ఉండును.

ఈ 2వ పాదమున మొదటిది రచనానుపపత్త్యాధికరణము. 1 మొదలుకొని 10 నూత్రము లున్నవి. ఇందు సత్కార్యవాదు లగుసాంఖ్యులప్రధానము జగత్కారణము కానేరదని నిరసించఁబడును.

2వది మహద్దీర్ఘాధికరణము. ఇది 11వ నూత్రము. ఇందసత్కార్యవాదు లగువైశేషికుల పరమాణువుకూడ జగత్కారణము కానేరదని నిరసించఁబడును.

3వది పరమాణుజగదకారణత్వాధికరణము. ఇది 12 మొదలు 17 నూ॥ ఇందు కాణాదులు చెప్పెడిచేతనాధిష్ఠితము లగు పరమాణువులును జగత్కారణములు కానేరవని నిరసించఁబడు.

4వది సముదాయాధికరణము. ఇది 18 మొదలు 27 నూ॥ ఇందు బౌద్ధులలోని బాహ్యార్థప్రత్యక్షత్వవాదము చేయువైభాషికమతమును, బాహ్యార్థానుమేయత్వవాదము చేయుసాత్వాంతికమతమును నిరసించఁబడు.

5వది అభావాధికరణము. ఇది 28 మొదలు 32 నూ॥ ఇందు బాహ్యపదార్థములే లేవనియు, నున్నట్లు కన్పించునవి విజ్ఞానాకారములేకాని యన్యములు కావనియు వాదించుయోగాచారమతమును, సర్వశూన్యవాదము చేయుమాధ్యమికమతమును నిరసించఁబడు.

6వది నైకస్మిన్నాధికరణము. ఇది 33 మొ॥ 36 నూ॥ ఇందు జీవుఁడు దేహమంతపరిమాణము గలవాఁడని వాదించుజైనమతము నిరసించఁబడు.

7వది పత్యురసామంజస్యాధికరణము. ఇట 37 మొ॥ 41 సూ॥ ఇం దుపాదానము నిమిత్తము రెండు నొకపదార్థమునం దుండవనియు, పశుపతి యగునీశ్వరుఁడు జగత్తునకు నిమిత్తకారణమే యనియు, పశుపాశవిమోక్షార్థమై కార్యకారణ యోగ, విధి, దుఃఖాంతములని పదార్థము లైదువిధములుగా నుండునని పంచపదార్థవాదము చేయుమాహేశ్వరమతము నిరసంపఁబడు.

8వది ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణము. ఇట 43 మొ॥ 45 సూ॥ ఇందు వాసుదేవప్ర్యాహము, సంకర్షణప్ర్యాహము, ప్రద్యుమ్నప్ర్యాహము, అనిరుద్ధప్ర్యాహము అనుచతుర్వ్యూహవాదము చేయుభాగవతమతము నిరసంపఁబడును.

రచనా పద్ధతి

నాయెఱింగినవి 9 అనువాదాలు గలవు కాని వానికంటె నిం దొకవిశిష్టత కలదు. వీ రిందు గ్రంథబాహుళ్య మగుననిగాని పునరుక్తు లగుననికాని యింతుకంతయు జంక లేదు. చదువరికి విస్పష్టముగాఁ దెలియుటయే వీరికిఁ గావలసినది. 3వ పేజీలో “యద్యపీదం” అనుదానిం జూడఁడు. సూత్రారంభమునఁ బూర్వసూత్ర విషయము నందించిరి సూత్రమున కవతారిక వ్రాసిరి. అట్లే అధికరణములకును పూర్వారవిషయముల వివరించిరి ప్రతిసూత్రమునకు ప॥ వి॥ అని పదవిభాగము, అన్వ॥ క॥ అని అన్వయక॥మును, ప॥ ప॥ అ॥ అని ప్రతిపదార్థమును వ్రాసిరి. ఒక్కొక్కచో దం॥అ॥ అని దండాన్వయమును వ్రాసిరి సూత్రార్థమని తాత్పర్యము వ్రాసి యూరకుండక, సూత్రభావమని తత్పావమునుగూడ వెల్లడించిరి. సూత్రమందు తు- చ- ఉన్నచో వానిని బ్రత్యేకముగా వ్రాసి వానిభావములఁ దెల్పిరి. పిదప శంకరభాష్యమును ప్రతివాక్యము వేర్వేరుగా వ్రాసి వానిప్రతిపదార్థ తాత్పర్యములు వ్రాసిరి. భాష్యపదములను కుండలీకరించిరి. అర్థసూచకములకీ (=) చిహ్నము లుంచిరి ఏవిషయమున కావిషయము వేర్వేరుగాఁ దెలియుటకుఁ దదంశముల కెల్ల సంకె లిచ్చిరి. శుక్తివాక్యముల కాయుపనిషత్తుల నవి యున్నతావులఁ దెల్పిరి. సర్వే వ్యాఖ్యాతాః అనియున్న నాశుర్వ మేవో వివరించిరి. ఏవం-తథా-తత్ర-తిత్ - ఇత్యాదులు వచ్చినపుడు వానిని స్పష్టముగా వ్రాసిరి. ‘అనవస్థితేః’ (13సూ) అనవస్థాదోష ముంటవలన నని వ్రాసి యూరకున్నఁ జదువరి కేమి తెలియును? ఆయనవస్థ యెట్లొ వివరించిరి. ‘అన్వయాద్యనుపపత్తేః’ (1. పేజీ) అని

యండ 'ఆది' శబ్దముచే వ్యతిరేకముంగూడఁ దెచ్చి, అన్వయవ్యతిరేకములు తద్భేదములుంగూడఁదెలియునట్లు సోదాహరణముగా వ్రాసిరి. కొన్నితావుల తమ ఆంధ్రభగవద్గీతపద్యముల నుదాహరించిరి. కొన్నితావుల నింగ్లీషునుగూడఁ దద్భాషావేత్తలెఱుఁగుటకు వ్రాసిరి. వైశేషికాదిమతములవాదము వచ్చినపు డాయాశాస్త్రపంతులఁగూడ వ్రాసిరి. ఒక్కొక్కచోఁ బూర్వపక్షు లెవరోగూడ వ్రాసిరి. మక్కికి మక్కి వ్రాసిన నితరగ్రంథములవంటిదే యిదియు నగుంగాని దీనివిశిష్టత యేమున్నది? కిం బహునా? వీరియీవు స్తకముం జదువుకొన్న సంస్కృతము రానివారికిని జక్కగా సంస్కృతభాష వచ్చును. పరులతోడు లేకుండ బ్రహ్మవిద్యయుఁ జక్కగా నవగత మగును.

తరుది

మన అమాత్యుల గ్రంథము పెద్దది. పెట్టుకొన్నరచనాప్రణాళిక దుష్కరమైనది. శరీరము క్షణభంగురము. త్వరగాఁ బూర్తి చేయవలయునని తెలంది తమతాకిక వృత్తుల నెల్ల మానుకొని రెండుసంవత్సరము లీరచనాకార్యమండే నిమగ్నులై యుండి పరశాస్త్రీయగ్రంథములఁ జూచుకొనుచు వలసినసామగ్రిని సేరించుకొనుచు సాయకాలము షికారునుగూడ మానుకొని రేయి 10 గంటలవఱకు నీవనియండే యుండెడివారు తా నొకటి తలచిన దైవ మొకటి తలచును. 27-3-1941 తేది తాత్రి 10 గంటలకు 7వ అధికరణముం బూర్తి చేసి, కల మవ్వల నుంచి శయనించి "రేపు రివ అధికరణము మొదలుపెట్టడము; అందు 4 సూత్రములేకదా ; త్వరగా వ్రాసి మూడవపాదము మొదలుపెట్టవచ్చును; ఈయధికరణమున భగవతమతము కలదు; భగవంతుఁడు నాల్గురూపము లై నాఁడా?" అని యావాసుదేవుంగూర్చి తలపోయుచుండ నెప్పుడో కనులు మూతపడె. అంతే మరలఁ గన్న తెఱవలేదు. ఏవికారము లేదు. వియాయాసము లేదు. "తత్య ప్రాణా నోత్కామంతి- అత్ర బ్రహ్మ సుశ్చ తే." ఆహాహా! ఏమి యాసంఘటనము! అయితే "అనాయాసేన మరణం వినా దై న్యేన జీవనమ్" పుణ్యవంతులకా? జ్ఞానవంతులకా!

కీ॥శే॥ సూర్యనారాయణామాత్యుల పుత్త్రరత్నము, శ్రీ కాశీవిశ్వేశ్వర ప్రసాదరావు (అడ్వోకేటు) గారు తమతండ్రిగారు వ్రాసినయీగ్రంథములో ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాదమును 1962 లోను, ద్వితీయాధ్యాయ ప్రథమపాదమును 1963 లోను, ద్వితీయపాదము నీ1975 లోను ముద్రించి పండితుల కంపుచుఁ

దమయ సారపితృభక్తిని వెల్లడించుకొనిరి. ఈగోజాలలో రచనముకంటే ముద్రణమే అన్నివిధముల కష్టకార్యము.

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
12	5	హేతుసాధనముల	హేతుసాధ్యముల
20	2	చూడఁబడ	చూడఁబడి
55	20	దస్యార్థినో	ద్యస్యార్థినో
		సత్యార్థో	స తస్యార్థో
81	23	శ్రవణాత్	దర్శనాత్
95	8	యసమాయి	యసమవాయి
123	11	కారణద్రవ్యాణి కారణ	కారణద్రవ్యాణి కార్య
127	2	కారణమందు	కార్యమందు
131	24	వాదించుటకు	వాదించుటకు
137	13	రేగికాయ	రేగుకాయ
200	11	ప్రమేయము	ప్రమితి
228	27	నిత్య	అనిత్య

ఇచట రచయితవిగాఁ దోఁచుదోషములమాత్రమే కంటఁబడినవాని నిచ్చితి.

నాపీఠికను క్లుప్తముగా వ్రాయుఁడని అవకాశ మిచ్చిన శ్రీప్రసాదరావు గారి నీశ్వరుఁ డనుగ్రహించుఁగాక !

బ్రాడీపేట, గుంటూరు
21-2-1976

బుధవిదేయుఁడు.
మిన్నికంటి గురునాథశర్మ

మున్నంగి పున్నయ్యపంతులు }
వేదాంతజిజ్ఞాసువు

బాండ్లపేట, గుంటూరు.
తేది:— 5-2-75

అభినందనము

—o—o—o—

ఈగ్రంథము 'బ్రహ్మసూత్ర' మనెడి వేదాంతశాస్త్రముయొక్క ద్వితీయాధ్యాయ ద్వితీయపాదమై యున్నది, ఇది శ్రీశాంకరభాష్యానుసారి యగునాంధ్రీకరణము. దీనిని రచించినవారు కీ॥శే॥ శ్రీపాటిబండ నూర్యనారాయణమాత్యులుగారు. వ్యవహారమున వీరిని బ్రసిద్ధముగా శ్రీనూర్యనారాయణరావు పంతులుగా రనుచుండిరట. వీరితో నేను స్వయంపరిచితుడను గాను వీరివిజ్ఞానశీలాదియోగ్యతల దదీయాంధ్రీకృత ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాద గ్రంథమునందలి మున్నడులందు గమనించితిని.

వీరు న్యాయవాదివృత్తి నవలంబించినతాకికు లయ్యును, జక్కనివైదిక ధర్మాభిరుచి గలవారై సంస్కృతసాహిత్యమును గడించిరనియు, బిమ్మట శాస్త్రాభిరుచిగూడ నేర్పడ, అద్వైతవేదాంతశాస్త్రమును గురుముఖముగా నభ్యసించి, బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్య విజ్ఞానమును సంపాదించిరనియు తెలిసికొని యాశ్చర్యమందితిని. వీరియాంధ్రీకరణమున గనబడెడి నిర్దుష్ట మైనసంప్రదాయవిజ్ఞానము వీరిప్రజ్ఞాపాటవమును వ్యక్తముచేయుచున్నది.

వీరియాంధ్రీకరణశైలి దివ్యముగా నున్నది. సూత్రములకుగూడ బ్రతిపద టీకను, భావమును వ్రాసిరి. ఆయాభాష్యపరిచ్ఛేదములకు యథావస్థితముగా సమష్టి దృష్టితో డెలుగుభావమును వ్రాయుచు, నవసరమగుచోట్ల భాష్యగతప్రత్యేకపదములకు, బదసముదాయములకు, వాక్యములకుగూడ జక్కనితెనుగు వ్రాసిన భాష్యమున గల "తు, చ" లనుగూడ విడువకుండ వానిస్వారస్యము ననువదించిరి.

శ్రీనూర్యనారాయణమాత్యులు గొప్పధార్మికులు. అకించనులకు వీరన్న వస్త్రాదికము నిచ్చుటేగాక, బ్రహ్మవిద్యావిజ్ఞాన గలిగి, సంస్కృతము తెలియు యాంధ్రీసోదరులయెడ నదభిసాహర్షముతో నిట్టియాంధ్రీకృతవేదాంతభాష్యమును విజ్ఞానదీనులకు బ్రసాదించిరి.

శ్రీనూర్యనారాయణమాత్యులు గావించియుండిన యీలోకకల్యాణకృషి, వారినుపుత్తులైన శ్రీప్రసాదరావువంతులుగారు, పితృపాదులయెడ గలభక్తిప్రవత్తులతో నీగ్రంథముద్రాపణమును నిర్వహించిరిగాన సఫలమైనది; లేనిచో నమాత్యులయొక్క యీవవిత్రానువాదగ్రంథ మవ్యక్తముగా నేమూలనో పడియుండుటో, లేక చెదపురుగుల కాహారమై నశించియుండుటో జరిగెడిది. అట్టిదుర్దశ నీపుత్రరత్నము నివారిందియుండు టెంతయో నుకృతమైనది. ఈవట్ల ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందలి సంప్రతిపిద్యానూక్తి నాస్మృతికి వచ్చుచున్నది. ఏదనగా తండ్రి తన మరణకాలమున గుమారుని దగ్గఱకు బిలుచుకొని, యీమంత్రమును జెప్పనట :- 'త్వం బ్రహ్మ | త్వం యజ్ఞః | త్వం లోకః' అని, దీనిభావ మేమనగా - 'నాయనా! నేను నాజీవితకాలమున దలపెట్టిన యధ్యయనవ్యాపారము, యజ్ఞానుష్ఠానము, ఊర్ధ్వలోకగమనము - అనునీమూడువనులు చక్కగా నెఱవేరునట్లు నీవు శాస్త్రోక్త విధిని యత్నముచేయుము - అని, ఇందు శ్రీప్రసాదరావుగారు నెఱవేర్చినది తండ్రి గారి యధ్యయనవ్యాపారపరిపూరణ మనది నుకృతముక్తికిందకి వచ్చును. ఇట్టినుకృతమునకు భగవానుడు వీరి కభీష్టసిద్ధిని బ్రసాదించునుగాక!

ఈయాంధ్రీకృత భాష్యసంపుటముల మూడింటిని జిజ్ఞాసువులు శ్రద్ధతో పఠింతురేని, వారికి బ్రహ్మవస్తువుయొక్క స్వరూపస్వభావములు తృప్తికరముగనే గోచరింపగలవు. ఈస్వరూపమును నిదిధ్యానముతో జక్కగ సాక్షాత్కరించుకొనగలరు గూడ. తీవ్రమైనముముక్షు గలజిజ్ఞాసువులకే యిట్టిఫలప్రాప్తి కాగలుగును; గాని సామాన్యజిజ్ఞాసువులకు గాజాలదు.

పాఠకుల గ్రహణసౌలభ్యమునకై యీయాంధ్రీకృతపాదత్రయ గ్రంథ సారాంశము నొకింత దిగువ బొందుపఱచెదను.

బ్రహ్మసూత్రప్రథమాధ్యాయమునకు 'సమన్వయాధ్యాయ' మనియు, ద్వితీయాధ్యాయమునకు 'అవిరోధాధ్యాయము' లేక 'విరోధపరిహారాధ్యాయము' అనియు బేళ్ళు. మొదటిదానియందు పనిషత్తులన్నియు బ్రహ్మవస్తువే జగత్కారణము గాని జడప్రకృతి, జీవుడు ఆకాశము, ప్రాణము మొదలగు తత్త్వము లేవియు జగత్కారణము కానేరవని ప్రతిపాదించునని నిరూపింపబడినది

ఇక ద్వితీయాధ్యాయమున అద్వైతబ్రహ్మవాదమునకు బూర్వపక్షవాదము లేవి గలవో, వానివలన బ్రహ్మసమన్వయమునకు నేమాత్రము బాధ లేదుసుమా

యనెడి పరిహారము నిరూపింపబడినది. అద్వైతబ్రహ్మవాదము సంగీకరింపని పూర్వపక్షులెవరనగా, సాంఖ్యులనెడికపిలాచార్యమతస్థులు, గౌతమకణాద... ఋషుల సాంప్రదాయికులగుతర్కమతస్థులు, బౌద్ధులు, జైనులు, పాశుపతశైవులు, పాంచరాత్రవైష్ణవులు - అనువారలు. “యావత్ పరమతం న నిరాక్రియతే తావత్ స్వమతమప్రతిష్ఠితం భవతి” అను న్యాయము ననుసరించి, యనగా బరమతనిరాకరణము చేయనిచో స్వమతమ నకు స్థిరత చేకూర దనెడిన్యాయానుసారము బ్రహ్మవాది మైనవేదవ్యాసమహర్షి యీమతములను ఖండించినాడు. మఱియు ‘స్వపక్షసాధన పరపక్షోపాలంభాభ్యాం వస్తువిర్ణయకి’, అనగా బరమతనిరాకరణము చేయువాడు ముందుగా దనపక్షమును సమర్థించుకొని, పిమ్మట బరపక్షమును ఖండింపవలెను’ అనెడిన్యాయము ననుసరించి, వేదవ్యాసు డీద్వితీయాధ్యాయ పరిధినుపాదమున స్వపక్ష మైనయద్వైతబ్రహ్మవాదముపై బూర్వోక్తసాంఖ్యాదిమతస్థుల పూర్వపక్షము లేవియు దాకనేరవని సమర్థించుకొని, 2వ పాదమున నీశత్రువుల నందఱిని ఖండించినాడు. ఇట్లు ద్వితీయాధ్యాయము 1, 2 పాదములయందు నిరూపింపబడినది.

...

...

...

బ్రహ్మనూత్రగ్రింధమున మొత్తముమీద నిర్గుణబ్రహ్మవిచారమే ముఖ్యముగాను, సగుణబ్రహ్మవిచారము ప్రాస్తావికముగాను పోగినదనియు, నుపనిషత్తులయొక్క ధోరణి యిట్టిదే యనియును శ్రీశాంకరభాష్యపరిష్కారమై యున్నది.

లభ్యమైనంతవఱకును. శ్రీమదమాత్యులుగారి యాంధ్రీకృత సంపుటముల మూడింటిని జదువుకొని, జిజ్ఞాసువు లితోఁగిరికమును యాచించి సంపాదించి, పఠించి, మనననిదిధ్యాసములు గావించి, బ్రహ్మనుభూతిని బడసి ధన్యులగుదురుగాక యని జిజ్ఞాసువులకు మనవిచేయుచున్నాను.

"ఆర్షవిద్యాభూషణ"

జటావల్లభుల పురిషోత్తము, ఎం.ఎ.

ప్రిన్సిపల్, సంస్కృత కళాశాల

కొవ్వూరు, పశ్చిమ గోదావరిజిల్లా.

తేది:—24-4-63

అయ్యా,

బ్రహ్మనూత్రప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాదముపై మీపితృపా
దులు రచించినప్రజ్ఞాపాండిత్యవిలసితవివరణమును జూచినవెంటనే
నాయానందమును వెలిబుచ్చుచు వ్రాసియుంటిని. ఆపిమ్మట జదివిన
కొలదియు నాగ్రంథమువల్ల నాకు గౌరవము పెరుగుచున్నది. వేదాం
తమం దభిరుచిని గల్గించుటకును సంశయములను విడదీయుటకును సమ
ర్థమై ముముక్షుజనోపకారక మైన యీగ్రంథమునకు విజ్ఞాననిరతు
తెల్లకు హార్దికస్వాగతము లీయగలరు గ్రంథ ప్రకటనమునకు
గౌరణభూతు లయినతమకు నాయభినందనములు.

శ్రీమద్భాదరాయణప్రణీత

బ్రహ్మ సూత్రములు

శ్రీ శాంకరశారీరకభాష్య-తదాంధ్రానువాద-విశేషాంశసమేతములు

ॐ

సమన్వయాఖ్య ద్వితీయాధ్యాయము-ద్వితీయపాదము

==

రచనానుప పత్త్యధికరణము

2. ద్వితీయపాదావతారిక :—

పూర్వగ్రంథముచేత మోక్షమును బడయఁగోరువారికి సమ్యక్ జ్ఞాన (బ్రహ్మ త్రైక్యజ్ఞానము) ముదయించు కొఱకు వేదాంత వాక్యములలో నొకదానితో మరి యొకటికి విరోధము లేదని చూపించుటమూలమున సమన్వయము చేయబడినది. అట్లు సమన్వయము చేయుటలో వేదాంత సిద్ధాంతముపైఁ బరమతస్తులచే నారోపింపఁబడు దోషములను ఖండించుట మూలముగా బూర్వపాదమందు వేదాంత మతము స్థాపింపఁబడినది. ఇక నీ రెండవ పాదముమందు ఆమోక్షమును గోరువారికి నద్వైతశాస్త్రము నందు నిస్సంశయ విశ్వాసనిరూఢి యేర్పడుటకై పరమదూషణ మారంభింపఁ బడఁబోవుచున్న యది. పరమత దూషణ మేల యనరాదు! పరమత నిరాసమునఁగాని స్వమతమందు గట్టిపూన్ని నిలువ నేరదని గ్రహించునది.

(1) అధికరణావతారిక :—

పరమతములలో సాంఖ్యమతము ముఖ్యమైన యది - ఏలయన నామతమును స్థాపించిన కపిలుఁడు సర్వజ్ఞుడఁను బిరుదమును జేకొన్నవాడు. ఆతఁడు వేదప్రమాణ

మంగీకరించి తన సిద్ధాంత పోషణమునకై కొంతవరకు వేదముమీదఁగూడ నాదార పడియున్నాడు మఱియుఁ దక్కు మతములకన్న నీ సాంఖ్య మత మెక్కువ యుక్తి యుక్తముగఁ గన్పట్టును. అంతియ కాక నీ మతము కొందరు శిష్యులచేత సైతము పరిగ్రహింపఁ బడియున్నది. అట్లయిన నేని, వేదాంత మతమునకు విరోధమగు నీ మతము మొదలు నిరాకరింపఁబడవలసి యున్నది. కావున నీ మొదటి యధికరణ మందే యీ సాంఖ్య మతము ఖండింపఁబడఁ బోవుచున్నది. లోగడ నీ క్షత్వధి కరణాదులయందు (బ్ర. సూ. I 1.5; I- 1.18, I- 4 28 సూ.) నీ సాంఖ్య మతము భేదింపఁ బడియుండెనే, మఱల నిప్పుడేల యని యందురేమో? అప్పుడు వారి మత స్థాపమునకై వారాధారపడియున్న వేదవాక్యములకు వారు గల్పించిన యర్థము లసార్థములనియు, సాంఖ్య మతము వేదబాహ్య (అవైదిక) మనియు నిరూపింపఁబడి యుండెను. ఇప్పుడన్ననో యితర వేదబాహ్య మతములతో పాటు నిదియు యుక్తి యుక్తముగూడఁ గాదని చూపుటకు బూని వానిలోఁ బ్రధానమైన యీ సాంఖ్య మతముయొక్క ఖండన మారంభింపఁ బడుచున్నది.

1 సూత్రావతారిక :- ఇందు నిరీశ్వరసాంఖ్య మతము ఖండింపఁ బడుచున్నది.

౧ సూ॥ రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానం

ప. వి:- రచనానుప పత్తేః-చ-న-అనుమానం

అధ్య. క:- రచ - పత్తేః చ అనుమానం-న

ప్ర. ప. అ:- రచ-పత్తేః; రచన=వివిధ రూప ప్రపంచ నిర్మాణము అనుప పత్తేః=ఉపపత్తి లేకపోవుటవలన అసంభవమైనందువలన చ=కూడ; అనుమానం= సాంఖ్యులచే జగత్కారణమని యనుమానింపఁబడు (=ఉహింపబడు) ప్రధానము; న= (జగత్కారణము) కాదు.

సూత్రార్థము :- (అచేతనమైయుండి)వివిధజగద్రచనముచేయఁగల్గుట యసం భవ మైనందునను- మఱి యితర హేతువు వలను గూడ సాంఖ్యుల ప్రధానమనెడి ననుమానము జగత్కారణముకాదు.

సూత్రభావము :-

(రచనానుపపత్తేః-చ) అచేతనమైన మృత్పిండము (= మట్టిమొద్ద) స్వతంత్ర

ముగా వివిధములగు కుండ మొదలగు మట్టి పాత్రలను జేయఁగలిగి యుండుట కానఁ బడ నట్లే, అచేతనమైన సాంఖ్యుల బ్రధానము సైతము చేతన సంబంధము లేకుండ నీ విచిత్ర జగత్సృష్టిని (న+అనుమానం) జేయ గలుగుట యసంభవమై నందున, అచేతనమైన ప్రధానము స్వతంత్రముగా జగత్తును బుట్టించునని యనుమానించుట యుక్తముగాదు.

(చ) సుఖదుఃఖమోహాది గుణములు లోపలుండునవి (ఆంతరములు) యని ప్రతీతి (=ప్రసిద్ధి తెలియఁబడుట) యుండుటచేత బాహ్యమందుండు భూత భౌతిక వదార్థములతో వానిని సమన్వయము చేయుట యసంభవ మగుటవలనను గూడ సాంఖ్యుల ప్రధానము జగత్కారణముగా నేరదు. అను భావము సూత్రములోని (చ-కూడ) అను శబ్దము వలన స్ఫురించుచున్నది.

భాష్యము — భాష్యార్థము

యద్యపీదం వేదాంతవాక్యానామైదం పర్యం నిరూపయితుం శాస్త్రం ప్రవృత్తం. నతర్క శాస్త్రవత్ కేవలాభియ్యుక్తిభిః కంచిత్సిద్ధాంతం సాధయితుం దూషయితుం వా ప్రవృత్తం. తథాపి వేదాంతవాక్యాని వ్యాచక్షణై సమ్యక్స్థిత ప్రతిపక్షభూతాని సాంఖ్యాదిదర్శనాని నిరాకరణీయాని.

(ఇదం శాస్త్రం=) ఈ వేదాంతశాస్త్రము (శారీరకమీమాంసాశాస్త్రము = బ్రహ్మసూత్రములు) (వేదాంతవాక్యానాం=) వేదాంత (=ఉపనిషత్) వాక్యముల యొక్క (ఐనంపర్యం=ఇదంపరత్వమును=దీనియం దేగల తాత్పర్యమును)= సరియైన భావమును (నిరూపయితుం=) నిరూపించుటకే (యద్యపి ప్రవృత్తం=) పూనుకొన్న దైనను, (తర్కశాస్త్రవత్=) తర్కశాస్త్రమువలె (కేవలాభియ్యుక్తిభిః=) కేవల మగు యుక్తులచేత (కంచిత్సిద్ధాంతం=) నేదియో యొక సిద్ధాంతమును (సాధయితుం దూషయితుంవా=) స్థాపించుటకుఁగాని ఖండించుటకుఁగాని (యద్యపి ప్రవృత్తం) పూనుకొన్నది గానప్పటికిని.

(వేదాంతవాక్యాని=) వేదాంత వాక్యములను (వ్యాచక్షణైః=) సమగ్ర ముగాఁ జదివినవారిచేత (సమ్యక్ భూతాని=) సమ్యక్ జ్ఞానమునకు (=బ్రహ్మత్మజ్ఞానము నకు) విరోధములుగా నుండు (సాంఖ్యాదిదర్శనాని=) సాంఖ్యాది మతసిద్ధాంతములు (నిరాకరణీయాని=) నిరాకరింపఁబడుట (త్రోసి వేయఁబడుట విధియైయున్నది.

తదర్థః పరః పాదః ప్రవర్తతే.

(తదర్థః) అందు నిమిత్తమై- అనఁగా సాంఖ్యాది మతనిరాకరణార్థమై, (పరః
పాదః=) ఈరాఁబోవు రెండవ పాదము (ప్రవర్తతే=) ప్రవర్తించుచున్నది (=ఆరం
భింపఁబడుచున్నది) (అట్లగుచో నీవిషయమింతకు మున్నే) యేల చెప్పఁబడలేదందు
రేమో అట్లనరాదు ఎందుచేతననగా)

వేదాంతార్థ నిర్ణయస్వరూప సమ్యగ్దర్శనార్థత్వాత్

వేదాంతార్థమిట్టిదని నిర్ణయించుట (సమ్య-ర్థత్వాత్) సమ్యక్జ్ఞాన(=సంపూర్ణ
జ్ఞానము=బ్రహ్మత్వజ్ఞానము) మను ప్రయోజనమును బడయుటకే యేర్పడినది.

తన్నిర్ణయేన స్వపక్షస్థాపనం ప్రథమం కృతం, తద్భ్యభ్యర్థితం పరపక్షప్రత్యాఖ్యానాదితి.

అట్టి నిర్ణయముచేత (స్వపక్షస్థాపనం=) మా వేదాంత మతస్థాపనము (ప్రథమం
కృతం=) మొదటే (మొదటిపాదమందే) చేయఁబడినది. (తత్=) అట్లు మొదలే
స్థాపించుకొనుట (పరపక్షప్రత్యాఖ్యానాత్=) యెదిరి మతమును నిరాకరించుటకంటె
(మొదలేయట్టి ఖండనకార్యమును బూనుటకంటె) (అభ్యర్థితం=) పూజ్యమైన విష
యము గదా! (That is the foremost honourable duty)

ఎదురు ప్రశ్న :—

ననుముముక్షుణాం మోక్షసాధనత్వేన సమ్యగ్దర్శన విరూపణాయ స్వపక్షస్థాపన వేద
కేవలంకర్తృం యుక్తం, కిం పరపక్ష నిరాకరణేన పరవిద్వేషకారణేన.

మోక్షమును బడయఁగోరువారికి సాధనముగా నుపయోగించు నిమిత్తమై
సమ్యగ్దర్శన (=పుష్కల జ్ఞాన-బ్రహ్మత్వజ్ఞాన) మన నెట్టిదో తెలుపుటకుఁ గాను,
తమ వేదాంతపక్షస్థాపనము మాత్రమే చేయుట యుక్తముగాని,

అన్యమతస్తులకు (=పరులకు) మనపై విద్వేషమును బుట్టించఁగల తన్మత
దూషణఖండన ములతోఁ బ్రయోజన మేమి!

జవాబు :—

సత్యమే,

బాధమేవం తథాపి మహాజన పరెగృహీతాని మహాంతి సాంఖ్యాది తంత్రాణి సమ్యగ్దర్శనాప
దేశేన ప్రవృత్తా న్యుపలభ్య, భవేత్కేషాంచిన్మందమతీనా మేతాన్యపి సమ్యగ్దర్శనా యోపాదేయా
నీత్యపేక్ష.

కాని (మహంతి=) గొప్పవిగాఁ గనుపించు నట్టియు, (సమ్య-ప్రపృత్తాని=) పుష్కల జ్ఞానమును గలుగఁజేయఁ గలవియును పేరుతోఁ బ్రాచుర్యమును జెంది నట్టియు, తెలియని మహాజనుల (ప్రాకృతజనుల)చేత స్వీకరింపఁబడనట్టియు సాంఖ్యాది మత సిద్ధాంతములను (ఉపలభ్య=) జూచి

విమర్శచేయఁ జూచితిని మందమతులైన కొందరకు (ఏతాచ్యపి=) నివిగూడ సమ్యగ్ధర్శనాయ=) సమజ్ఞానము లభించుటకు (ఉపాదేయాని=) స్వీకరింపఁదగిన వే యని యపేక్ష (కోర్కె) గలుగవచ్చును.

తథా యుక్తి గాఢత్య సంభావనా నత్సర్వాజ్ఞ భాషితత్వాచ్చ శ్రద్ధాచ తేషు.

(తథా=) మరియును నాసాంఖ్యాదిసిద్ధాంతములు (యుక్తి...వనాత్=) బలమగు యుక్తులతో నిండియుండుటవలనను (సర్వాజ్ఞ...త్వాచ్చ) వానికర్తలగు వారు సర్వాజ్ఞులని వ్యవహరింపఁబడుచుండుటవలనను ఆ సిద్ధాంతములయందు శ్రద్ధయు (= విశ్వాసమును) గలుగవచ్చును.

ఇత్యత స్తదీసారలోపపాదనాయ ప్రయత్యతే.

అందుచేత నాసిద్ధాంతములయొక్క (అసారతా=) యసత్యత్వమును (ఉప పాదకాయ=) బ్రకాశించుటకై (ప్రయత్నతే=) యత్నించుట యన్యాయము గాదు.

ఎదురుప్రశ్న —

నను ఈక్షతేర్నాశబ్దం కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా.

అట్లయిననేని లోగడనే

బ్ర॥సూ॥ I -1-5 “ఈక్షతేర్నాశబ్దం”

బ్ర॥సూ॥ I -1-18 “కామాచ్చనానుమానాపేక్షా”

బ్ర॥సూ॥ I 4-23 “ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః”

ఇతిచ పూర్వత్రాపి సాంఖ్యాధిపక్షప్రతిపేధః కృతః

అను నీ సూత్రములయందే సాంఖ్యాది మతసిద్ధాంతములు (ప్రతిపేధః కృతః=) ఖండింపబడియే యున్నవిగదా.

కిం పునః కృతకరణేనేతి ?

మఱలనిప్పుడాపనినే చేయుటచేతఁ గల్గు ప్రయోజనమేమి ?

జవాబు :—

తదుచ్యతే

తగు కారణము లేకపోలేదు.

సాంఖ్యాదయః స్వపక్షస్థాపనాయ వేదాంతవాక్యాన్యవృద్ధాహృత్య స్వపక్షానుగుణ్యేనైవ యోజయంతోవ్యాచక్షతే.

సాంఖ్యాదిమతస్తులు తమతమ మతములను స్థాపించుకొనుటకొఱకు వేదాంత వాక్యములను సైతముదాహరించుచు నాయావాక్యములను దమసిద్ధాంతముల కనుకూలించునట్లే (యోజయంతోవ్యాచక్షతే =) సమర్థించుచు వ్యాఖ్యానములను జేయుచున్నారు. (=అర్థములను జెప్పుచున్నారు.)

తేషాం యద్వ్యాఖ్యానం తద్వ్యాఖ్యానాభాసం, ననన్యగ్వాఖ్యానమిత్యేతావత్పూర్వత్రక్యతం.

ఆయా వేదాంతవాక్యములకు వారుచేసిన వ్యాఖ్యానము లేవిగలవో, యవి యెల్లను (వ్యాఖ్యానాభాసం=) వ్యాఖ్యానములుగాఁ గన్పించి భ్రమపెట్టునవిగాని (ననన్యగ్వాఖ్యానం=) సరియైన వ్యాఖ్యానములు గావనిమాత్రము లోగడ నాయా చోట్ల దెల్పియున్నారము.

ఇహతువాక్య నిరపేక్ష, స్వతంత్ర, స్తద్వ్యక్తి ప్రతిషేధః క్రియత ఇత్యేష విశేషః

(ఇహతు=) ఇప్పుడన్నానో (వాక్యనిరపేక్షః=) వేదాంతవాక్యముల నెత్తుకొనకయే, (స్వతంత్రః=) స్వతంత్రముగానే (స్తద్వ్యక్తి ప్రతిషేధః క్రియతే=) కేవలయుక్తులచేతనే యాయా సిద్ధాంతములు ఖండింపబడుచున్నవి.

తత్రసాంఖ్య మన్యంతే

ఆసాంఖ్యసిద్ధాంత మెట్టిదియో ముందుఁజూడుడు.

యదామడ శరావాద యోభేదా.

కుండలు - మూకుళ్ళు మొదలగు వివిధములైన మట్టిపాత్ర లేవిగలవో యవి యెల్లను (మృదా మానాః=) మట్టితోఁ గూడుకొన్నవియై,

మృదాత్మకయాన్వీయమానా, మృదాత్మకసామాన్యపూర్వకాలోకే దృష్టాః

(మృదాత్మక సామాన్యపూర్వకాః=) సామాన్యముగా మట్టినుండి యేర్పడిన స్వరూపములేయని (యథాలోకేదృష్టాః=) లోకమందెట్లు కనఁగొనబడుచున్నదో,

తథా సర్వావేవ బాహ్యధ్యాత్మికాభేదా సుఖదుఃఖ మోహాత్మతయాన్వీయమానాః, సుఖదుఃఖమోహాత్మక సామాన్యపూర్వకా భవతు మర్హంతి.

(తథా=) అట్లే (బాహ్యధ్యాత్మికాభేదాః=) బాహ్యములై (=వెలువలనుండునవియై) యాంతరములై (=లోపల నుండునవియై) యుండు సర్వవివిధ జీవనిర్జీవ పదార్థములు (సుఖ ... న్యయమానాః=) సుఖ దుఃఖ మోహ స్వరూపములతోఁ గూడుకొన్నవియై (సుఖ ... పూర్వకాః=) సామాన్యముగా సుఖదుఃఖ మోహములనుండి యేర్పడిన స్వరూపములే (భవతు మర్హంతి=(యని యెంచుట నిరాక్షేపణీయముగదా !

(అనగా సుఖదుఃఖ మోహస్వరూపమైన ప్రతిపదార్థము సుఖదుఃఖ మోహస్వరూపమైన వస్తువునుండియే పుట్టియుండవలెను.

యత్సుఖదుఃఖ మోహాత్మకం సామాన్యం తత్త్రిగుణం ప్రధానం. మృద్వదచేతనం. చేతనస్య పురుషస్యార్థం సాధయితం స్వభావభేదేనైవ విచిత్రేణ వికారాత్మనా వివర్తత ఇతి.

(1) సామాన్యముగా సుఖదుఃఖ మోహస్వరూపమైన వస్తువేదియో (తత్త్రి...ధాం) యదియో సత్త్వము (=సుఖము), రజము (=దుఃఖము) తమము (=మోహము) అను మూడుగుణముల కలయికచే నేర్పడిన ప్రధాన మనఁబడును.

(2) (మృద్వదచేతనం=) ఆ ప్రధానము మట్టివలెనే యచేతన (=జడ) పదార్థము

(3) ఆయచేతన పదార్థమైన ప్రధానమే (స్వభావభేదేన + ఏవ) తనయం మన్న గుణభేదములచేతనే (అనగా నాయూ మూడుగుణములు హెచ్చుతగ్గుల భాగములతోఁ గలియుటచేతనే) (చేతనస్య ... సాధయితం=) చేతనయైన పురుషునకుఁ (భోచాపవర్గములనడి) బ్రయోజనములను జేకూర్చుకొని తమై (విచిత్రేణ వికారాత్మనా=) వివిధములగు వికారస్వరూపములతో అనగా వివిధవస్తువులుగాఁ (వివర్తతే=) బరిణామమును (=మార్పును) జెందుచున్నయది.

తథా పరిమాణాదిభిరపిలింశై స్తదేవ ప్రధాన మను మిమితే.

(4) ఆయా వికారవస్తువులయందుండు (అనగా లోకములోని ఘటాదిపదార్థములయందుండు) పరిమాణము (=మితి = measurement limitation) మొదలగు హేతువులచేతఁగూడ, నాయావస్తువులయొక్క కారణము (అనగా నాయావస్తువును బుట్టించిన మూలము) ప్రధానమే యని (అనుమిమితే=) యనుమానింపఁబడు

చున్నది (= అనగా నూహింపబడుచున్నది) (ప్రధానమనునది అనుమానము (=ఊహచేత జగత్కారణమైనట్లు నిశ్చయింపబడినది. గావుననే ప్రధానము అనుమానమనియు, జెప్పబడును.)

N. B “భేదానాం పరిమాణా తస్యమన్వయాచ్చక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ కారణ కార్య విభాగాదవిభాగా ద్వైశ్వరూప్యస్య కారణమస్తవ్యక్తం”

వేరుగానుండు కారణపదార్థములోనుండి పుట్టినవస్తువులేయని నిర్ణయించుటకు సాంఖ్యమతస్తులు (1) పరిమాణము (2) సమన్వయము (3) శక్తియని మూడు హేతువులను జెప్పుచున్నారు. లోకములో ఘటాది పదార్థములుగాని, ఇంద్రియములుగాని పంచభూతములుగాని కొంతపరిణామమును (limitation) మాత్రమే గలిగియుండి సర్వవ్యాపకములుగావు గావున అవి మఱియొక కారణపదార్థముతో సంబంధపడియుండునని యనుమానింపదగియుండుననుట వారిసిద్ధాంతము.

సిద్ధాంతసమాధానము :—

తత్త్వ వదామః

(తత్త్వ) =) సాంఖ్య శిద్ధాంత ఖండన విషయమందిట్లు చెప్పుచున్నాము చూడుడు—

యది దృష్టాంతబలేనైవైతన్నిరూప్యేత. నాచేతనంలోకే చేతనానాశ్చిత్తం స్వతంత్రం కించి ద్విశిష్ట పురుషార్థనివర్తన సమర్థాన్ వికారాన్ విరచయద్దృష్టం.

దృష్టాంతబలములచేతనే అనగాకుండ మట్టియనువానిచేత)(ఏతత్=)ప్రధానమనెడి జగత్కారణము నిశ్చయింపబడుచో, అనగా కుండ మొదలగు వస్తువులు మట్టిలోనుండి పుట్టినట్లు లోకములోని వస్తువులెల్లను బ్రధానమునుండి పుట్టినట్లుగా నిరూపింపబడగల్గుచో లోకమందు, జేతనములతో (అనధిష్ఠితం) నెట్టిసంబంధము లేకుండగనే (మట్టి మొదలగు) అచేతనపదార్థ మేదియును (స్వతంత్రం=) దనకు, దానే (పురు ... మర్థాన్) పురుషులకేవియోకొన్ని ప్రయోజనములను నెరవేర్చదగిన (వికారాన్=) (కుండ మొదలగు) వికారవస్తువులను (విరచయత్=) జేయుచున్నట్లు (నదృష్టా=) ఎక్కను గానబడదుగదా !

గేహప్రాసాద శయనాసన విహారిభూమ్యా దయోహిలోకే ప్రజ్ఞావద్భిః శిల్పిభిర్యదాకాలం సుఖదుఃఖ ప్రాప్తిపరిహార యోగ్యారచితాదృశ్యంతే.

(లోకే=) లోకమందు-ఇండ్లు, (ప్రాసాద=) మేడలు, (శయన=) మంచములు (ఆసన=) పీఠములు, (విహారభూమి=) విలాస విహార ప్రదేశములు (=park) ఈ మొదలగునవి (ప్రజ్ఞావద్భిః శిల్పిభిః=) నైపుణ్యమును సంపాదించిన శిల్పులచేత (యథాకాలం=) గాలానుగుణముగా (సుఖ ... యోగ్యా రచితాః=) (పురుషులకు) సుఖమును గల్గించుటకు దుఃఖమును బోగొట్టుటకు దగినవిగాఁ జేయఁబడుచున్నట్లు (దృశ్యంతే=) చూడఁబడుచున్నది.

తదేవం జగదఖిలం, వృధివ్యాధి - నానాకర్మఫలోపభోగయోగ్యం బాహ్య మాధ్యాత్మికంచ శరీరాది నానాజాత్యన్వితం, ప్రతినియతావయవవిన్యాస మనేక కర్మఫలానుభవాదిష్ఠానం. దృశ్య మానం ప్రజ్ఞావద్భిస్సంభావితతమైశ్శిల్పిభి ర్మనసాప్యాలోచయితు మశక్యం సత్. కథమచేతనం ప్రధానం రచయేత్.

(తదా-ఇదం-జగత్-అఖిలం=) అట్లే యీయఖిలమైన జగత్తును- అనగా (నానా ... యోగ్యం) వివిధకర్మానుభవమునకు యోగ్యములై (బాహ్యం=) బాహ్యములుగా నుండు (వృధివ్యాధి=) వృధివ్యాధి వంచభూతములతోడను (నానా జాత్యన్వితం=) ఎశుపక్షితిర్యగాది వివిధజాతులతోగూడియు (ప్రతినియతా ... న్యాసం=) వానివానికి నియతములగు నెట్టిదై యవయవ (విన్యాసం=) స్థితి యుండ వలయునో నెట్టిస్థితితోగూడియు (అనేక అధిష్ఠానం=) వానివాని వివిధకర్మ ఫలానుభవముల కాశ్రయములుగాఁ గలట్టియు (ఆధ్యాత్మికంచ శరీరాది=) ఆంతర ములుగానుండు శరీరాదులతోడను దృశ్యమానం=) విరాజల్లుచు (గన్పించునీయఖిల జగత్తును (ప్రజ్ఞావద్భిః=) విశేష నైపుణ్యముగలవారై (సంభావితతమైః=) ఆయా వనులలో మిక్కిలి శేష్ములని కొనిచూడఁబడు (శిల్పిభిః=) శిల్పిప్రముఖులిట్టి కార్య ములను వారివారి సాధనములతోఁ జేయఁజాలకపోగా (మనసా ... శక్యం సత్=) చేయుటయెట్లాయని మనసుతోనైనను నాలోచించుటకు సాధ్యముగానుండని యీ యఖిలజగత్తును (అచేతనం ప్రధానం=) అచేతనమనియే యొప్పుకొనఁబడు ప్రధాన మనునది (కథం రచయేత్=) యెట్లు చేయఁగలదో విచారింపుడు.

లోషసాషాణాదిష్వదృష్టత్వాత్

అచేతనములగు రాళ్ళు రప్పులు మొదలగువస్తువులకట్టి కార్యరచనాకక్తి చూపట్టుటలేదే !

మృదాదిష్వపి కుంభాకారాద్యదిష్ఠితేషు విచిత్రాకారా రచనా దృశ్యతే

మట్టి మొదలగువానినుండి కుండ, చట్టి, మూకుడు, బాన, కూజా మొదలగు (విచిత్ర)=) వివిధవస్తువులు పుట్టుచున్నవనఁగా (కుంభ ... తేషు=) కుమ్మరి మొదలగు చేతనపురుషులు పట్టిపనిచేసిన నేగదా (విచిత్రా)కారారచనా=) యాయావివిధాకారవస్తునిర్మాణము (దృశ్యతే=) గన్పట్టుచున్నది.

తద్వత్ ప్రధానస్యాపి చేతనాంతరాధిష్ఠితత్వ ప్రసంగః

(తద్వత్ =) అట్లే (అనఁగా నాదృష్టాంతబలముచేతనే) (ప్రధానస్యాపి =) యచేతనమైన ప్రధానమునుండి యీజగత్తు పుట్టుచున్నదన్నప్పుడుగూడ (చేతనాం ... తత్త్వ=) మఱియొక చేతనపదార్థముయొక్క సంబంధ మావనియం దుండితీరవలయునని (ప్రసంగః=) చెప్పవలసివచ్చుచున్నది.

నచమృదాది దృశ్యపదాన స్వరూప వ్యపాశ్రయేణైవ ధర్మేణ మూలకారణ మవధారణీయం. నబాహ్యం కుంభకారాది వ్యపాశ్రయేణేతి కించిన్నియామక మస్తి.

(వస్తువులకు మూలకారణ మేదియో నిశ్చయించు విషయములో వాని కుపాదాన కారణ (material cause) మగు మట్టిస్వరూపమును (అనగామట్టిని) నాశ్రయించుకొని యున్న ధర్మమును మాత్రమే (అనఁగా- కుండ యగుటకు దానియందున్న సామర్థ్యమునుమాత్రమే) యూతగాఁ దీసికొని (మూలకారణం=) ఆకుండయొక్క మొదటికారణమును (అవధారణీయం=) నిర్ణయించవలసియుండును. (బాహ్యం =) మట్టికి వెలుపలగానున్న (కుంభ...యేణ) కుమ్మరి మొదలగు చేతనపురుషుల నాశ్రయించుకొనియున్న ధర్మమును అనఁగా నిర్మాణ సామర్థ్యమును (కుండనుజేయు పవితనమును) (న- అవధారణీయం=) నాలోచనములోనికిఁ జేర్కూడదు. (ఇతి=) అను (కించిన్నియామకం=) నిర్బంధమేదియును (నచ + అస్తి) లేదు. ఇట్లే జగత్కారణమును నిర్ణయించు విషయములోఁగూడ నచేతనమగు బ్రధాన మొక్కదానినే కారణముగా ననుసరించి తీరవలెను. ప్రధానమునకు బాహ్యముగా నుండు చేతనమునుగూర్చి కారణమేమగునా కాదాయని విచారింపవలదు. అనునియమముండఁజాలదని భావము.)

నచైవం సతి కించిద్విరుద్ధతే

(ఏవంసతి=) కారణ నిర్ణయపద్ధతి యిట్టిదై యుండఁగా జగత్సృష్టికార్యములో జేతనసంబంధమున్నది యని చెప్పెడి మానాదము (కించిత్-న-విరుద్ధతే=) ఎంతమాత్రము- అనఁగా (మట్టికుండ దృష్టాంతములోవలెనే) నట్టియూహ కాదు.

(=అనుమానమునకును) విరోధింపదు. (రాశ్యకు రప్పలకువలె నచేతనమైన ప్రధానమునకుఁగూడఁ గార్యరచనాశక్తి యుండఁజాలదని మున్నే చెప్పఁబడియున్నందునను జగత్కార్యమునకుఁ జేతనకారణమును జెప్పఁగూడదను నియమమెచ్చటకు లేకపోవుటచేతను, జగత్తునకు చేతనవస్తువే కారణమని చెప్పుచున్నామనియు, ఇందులకెట్టి తర్కానుమాన మడ్డురాదనియు భావము.)

ప్రత్యుత శ్రుతిరమగృహ్యతే చేతనకారణత్వ సమర్పణాత్.

(ప్రత్యుత=) ఎట్టి యనుమాన (ఊహ) విరోధము లేకపోవుటయే గాక, (చేతన ... ర్పణాత్=) జగత్తునకుఁ జేతనమే కారణమని చెప్పుటవలన (శ్రుతిః అనుగృహ్యతే=) శ్రుతియును అనుగ్రహింపబడుచున్నది.) (=అనుసరింపఁబడుచున్నది) (అనఁగా- మా చేతనకారణవాదమునకు ఇతర తర్కాది విరోధము లేకపోఁగా శ్రుతియు మాకు సహాయమైయున్నదని భావము)

అతో రచనానుపపత్తేశ్చ హేతో. రాచేతనం జగత్కారణ మనుమాతవ్యం భవతి.

(అతః=) కాబట్టి (రచనా హేతోః=) వివిధరూప జగన్నిర్మాణము అచేతన పదార్థముచేతఁ జేయఁబడఁ గల్గియుండుట యసంభవమను హేతువునుబట్టి (అచేతనం=) అచేతనమేయని యంగీకరింపఁబడు సాఁఖ్యుల ప్రధానము (జగత్కారణం:) జగత్కారణమగునని (అనుమాతవ్యం న భవతి=) యనుమానింపఁబడజాలదు. (=ఊహింపఁబడఁజాలదు.

అన్వయాద్యనుపపత్తే శ్చేత'చ' శబ్దేన హేతో రసిద్ధింసముచ్చిన్నోతి.

“రచనానుపత్తేః + చ + న + అనుమానమ్” అనియున్న యీ సూత్రములోని ‘చ’ అను సముచ్చయార్థకపదము (conjunction) చేత ‘రచనానుపత్తేః’ అను హేతువొక్కటియేగాక ‘అన్వయాద్యనుపపత్తేః’ అను హేతువును సైతము కల్పకొనవలయునని తెలియఁజేయఁ బడుచున్నది. అట్టి మఱియొక హేతువునుగూడ సూత్రములోఁ జేర్చుచో, (హేతోః=) ఈమఱియొక హేతువువలనఁగూడ (అసిద్ధిం=) ప్రధానము (=అనుమానము) చేత జగద్రచనము సిద్ధింపదను విషయమును (సముచ్చిన్నోతి=) సూత్రకాటఁడు బలపరుచుచున్నాడు. ‘అన్వయాద్యనుపపత్తేః’ అనగాఁ అన్వయ వ్యతిరేకములు అసంభవ మగుటవలన- అని యర్థము.

అన్వయమునకు దృష్టాంతములు :—

(1) ఎచ్చట ఘటముండునో యచ్చట మృత్తికయుండును.

కార్యకారణముల యన్వయము.

(2) ఎచ్చట పొగయుండునో నచ్చట యగ్నియుండును.

హేతుసాధనముల యన్వయము.

వ్యతిరేకమునకు దృష్టాంతము :—

(1) ఎచ్చట మృత్తిక యుండదో యచ్చట ఘటముండదు.

కార్యకారణముల వ్యతిరేకము.

(2) ఎచ్చట నగ్నియుండదో యచ్చట ధూమముండదు.

హేతుసాధ్యముల వ్యతిరేకము.

N.B. :— పొగ — హేతువు అగ్ని — సాధ్యము

పురుషార్థసాధన పస్తువులన్నియు నచేతనములు సుఖదుఃఖ మోహాత్మకములు గాన అవియన్నియు నచేతనములైన సుఖ దుఃఖ మోహాత్మకములనుండియే అనగా వ్రధానమునుండియే కలుగుచున్నవని సాంఖ్యుల సిద్ధాంతముగదా. ఈసిద్ధాంతము అన్వయ వ్యతిరేకముల వలనగూడ నిలువదని చెప్పబడుచున్నది. ఎట్లనగా :—

అన్వయమిట్లుండును :—

(1) ఏయే వదార్థములు పురుషార్థ సాధనము లగుచున్నవో యవియన్నియు నచేతనములు.

వ్యతిరేక మిట్లుండును :—

(2) ఏవేవి యచేతనములుగావో యవి పురుషార్థసాధకములు గావు.

ఈ యన్వయ వ్యతిరేకము లసంభవములగుట ప్రత్యక్షము. అచేతనమైన పస్తువేదైనను జేతనసంబంధ ముండినగాని పురుషార్థ సాధకముగాఁ బ్రవర్తింపఁ జాలదు.

నహిబాహ్యధ్యాత్మికానాం భేదానాం సుఖదుఃఖ మోహాత్మకతయాన్వయ ఉపపద్యతే.

[లోకములోని బాహ్యంతర సర్వవదార్థములు సుఖ దుఃఖ మోహ
(=వ్రధాన) స్వరూపములే యనెడి సాంఖ్యసిద్ధాంతమునుగూర్చి చెప్పబడుచున్నది]

(బాహ్య=) ఇంద్రియార్థములై శబ్ద రూప రస గంధ స్పర్శములనెడి బాహ్య
(భేదాః=) పదార్థములును, (ఆధ్యాత్మిక=) సుఖ దుఃఖ మోహములనెడి (భేదాః=)
ఆంతరములును (సుఖ ... కతయా=) సుఖ దుఃఖ మోహస్వరూపములే యగుటచే
(అన్వయః=) సమానములేయని సరిపుచ్చుకొనుట (సహి ఉపపద్యతే=) యెప్పటికిని
గుదరదు. ఎందుచేతననఁగా-

(1) సుఖాదీనాం మాంతరత్వప్రతీతేః

(1) సుఖ దుఃఖ మోహములనునవి (ఆంతరత్వ ప్రతీతేః=) లోపల నున్న
నందు జనించు వృత్తులుగాని పదార్థములుగావు.

(2) శబ్దాదీనాంచ తద్రూపత్వా ప్రతీతేః

(2) శబ్దములగు బాహ్యపదార్థములు (తద్రూపత్వా=) ఆ తద్రూపములు—
అనఁగా ఆంతరములు (=లోపల నుండునట్టివి) గానివి.

(3) తన్నిమిత్తత్వ ప్రతీతేశ్చ

3) మఱియును నీశబ్దాది బాహ్యపదార్థములు (తత్=)ఆంతరములగు (లోపల
నుండు) సుఖదుఃఖాదులకు (నిమిత్తత్వా=) హేతువులగుచున్నవి. (అనఁగా అవి
వీనిని బుట్టించినవి యగుటచే నవి యివియేయై యుండనోవవు)

(ఈ హేతువువలన నీ బాహ్యంతరములు స్వరూపముచే సమానములు
గావు)

శబ్దాద్యవిశేషేఽపి. భావనావిశేషాత్ సుఖాదివిశేషో లభాః

(శబ్దాద్యవిశేషేఽపి=) శబ్దాదులైదింటిలో దేనియందైననుగాని, లేక
వానిలో నొక్కొక్కదానిలో ఆంతర (విశేష=) భేదములేకున్ననుగాని (భావనా
విశేషాత్=) చూచువానియొక్క మానసిక వాసనాభేదములవలన (సుఖాదివిశేషోప
లబ్ధేః=) సుఖదుఃఖాదుల భేదము లనుభవింపఁ బడుచున్నట్ట గనపట్టుచున్నది అనఁగా
సాంఖ్యసిద్ధాంతానుసారముగా బాహ్యపదార్థములైన శబ్దాదులయొక్క స్వరూపము
గూడ సుఖదుఃఖమోహములే యగుచో అవి యెల్లప్పుడును నందరికిని నన్నిచోట్లను
నొకతీరుగానే గోచరింపవలయును. అట్లుగాక యొకటేవస్తువు ఒకనికి సుఖముగా,
దోచుట మఱియొకనికి దుఃఖముగా, దోచుట ఒకటేవస్తువు ఒక కాలమందు సుఖము
గను, మఱియొక కాలమందు దుఃఖముగను, ఒక ప్రదేశమందు సుఖముగను మఱియొక

ప్రదేశమందు దుఃఖముగను దోచుచుండుట ప్రత్యక్షవిషయము. అందుచే బాహ్యములగు శబ్దాదులకు సుఖాదీస్వరూపముతో నన్వయము (=సంబంధింపఁజేయుట) కుదరదు]

(లోకములోని (సర్వవ్యాపకములుగాని) పదార్థములకు నుండు పరిమాణ (=పరిమితి, ధర్మములనుబట్టి అవి కారణముతో సంస్కర్మమును (సంబంధమును) గలిగి యుండుననియు ఆకారణ మొకటిగానే యుండుచో మఱియొకదానితో సంస్కర్మమసంభవమైనందున (మూడుగుణములతో గూడిన ప్రధానమువలె) అనేకముగా నుండుననియుఁ జెప్ప సాంఖ్యసిద్ధాంతమిక జర్చింపఁబడ బోవుచున్నది.)

తథా పరిమితానాం భేదానాం మూలాంకురాదీనాం సంస్కర్మపూర్వకత్వం దృష్ట్వా, బాహ్యధ్యాత్మికానాం భేదానాం పరిమితత్వాత్ సంస్కర్మపూర్వకత్వ మనుమిమానస్య. సత్త్వరజ తమసామపి సంస్కర్మపూర్వకత్వా ప్రసంగః పరిమితత్వా విశేషాత్.

(తథా=) అట్లే మఱియు లోకములో (సర్వవ్యాపకములుగాక) పరిమితములై (limited) అనగా కొంత పరిమాణముమాత్రమే గల్గిన) (మూలాంకురాదీనాం =) మూలమైన మఱియొకదాని (విత్తు - మృత్తు మొదలైన) నుండివచ్చు సంకురము ఘటము మొదలగు (భేదానాం=) భేదవస్తువు లెల్లను (సంస్కర్మపూర్వకత్వం) విత్తు మృత్తు మొదలగు కారణములతో సంబంధము గల్గియుండుటను (దృష్ట్వా=) జూచి అనఁగా నాదృష్టాంతముల నాధారముచేసికొని, (బాహ్యధ్యాత్మికానాం=) పురుషునకు వెలుపల లోపలనుండు (భేదానాం=) శబ్దాదులు సుఖదుఃఖాదులు మొదలగు భేదవస్తువులుసైతము (పరిమితత్వాత్=) పరిమాణములు గలవే (limited) యగుటను బట్టి యివిగూడ అనఁగా నీబాహ్యంతర పదార్థములుగూడ (సంస్కర్మపూర్వకత్వం=) అనేకముగా నుండు కారణముతో సంబంధించియే యుండునని (అనుమిమానస్య=) యూహను (=అనుమానమును) జేయు సాంఖ్యమతస్తుఁడు (సత్త్వరజ తమసామపి= (ప్రధానమందు సమానావస్థలోనుండు) సత్త్వము - రజము - తమము అనునవి గూడ (పరిమితత్వా విశేషాత్=) వారి మతానుసారము విశేషము (హెచ్చుతగ్గులు) లేకుండ (= exactly in the same way as all the other substances) పరిమితములే యగుటనుబట్టి (సంస్కర్మపూర్వకత్వ ప్రసంగః=) మఱియొక కారణముతో

సంబంధించియే యుండునని యొప్పుకొనవలసి వచ్చును (చెప్పవలసివచ్చును.) అట్లు చెప్పచో నామతము భంగపడిపోవును. (సాంఖ్య సిద్ధాంతానుసారము బాహ్యంతర సర్వసదార్థములకు మూలకారణము.) సత్త్వ రజ స్తమస్సులని చెప్పట పాసంగదు వలయన నీసత్త్వరజ స్తమస్సులకును మూలకారణము మఱియొకటి యుండవలసినట్లు తేలుచున్నది, కావున నాసిద్ధాంతము నిలువదగినది గాదు)

కారణ వస్తువుకంటె కార్యవస్తువు భిన్నమై యుండుటనుబట్టి కారణవస్తు వచేతనమేయై యుండునను మఱియొక సాంఖ్య సిద్ధాంతము చర్చింపఁ బడుచున్నది.)

కార్యకారణ విభావస్తు ప్రేక్షాపూర్వక నిర్మితానాం శయనాననాదీనాం దృష్ట ఇతి. న కార్య కారణ బావాద్యాహ్యధ్యాత్మికానాం భేదానా మచేతన పూర్వకత్వాం శక్యం కల్పయితుం.

(కార్యకారణభావస్తు=) కార్యకారణములు రెండును భిన్నములై యుండుట (ప్రేక్షాపూర్వక=) చేతనునియొక్క (బుద్ధితో) పుష్కల సంకల్పముతో (నిర్మితానాం=) నిర్మించఁబడిన (శయ ... దీనాం=) మంచములు పీఠములు మొదలగు వస్తువుల విషయములో (దృష్టక=) జూడఁబడియున్నది (అనఁగా కార్యకారణములు భిన్నములుగానే యున్నను రెండును సచేతనములుగానే యున్నను కారణమునుండి కార్యమేర్పడుట చేతనునియొక్క సంకల్పము లేనిదే సంభవింపదని మున్నె చూపఁబడినది) (ఇతి=) కాబట్టి (బాహ్యధ్యాత్మికానాం=) బాహ్యములు (వెలువలనుండు వస్తువులు) ఆంతరములు (లోపలనుండు బుద్ధి మొదలగు వస్తువులు) అనెడి (భేదానాం=) వస్తువులకు (కార్యకారణ భావాత్=) కార్యకారణ సంబంధ ముండుటవలన (అనఁగా కార్యములైన బాహ్యంతర వస్తువులకు కారణముమఱియొకటి యున్నదనుకొన్నను. (అచేతన పూర్వకత్వాం=) ఆ వస్తువులకుఁ బూర్వకారణమైన దెల్లను అచేతనమే యని (కల్పయితుం=) కల్పించుటకు (న-శక్యం=) శక్యముగాదు అనఁగా మృత్తు- ఘటమువిషయములో కార్యకారణ సంబంధ మెట్టిదో యొకటి చెప్పకొనఁబడినను ఘటమును బుట్టించునది అచేతనమేయని నిశ్చయించుటకు వీలులేదని భావము)

2 సూత్రావతారిక :— ప్రపంచరచనయొక్క యనుపపత్తి (అసంభవము) వలన ప్రధానము జగత్కారణము గానేరదని పూర్వసూత్రముందుఁ జెప్పఁబడినది అట్లే మఱియొక సోతువును గైకొని ప్రధానము జగత్కారణము గానేరదని యీ సూత్రముందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

౨ సూ॥ ప్రవృత్తేః

ప వి : — ప్రవృత్తేః + (అనుపపత్తేః) చ

ప్ర॥ ప॥ అ : — ప్రవృత్తేః = ప్రయత్నముయొక్క (లేక) వ్యాపారముయొక్క; అనుపపత్తేః = ఆసంభవమువలన; చ = కూడ.

N. B : — లోగడి సూత్రములోనున్న 'అనుపపత్తేః' అనుమాటను నీ సూత్రములోఁ జేర్చి సందర్భానుసారముగా సర్థమును బూర్తిచేసికొన వలయును,

సూత్రార్థము : — సృష్టినిమిత్తమై ప్రధానము జరుగవలసియున్న ప్రవృత్తి (=వ్యాపారము) యసంభవ మగుట వలననుకూడ (ప్రధానము జగత్కారణగాదు)

సూత్ర భావము : —

(ప్రవృత్తేః) సత్త్వరజస్తమస్సులైన మూడుగుణములయొక్క సమానావస్థ యనెడి (అచేతన) ప్రధానము సృష్టిని గావించు నిమిత్తమై చేయవలసియున్న ప్రవృత్తి యనఁగా ఆసమానావస్థను జెవరదోలి హెచ్చుతగ్గులుగా నేర్పడుట యనునదిగూడ చేతనసంబంధము లేకుండ (అనుపపత్తేః + చ) అసంభవమగుటవలనను ప్రధానము జగత్కారణము గానేదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

అస్తాం తావదియం రచనాః తత్సిద్ధ్యర్థాయా ప్రవృత్తిః సామ్యావస్థానా తృప్త్యతి సత్త్వరజస్తమసా మంగాంగి భావావత్తిః విశిష్టకార్యస్యాభిమతి ప్రవృత్తిః. సాపి నాచేతనస్య ప్రధానస్య స్వతంత్రస్సోపపద్యతే.

(ఇయం రచనా=) ఈ జగద్రచనా విషయ (అస్తాం తావత్=) మట్లుండ నిండు ! ఆ రచన యనునది సిద్ధించుట కొఱకుఁ జేయవలసియున్న (ప్రవృత్తిః=) ప్రయత్న మేదిగలదో యది. అనఁగా (విశిష్ట ... ప్రవృత్తిః=) వివిధ జగత్సృష్టికి ననుకూలమగు (ప్రవృత్తిః=) వ్యాపారము - అనఁగా (సత్త్వ ... తమసాం=) సత్త్వరజస్తమస్సులనెడి మూడుగుణములు (సామ్యావస్థానాత్=) అదివరకుఁ బ్రధానమై యున్న సమానావస్థనుండి (తృప్త్యతి=) తొలగి (అంగాంగి భావావత్తిః=) ఒకటి ముఖ్యమైనదిగాను (=అంగి) మిగిలినవి యముఖ్యములైనవిగాను (=అంగ)

(ఒకటి విశేషముగాను; మిగిలినవి కొద్దివిగాను) ఏర్పడి వస్తురూపమును దాల్చుఁ బూనుట- (సాఽపి) ఇట్టివినిపైతము (అచేతనస్య స్వతంత్రస్య=) అచేతనమై (చేత నుఁడై న) మఱియొకని సహాయమును బొందని (ప్రధానస్య=) ప్రధానమును దానికి (న + ఉపపద్యతే=) ననువు (=) గాదుగదా.

మృదాదిష్వ దర్శనాత్ రథాదిషు చ.

అట్టి వ్యాపారము (=ప్రియత్నము) మృత్తువు మొదలగు వానియందుఁ గాని రథములు మొదలగు వానియందుఁ గాని చూడఁబడ దనుట ప్రత్యక్ష విషయమే.

వహిశ్చదాదయో రథాదయోవా స్వయమచేతనాన్యంత శ్చేతననైః కులాదిభి రశ్వాదిభిర్వాఽ నభిష్ఠితా విశిష్ట కార్యాభిముఖప్రవృత్తయో దృశ్యంతే.

అనఁగా- మృత్తువు మొదలగు వదార్థములు, రథములు మొదలగు వాహన ములు తాము అచేతనములై యుండి చేతనమురై న కుమ్మరి మొదలగు వారియొక్క గాని- లేక- గుఱ్ఱము మొదలగు వానియొక్క-గాని (అనభిష్ఠితా=) సంబంధము లేకుం డఁగనే (విశిష్టకారి ... త్తయః=) వానివాని విశేష కార్యములను జరుపుటకు (అనఁగా - కుండలకుఁగాని, నడచిపోవుటకుఁగాని) ననుకూలమైన ప్రయత్నమును జేయఁజాలియుండుట (నహి దృశ్యంతే=) కానఁబడదు.

దృష్టాచ్చా దృష్ట సిద్ధిః.

(దృష్టాత్ + చ=) ప్రత్యక్షముగాఁ జూచువిషయమునుండి (అదృష్టసిద్ధిః =) చూడఁజాలని విషయమును సిశ్చయింపవలెనుగదా !

అతః ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరపి హేతోర్నాచేతనం. జగత్కారణ మనుమాతవ్యం భవతి.

కాబట్టి ప్రయత్నమునుజేయుట సంభవింపఁ జాలదను హేతువువలననుగూడ, అచేతనమైన ప్రధానము జగత్సృష్టిని గావింపఁగఁది యని (అనుమాతవ్యః =) యూహించుట (న + భవతి) నాధ్యముగాదు.

పూర్వపక్షము : —

నను చేతనస్యాతి ప్రవృత్తిః కేవలస్య నదృష్టా.

(అచేతన సంబంధములేక) కేవల చేతనమై యుండువాని యందుమాత్రము (ప్రవృత్తిః=) వ్యాపారమును బూనుట (న దృష్టాః) కానఁబడదుగదా! (అనఁగా

మృత్తుతోఁ గలియని కుమ్మరివాని యందుఁగాని రథముతోఁ గలియని గుఱ్ఱమునందు
గాని కార్యప్రయత్న మెట్లు గన్పించఁగలదని భావము.

సిద్ధాంతి జవాబు :—

సత్యమేతత్

ఈమాట సత్యమే !

తథాపి చేతన సంయుక్తస్య రథాదేరచేతనస్య ప్రవృత్తి ర్దృష్టాః

అట్లయినను (గుఱ్ఱములు మొదలగు) చేతనములతోఁ గూడుకొనియున్న
యచేతనములగు రథాదులకే (ప్రవృత్తి =) కార్యప్రయత్నము గన్పించుచున్నది
గదా !

పూర్వపక్షి

సత్యచేతన సంయుక్తస్య చేతనస్య ప్రవృత్తి ర్దృష్టాః.

అచేతనముతోఁ గూడుకొనియున్న చేతనమందట్టి కార్యప్రయత్నము గన్పిం
వదుగదా !

సిద్ధాంతి

కింపునంత్రయుక్తం. యస్మిన్ ప్రవృత్తి ర్దృష్టా తస్యసేతి. ఉతయత్యం యుక్తస్య దృష్టా
తస్యైవసేతి.

ఇప్పుడు దేలిన సారాంశ మేమనఁగా :— (యస్మిన్ ... దృష్టా=) క్రియా
వ్యాపారము (వీవస్తువునందు=) దేనియందుఁ గన్పించుచున్నదో (తస్యసేతి) ? ఆ
వ్యాపారకర్త యావస్తువనియే చెప్పవలయునా? లేక యావస్తువు (యత్యం యుక్త
స్య=) దేనితోఁ గలిసియుండుటచేత (నావస్తువునందు) నాక్రియా వ్యాపారము గల్గు
చున్నదో (తస్యైవసేతి=) అట్టి వ్యాపారకర్త యా కలసియున్న వస్తువని చెప్ప
వలయునా ?

అడ్డుప్రశ్న :-

నను యస్మిన్ దృశ్యతే ప్రవృత్తి స్తస్యైవ సేతి యుక్తముభయయోః ప్రత్యక్షత్వాత్.

(ఉభయయోః=) క్రియా వ్యాపారము ఆవ్యాపారమున కాశ్రయమైయుండు

(దేనియందు నా వ్యాపారము గన్పించుచున్నదో యట్టి) వస్తువు నీరెందును బ్రత్యక్షములుగాఁ గన్పించు చున్నదన, (యస్మిన్ ... ప్రవృత్తిః) ఏవస్తువునంవా క్రియావ్యాపారము గన్పించుచున్నదో (=ఏవస్తు వాక్రియా వ్యాపారమున కాశ్రయమై యున్నదో ఆ వస్తువే ఆక్రియా వ్యాపారకర్తయని చెప్పట యుక్తము గదా.

నతు ప్రవృత్త్యాశ్రయత్వేన కేవలశ్చేతనో రథాదివత్ ప్రత్యక్షః.

(ప్రవృత్తి ... త్వేన=) క్రియావ్యాపారమున కాశ్రయమైన వస్తువు అనఁగా క్రియావ్యాపారము దేనియందుఁ గన్పించుచున్నదో యా వస్తువు (అచేతన సంబధములేని) కేవల చేతనమైనట్లుగా (నతు ప్రత్యక్షః=) సాక్షాత్కార మగుటలేదు గాని (రథాదివత్= యా వస్తువు (అచేతనమగు) రథము మొదలగు నదియేయని ప్రత్యక్షవిషయము గదా- (అనఁగా రథము పరుగెత్తుచున్నప్పుడు, పరుగొత్తున రథమైనట్లే ప్రత్యక్షముగాని (కనుపించని) చేతనమైన మఱియొకటి గాదని భావము.)

ప్రవృత్త్యాశ్రయ దేహాదినఽయుక్తస్యైవ తు చేతవస్య సర్వావసిద్ధిః కేవలాచేతన రథాది వైలక్షణ్యం జీవద్దేహస్య దృష్టమితి

(జీవద్దేహస్య=) జీవించియున్న దేహమునందు (అనఁగా జీవముగలిగి సంచరింపఁగల దేహమునందు)- (కేవలాచేతన రథాది వైలక్షణ్యం=) కేవలమచేతనమై మొద్దుగానుండు రథము మొదలగు వస్తువులయందుకంటె భేదము (=వైలక్షణ్యం) గనుపించుచున్నదను హేతువుచేత, (ప్రవృత్త్యాశ్రయ=) క్రియావ్యాపార మేవస్తువునందుఁ గన్పించుచున్నదో యట్టి యచేతనములైన (దేహాది యుక్తస్య=) దేహాదులతో, శరీరము మొదలగువానితో, గూడుకొన్నదియే యగుచు, (చేతనస్య=) జేతన మనునది యొకటి (సర్వావసిద్ధిః=) యుండవలెనని నిర్ధారణము చేయుచున్నారు.

(జీవ నిర్ద్వీపపదార్థములకుఁ గల భేదమును జూచి, చేతనమనునది యొకటి దేహముతో, జేరియున్నదని యూహించుచున్నారేగాని, చేతనముయొక్క యునికి ప్రత్యక్షవిషయము గాదని భావము)

ఆతఏవచ ప్రత్యక్షదేహేనతి చైతన్యస్య దర్శనా దనతి చా దర్శనా, దేహస్యైవ చైతన్యమితి లోకాయతికాః ప్రతిపన్నాః.

(అతవవచ=) అందువల్ల నేగదా - అనఁగా- (ప్రత్యక్ష దేహేసతి=) దేహము ప్రత్యక్షముగాఁ జూడఁబడనప్పుడే (చైతన్యదర్శనాత్=) చైతన్య మున్నదని తలంచుట (దేహే) అసతిచ (చైతన్యస్య) అదర్శనాత్ (దేహము లేనప్పుడు చైతన్యము లేదని తలంచుట సంభవించుచున్నందున (చైతన్యం =) చైతన్య మనునది (దేహస్య+వచ+ఇతి) దేహముయొక్క ధర్మముమాత్రమే (విశేషణముమాత్రము only attribute not an independentity) యని లోకాయతికులు - అనఁగా నిరీశ్వరవాదులైన బౌద్ధులలో నొక తెగవారు (సైతము) (ప్రతిపన్నాః=) తలంచుచున్నారు.

తస్మా దచేతనవ్యైవ ప్రవృత్తిరితి.

కాబట్టి (ప్రవృత్తిః=) క్రియావ్యాపార మెల్లను (అచేతనస్య+వచ) అచేతనమునకు సంబంధించినది (గాని చేతనమునకు సంబంధించినది గాదు.)

వేదాంత సిద్ధాంతి సమాధానము :—

తత్కాబిధీయతే.

(తత్=) పైనఁ జేయఁబడిన పూర్వవక్ష్యమునకు సమాధానము (అభిధీయతే= చెప్పఁబడుచున్నది చూడుడు.

నబ్రాహ్మ యస్మిన్నచేతనే ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే. న తస్య సేతి. భవతు తస్యైవ సా.

(యస్మిన్నచేతనే=) ఏ యచేతనమైన వస్తువునందు (ప్రవృత్తిః=) క్రియావ్యాపారము (దృశ్యతే=) గన్పించుచున్నదో, (న- తస్య- సా+ఇతి) ఆక్రియావ్యాపార మావస్తువుది కాదని (నబ్రాహ్మః=) మేము చెప్పుచుండలేదు. (=మేము చెప్పము.)

భవతు తస్యైవ సా.

ఆక్రియావ్యాపార మచేతన వస్తువుదే కానిందు (=యగుగాక)

న-తు-చేతనా దృవతీతి బ్రాహ్మః

అట్లైనను (సాతు) ఆక్రియావ్యాపార మున్నదో (చేతనాత్ = చేతననిమిత్తత్వాత్=) చేతనముయొక్క ప్రేరేణముచేత (అచేతనమందు) చైవతీతి=) గల్గుచున్నదని మాత్రము (బ్రాహ్మః=) చెప్పుదుము.

తద్భావేభావా. తదభావేభావాత్.

(అనగా - (తద్భావే=) ఆచేతనమన్నది యున్నచో, భావాత్=) ప్రవృత్తి (=క్రియా వ్యాపారము) యుండును. (తత్ + అభావే చ) ఆ చేతనమన్నది లేనిచో (అభావాత్=) ప్రవృత్తి యుండదు.

యథాకాష్ఠాది వ్యపాశ్రయాపి దాహప్రకాశాదిలక్షణా విక్రయానుపలభ్యమానాపి కేవలే జ్వలనే. జ్వలనాదేవ భవతి. తత్సంయోగే దర్శనాత్. తద్వియోగే చా దర్శనా. తద్వత్.

(యథా - తద్వత్ = అదియెట్లో దృష్టాంతమును వివరించెదము - చూడుడు. (దాహ ... లక్షణా=) రగులుట (=దాహము) వెలుగుట (=ప్రకాశము) మొదలగు లక్షణములుగల (విక్రియా=) క్రియావ్యాపారము (కాష్ఠా... యాపి=) కట్టెలు మొదలగు (దహనశీలములైన - కాలదగిన) వస్తువుల నాశ్రయించుకొని (=వస్తువులయందే యుండి) యున్నదైనను, (అనుపలభ్య మానాపి కేవలే జ్వలనే=) ఒక్క నిష్పమాత్ర మున్నప్పు డా నిష్పనందది కనుపించకున్నదైనను, (జ్వలనాదేవభవతి=) (వేరుగానున్న) యానిష్పను (కట్టెలకు) అంటించుటచేత మాత్రమే (కట్టెలయందా క్రియావ్యాపారము = ప్రవృత్తి) (భవతి =) కలుచున్నది. ఎందుచేత ననగా— (తత్సంయోగే= ఆ నిష్పంటుకొన్నప్పుడే (దర్శనాత్=) కట్టెలయందు రగులుట వెలుగుట యను ప్రవృత్తి గన్పట్టుచున్నది. (తద్వియోగేచ=) ఆ అంటింపు లేనిప్పుడు) (దర్శనాత్=) డా ప్రవృత్తి (రగులుట వెలుగుట యను క్రియావ్యాపారము కనుపింపదు.

లోకాయతికానామపి చేతన ఏవదేహోఽచేతనానాం రథాదీనాం ప్రవర్తకో దృష్ట ఇత్యవి ప్రతిపన్నం చేతనస్య ప్రవర్తకత్వం.

దేహాత్మవాదులైన (దేహమే యాత్మయనడి) లోకాయతికులు మనుష్యాదులయొక్క దేహములే చేతనములనియు, (ఇతర శరీర రథాది వస్తువులే యచేతనములనియు) (చేతనఏవ దేహః=) చేతనములైన (అశ్వాది) దేహములే యచేతనములైన రథాదులను (ప్రవర్తకః=) నడిపించుననియు (దృష్టః) చెప్పట గలదు. (ఇతి) వాఙ్మయ చెప్పటలో (చేతనస్య ప్రవర్తకత్వం=) (నడిపించునది చేతనమే అనువారి మతము (ఆవిప్రతిపన్నం=) అవిరుద్ధము గాడు. (అనగా సంతవరకు సంగీకరింపదగినదియే)

ఎదురుప్రశ్న :—

నను తవ దేహాది సంయుక్తస్యా ప్యాత్మనో విజ్ఞానస్వరూప మాత్ర వ్యతిరేకేణ ప్రవృత్త్యనుపపత్తే రనుపపన్నం ప్రవర్తకత్వమితి.

(దేహః ... యుక్తస్య=) దేహాదులతోఁ గూడుకొన్న (తవ అత్మనః=) నీ యాత్మకు (అవహిల్లిన) విజ్ఞా ... రేకేణ) జీవస్వరూపముకంటె భిన్నముగా (ప్రవృత్త్యనుపపత్తే=) మఱియొకపని యసంభవ మైనందున (చేతనమైన ఆయాత్మ (ప్రవర్తకత్వం=) నడిపించునది (అచేతనమండఁ గియావ్యాపారమును బేరేపించునది) యగుట (నను - అనుపపన్నం - ఇతి=) సంభవ మెట్లగును? (అత్మ దేహమును బూని జీవుఁడగుటతప్ప మఱి యేవనిని జేయఁజాలదని మీ సిద్ధాంతముగదా - ప్రవర్తకమగునని యిప్పుడెట్లు చెప్పుచున్నారని భావము)

సిద్ధాంతి జవాబు :—

చే న్ను.

అని యాక్షేపింతువా! నీయాక్షేపము సరిగాదు.

అయస్కాంతవద్రాపాదిపచ్చ ప్రవృత్తిః హితస్యాపి ప్రవర్తకత్వోపపత్తేః.

(అయస్కాంతవత్=) సూదంటురాయి వలెను (రూపాదివత్ + చ) రూపముమొదలగు నిందియార్థములవలెను (ప్రవృత్తి ... తన్యాపి=) తామెంతమాత్రము కదలకుండ నుండియును (ప్రవర్తకత్వోపపత్తే=) ఇతరవస్తువులను గదలించఁ గలుగుటలేదా!

యథా యస్మాంతోమణిః స్వయంప్రవృత్తి రహితోఽప్య యసః ప్రవర్తకో భవతి.

(ఈయర్థమునే వివరించి చెప్పుచున్నాము వినుడు.) ఎట్లు సూదంటురాయి యను లోహముణి (స్వయం ... తోఽపి) తనకుఁదాను గదలలేనిదే యైనను, (అయ ... భవతి) ఇనుమును గదలించఁ గల్గినది యగుచున్నదో,

యథాచ రూపాదయో విషయాః స్వయం ప్రవృత్తిరహితా అపి చక్షరాదీనాః ప్రవర్తకా భవంతి.

మఱియు నెట్లు (రూపా ... యాః=) రూపము మొదలగు విషయములు (స్వ ... అపి=) తాము స్వంతమునఁ గదలఁజాలనివే యైనను (చ ... వంతి=) కన్న మొదలగు నిందియములను గదలించఁ గల్గినవి యగుచున్నవో (కంటియొక్క

పనిరూపము నెదుర్కొన్నప్పుడే కనుపించును. కావునఁ బనియందుఁ గంటిని బ్రేరే పించునది రూపమేయని చెప్పవలయును. రూపమన్నది కదలకుండగనే యుండి కంటి యందుఁ బ్రవృత్తిని గల్గించుచుండును.)

ఏవం ప్రవృత్తి రహితోఽపీశ్వర. స్వర్వగత. స్వర్వాత్మా. సర్వజ్ఞ. స్వర్వశక్తిశ్చ సన్. సర్వం ప్రవర్తయేదిత్యుపపన్నం.

(ఏవం) అట్లే సర్వగతుఁడును (అంతటను నుండువాడు) సర్వాత్మయు (సమ స్తమునకు స్వరూపమైనవాడును) సర్వజ్ఞుఁడును (సమస్త మెఱిగినవాడును) సర్వ శక్తి యై నవాడును నైన (ఈశ్వరః=) పరమాత్మ (=చేతనస్వరూపము) (ప్రవృత్తి రహితోఽపి) వ్యవహార - క్రియావ్యాపార శూన్యుడైనను (సర్వం ప్రవర్తయేత్=) సమస్తమును పడిపించుచుండును. (ఇతి=) అని చెప్పట (ఉపపన్నం =) విరుద్ధము గాదు.

ఎదిరిప్రశ్న :-

ఏకత్వా త్ప్రవర్యాభావే ప్రవర్తకత్వా మవపత్తి రితిచేత్.

ఏకత్వాత్=) ఆపరమాత్మ (అద్వితీయమైన) యేకమేగదా (=ఒక్కటిమా త్రమే యగునుగదా) ప్రవర్త్యాభావే=) దానిచే నడిపింపఁబడు మఱియొకటి లేనప్పు డా పరమాత్మ (=చేతనము) (ప్రవర్త ... పత్తిరితిచేత్ =) మఱియొకదానిని నడి పించుట సంభవము గాదుగదా ! (అనియందు వేమో)

న.

(న=) అట్లనరాదు - (ఎందుచేతననగా)

అవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపిత నామరూప మాయావేశ విశేనా సకృత్ప్రత్యుత్తత్వాత్.

అవిద్య (సమ్యక్జ్ఞానము - బ్రహ్మత్వైక జ్ఞానము లేకపోవుట) చేత (ప్రత్యు పస్థాపిత=) లేనదీయఁబడిన నామరూపములనెడి మాయమొక్క (ఆవేశవశేన=) యావరణములో (బడియున్నందున- (ఇతి=) అట్లేకమందే యనేకమను భ్రాంతి జనించుచున్నదనియు, వాస్తవమునకొకటి యనియు (అశకృత్=) సిద్ధిపరకే పెక్కు సార్లు (ప్రత్యుత్తత్వాత్) ఇట్టి యాక్షేపము మాచే ఖండింపఁబడియే యున్నది. (మఱల మఱల నట్టి ప్రశ్నయే చేయుట యసందర్భమని భావము)

తస్మాత్సంభవతి ప్రవృత్తిః సర్వజ్ఞకారణత్వే.

కాబట్టి సర్వజ్ఞుడైన పరబ్రహ్మమే యీ జగత్తునకుఁ గారణమని చెప్పినప్పుడు, (ప్రవృత్తిః సంభవతి=) క్రియావ్యాపారము (ప్రవృత్తి) సంభవమే యగునుగాని.

నత్యచేతన కారణత్వే-

(అచే నత్యే=) అచేతనమైన ప్రధానమే జగత్కారణమని చెప్పినప్పుడు మాత్రము (నతు=) అది (=ప్రవృత్తి) సంభవముగాదు.

శి. సూత్రావతారిక :- చేతనసంబంధము లేనిది యచేతనమందుఁ బ్రవృత్తి సంభవము గానందునఁ బ్రధానము జగత్కారణము గానేరదని పూర్వసూత్రముందుఁ దెలుపఁబడినది. దానిపై దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జేయఁబడిన యాక్షేపము- ఆయా క్షేపమునకు సమాధానము- ఈ సూత్రముందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

3 సూ॥ పయోంబువచ్ఛే, త్రత్రాపి స్యాదేతత్

ప. వి. :- పయోంబువత్ - చేత్ - (పూర్వపక్షము)

తత్ర - అపి - స్యాత్ - ఏతత్ - (సమాధానము)

ప్ర. ప. అ :- పయోంబువత్ ; పయః + వత్ = పాలవలెను, అంబువత్ = నీటివలెను, చేత్ = అన్నట్లుగుచో - తత్ర. | అపి = ఆ పాలయందును నీటియందును సైతము (ఏతత్ =) ఇది (చేతనసంబంధము) స్యాత్ = ఉండియేయున్నది.

సూత్రార్థము :- (చేతన సంబంధము లేకయే) తల్లి పాలు దూడ నోటిలోనికి వచ్చినట్లును, ఒకచోటినుండి మఱియొకచోటికి నీరు పారినట్లును (ప్రధానమందును) బ్రవృత్తి గలుగవచ్చుననుచో, అట్లనరాదు. ఆదృష్టాంతములలో సైకము చేతనసంబంధముచేతనే ప్రవృత్తి గల్గుచున్నది.

సూత్రభావము :-

(పయోంబువచ్ఛే) అచేతనములే యైన పాలు స్వయముగానే దూడపోషణకొఱకు నెట్లు జారునో, నీరు స్వయముగానే లోకోపకారార్థమై యెట్లు ప్రవహించునో, అట్లే ప్రధానము సైతము ప్రవహించుననుచో సరిగాదు ! పాలయందును నీటియందును చేతన సంబంధ ముండియే యున్నది. ఇందులకు బ్ర॥ V-7-4 'అప్పు శిష్టన్' అను శ్లోకాదిప్రమాణము సైతము గలదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

(పూర్వపక్షము)

యథా క్షీరమచేతనం స్వభావేనైవ వత్సవివృద్ధయే ప్రవర్తతే, యథాచ జలమచేతనం స్వభావేనైవ లోకోపకారాయ న్యందతే.

అచేతనమైన (తల్లి) పాలు స్వభావముగానే (వత్స వివృద్ధయే=) దూడ యొక్క పోషణము కొఱకు (యథా ప్రవర్తతే=) నెట్లు ప్రవర్తించు చున్నదో (=స్థనములనుండి కదలి దూడనోటిలోనికి జారుచున్నవో) మఱియు సచేతనమైన జలము స్వభావముగానే (లోకోపకారాయ=) లోకోపకారము కొఱకు (యథా న్యందతే=) నెట్లు కదలి పారుచున్నవో.

ఏవం ప్రధాన మవ్యచేతనం స్వభావైవ పురుషార్థ సిద్ధయే ప్రవర్తిష్యత ఇతి.

(ఏవం=) అట్లే యచేతనమైన ప్రధానమునైతము స్వభావముగానే (పురు... ద్యయే=) పురుషులయొక్క ప్రయోజనము కొఱకు (ప్రవర్తిష్యతే- ఇతి) ప్రవర్తింపఁగలదు (=జగత్సృష్టిని జేయఁగలదు. అనఁగా నందున్న గుణములు హేచ్ఛుతగులుగా, గదలఁబారి వివిధ వస్తురూపములను దాల్పఁగలదు)

(సిద్ధాంతి సమాధానము)

నైతత్వాదూచ్యతే.

(ఏతత్ =) ఈ పూర్వపక్షము (సాధు=) సరియని (న + ఉచ్యతే=) చెప్పఁబడదు.

యత స్తత్రాపి పయోంబునో శ్రేతనాదిష్ఠితయోరేవ ప్రవృత్తిరిత్యనుమిమహే.

(యత =) ఎందుచేతననఁగా (చేత తయోః) చేతనముతో సంబంధము గల్గిన (తయోః పయోంబునోః + ఏవ=) యట్టి పాలయందును నీటియందును మాత్రమే (ప్రవృత్తిః + ఇతి) క్రియావ్యాపారము జరుగుచున్నదని (అనుమిమహే) యూహించు చున్నాము.

ఉభయవాది ప్రసిద్ధేరథాదావచేతనే కేవలే ప్రవృత్త్యా దర్శనాత్.

(ఉభయ ... సిద్ధేః=) పూర్వనూత్రమందు నీవు నేను ఒప్పుకొన్న రథాది వృత్తాంతముచేత (కేవలే + అచేతనే=) కేవల మచేతనములైన (రథాదౌ=) రథా

దులయాదు (అశ్వము మొదలగు చేతన సంబంధము లేకుండ (ప్రప్రత్యదర్శనాత్
=) నడచుటయను క్రియావ్యాపారము సంభవము గాకపోవుట వలన (అట్లు నిశ్చ
యింపఁ బడుచున్నది)

కాస్తంబ

అందులకు శాస్త్రప్రమాణము సైతము గలవు చూడుడు.

‘యోవృ ఓ C బృ V -7-4 యోవృత్తిష్ఠన్ యోవోస్తతోయమయతి.

(యః=) ఎవఁడు (అపః + అంతరః=) నీటిలోపల నున్నవాడై (యః=)
ఎవఁడు (అప్స=) నీటియందు (తిష్ఠన్ =) నిల్చి యున్నవాడై ఆ యదకములను
(యమయతి=) నడపించుచున్నాడో

ఏతస్య వా ఓ C బృ V -8-9 ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గి । ప్రాచ్యోన్యనద్య
స్యందంతే.

(గార్గి=) ఓగార్గీ ! (ఏతస్య + వా + అక్షరస్య=) ఆ యీ అక్షరునియొక్క
(ప్రశాసనే=) ఆజ్ఞయందున్నవై (అన్యః నద్యః=) మిగిలిన నదులన్నియు (ప్రచ్యః
=) తూర్పుముఖముతో (స్యందంతే=) ప్రవహించుచున్నవి.

ఇత్యేవం జాతీయ కంసమస్తస్య లోకపరిస్పందితస్యేశ్వరాధిష్ఠితాం శ్రావయతి.

(ఇత్యే ... యకం) ఇట్టి ప్రమాణములు (సమస్యస్య లోకపరిస్పందితస్య=)
లోకమందుఁ బ్రవహించు (=ప్రవృత్తిని గల్గియుండు) స్వభావముగల సమస్తము
(ఈశ్వరాధిష్ఠితాం=) పరమేశ్వరునియొక్క (=చేతనముయొక్క) సంబంధము (=ప్రే
రేవణము) గల్గియుండుటనే (శ్రావయతి=) వినించుచున్నవి (చెప్పుచున్నవి)

తస్మాత్ సాధ్యవక్ష నిక్షిప్తత్వాత్ పయోంబవదిత్యనుపన్యాసః.

(తస్మాత్=) కాబట్టి (సాధ్యవక్ష=) సాధ్యవక్షము అనఁగా అచేతనమందుఁ
జేతనసంబంధముతోనే ప్రవృత్తి వర్పడుట (ఇదివరకే) సాధింపఁబడి నీవలన నొప్పిం
పఁబడియున్న యా విషయము మఱల నిప్పుడు (నిక్షిప్తత్వాత్=) లేవఁదీయఁబడుట
వలన (పయోంబువత్ + ఇతి=) పాలు నీగు - అనునవి స్వయంప్రవృత్తి (తమకుఁ
దామే కదలుట) గలవియని జూపిన దృష్టాంతవిషయము (అనుపన్యాసీ=) నీవు
చెప్పఁదగినది కాదు.

(అచేతన మేదియు) జేతన : సంబంధములేక ప్రవృత్తిని గలిగియుండనేరదని తేల్చబడిన విషయమిదివరకే నీవొప్పుకొని యుండఁగా, మఱల నట్టి యచేతనము లనే దృష్టాంతముగాఁ జూపుట నీవు చేయఁదగిన పనిగాదని భావము.)

చేతనాయశ్చ ధేనోః స్నేహేనేచ్ఛ యవత్సవివృద్ధయో వయసః ప్రవర్తకత్వో పపత్తేః,

(వత్సవివృద్ధయో=) దూడయొక్క పోషణము కొఱకు (చేత ... ధేనోః=) చేతనమైన యావు (స్నేహేన=) దూడయందున్న ప్రేమచేత (ఇచ్ఛయా=) దూడ కుఁ బాలీయశలయునను కోర్కెతో (వయసః ... పపత్తేః=) బాలను జారవిడుచు చున్నదని చెప్పటయే సమంజసము.

వత్స చూషణేనచ వయస ఆకృష్యమాణత్వాత్.

మఱియును (వత్సచూషణేన=) జేతనమైన దూడ కుడుచుటచేతఁ (వయసః=) బాలు (ఆకృష్యమాణత్వాత్=) తల్లి పొదుగునుండి లాగఁబడుచున్న వనియఁ జెప్ప వచ్చును. (ఇట్లయినను జేతన సంబంధముతోనే యచేతనములైన పాలు కదలివచ్చు చున్నవి)

నాపాంబునోవ్యంత్యంతమనపేక్ష.

(అంబునోపి=) పాతెడు జలమునకు సైతము (అత్యంతా=) కేవలముగా (అనపేక్షా=) నితరాపేక్ష (=ప్రీతికము) లేకుండఁగనే ప్రవహింపఁ గల్గుట (నచ=) చూడఁబడదు. (స్వయముగాఁగాక మఱియొకదాని యపేక్ష- అనఁగా ప్రేరేపణము చేతనే నీరు ప్రవహించుచున్నదని చెప్పవలసియుండును.

నిమ్నచూమ్యాద్యపేక్షత్వాత్.

ఆయపేక్ష యేదని యందు రేమో-వల్ల పుభూమి-అనఁగా దిగువభూమి వల్లమై యుండుట యను మొదలగునదియే ప్రవాహ ప్రవృత్తికి నపేక్ష-ఇది ప్రత్యక్షముగాఁ గనుపించు నపేక్ష- పరోక్షముగా మఱియొకటి యుండవచ్చును.

స్యందనస్య చేతనాపేక్షత్వం సర్వత్రోపదర్శితం.

(సర్వత్ర= ప్రతికార్యమందును (స్యందనస్య=) కదలుట యనడి ప్రవృత్తి =పని) చేతనాపేక్షత్వం=) చేతనసంయోగమువలననే గల్గుచుండుట (శాస్త్రప్రమాణములచే) (ఉపదర్శితా=) చూపబడియే యున్నది- (కుశ్వర ప్రేరణము లేనిది యే మచేతనమందును బ్రవృత్తి గలుగదని శ్రుతిప్రమాణముల చూపబడినవి)

ఉపసంహార దర్శనాన్నేతి చేన్నక్షరవద్ది బ్ర॥సూ II-1-24

లోగడి బ్ర॥సూ II-1-24 ఉపసంహార దర్శనాన్నేతి చేన్నక్షరవద్ది,

ఇత్యత్ర తు బాహ్యానిమిత్త నిరపేక్షమపి స్వాశ్రయం కార్యం భవతీత్యేతల్లోక దృష్ట్యా
నిదర్శితం.

(ఇత్యత్ర)= అను సూత్రమునందు (లోకదృష్ట్యా=) లోకానుభవమునుబట్టి
(బాహ్యానిమిత్త నిరపేక్షమపి=) బాహ్యసాధన సహాయ మక్కర లేకయే (పాలనుండి
పెరుగునుబోలె) (స్వాశ్రయంకార్యం=) కారణమునుండియే కార్యము బుట్టనచ్చునని
(నిదర్శితం=) దృష్టాంతసహితముగాఁ జెప్పఁబడినది. అనఁగా 'కారణమం దాశ్రయం
చుకొను కార్య ముండనేయున్నది. బాహ్యసాధనాపేక్ష లేకయే కారణమునుండి
కార్యము గాఁగలదు' అని బ్ర॥సూ II-1-24 సూత్రములోఁ జెప్పబడియున్నది.
ఇప్పుడన్ననో బాహ్యపేక్ష లేనిది ప్రవృత్తే కలుగనేరదని చెప్పుచున్నారు. ఈ రెం
డంశములు పరస్పర విరుద్ధములే యన్నచో అప్పుడు లోకదృష్టినిమాత్ర మనుసరించి
చెప్పఁబడినదని భావము.)

శాస్త్ర దృష్ట్యా వునః "సర్వత్రైవేశ్వరాపేక్షత్య మాపద్యమానం" న పరాణుద్యతే.

(శాస్త్రదృష్ట్యా=) శాస్త్రము బోధించు వాస్తవమిప్పుడు 'సర్వకార్యము
లీశ్వరుని సంకల్పము (= ప్రేరణ) మీదనే యాధారపడి జరుగుచున్నవి' అని చెప్పఁ
బడినది. ఈవిషయ మందుచే (బ్ర॥సూ II-1-24 చే) (న పరాణుద్యతేననిరస్యతే=)
(ద్రోసివేయఁబడలేదు) అనగా రెంటికిని వైరుధ్యము లేదనియు అక్కడ లోకదృష్టి
ననుసరించి యిక్కడ శాస్త్రదృష్టి ననుసరించి చెప్పఁబడినదనియు భావము)

4. సూత్రావతారిక :—బాహ్యపేక్ష లేకయే(చేతన ప్రేరేపణము లేకయే)
యచేతనములందుఁ బ్రవృత్తి గలుగనేరదని పూర్వసూత్రముందు నిశ్చయింపఁబడినది
ప్రాణుల పూర్వకర్మములుగాని, పురుషుఁడుగాని జగత్సృష్టిని జేయు నచేతనమైన
ప్రధానముయొక్క గుణములయందుఁ బ్రవృత్తి గల్గుటకుఁ బ్రేరణము గాఁగూడదా
యనివచ్చు పూర్వక్ష మీసూత్రముందు నిరాకరింపఁ బడుచున్నది.

౪ సూ॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చ సప్తేక్షత్వాత్

ప. వి :— వ్యతిరేకానవస్థితేః - చ- అనపేక్షత్వాత్ - (ప్రధానం - న - జగత్కారణం)

ప్ర॥ ప॥ అ॥ :— వ్యతి ... స్థితేః, వ్యతిరేక = (ప్రధానముకంటె) వ్యతిరేకముగా, అనవస్థితేః = (మఱియొకటి) లేనందువలనను, చ = మఱియును, అనపేక్షత్వాత్ = (ప్రధానము సాంఖ్యమతానుసారముగా) ఇతరాపేక్ష = (ఇతరప్రేరకము) లేనిది యగుటవలనను.

సూత్రార్థము :— సాంఖ్యమతానుసారముగా, ప్రధానముకంటె వ్యతిరేకముగా మఱియొకవస్తువు లేనందువలనను, ప్రధానము స్వతంత్రముగానే సృష్టిని జేయుచున్నదని చెప్పబడుచుండుట వలనను సాంఖ్యుల ప్రధానము జగత్కారణముగానేరదు.

సూత్ర భావము :—

(వ్యతిరేకానవస్థితేః) ప్రధానముకంటె వ్యతిరేకమైన మఱియొక వస్తువు అనగా ఆప్రధానమును సృష్టికాలమందు, బ్రవర్తింపఁ జేయఁగలది గాని లేక ప్రళయకాలమందు నివర్తింపఁ జేయఁగలదిగాని లేకపోవుటవలన, సాంఖ్యులున్నాడనిచెప్ప పురుషుఁ డేవనిని జేయని యుదాసీనుఁడగుటవలన ప్రధాన మనపేక్షమనియె (ఇతర ప్రేరక రహితమనియె) చెప్పవలసి యుండును.

(అనపేక్షత్వాత్ - ఏవ) అందుచేతనే యచేతనమగు నాప్రధానముకప్పుడు జగత్సృష్టికివలయు మహదాది గూఢమునఁ బ్రవర్తించుటకుఁగాని, మఱియొకప్పుడు ప్రళయానుకూల మగు నివర్తనముఁ జేందుటకుఁగాని సమర్థమగునని చెప్పటము క్తముగాదు.

భాష్యము - భాష్యాంశము

సాంఖ్యనాం త్రయోగుణాః సామ్యేనావత్థిషమానాః ప్రధానం.

(సాంఖ్యనాం=) సాంఖ్యమతానుసారముగా (త్రయో ... మానాః=) సత్త్వజస్తమోగుణములు మూడును సమానావస్థలో నుండుటయే (ప్రధానం=) ప్రధానమని చెప్పబడును.

నతు తద్యతిరేకేణ ప్రధానస్య ప్రవర్తకం నివర్తకం వా కించిద్బాహ్య మపేక్ష్య
మవస్థితమస్తి.

(తద్యతిరేకేణ) ఆ ప్రధానముకంటె వ్యతిరేకముగా (ప్రధా ... కం వా =)
నాప్రధానమును బనిలోఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుటకుఁగాని పనినుండి నివర్తింపఁ జేయు
టకుగాని (అపేక్ష్యం + అవస్థితం) యవసరమైయున్న (కించిద్బాహ్యం =) మఱియే
యితరవస్తు వెంతమాత్రమును (నతు + అస్తి =) లేదునుమి !

పురుషస్తా దాసీనో. న ప్రవర్తకో. న నివర్తకః

(పురుషస్తా =) ఆసాంఖ్య లొప్పుకొను పురుషుడన్ననో (న ప్రవ... ర్తకః =)
ఆ ప్రధానమును బ్రవర్తింపఁజేయఁ జాలనట్టియు, నివర్తింపఁ జేయఁ జాలనట్టియు
(ఉదాసీనః =) నుదాసీనుడై యున్నాడు.

ఇత్యతోనపేక్షం ప్రధానం.

(ఇత్యతః =) ఇట్లు చెప్పటవలన (ప్రధానం =) ప్రధానమునునది (అనపేక్షం =)
మఱియొక సహాయము (= ప్రేరకము) లేనిదే యగుచున్నది.

ఆనపేక్షత్వాచ్చ కదాచిత్రధానం మహదాద్యా కారేణ పరిణమతే. కదాచిన్నపరిణమత
ఇత్యేత దయుక్తం.

(అనపేక్షత్వాచ్చ =) (అచేతనమగు) ఆప్రధాన మసహాయమగుటచే (కదా
... పరిణమతే =) ఒకప్పుడు (సృష్టికివలయు) మహదాది రూపమును బొందఁగలదు,
(కదా ... మితే =) మఱియొకప్పుడు పొందలేదు. (ఇత్యే ... యుక్తం =) అని
చెప్పట సాధ్యముగాదు.

ఈశ్వరస్యతు సర్వజ్ఞత్వా త్వర్వశక్తిత్వా నృహమాయత్వాచ్చ ప్రవృత్త్య ప్రవృత్తిన
విరుద్ధతే.

(ఈశ్వరస్య తు =) మా వేదాంతమతములోని యీశ్వరుడన్ననో, సర్వ
త్వాచ్చ =) సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తి గలవాడు, మహామాయతోఁ గూడుకొన్నవాడు
నై యున్నందున నతనికి (ప్రవృత్తిః + అప్రవృత్తిః) నొకప్పుడు ప్రవృత్తి (క్రియా
వ్యాపారము) యుండగలదనియు, మఱియొకప్పుడు అప్రవృత్తి (ఉదాసీనత్వము)
యుండగలదనిఁ జెప్పట (నవిరుద్ధతే =) విరుద్ధ మెంతమాత్రమును గాదు.

5. సూత్రావతారిక :— ప్రధానముకంటె వ్యతిరేకముగా మఱి యేయితర వస్తువును సాంఖ్యమతమునందు లేనందున, అచేతనమైన ప్రధానము జగత్సృష్టిని జగత్ప్రళయమును జేయుటకు సమర్థము గాదని పూర్వసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడినది. ప్రధానము సృష్టి ప్రళయములకు పలయు రూపములను స్వభావముగానే యేల పొందఁగూడదని కొన్ని లాఠిక దృష్టాంతములతోఁ జేయఁబడు పూర్వపక్ష మీ సూత్రమందు ఖండింపఁ బడుచున్నది.

౫ సూ॥ అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్

ప॥ వి॥ — అన్యత్ర - అభావాత్ - చ - న తృణాదివత్.

అన్వయకృమము :— తృణం దివత్ - న - అన్యత్ర - అభావాత్ - చ

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — తృణాదివత్ = గడ్డి మొదలగువానికివలె న= (ప్రధానము నకుఁ బరిణామము) లేదు, అన్యత్ర = (అట్టి పరిణామము ఆవు మొదలగు వాని యందుకంటె) ఇతరస్థలములయందు అభావాత్ చ=లేకపోవుట వలనను.

సూత్రార్థము :— తృణాదులకువలెఁ బ్రధానమునకుఁ బరిణామము లేదు. తృణాదులు క్షీరములుగాఁ బరిణమించుట గోవులు మొదలగు వానియందుఁ గాక యితరస్థలములయందు కనుపించక పోవుటవలన.

సూత్రభావము :—

(తృణాదివత్ =) గడ్డి మొదలగు వశ్వాదు లుపయోగించు మేత నిరిపేక్షము గానే అనఁగా. ఇతర సహాయము లేకయే స్వభావముగా నావులు మొదలగు జంతువులయందుఁ బాలు మొదలగు వస్తువులుగాఁ బరిణామమును జేయఁచున్నవి. అట్టి స్వభావ పరిణామమే ప్రధానమునకు సైతము గల్గునని (న) చెప్పట యుక్తము గాదు, (అన్యత్రాభావాత్) ఆగడ్డి మొదలగువానినే యెద్దులు మొదలగు జంతువులు తిన్నప్పుడుగాని ఏదోయొక గుంటలోఁ బడవేసినప్పుడుగాని అవి పాలుగా మాత్రకపోవుటవలన గడ్డి మొదలగునవి పాలుగాఁ బరిణామమును జేందుటకు సేతువు ఆవు మొదలగు కొన్ని కొన్ని ప్రత్యేక జంతువులు తినుటయేయని యెంచవలసి యున్నది. గడ్డి యదిమేయి జంతువులయందు స్వభావముగానే పాలుగామారు నను నియమములేదు కాబట్టి 'గడ్డి' మొదలగువాని దృష్టాంతముమీద నాధారపడి ప్రధానమునకు సైతమట్టి పరిణామము గల్గునని చెప్పట కవకాశములేదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

సాంఖ్య పూర్వపక్షము :—

స్యా దేతత్.

ఇది యల్లె యగునుజమా ! చూడుడు.

యథాతృణపల్ల వోదకాదీ నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం స్వభావాదేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమతే.

(తృణపల్ల వోదకాది=) గడ్డి - తీగెలు - నీరు మొదలగునవి (నిమి... పేక్షం) = మఱియొకదాని యపేక్ష (=సహాయము) లేకుండగనే (స్వభావాదేవ=) స్వభావము గానే (క్షీరాద్యాకారేణ=) పాలు మొదలగు వస్తువులుగా (యథా పరిణమతే=) నెట్లు మారుచున్నవో,

ఏవం ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ పరిణంస్యత ఇతి.

(ఏవం=) అల్లె ప్రధానమునైతము (మహా ... రేణ=) మహత్తు మొదలగు వస్తురూపముగాఁ (పరిణంస్యత ఇతి) బరిణమించుచున్నది యని చెప్పుచున్నారము.

కథం నిమిత్తాంతర నిరపేక్షం తృణాదీతి గమ్యతే.

(తృణాది=) గడ్డి మొదలగునవి (నిమి పేక్షం=) మఱియొకదాని సహాయములేకుండఁ (కథం ... ఇతి గమ్యతే=) బాలు మొదలగు రూపములను బొందుచున్నదని యెట్లు తెలిసికొనఁ దగియున్నదని యందు రేమో!

నిమిత్తాంతరా మపరిభాతే.

మఱియొకదాని సహాయమున్నట్లు (అనువలంభాత్=) కనుపడకపోవుటవలననే (యట్లు చెప్పినాము)

యదిహి కించినిమిత్తాంతర మపరిభే మహి, తతో యథాకామం తేనతేన నిమిత్తేన తృణాద్యుపాదాయ క్షీరం సంపాదయేమహి, నతు సంపాదయామహే.

(కించి ... తరం=) మఱియొకదాని సహాయ మెంతపాటి దైనను (యది ఉపలభేమహి=) మనము చూడఁగల్గినచో, (తతః=) అప్పుడు (యథాకామం=) మన యిష్టమువచ్చినట్లుగా (తేన తేన నిమిత్తేన=) ఆయా సహాయపడిన వస్తువులతో (తృణాద్యుపాదాయ=) గడ్డి మొదలగు వానిని జేర్చినట్లయినఁ (క్షీరం ... మహి) బాలు మొదలగు పరిణామ వస్తువులను బొందఁగల్గి యుండుము, కాని (నతు ...

మహే=) అట్లు పొందుట లేదు. (సహాయపడినదని మన మనుకొన్నయేయితరవస్తువుతో గడ్డి చేర్చి చూచినను బాలు పుట్టుట లేదు అని భావము.)

తస్మాత్స్వాభావిక స్తృణాదేః పరిణామః.

కాఁబట్టి గడ్డి మొదలగునవి పాలుగాఁ బరిణామమును (=మార్పును) జెందుట (స్వాభావికః=) ఆగడ్డి మొదలగు మొదటివస్తువుయొక్క స్వభావమే యగునుగదా!

తథా ప్రధానస్యాపి స్యాదితి.

(తథా=) అట్లే (మహదాది వస్తురూపమును చాల్చుట) ప్రధానమునకు పైతము (స్వభావమే యని నిశ్చయముగాఁ జెప్పుచున్నాము.)

సిద్ధాంతి సమాధానము :—

అత్యోచ్యతే.

సమాధానము చెప్పుచున్నాము; వినుఁడు.

భవే తృణాదివత్ ప్రధానస్య స్వాభావికః పరిణామో యది.

(తృణాదివత్) గడ్డి మొదలగువానికిఁ బాలుగా మాటుపరిణామము (యది స్వాభావికః) వానియొక్క స్వభావమే యైనచో, నట్లే (ప్రధానస్య=) ప్రధానమునకును మహదాదులుగా మాటుపరిణామము (స్వాభావికః భవేత్=) స్వభావమే కావచ్చు ననుకొండము.

తృణాదేరపి స్వాభావికః పరిణామోఽభ్యుపగమ్యేతః; న త్వభ్యుపగమ్యతే; నిమిత్తాంత రోపలబ్ధేః.

(తృణాదేరపి పరిణామః=) గడ్డి మొదలగువాని విషయములోనైనను, ఆపరిణామము (స్వాభావికః అభ్యుపగమ్యేతః=) వానికి స్వభావమే యని యెంచవలయును గదా; కాని (న త్వభ్యుపగమ్యతే=) వాని కది స్వభావమైనట్లు కనుపించుట లేదే ! (నిమి ... లబ్ధేః) అట్లు గడ్డి పాలుగా మాటుటకు మఱియొక హేతు వేదియో యున్నట్లుగా స్ఫురించుచున్నది.

ఎదిరిప్రశ్న :—

కథం నిమిత్తాంతరోపలబ్ధిః ?

మఱియొక హేతువు స్ఫురించుచున్నదని యెట్లు చెప్పెదరు ?

సమాధానము :—

అన్యతాధివాత్.

గడ్డి కావరిణానుము మఱియొకచోట, గన్పించకపోవుటవలననే. (ఎట్లనఁగా)
దేవైవ హ్యపయ్యుక్తం తృణాది క్షీరీభవతి.

ధేన్వా + ఏవ-హి + ఉపయ్యుక్తం) ధేనువులు మొదలగు నాఁడుజంతువుల
చేత నుపయోగింపబడిన (జీనబడిన) తృణాది - ఏవ) గడ్డి మొదలగునవిమాత్రమే
(క్షీరీభవతి) పాలుగా మాటుచున్నవి.

న ప్రహీణ మనడుహః ద్యుపయ్యుక్తం వా.

(ప్రహీణం=) పాటవేయబడినదిగాని లేక (అనడు ... క్తంవా) ఎద్దులు
మొదలగు మగజంతువులచేతఁ దీనబడినదిగాని (న=) పాలుగా మాటుట లేదుగదా.

యదిహి నిర్నిమిత్త మేత త్స్య దేనుశరీరసంబంధా దన్యతాపి తృణాది క్షీరీభవేత్.

(ఏతత్=) గడ్డి పాలుగా మాటుట యనునది (నిర్నిమిత్తం - యది స్యాత్=)
మఱియొకనిమిత్తము (=హేతువు) వలనఁ గాని దైనచో (అనఁగా గడ్డి కాపాలుగా
మాటుట స్వభావమే యైనచో, (ధేను ... తాపి=) ధేనుశరీరసంబంధము లేని
మఱియొకచోటఁగూడను (తృణాది భవేత్) ఆగడ్డిమొదలగునవి పాలుగా మాటు
వలసియుండును.

సచ యథాకామం మానుషై ర్న శక్యం సంపాదయితు మిత్యేతావతా నిర్నిమిత్తం భవతి.

(యథాకామం) తమయిచ్చవచ్చినతీరుగా మఱియెఱ్ఱెనను (సంపాదయితుం=)
గడ్డిని పాలుగాఁ జేయుట (మానుషైః=) మనుష్యులకు (నశక్యం + ఇతి) సాధ్యము
గానివని యని (యథా - ఏతావతా) యెట్లు నిశ్చయింపఁ గల్గుచున్నామో యందు
చేతనే (నిర్నిమిత్తా నచ భవతి=) గడ్డి పాలుగా మాటుట (దానిస్వభావమువలనఁ
గాక) కారణాంతరము లేక యగుట లేదని నిశ్చయింపఁగల్గుచున్నాము.

భవతిహి కించి త్కార్యం మానుషసంపాద్యం, కించి దైవసంపాద్యమ్.

మనుష్యులచేతఁ జేయబడఁగల్గినవి కొన్నివనులును, దైవముచేతనే చేయఁ
బడఁగల్గినవి కొన్నివనులును నుండును.

మనుష్యా అపిచ శక్నుపంత్యేవ స్వోచితే నోపాయేన తృణా ద్యుపాదాయ క్షీరం సంపా
దయితుం; ప్రభూతంహి క్షీరం కామయమానాః ప్రభూతం ఘాసం ధేనుం చారయంతి.

(మను ... అపిచ=) మనుష్యులుపై తము (స్వాచితే నోపాయేన=) తమకు దగినయుపాయములచేత (తృణాది+ఉపదాయ=) గడ్డి మొదలగువానిని దెచ్చి (క్షీరం సంపాదయితుం=) పాలను జేకూర్చుటకు (శక్నువంతి+వవ) సమర్థులే యగు చున్నారు. (కాని యీవిషయములో మనుష్యులపని యెంతవఱకుో యెట్టిదియో చూడుడు)

(ప్రభూతంహి క్షీరం) ఎక్కువపాలను జేకూర్చవలయునని కోరువారు (మను జాలు) (ప్రభూతం ఘాసం=) ఎక్కువగడ్డిని (ధేనుం చారయంతి) ఆవును మేపుదురు.

తతశ్చ ప్రభూతం క్షీరం లభంతే.

(తతశ్చ=) అందుచే (ప్రభూతం క్షీరం=) ఎక్కువపాలను (లభంతే) బొందుదురు. (మనుష్యులు చేయఁగలపని యింతదే - యెట్టిదియె. - గడ్డి పాలుగా మాటుటకుఁ గారణాంతర ముండును- అదియే దైవకార్యము. ఆవుకడుపులోపలిజీర్ణాది శక్తిమాత్రమే కారణాంతరమని చెప్పట చాలదు. ఇందును దైవకార్య ముండియే తీరును.)

తస్మాన్న తృణాదివత్ స్వాభావికః ప్రధానస్య పరిణామః.

కాబట్టి గడ్డి మొదలగువానికిఁ బాలుగా మాటుట స్వభావ మైనట్లుగానే ప్రధానమునకును జగత్తుగా మాటుట స్వభావమని చెప్పఁదగదు.

(గడ్డి మొదలగువాని కది స్వభావము కాదని ఋజువుచేయఁబడినది చూచి తిరిగదా.)

6. సూత్రావతారిక :— జగత్తుగా మాటుట ప్రధానమునకు స్వభావము గానేరదని పూర్వసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడినది. దాని కట్టిస్వభావ మున్న దనుకొన్నను నిష్ప్రయోజన మనుదోషము సాంఖ్యమతసిద్ధాంతమునకుఁ బట్టకపోదని యీ సూత్రమందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

౬ సూ॥ అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్

ప॥ వి॥ :— అభ్యుపగమే - అపి - అర్థాభావాత్.

ప్ర॥ ప॥ అ॥ :— అభ్యుపగమే = జగత్తుగా మాటుట ప్రధానమునకు స్వభావమేయని యంగీకరించినవక్షమందు; అపి=కూడ; అర్థాభావాత్; అర్థ=ప్రయోజనము, అభావాత్ = లేకపోవుటవలన.

సూతారము : — (జగత్తుగా మాటుట ప్రధానమునకు స్వభావమే యను విషయము) అంగీకరించినపక్షమందైనను, బ్రయోజనము లేకపోవుట యనుదోషమునుటవలన (సాంఖ్యమతసిద్ధాంతము సరి గాదు)

సూత్రభావము : — (అభ్యుపగమేఽపి) ప్రధానమునకు స్వభావసిద్ధమైన జగత్స్పృష్ట్యనుకూలప్రవృత్తి (=క్రియావ్యాపారము) కలదని యంగీకరించుపక్షమందైనను

(అర్థాభావాత్) ప్రధానమునకున్నదని చెప్పబడునట్టి ప్రవృత్తికిఁ బ్రయోజనము లేకపోవుటవలన సాంఖ్యసిద్ధాంతమునకుఁ బట్టినదోషము వదలిపోదు.

అచేతనమే యని యొప్పుకొనబడుప్రధానము 'పురుషున కీప్రయోజనమును జేసార్యదను' అనుబుద్ధితోఁ బ్రవర్తింపఁగలదని చెప్పట యసంభవము. పురుషుఁడు అనాధేయాతిశయము గలవాఁడు (అనఁగాఁ గ్రొత్తగాఁ దెచ్చిపెట్టఁదగిన యతిశయముతోఁ బరిలేనివాఁడు) గావున నట్టివానికి భోగ మనునతిశయమునుగాని, యవవర్గ మనునతిశయమునుగాని ప్రధానము చేకూర్చఁగల దనుట యతిప్రసంగము.

భాష్యము — భాష్యార్థము

స్వాభావికీ ప్రధానస్య ప్రవృత్తి ర్న భవతీతి స్థాపితమ్.

ప్రధానమునకు (స్వాభావికీ ప్రవృత్తిః=) స్వభావసిద్ధమైన ప్రవృత్తి (=క్రియావ్యాపారము) (సంభవతీతి=) యుండఁజాలదని (పూర్వసూత్రమందు) (స్థాపితం=) స్థాపింపఁబడినది.

అథాపినామ భవత శ్చద్ధా మనురుద్యమానాః స్వాభావికీమేవ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిమభ్యుపగచ్ఛేమః తథాపి దోషోఽనుపజ్యేతైవ.

(అథాపి=) అట్లయినను, (భవతః ... మానాః=) నీవు శ్రద్ధతో - అనఁగా - మూఢవిశ్వాసముతో నవలంబించియున్న మీసిద్ధాంతమును - అనఁగా (స్వాభా... ప్రవృత్తిం=) ప్రధానమునకు స్వభావసిద్ధమైన ప్రవృత్తి (=క్రియావ్యాపారము) గల దనువిషయమును (అభ్యుపగచ్ఛేమనామ) మేముగూడ నంగీకరింతుమే యనుకొనుఁడు - (తథాపి=) అప్పటికిని (దోషః=) మీసిద్ధాంతమునకు దోషము (అనుపజ్యేత+ఏవ=) వెంటఁబడి రానే వచ్చును.

కుతః?

దోష మేల వచ్చు నందువేమో!

అర్థాభావాత్.

అందుచేఁ బ్రయోజనము లేకపోవుటవలననే.

యది తావత్ స్వాభావికీ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిః, న కించి దన్యదపేక్షత ఇత్యుచ్యేత, తతో యథైవ సహకారి కించి న్నాపేక్షతే, ఏవం ప్రయోజనమపి కించి న్నాపేక్షత, ఇత్యుతః ప్రధానం పురుషస్కార్యం సాధయితుం వ్రవర్తత' ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హీయేత.

(తావత్ =) ఇప్పుడు (స్వాభా ప్రవృత్తిః ఇతి =) జగత్సృష్టికిఁ గావలయు ప్రవృత్తి ప్రధానమునకు స్వభావముగానే యున్నదనియు, (నకించిత్ ...క్షతే ఇతి =) ఆవిషయములో నది మఱియేమి తరసహాయమును నపేక్షింపదనియు (యది + ఉచ్యేత) నీచేఁజెప్పఁబడుచో (యథా + ఏవ సహ...క్షతే =) ఏమి తరసహాయమును నపేక్షింపకపోవుట యెట్లొ (ఏవం ప్రయో - పేక్షతే ఇతి =) అట్లే యేప్రయోజన మును సైత మపేక్షింపకయే యది యాప్రవృత్తిలోనికి దిగుచున్నదనియు నీ వంగీక రించవలసి వచ్చును. (అతిః =) అందుచే (=అప్పుడు) (ప్రధానం ... వర్తతే ఇతి) 'పురుషునకుఁ బ్రయోజనమును జేకూర్చుటకే ప్రధానము జగత్సృష్టివ్యాపారము లోఁ బ్రవర్తించుచున్నది' యనెడి (ఇయం ప్రతిజ్ఞా =) నీసాంఖ్యసిద్ధాంతప్రతిజ్ఞ (హీయేత =) భంగపడిపోవును.

న యది బూరియా త్సహకార్యేవ కేవలం నాపేక్షతే. న ప్రయోజనమితి.

(సః =) ఆసాంఖ్యుఁడవైననీవు (సహ ... కేవలం =) 'ఆప్రధాన మి తరసహాయ మొక్కదానినిమాత్రమే (న + అపేక్షతే =) యపేక్షింప' దని (బూరియాత్ యది =) చెప్పినఁజెప్పుదువుగాక ! (న - ప్రయోజనమపీతి =) ప్రయోజనమును సైత మది యపేక్షింపదనియు (న బూరియాత్ = నీవు చెప్పరాదునుమా.

(సాంఖ్యులు ప్రధానమునకు స్వతంత్రప్రవృత్తిని జెప్పుటయెగాక ప్రయోజనా పేక్షను సైతము చెప్పుదురు.)

తథాపి ప్రధానప్రవృత్తేః ప్రయోజనం వివేక్తవ్యం (ఎ) భోగో వా స్యాత్ (బి) అవవర్గో వా (సి) ఉభయం వేతి.

(తథాపి =) ఆమీసిద్ధాంతానుసారమైనను బ్రధానప్రవృత్తికిఁ బ్రయోజన మును (వివేక్తవ్యం =) బ్రత్యేకించి చూపవలసిన భారము మీయిం దున్నది. (మీరు చెప్పెడిప్రయోజనము లెట్టివనఁగా) (1) (ఎ) (భోగః వా =) పురుషులకు

భోగమో, (2) (బి) (అపవర్గః వా) మోక్షమో, (3) (సి) (ఉభయం వా) లేక, యారెందునో (స్యాత్ =) యైయుండవలయునుగదా!

(ఎ) భోగశ్చేత్ కీదృశోఽనాదేయాతిశయస్య పురుషస్య. భోగో భవే దనిర్మోక్షప్రసంగశ్చ

(ఎ) భోగమందురా! ఎట్టి దది? (అనా షస్య =) మీసిద్ధాంతమునందుఁ బురుషుడనఁగా ఆధేయాతిశయము కొత్తగాఁ దెచ్చిపెట్టఁబడిన యతిశయము లేని వాఁడుగదా! అనఁగా మీసిద్ధాంతానుసారము పురుషుడు పరిపూర్ణుడగుదా!

(భోగో భవేత్ =) అట్టిపురుషునకు భోగమే యున్నదని చెప్పుచో, (అనిర్మోక్ష ... గశ్చ =) (వెంటనే) వానికి మోక్షమే లేదనవలసి వచ్చునునుమీ!

(బి) అపవర్గశ్చే త్ప్రాగపి ప్రవృత్తే రపవర్గస్య సిద్ధత్వాత్.

లేక (ప్ర)ధానము సృష్టిచేఁ బురుషునకుఁ గావించుప్రయోజనము) (అపవర్గః - చేత్ =) మోక్షమందురా! (ప్రాగపి ప్రవృత్తేః =) ప్రధానము పూనడిప్రవృత్తికి ముందే (అప ... త్వాత్) మోక్ష మాపురుషునకు సిద్ధమే యైయున్నది. గావున,

ప్రవృత్తి రిన్ధికా స్యాత్; శబ్దాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగశ్చ.

(ప్రవృత్తి ... స్యాత్ =) మోక్షమునకై పూనడియాప్రవృత్తి వ్యర్థమే యగును. అంతియేగాక (పురుషునకు మోక్షమును లభింపఁజేయుటయే ప్రధానము యొక్క యభిప్రాయమన్నచో) ప్రధానము తనప్రవృత్తిచే సృష్టింపఁబోవు (శబ్దా ... సంగశ్చ =) శబ్దాదు లనడివిషయములయొక్క యనుభవమే (=ఉపలబ్ధి) పురుషునకు లేదని చెప్పవలసివచ్చును.

(సి) ఉభయార్థతాభ్యుపగమ్యేఽపి భోక్తవ్యానాం ప్రధానమాత్మానా మానంత్యా దనిర్మోక్ష ప్రసంగ ఏవ.

(సి) (ఉభ ... గమేఽపి =) పోనీ! భోగము- మోక్షము- అనునీరెండు ప్రయోజనములను బ్రధానము తనప్రవృత్తిచే (సృష్టివ్యాపారముచే) పురుషునకుఁ జేయు ననుకొందము. అట్లయినను (ప్రధానమాత్మానాం =) ప్రధానము గావించు సృష్టివిశేషములు (ఆనంత్యాత్ =) అంతులేకుండ నున్నవగుటచే (అనిర్మోక్షప్రసంగ ఏవ =) ఆయాభోగములనుండి పురుషున కెప్పటికిని మోక్షమే లేకపోవలసివచ్చును. ప్రధానమునకుఁ గోరిక యొకటి యుండి, యాకోర్కెను దీర్చుకొనుటకుఁగాను బ్రవృత్తిని (=సృష్టివ్యాపారమును) నవలంబించిన దందు రేమో)

న చౌత్సుక్యనివృత్త్యర్థా ప్రవృత్తిః.

(ప్రవృత్తిః =) మఱియును బ్రధానము పూనునీప్రవృత్తి (చౌత్సుక్య =) దానికిఁ గలకోరికను (నివృత్త్యర్థా-న=) నివృత్తిచేసికొనుటకై (=తీర్చుకొనుటకై) కానోపదు.

నహి ప్రధాన స్యాచేతన సౌత్సుక్యం సంభవతి.

ఏలయందురా, యచేతన మైనప్రధానమునకుఁ (చౌత్సుక్యం=) గోర్కె యను నది (న సంభవతి=) సంభవమే గాదు.

నచ పురుషస్య నిర్మలస్య నిష్కల సౌత్సుక్యమ్.

(లేక పురుషునియొక్క కోరికను తీర్చుటకై ప్రధాన మీపనిని బూనె వన్నచో) కేవలనిర్మలుఁడు, నిష్కలుఁడు నైనపురుషునకుఁ గోర్కె యనునది యెట్లుండఁగలదు! (కోర్కెయే యుండఁజాలదు)

(ప్రధానమునకు సృష్టియందుఁ బ్రవృత్తియే లేకపోవుచో)

దృక్చక్తి సర్గశక్తి వైయర్థ్యభయాచ్ఛేత్ ప్రవృత్తిః.

(దృక్చక్తి=) పురుషునకుఁ (గల) చూచు (=భోగాదు లనుభవించు) నేర్పును, (సర్గశక్తి=) ప్రధానమునకుఁ గలసృష్టించునేర్పును (వైయర్థ్యభయాత్=) నిష్ప్రయోజనములై పోవునుగావున (ప్రవృత్తశ్చేత్=) ప్రధానమునకుఁ బ్రవృత్తి నాలోపించుచున్నామందు రేమో,

తర్హి దృక్చక్త్యనుచ్ఛేదవత్. సర్గశక్త్యనుచ్ఛేదా. త్సంసారానుచ్ఛేదా దనిర్మోక్షప్రసంగవేష.

(తర్హి=) అట్లుగుచో (దృక్చక్త్యనుచ్ఛేదవత్=) పురుషునియొక్క దృక్చక్తి నిత్యమై (=అనుచ్ఛేద) యున్నట్లే, (సర్గశక్త్యనుచ్ఛేదాత్=) ప్రధానముయొక్క సృష్టిశక్తియు నిత్యమేయై యున్నందునను, (సంసారానుచ్ఛేదాత్=) పురుషునకు సంసార మావిధమున నిత్యమే యగుచుండుటవలనను (అనఁగాఁ బ్రధానము సృష్టించుచుండుట - పురుషుఁడు భోగించుచుండుట - ఈవిధమునఁ బురుషునకు సంసార సంబంధ మేర్పడుట - ఈమూఁడును నెడతెగకుండ వచ్చుచున్న వే యైనందున)

(అనిర్మోక్షప్రసంగవేష =) పురుషున కెన్నటికిని మోక్షమే లే దనవలసి వచ్చును.

తస్మాత్ ప్రధానస్య పురుషార్థాప్రవృత్తి రిత్యేత దయుక్తమ్.

కాబట్టి పురుషునకు భోగావస్థయు లనెడిప్రయోజనములను జేకూర్చుటకు, బ్రహ్మము ప్రవృత్తిని (సృష్టివ్యాపారమును) గావించుచున్నదనుట (అయ్యుక్తం=) యసందర్భము (=సరి కాదు)

7. సూత్రావతారిక :— ప్రధానము సృష్టిప్రవృత్తి బూనుటకు వలయు ప్రయోగ మొకటి యున్నదని చెప్పట యసంభవ మైనందునఁ బ్రధానము జగత్సృష్టికర్త గానేరదని పూర్వసూత్రమందు సహేతుకముగాఁ జెప్పఁబడినది. ప్రధాన సృష్టిప్రవృత్తికి హేతువు పురుషప్రేరణ మేల కాఁగూడదని వచ్చుపూర్వపక్ష మీసూత్రమందుఁ బరిహరింపఁబడుచున్నది.

౭ సూ॥ పురుషాశ్మవ దితి చే, తథాపి

ప॥ వి॥ — పురుషాశ్మవత్ - ఇతి - చేత్ - తథాపి.

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — పురుషాశ్మవత్; పురుష= (పంగుపురుష) కుంటివాఁడయొక్కయు, అశ్మ= (రాయి) సూదంటురాయియొక్కయు, (సాన్నిధ్యము) వత్ = వలె. ఇతిచేత్ = అనియనుచో; తథాపి=అప్పుడును, (దోష ముండనే యుండును)

సూత్రార్థము :— కుంటివాఁడు గుడ్డివానినివలె, సూదంటురాయి యినుప ముక్కనువలెఁ బురుషుఁడు ప్రధానమును బ్రవర్తింపజేయు నన్నచో, నప్పటికిని దోషము విడిచి పోదు.

సూత్రభావము :— (పురుషాశ్మవత్.)

దృష్టిశక్తి గలిగినట్టియు నడువలేనట్టియుఁ బంగుపురుషుఁడు - (అనఁగాఁ గుంటివాఁడు) దృష్టిశక్తి లేనట్టియు, నడువఁగలిగినట్టియు నంధపురుషుని - (అనఁగా గుడ్డివానిని) నడిపింపజేయుఁగల్గుట యెట్లొ, సూదంటురాయి తనయందుఁ జలన శక్తి లేనప్పటికి నినుపముక్కను జలింపజేయుట యెట్లొ (ఇతిచేత్) యట్లే పురుషుఁడును (తనసాన్నిధ్యముచేత) బ్రధానమును బ్రవర్తింపజేయుచున్నాఁడని సాఖ్యుఁడన్నచో (తథాపి) అట్లు వాదించినను నాంఖ్యమతప్రతిజ్ఞలు (సిద్ధాంతములు) రెండును- అనఁగా (1) ప్రధానము స్వతంత్రప్రవృత్తి గలది. (2) పురుషుఁడు దాసీనుఁడు- అనునవి భంగపడిపోవును.

భాష్యము — భాష్యార్థము

యథా కశ్చిత్పురుషో దృక్చక్తినంపన్నః ప్రవృత్తిశక్తివిహీనః పంగు, రపరం పురుషం ప్రవృత్తిశక్తినంపన్నం దృక్చక్తివిహీన మంధ. మధిష్ఠాయ ప్రవర్తయతి.

(దృక్చక్తి...పన్నః) దృష్టిశక్తి గలవాడను (ప్రవృ... హీనః=) ప్రవృత్తి (=నడక) శక్తి లేనివాడను (పంగు=) కుంటివాడనునగు (కశ్చిత్పురుషః=) నొకానొకపురుషుడు (ప్రవృ... పన్నం) నడకశక్తి గలిగినట్టియు (దృక్చక్తి... హీనం=) దృష్టిశక్తి లేనట్టియు (ప్రవృ... పన్నం=) నడకశక్తి గలిగినట్టియు (అంధం=) గుడ్డివాడైన (అపరం పురుషం=) మఱియొకనిని (అధిష్ఠాయ=) సంబంధింపజేసికొని- అనగా, ప్రేరేపించుచు (యథా ప్రవర్తయతి=) ఎట్లు ప్రవర్తింపజేయునో (నడువలేనికుంటివాడు చూడలేనిగుడ్డివానిపై నెక్కి ప్రేరేపించుచు నెట్లు నడిపించునో- యని భావము)

యథా హ్యయస్కాంతోఽశ్మా స్వయ మప్రవర్తమానోఽవ్యయః ప్రవర్తయతి.

(వా=) మఱియు (అయస్కాంతః అశ్మా=) నూదంటురాయి (స్వయం మానోఽపి=) తాను స్వయముగా, గదలలేనిది యైనప్పటికిని (అయః=) ఇనుమును (యథా ప్రవర్తయతి=) ఎట్లు చలింపజేయునో

ఏవం పురుషః ప్రధానం ప్రవర్తయిష్యతీతి దృష్టాంతప్రత్యయేన పునః ప్రత్యవస్థానమ్.

(ఏవం=) అట్లే పురుషుడు ప్రధానమును బ్రవర్తింపజేయుగలడని (దృష్టాంత... యేన=) దృష్టాంతజ్ఞానముచేత (పునః=) లోగడివిషయమే మరల (ప్రత్యవస్థానం=) నారంభింపబడినది. (Resumed)

అతోచ్యతే. తథాపి నైవ దోషా నిర్మోక్షోఽస్తి.

సమాధానము చెప్పుచున్నాము. (తథాపి=) దృష్టాంతములు చూపబడినను (దోషాత్=) రానున్నదోషమునుండి (నిర్మోక్షః=) విడుదల (న + అస్తి + ఏవ) లేనే లేదు.

అభ్యుపేతహానం తావ ద్దోష ఆవతతి.

(తావత్=) అట్లందువలన ననగా, సాఖ్యమతప్రజ్ఞలు- అనగా (అభ్యుపేత=) అంగీకరింపబడిననియమమును (హానం=) వదలుట - యను (దోషః=) దోషము గలుగును.

ప్రధానస్య స్వతంత్రస్య ప్రవృత్త్యభ్యుపగమాత్.

(దోషము గల్గుట యెట్లంటేని సాంఖ్యప్రతిజ్ఞలకు భంగము గలుగుట మూలముగానే ఆప్రతిజ్ఞ లేవి యనఁగా-)

(స్వతంత్రస్య ప్రధానస్య =) స్వతంత్రమైన - అనఁగా మఱి దేనియొక్క సాహాయ్యమును గోరనిప్రధానమునకుఁ (ప్రవృత్త్యభ్యుపగమాత్ =) బ్రవృత్తి గలదని యొప్పుకొనుట (ఇది యొకప్రతిజ్ఞ)

పురుషస్య చ ప్రవర్తకత్వానభ్యుపగమాత్.

(పురుషస్య) పురుషునకుఁ (ప్రవ గమాత్ =) బ్రవర్తింపఁజేయుఁగలుగుట లేదని యొప్పుకొనుట - (ఇది మఱియొకప్రతిజ్ఞ)

(అనఁగా- (1) ప్రధానము స్వయముగాఁ బ్రవర్తించుననియు (2) పురుషుఁ డెట్టివనిని జేయఁ యుదాసీనుఁడనియు- నీరెండు సాంఖ్యమతసిద్ధాంతములు)

కథం చోదాసీనః పురుషః ప్రధానం ప్రవర్తయేత్?

(ఉదా ... రుషః =) ఉదాసీనుఁడే యని చెప్పఁబడుచున్నపురుషుఁడు (ప్రధానం =) ప్రధానమును (కథం ప్రవర్తయేత్ =) ఎట్లు ప్రవర్తింపఁజేయుఁగలఁడు? (=ప్రేరేపింపఁగలఁడు?)

పంగురపి హ్యంధం పురుషం వాగాదిభిః ప్రవర్తయతి.

కుంటివానిదృష్టాంతములొనైనను- ఆకుంటివాఁడు గుడ్డివానిని దనమాటలు మొదలగు ప్రేరకములచేతఁ (అటుపో - ఇటుపో అనుటచేత) బ్రవర్తింపఁజేయుచు న్నాఁడు. (నడిపించుచున్నాఁడు)

నైవం పురుషస్య కశ్చిత్ప్రవర్తనవ్యాపారోఽస్తి నిష్క్రియత్వాన్నిర్గుణత్వాచ్చ.

సాంఖ్యపురుషుఁడన్ననో (నిష్క్రియ) ... నిష్క్రియఁడు (=క్రియా రహితుఁడు) ను, నిర్గుణుఁడు (గుణశూన్యుఁడు) ను నగుటచేత వానికి (కశ్చిత్ ... వ్యాపారః) నడిపింపఁగలయట్టియాధారమును (న + అస్తి =) లేదు.

నాప్యయస్కాంతవ త్పన్నిధిమాత్రేణ ప్రవర్తయేత్.

(అపి =) మఱియును (అయస్కాంతవత్ =) సూదంటురాయివలె (సన్నిధి మాత్రేణ =) తనసన్నిధానమాత్రముచేతఁ బురుషుఁడు (న ప్రవర్తయేత్ =) ప్రధానముచు బ్రవర్తింపఁజేయుఁజాలఁడు.

సన్నిధినిత్యత్వేన ప్రకృతినిత్యత్వప్రసంగాత్.

ఎందుచేననఁగా- పురుషునియొక్క సన్నిధానము నిత్యమై యుండుటవలన- పురుషుఁ డెడతెగనిసర్వవ్యాపి యగుటవలన (ప్రకృత్త ... సంగాత్=) అతనిసన్నిధానముచేఁ గలుగు (ప్రధానముయొక్క) ప్రకృతియు నిత్యమే యైయుండునని చెప్పవలసివచ్చును.

అయస్కాంతస్య త్వనిత్యసన్నిధే రస్తి స్వవ్యాపారసన్నిధిః. పరిమార్జనాద్యపేక్షా చాస్యాస్తీ త్యనుపన్యాసః పురుషాశ్మవదితి.

(సూదంటురాయిదృష్టాంతములోనైనను) (అయస్కాంతస్య తు) ఆసూదంటురాయి (అనిత్యసన్నిధేః=) ఇనుమువద్ద నిత్యముగా నుండునది గానందున (అనఁగా నెవఁడో యొకఁడు సూదంటురాతిని దెచ్చి యినుమునొద్దఁ బెట్టుటమూలమున)(అస్తి స్వవ్యాపారసన్నిధిః) ఆయాయితరసాహాయ్యముచేత స్వవ్యాపారము గల్గుచుండ వచ్చును. (మఱియు నాసూదంటురాయి యావ్యాపారముచేయుటలో) (అస్య=) ఆసూదంటురాయికి (పరి ... పేక్షాచ=) మఱియొకనిచే అటునిటు సరిచేయఁబడుట యనుసహాయావసరమునైతము గలదు. (ఎక్కడనో యున్నసూదంటురాయి నినుమునొద్ద (దెచ్చిపెట్టుట- అప్పుడును దాని నటునిటు సర్దుచుండుట యీమొదలగువను లితరులచే జరుపఁ బడుచున్నవి- పురుషుఁడన్ననో ప్రధానమందునకంటె నిత్యముండియే యున్నాఁడు. మఱియొకనిసాహాయ్యము లేదు.

(ఇతి=) ఈహేతువులచేత (పురుషా...వదితి) కుంటివానివలెను- సూదంటురాయివలెను- అని పురుషునకు నుపమానములను జెప్పఁచుఁ బ్రధానమునకుఁ బ్రకృత్తి నాగోపించుట (అనుపన్యాసః=) చెప్పఁదగినది గాదు.

తథా ప్రధాన స్వాచైతన్యా, తురుషస్య చౌదాసీన్యాత్. తృతీయస్య చ తయో సంబంధయితృతావాత్ సంబంధానుపపత్తిః.

(తథా=) అట్లే (ప్రధా...చైతన్యాత్=) ప్రధాన మచేతన మగుటవలనను, (పురు ... సీన్యాత్=) పురుషుఁ డుదాసీనుఁ డగుటవలనను (తయోః=) ఆయిర్వరను (సంబంధయితృః=) సంబంధపెట్టనట్టి (=కల్పనట్టి) (తృతీయస్య=) మూఁడవవాఁ డెవఁడును (అభావాత్=) లేకపోవుటవలనను, (సంబం ... పత్తిః=) ప్రధానపురుషులకు సంబంధము (అనుపపత్తిః=) సంభవింపఁగలది గాదు.

యోగ్యతానిమిత్తే సంబంధే.

(సంబంధే=) ప్రధానపురుషులమధ్యఁ గల్గునని చెప్పఁబడుసంబంధము (మూఁడవవానియొక్క ప్రమేయము లేకుండఁగనే) యోగ్యతాః మిత్రేచ=) ప్రధానపురుషులయొక్క యోగ్యతలను అనఁగా శక్తులనుబట్టియే (ప్రధానముయొక్క యోగ్యత-దృశ్యతాశక్తి - అనఁగాఁ జూడఁబడుశక్తి; పురుషునియొక్క యోగ్యత- దృశ్యశక్తి - అనఁగాఁ జూచుశక్తి) కల్గుచుండునని చెప్పఁచో (అనఁగా రెంటియొక్క సంబంధము రెంటియొక్క యోగ్యతయే యని చెప్పఁచో)

యోగ్యతానుచ్ఛేదా దనిర్మోక్షప్రసంగః.

(యోగ్యతా=) ఆరెంటియొక్క యోగ్యతలకు (అనుచ్ఛేదాత్=) ఉచ్ఛేదము (=ఎడబాటు విడిపోవుట) లేనందున - అనఁగా నారెంటియొక్క శక్తులు (ఒక నాని కున్న చూడఁబడుశక్తి - మఱియొక దాని కున్న చూచుశక్తి) - ఇవి రెండును నిత్యములే యైనందుచున్నందున (అనిర్మోక్షప్రసంగః=) పురుషునకు మోక్షమన్నది యెప్పటికి నుండఁబోదనియే చెప్పవలసివచ్చును. (ప్రధానముయొక్క బంధమును విడఁగొట్టుకొనుటయే పురుషునకు మోక్షమని సాంఖ్యులు చెప్పుదురు. రెంటికిఁ గలసంబంధము నిత్యమే యైనచోఁ బురుషునకు మోక్షమే లేదని భావము)

పూర్వవచ్ఛేహః పృథ్వాభావో వికల్పయితవ్యః.

(పూర్వవత్-చ =) పూర్వసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడినట్లుగానే - అనఁగాఁ బ్రధానప్రవృత్తికిఁ (సృష్టివ్యాపారమునకు) బ్రయోజనము లేదని చెప్పఁబడినట్లుగానే (ఇహాపి=) ఈసూత్రమందును (అర్థాభావః=) ప్రధానప్రవృత్తికిఁ బ్రయోజనముండ దనువిషయమును గూర్చి (వికల్పయితవ్యః=) వికల్పము చేయఁబడవలసియున్నది. (ప్రయోజన మదియుఁ గాదు - ఇదియుఁ గాదని యాలోచింపఁబడవలసియున్నది.) పురుషప్రేరణముచేతనే ప్రధానము ప్రవర్తించుచున్నదని యీసూత్రమందుఁ బేర్కొనఁబడిన సాంఖ్యసిద్ధాంతవిషయములో - ప్రధానము పురుషునియొక్క భోగమునకై ప్రవర్తించుచున్నదా - లేక మోక్షమునకై ప్రవర్తించుచున్నదా నువికల్పమును నెనుకటివలెనే యిప్పుడు సైత ములోచింపఁబడవలసియుండును. ఇందు నసంభవములే యని తేలుచో, బ్రధానప్రవృత్తికిఁ బ్రయోజనము సైతము లేదని యప్పుడే తేలఁగలదని భావము.

పరమాత్మనస్తు స్వరూపవ్యపాశ్రయ మౌదాసీన్యం మాయావ్యపాశ్రయం చ ప్రవర్తకత్వ మి త్యస్త్యతిశయః.

(పరమాత్మనస్తు=) వేదాంతమతములోఁ బేర్కొనఁబడిన పరమపురుషుఁడైన పరమాత్మకన్ననో- (జౌదాసీన్యం-) ఉదాసీనత్వము- అనఁగా నేపనిసంబంధమును లేక యూరకుండుట యనునది- (స్వరూపాశ్రయం=) ఆయనస్వరూప మాశ్రయించు కొనియున్నదనియు- అనఁగా నుదాసీనత్వ మాయనస్వరూపమే యనియు, (ప్రవర్తకత్వం=) జగత్సృష్టిప్రవృత్తి (వ్యాపారము)- (మాయావ్యపాశ్రయం చ=) ఆయనలో నున్న మాయాశక్తి నాశ్రయించుకొని యున్నదనియు (ఇతి=) నని చెప్పఁ బడుచున్నందున (అస్తి + అతిశయః=) సాంఖ్యపురుషునందుకన్న వేదాంతపరమ పురుషునం దతిశయము గలదు. (వేదాంతసిద్ధాంత మిట్లున్నదగుటచే) సాంఖ్యమతము నకుఁ బట్టినదోషము లీ వేదాంతమతమునకుఁ బట్టవని భావము.

8. సూత్రావతారిక :— ప్రధానప్రవృత్తికిఁ బురుషప్రేరణమే హేతువని చెప్పినను, సాంఖ్యచుతప్రతిజ్ఞలు (1) ప్రధానము స్వతంత్రప్రవృత్తి గలదనుట, (2) పురుషుఁడుదాసీనుఁడనుట- అనునవి భంగమునందుట యనుదోషములు రాకపోవని పూర్వసూత్రముందు వివరింపఁబడినది. ప్రధానమునకు స్వతంత్ర ప్రవృత్తి మొదలే యసంభవమని కారణాంతరముచే నీసూత్రమందుఁ జూపఁబడుచున్నది.

౮ సూ॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ

ప॥ వి॥ అంగిత్వానుపపత్తేః-చ

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — అంగి ... పత్తేః; అంగిత్వం = ప్రధానమందు సమానా వస్థలో నున్నత్రిగుణము లన్యోన్యముగా) ఒకటియంగి- అనఁగా ముఖ్యమైనది, మిగిలినవి యంగములు- అనఁగా నముఖ్యములై వవై మాఱుట, అనుపపత్తేః = అసంభవమైనందున- చ = కూడ.

సూత్రార్థము :— (ప్రధానమందలి సత్వరజస్తమోగుణము లన్యోన్యముగా) అంగాంగిభావమును జెందుట కుపపత్తి లేకపోవుటవలనఁగూడ (ప్రధానమునకుఁ గ్రియావ్యాపారము సిద్ధిపడు.)

సూత్రభావము :— (అంగిత్వానుపపత్తేః- చ)

సత్వరజస్తమోగుణములు సమానావస్థయందుండుటయే ప్రధానమని చెప్పఁబడును. అట్టియవస్థలో నాప్రధానముయొక్క గుణము లితరాపేక్ష- అనఁగా నితర

సంబంధము లేనివై తమతమస్వరూపములతో నుండును. ప్రధానము చేయుస్పృష్టిలో గుణములకు సామ్యావస్థ పోయి వ్యత్యస్తావస్థ రావలసియుండును. కావున నిట్టి వ్యత్యస్తావస్థలో నొకటి యంగిగాను (ముఖ్యమైనదిగాను) మిగిలినవి యంగములు గాను (అముఖ్యములైనవిగాను) నేర్పడ నిచ్చగించుననుట యసంభవ మైనందునను, వాని నట్టియగుమానస్థితికిఁ దేగలబాహ్యకారణము లేనందునను బ్రధానమునకు స్పృష్టి పవృత్తి యుండఁజాలదని నిశ్చయ మగుచున్నది.

భావ్యము — భాష్యార్థము

తత్త్వ స ప్రధానస్య పవృత్తి రవకల్పతే.

(ఇతశ్చ=) ఈక్రిందఁ జెప్పఁబోవు హేతువువలనఁగూడఁ (ప్రధానస్య=) బ్రధానమునకు (పవృత్తిః=) స్పృష్టివ్యాపారము (స + అవకల్పతే=) కల్పింపఁబడఁజాలదు.

యద్ది సత్త్వరజస్తమసా మన్యోన్యగుణప్రధానభావ ముత్సృజ్య సామ్యేన స్వరూపమాత్రేణావస్థానం సా ప్రధానావస్థా.

(సత్త్వ....మసాం=) సత్త్వరజస్తమస్సు లనెడిమూఁడుగుణములు (అన్యోన్య... భావం=) తమతమయొక్క — అనఁగాఁ దమలోఁ దమకుఁ బరస్పరముగా నుండ వలసియున్న ముఖ్య (=ముఖ్య/సమాన) భావమును (అనఁగా — నొకదానికి ముఖ్యస్థితిని మిగిలినవానికి నముఖ్యస్థితిని) (ఉత్సృజ్య=) బొందక (సామ్యేన=) మూఁడును సమానముగా స్వరూపమాత్రేణ= తమతమస్వరూపమాత్రముతో (అవస్థానం=) నుండుట యనునది (యత్-హి) యేది గలదో (సా=) యదియే (ప్రధానావస్థా=) ప్రధాన మైనయవస్థ (=భావము - స్థితి) యని చెప్పఁబడును.

తస్యా మవస్థాయా మనపేక్షస్వరూపాణాం స్వరూపప్రణాశభయాత్ పరస్పరం ప్రత్యంగాంగిభావానుపపత్తేః.

(తస్యా మవస్థాయాం =) ఆసామ్యావస్థయందు (అనపేక్ష...రూపాణాం= (గుణానాం=) నపేక్ష లేని స్వరూపము గలమూఁడుగుణములు — అనఁగా — ఒకదాని యొక్క యపేక్ష మతియొకదానికి లేక — అనఁగా నొకదానికంటె మతియొకటి విందిగాని లొంగిగాని లేక సమానస్వతంత్రస్థితిలో నుండుమూఁడుగుణములు (స్వరూపప్రణాశభయాత్ =) తమతమ (స్వతంత్ర) స్వరూపము చెడిపోవు ననుభయముతో (పరస్పరప్రతి=) నొకదానిసిగూర్చి మతియొకటి (అంగాంగి... పత్తేః=) యంగిగాను (=ఒకటి ముఖ్యమైనదిగాను), అంగములుగాను (=మిగిలినవి యముఖ్య

మైనవిగాను) నూడవలసిస్థితిని (= భావమును) బొందు ననుట యుక్తియుక్తము గానందువలనను (=అనువవత్తేః) (అనఁగా-సృష్టికిఁ బూర్వము సమానస్థితిలో నున్న మూఁడుగుణములు తమసమానస్థితిని గోలుపోయి సృష్టికిఁ గావలసినవిషమస్థితిని- అనఁగాఁ దమలోఁ దమ కుండఁబోవు హెచ్చుతగ్గులస్థితిని స్వీకరించు ననుట యసంభవ మైనందునను- అని భావము)

బాహ్యస్య చ కస్యచిత్ క్షోభయితు రభావాత్.

(గుణములు తమలోఁ దాము సమానస్థితిని గోల్పోవుటకు, విషమస్థితిని స్వీకరించుటకు నిష్పము లేనివైనను మఱియొకరిబలాత్కారమువలన నట్టివిషమస్థితిని జెందఁగూడదా యని యందు రేమో)

(బాహ్యస్య చ=) తాముగాక (కస్యచిత్) యెవఁడో మఱియొక (క్షోభయితుః=) క్షోభింపఁజేయువాఁడు (=బలాత్కరించువాఁడు) (=చేదరదోలువాఁడు) (అభావాత్ = లేనందునను సృష్టియేర్పాటుచేయుటకు- అనఁగా సమానస్థితిలో నున్నగుణములను జెదరఁదోలి హెచ్చుతగ్గులస్థితికిఁ దెచ్చుటకు సమానస్థితిలో నున్న యాగుణములు గాక మఱివ్వరును లేనందునను- అని భావము.)

గుణవైషమ్యనిమిత్తో మహదాద్యుత్పాదో న స్యాత్.

(గుణ ... మిత్తః=) గుణములు హెచ్చుతగ్గులస్థితికి వచ్చుటచేతనే కాఁదగిన (మహా ... త్పాదః=) మహత్తు మొదలగుపానియొక్క పుట్టుక (న స్యాత్ =) లేకయే పోవలసినప్పుడు. (జగత్సృష్టిలో మహత్తు మొదటఁబుట్టి క్రమక్రమముగా న దులోనుండి మిగిలినవి పుట్టునని సాంఖ్యసిద్ధాంతము.)

9. సూత్రావతారిక :— ప్రధానమయొక్క గుణములు సామ్యావస్థలో అనపేక్షములు (=స్వతంత్రములు) గావున, సృష్టికిఁ గావలయువిషమావస్థయందు వానికి సంగాంగీభావము కుదురకపోవుట యనునీమొదలగుదోషములు సంభవించునని పూర్వసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడినది. ఆగుణము లనపేక్షములు గాక సాపేక్షములే యని (Depending on one another) యొప్పుకొన్నను దోషములు లేకపోవని యీసూత్రమందుఁ దెలుపఁబడుచున్నది.

౯ సూ॥ అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్

ప॥ వి॥ — అన్యథా - అనుమితౌ - చ - జ్ఞశక్తివియోగాత్.

ప్ర॥ ౧॥ అ॥ — అన్యథా= (గుణము లనపేక్షములు గాక) మఱియొకవిధ

మున - అనఁగా సాపేక్షముని - అనఁగా నొకదానియపేక్షతో మఱియొకటి ప్రవ
ర్తించునవియే యః; అనుమితౌ = ఊహించినప్పటికిని (ఊహయందును) చ=కూడ;
జ్ఞశక్తివియోగాత్ = జ్ఞశక్తి = జ్ఞానశక్తి, వియోగాత్ = లేకపోవుటవలన.

సూత్రార్థము :— (గుణములు సాపేక్షములు గాక) అన్యథా (మఱియొక
విధమున) అనుమితి (=ఊహ) చేయఁబడినను (చ), (అగుణములకు) జ్ఞాన (=జ్ఞ) శక్తి
యోగము (కూడిక) లేకపోవుటవలన (పట్టినదోషములు తొలఁగిపోవు.)

సూత్రభావము :— (అన్యథా=) గుణములు నిరపేక్షస్వభావములు గాక
సాపేక్షస్వభావములే యని (అనుమితౌ చ) యనమానము (=ఊహ) చేసినను
(జ్ఞశక్తివియోగాత్) ప్రధానమునకుఁ జైతన్యము (=తెలివి) లేకపోవుటవలన,
రచనానుపపత్తి మొదలగుదోషములు ప్రధానవాదమునుండి తొలఁగిపోవు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

సాంఖ్యవాది :—

అథాపి స్యాదన్యథా వయ మనుమిమిమహే యథా నాయ మనంతరోక్తే దోషః
ప్రసజ్యేత.

(అథాపి స్యాత్ =) అది యట్లే కానిండు. (అనంతరోక్తః =) ఇంతకుమున్ను
జెప్పఁబడిన (అయం దోషః =) యీదోషము (గుణములు నిరపేక్షములు - అనఁగా
స్వతంత్రములన్నచో వచ్చునని చూపినయాదోషము) (యథా న ప్రసజ్యేత =)
ఎట్లు మాసిద్ధాంతమునకుఁ దగులకుండునో యట్లు (అన్యథా =) మఱియొకవిధముగా
(వయం =) మేము (అనుమిమిమహే =) ఊహచేయుచున్నాము - చూడుడు.

న హ్యనపేక్షస్వభావాః కూటస్థా శ్చాస్మాభిర్గుణా ఆభ్యుపగమ్యంతే. ప్రమాణాభావాత్.

(ప్రమాణాభావాత్ =) అందులకుఁ (మాసిద్ధాంతవిషయమని మీరు వ్రేలు
పెట్టి చూపినదానికి) బ్రహ్మణ మేమియును లేనందున, (గుణాః =) గుణములు (అన
పేక్షస్వభావాః =) ఒకదానితో మఱియొకదానికి నపేక్ష లేనిస్వతంత్రభావము గల
వనియు, (కూటస్థాశ్చ =) కూటమువలెఁ గదలకుండ నుండునవి యనియును
(అస్మాభిః =) మామతసిద్ధాంతులచేత (సహి + ఆభ్యుపగమ్యంతే =, నొప్పుకొనఁబడుట
లేదుసుమా !

కార్యవశేన తు గుణానాం స్వభావోఽభ్యుపగమ్యతే.

(కార్యవశేన తు =) వానికార్యము (effects) లెట్లుండనో (గుణా ...

భావః=) గుణములయొక్క స్వభావమునైత (అభ్యుపగమ్యతే=) మల్లే యుండునని యనుకొనుట సమంజసము.

యథాయథా కార్యోత్పాద ఉపపద్యతే. తథాతథై తేషాం స్వభావోఽభ్యుపగంతవ్యః.

(కార్యోత్పాదే=) (గుణములనుండి) కార్యము (effect = క్రియాఫలము) పుట్టుటకుఁగాను (యథాయథా ఉపపద్యతే=) ఆగుణము లెట్లెట్టివిగా నుండుట యోగ్యమో, (ఏషాం స్వభావః=) ఆగుణములయొక్క స్వభావమునైత (తథా తథా=) మట్టిదట్టిదేయని (అభ్యుపగంతవ్యః) యోచనసేయవలసియుండును.

చలం గుణవృత్త మితి చాస్త్యభ్యుపగమః

(గుణవృత్తం=) సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క స్వభావము (చలం + ఇతి=) చలమే యని (అస్థిరమైనదేయని - కూటస్థము గాదని) (అభ్యుపగమః + అస్తి=) సాంఖ్యసిద్ధాంత మైయున్నది.

తస్మా త్సామ్యావస్థాయామపి వైషమ్యోపగమయోగ్యా ఏవ గుణా అవతిష్ఠంత ఇతి.

కాఁబట్టి (సామ్యా ... మపి=) యాగుణములు (ఆరంభమందు) సమానా వస్థయం దున్నవైనప్పటికి (వైష ... ఏవ=) (సృష్టిలో) విషమావస్థను (=వ్యత్యస్తా వస్థను = ఒకటి హెచ్చుగా మఱియొకటి తగ్గుగా నుండుస్థితిని) బొందుటకుఁ దగినవి గానే (అవతిష్ఠంతే + ఇతి) యున్నవని (మాసాంఖ్యవాదము.)

వేదాంతసిద్ధాంతిసమాధానము :-

ఏవమపి ప్రధానస్య జ్ఞక క్రివియోగా, ద్రవనానుపపత్త్యాదయః పూర్వోక్తదోషా స్తదవస్థా ఏవ,

(ఏవమపి=) ప్రధానమందలిగుణములకుఁ జలనస్వభావ మున్న దనుకొన్నను, (ప్రధా యోగాత్=) ప్రధానమునకు జ్ఞానశక్తి లేకపోవుటవలన - అనఁగా నది యచేతనమే యైయున్నందున (రచనా పత్త్యాదయః=) 'అచేతన మైనవస్తు వీవివిధవిచిత్రజగద్రచనము గావించుట యసంభవము' - అను నీమొదలగు(పూర్వోక్త దోషాః=) నీరచనానుపపత్త్యధికరణములో (బ్రహ్మసూ॥ II, 1, 1 అ 10) నిది వఱకే చూపింపఁబడినదోషములు (తదవస్థాఏవ =) మీసాంఖ్యమతమం దుండనే యుండునుగాని వదలిపోవు.

జ్ఞక క్రిమపి త్వనుమిమానః ప్రతివాదిత్వా నివర్తేత.

(జ్ఞ శక్తిమపి తు=) జ్ఞానశక్తి సైతము (అనుమిమానః=) ప్రధానమున కున్నట్లై
యనుమానింప (=ఉపహింప) వచ్చునందువేమో— (అట్లన్నచో) (ప్రతివాదిత్వాత్
+ నివర్తేత=) నీవు మా కెదిరివాది వగుటయే లేకపోవును.

చేతన మేక మనేకప్రపంచస్య జగత ఉపాదానమితి బ్రహ్మవాదప్రసంగాత్.

ఎట్లనఁగా, జేతనమైయున్నయొకవస్తు వేదియో యదియే (అనేక జగతః=)
వివిధవిచిత్రాకారములతో నుండునీజగత్తునకు (ఉపాదానమితి=) నుపాదానకారణ
మని (material cause) (బ్రహ్మవాదప్రసంగాత్ =) మా వేదాంతవాదమై
యున్నందువలన.

(మీరు చెప్పనది మేము చెప్పనది యొకటియే యైపోవుచుండగా, సగు నను
మావాదిత్వము- కా దనుమిప్రతివాదిత్వము లేకయే పోవునని భావము.)

వైషమ్యోపగమయోగ్యా అపి గుణాః సామ్యావస్థాయాం. నిమిత్తాభావా నైవ వైషమ్యం
భజేరన్.

(గుణాః =) సత్త్వరజస్తమోగుణములు (సామ్యావస్థాయాం =) సమాన
స్థితిలో, బ్రధానముగా నున్నప్పుడు (వైష అపి =) విషమస్థితిని— అనఁగా
హెచ్చతగ్గులస్థితిని (సృష్టిలో) బొందుటకు, దగినవిగానే యున్న వనుకొన్నప్పటికి
(నిమిత్తాభావాత్ =) వానికి విషమస్థితిని గలుగఁజేయుమఱియేనిమిత్తము— అనఁగా
మఱి యేచేతన కారణము లేనందున, (వైషమ్యం + వ + భజేరన్ + ఏవ =) అట్టి
విషమస్థితిని బొందనే లేవు.

(గుణములు చలనస్థితికి వచ్చుటకు యోగ్యములుగా నున్నను (Though
movable) వస్తుతః అవి యచేతనములే యైనందున, జలింపఁజేయువాఁడు మఱి
యొకఁడున్నఁగాని, యవి యొకస్థితినుండి, మఱియొకస్థితికి రాఁజాలవని భావము)

భజమానా వా. నిమిత్తాభావావిశేషా. త్వర్వదైవ వైషమ్యం భజేరన్నితి-ప్రసజ్యత
ఏవాయ మనంతరోఽపి దోషః.

(భజమానాః వా=) గుణములు విషమస్థితిని బొందునవియైనను (నిమిత్తా
భావావిశేషాత్ =) నిమిత్తము లేకపోవుటలో భేద మేమియు లేనందున— అనఁగా
వైషమ్యమును గల్గించుటకుఁగాని, వైషమ్యమును దీసివేయుటకుఁగాని నిమిత్తము
(మఱియొక చేతన కారణ) మెవ్విధముగానైనను లేనందున (సృష్టివిషయములోఁగాని,
ప్రళయవిషయములోఁగాని యని భావము.)

(సర్వదా + ఏవ) నిరంతరముగా - ఎల్లప్పుడును) (వైషమ్యం భజేరన్ =) పొందిన వైషమ్యము పొందినట్లుగానే యుండును. (సృష్టిస్థితిలోనుండి ప్రళయస్థితికి రాజాలపు) (ఇతి =) కాబట్టి (అయ మనం ... దోషః =) లోకగడజూపబడిన దోషము (ప్రసజ్యతే. + ఏవ =) దోషముగానే నిల్చియుండును.

10 సూత్రావతారిక :— గుణములు పరస్పరము సాపేక్షములైనను— అనగా వైషమ్యోపగమయోగ్యములైనను (=విషమావస్థను బొందుటకు, దగినవిగానే యున్నను) జేతనశామితము లేకుండ జగత్కార్యము గానేరదని పూర్వ సూత్రమందు ధృవపర్చబడినది. ఏయిక్కి ననుసరించి చూచుకొన్నను సాంఖ్య మతము దోషభూయిష్టమే యని యీయధికరణపుఁ బూర్వసూత్రములందుఁ జూపబడి యామతేసిద్ధాంతములయం దుండుపరస్పరవిరోధమువలనపైత మది యగ్రాహ్యమే యని యీ కడపటిసూత్రమందుఁ జూపబడుచున్నది.

౧౦ సూ॥ విప్రతిషేధా చ్ఛాసమంజసమ్

ప॥ వి॥ — విప్రతిషేధాత్ - చ - అసమంజసమ్

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — విప్రతిషేధాత్ = పరస్పరవిరోధము లుండుటవలన, చ = ను, అసమంజసమ్ = (సాంఖ్యమతము) అగ్రాహ్యము - అయోగ్యము.

సూ॥ అ॥ — (సాంఖ్యమతమందు) విప్రతిషేధము లుండుటవలనను, నది సమంజస మైనది గాదు.

సూత్రభాషము :— (విప్రతిషేధాత్ - చ) సాంఖ్యమతేసిద్ధాంతములందు— ఒకచోట నిగదియము లే డనియు, మఱియొకచోటఁ బడునొకండనియు, మఱియును నింకొకచోటఁ దన్నాత్రిలు (విషయములు) మహత్తువలనఁ బుట్టినవనియు, వేటొకచోట నవి యహంకారమువలనఁ బుట్టినవనియు, నిట్లన్యోన్యవిరుద్ధార్థప్రతిపాదన మున్నందున (అసమంజసం =) ఈసాంఖ్యమత మెంతమాత్రము సమంజసము గాదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

పరస్పరవిరుద్ధ శ్చాయం సాంఖ్యానా మభ్యుపగమః.

I సాంఖ్యమతము సమంజసము గాదు.

(ఎ) దానిసిద్ధాంతములు పరస్పరవిరుద్ధములు.

సూత్రార్థము :—

సాంఖ్యులయొక్క (అయం అభ్యుపగమః=) యీసిద్ధాంతము పరస్పరవిరుద్ధాంశములతోఁ గూడియు నున్నది.

(1) ఇంద్రియము లేడని యొకచోటను, బదునొకండని వేటొకచోటను,

క్వచి తస్మిన్ద్రియాణ్యనుకామంతి; క్వచి దేకాదశ.

(క్వచి తస్మిన్ద్రియాణి=) ఒకచోట నింద్రియము లేడని (అనుకామంతి=) లెక్కించుచున్నారు. (క్వచి దేకాదశ =) మఱియొకచోటఁ బదునొకండని చెప్పుచున్నారు.

(2) తన్మాత్రాలు పుట్టుట మహత్తునుండియూ, యహంకారమునుండియూ ?

తథా క్వచి స్మహత స్తన్మాత్రసర్గ ముపదిశంతి; క్వచి దహంకారాత్.

అట్లే యొకచోట మహత్తునుండి (తన్మాత్రసర్గం...కారాత్=) తన్మాత్రాలయొక్క - అనఁగా విషయములయొక్క యుత్పత్తిని బోధించుచున్నారు. మఱి యొకచోట సహంకారమునుండి పుట్టినవని చెప్పుచున్నారు.

(3) అంతఃకరణ మొకటియూ - మూడూ ?

తథా క్వచి త్రి ఇంతఃకరణాని వర్ణయంతి; క్వచి దేకమితి.

మఱియు నట్లే యొకచోట సంతఃకరణములు మూడని వర్ణించుచున్నారు. మఱియొకచోట నొకటియే యని చెప్పుచున్నారు.

(4) జగత్కారణవిషయమందు వేదాంతమతమునకు వ్యతిరేకము.

ప్రసిద్ధ ఏవతు శ్రుత్యేశ్వరకారణవాదిన్యా విరోధః, తదనువర్తిన్యా చ స్మృత్యా.

తస్మా ద వ్యసమంజసం సాంఖ్యానాం దృఢమితి.

(ఈశ్వరుఁడు జగత్కారణము గాదని వాదించునీసాంఖ్యమతము)(శ్రుత్యేశ్వరకారణవాదిన్యా=) ఈశ్వరుఁడే జగత్కారణమని బోధించుశ్రుతులతోడను (వేదాంతములతోడను) ఆశ్రుతుల ననుసరించియే (= తదనువర్తిన్యా చ స్మృత్యా) యుండు స్మృతులతోడను (విరోధః =) విరోధించుచున్నదనుట ప్రసిద్ధవిషయమేగదా! కాబట్టిసాంఖ్యదర్శనము (=సిద్ధాంతము) సమంజసమైనది గాదు-అని సూత్రార్థము.

సాంఖ్యపూర్వపక్షము :—

అత్రాహ — ఈవిషయమందు సాంఖ్యుఁ డేమి చెప్పుచున్నాఁడనఁగా :—

II వేదాంతమతముగూడ నసమంజసమే,

నన్వోపనిషదానా మ వ్యసమంజసమేవ దర్శనం;

(ఔపనిషదానాం =) ఉపనిషత్తుల ననుసరించువాఁడయొక్క (దర్శనమపి =) సిద్ధాంతమునైతము (నను అసమంజసమేవ) అసమంజసము గాకపోదుగదా !

(ఎ) జీవజగత్తు (=తవ్యము) - భోగ్యజగత్తు = (తాపకము) రెండును ఆత్మయై యని వేదాంతులు చెప్పుట యసంభవవాదము.

తవ్యతాపకయో ర్జాత్యంతరభావానభ్యుపగమాత్.

ఆవేదాంతులు (తవ్యతాపకయోః =) తవ్య (=కష్టపడునది) - తాపకము (=కష్టపెట్టునది) లనునవి (జాత్యంతరభావ =) వేఱువేఱుజాతిలోఁ జేరినభావము (వస్తువులు) లని (అభ్యుపగమాత్ =) యొప్పుకొనరు (ఇందుచేఁ గష్టపెట్టుకారణములు కష్టపడుజంతువులు భిన్నము లనడివ్రత్యక్షపిషయము భంగపడిపోవుచున్నది.

ఏకంహి బ్రహ్మ సర్వాత్మకం సర్వప్రపంచస్య కారణ మభ్యుపగచ్ఛతాం, ఏకస్యైవాత్మనో విశేషో తవ్యతాపకౌ న జాత్యంతరభూతా విత్యభ్యుపగంతవ్యం స్యాత్.

ఏకముగా నున్నబ్రహ్మమే (సర్వాత్మకం =) సర్వమునకు నాత్మ (=స్వరూపము) యనియు (సర్వ ... కారణం =) సర్వప్రపంచమును బుట్టించుకారణవదార్థమనియు (Material as well as efficient) (అభ్యుపగచ్ఛతాం =) సంగీకరించునీవేదాంతులు (తవ్యతాపకౌ =) తవ్యము (కష్టపడుజీవుడు) - తాపకము (కష్టపెట్టుజగత్తు) అనునీరెండును (న జాత్యంతరభూతౌ =) భిన్నజాతులకుఁ జెందినవి గావనియు, (ఏక ... విశేషౌ =) ఒక్కటియే యైయుండునాత్మయొక్క (విశేషములే - ఆత్మకుఁ జెందినవే) యనియు (అభ్యుపగంతవ్యం స్యాత్ =) ఒప్పుకొనవలసియున్నట్లే గదా ! (ఒప్పుకొన్నవారే యగుచున్నారు)

(1) రెండును నొకయాత్మయొక్క ధర్మములే యైనచో, మోక్షోపదేశము నిరర్థకము.

యది చైతౌ తవ్యతాపకౌ వేక స్యాత్మనో విశేషౌ స్యాతాం.

(ఏతౌ తవ్యతాపకౌ =) ఈతవ్యతాపకములు రెండును (ఏకస్యా...విశేషౌ =) ఒక్కటేయై యున్నయాత్మయొక్క విశేషములే (attributes = స్వభావములే) (యది స్యాతాం =) యైయున్నచో.

స తాభ్యాం తవ్యతాపకాభ్యాం న నిర్ముచ్చ్యేతేతి.

(సః=) ఆయాత్మకు (తాభ్యాం కాభ్యాం =) ఆతవ్యతాపకములనుండి (న నిర్ముచ్చ్యేత=) మోక్ష (=విడుదల) మన్నది లేకయేపోవును. (ఇతి=) గావున.

తాపోపశాంతయే సమ్యగ్దర్శన ముపదిశ చ్ఛాస్త్ర మనర్థకం స్యాత్.

(తాపోపశాంతయే=) తాపోపశాంతికొఱకు - అనఁగా - బంధవిముక్తికొఱకు, (సమ్యగ్దర్శనం=) పరిపూర్ణజ్ఞానమును, అనఁగా నాత్మైక్యజ్ఞానమును (ఉపదిశత్=) బోధించుచున్న (శాస్త్రం=) యుపనిషత్సాస్త్రము (అనర్థకం స్యాత్=) ప్యర్థమయి యే పోవును.

(2) వేడిమి - వెల్తురు. అనుధర్మములకు వెలుఁగునుండి విడుదల (=మోక్షము) సంభవించునా ?

స హ్యాష్ట్యప్రకాశధర్మకస్య ప్రదీపస్య తదవస్థస్యైవ తాభ్యాం నిర్మోక్ష ఉపపద్యతే.

(హ్యాష్ట్యప్రకాశధర్మకస్య=) ఉష్ణత్వము - ప్రకాశము - అనుధర్మములు గల అనఁగా - వేడిమిని - వెల్తురును గలుగఁజేయుస్వభావములు (=విశేషములు) గల (ప్రదీపస్య=) పెద్దదీపము (=పెద్ద వెలుఁగు) (తదవస్థస్యైవ=) అది (=ప్రదీపము) దీప ముగా నున్నంత కాలము (తాభ్యాం=) ఆవేడిమి వెల్తురులనుండి (నిర్మోక్షః=) విడుదలను బొందుననుట (నహి ఉపపద్యతే=) యుక్తము గాదుగదా! (అనఁగా దీప మున్నంతవఱకు దానికి సంబంధించి వేడిమి వెల్తురు లుండునవియేగాని యాదీపము నుండి విడిపోవునవి గావని భావము)

(3) వీచీతరంగ ఫేనములకు సముద్రమునుండి విడుదల సంభవించునా ?

యోఽపి జలవీచీతరంగఫేనాద్యుపన్యాస, ప్రతాపి జలాత్మన ఏకస్య వీచ్యాదయో విశేషా. ఆవిర్భావతిరోభావరూపేణ ఃత్యా ఏవేతి సమానో జలాత్మనో వీచ్యాదిభి రనిర్మోక్షః.

(దీపదృష్టాంతము నట్లుంచి) (జల ... ఫేనాది=) ఆత్మను సముద్రమునకును (=జల) తవ్యతాపకము లనెడిజీవజగత్తులను వీచీతరంగఫేనాదులకును (=వచ్చిపోవు చుండునలలు - తరంగములకును బుద్బుధములకును) బోల్చి (యః + అపి + ఉపన్యాసః=) వేదాంతులు చేసెడి (తత్తాపి యాప్రసంగమందైనను - (జలాత్మనః + ఏకస్య=) జలస్వరూపమై యొక్కటిగానే యుండు సముద్రమునకు (వీచ్యాదయః=) వీచీతరంగ ఫేనముల నెడి (విశేషాః=) విశేషములు - (స్వభావములు) (ఆవిర్భావ... రూపేణ=) ఉబికివచ్చుచుండుట - అడఁగిపోవుచుండుట యనునాకారములతో

(నిత్యాః + ఏవ) నిత్యములై (=నిరంతరములై) యుండునవియే (ఇతి=) గావున-
(జలాత్మనః=) జలస్వరూప మైనసముద్రమునకు (వీచ్యాదిభిః=) వీచీతరంగాదులతో
(అనిర్మోక్షః=) నెడఁబాటన్నది (=విడుదలయన్నది) లేదనియే చెప్పవలసియున్నది.

(ప్రదీపదృష్టాంతమందు వేడిమి వెల్తురు లంటియున్నట్లు గన్పించుచున్నను,
సముద్రదృష్టాంతమందు వీచీతరంగాదులు వచ్చిపోవుచున్నట్లున్నను రెంటియందును
నాయావిశేషములు నిత్యములై ప్రదీపము సముద్రము నున్నంతవఱకు నుండునవియే
యని భావము.)

(బీ) జీవజగత్తు, భోగ్యజగత్తు, భిన్నజాతులలోఁ జేరినవనుట లోకమందుఁ
బ్రత్యక్షవిషయము.

ప్రసిద్ధ శ్చాయం తస్య తాపకయో ర్జాత్యంతరభావో లోకే.

(అయం ... భావః= తస్య తాపకములు రెండును (=జీవజగత్తులు) వేఱు
వేఱు తెఱగుపదార్థము (=భావః) లైనట్లు (లోకే ప్రసిద్ధః) లోకమందుఁ బ్రత్య
క్షముగాఁ గన్పించుచునే యున్నది.

(1) కోరువును, య - కోరఁబడువస్తువు రెండును భిన్నజాతులే కానిచో-
అనఁగా నొకటియే యైనచో- గోరఁబడువస్తువే యుండదు.

అర్థీ వార్త శ్చాన్యోన్యభిన్నా లక్యేతే.

(అర్థీ చ=) కోరువాఁడును (అర్థశ్చ=) కోరఁబడునదియు ననునీరెండును (అన్యో
న్యభిన్నాః=) ఒకదానికంటె మఱియొకటి వేఱైనట్లుగా (లక్యేతే=) చూడఁబడు
చున్నవిగా వా!

యద్యర్థిన స్వతోన్యోన్యార్థో న స్యా. దస్యార్థినో యద్విషయ మర్థిత్వం సత్యార్థో
నిత్యసిద్ధ ఏవేతి తస్య తద్విషయ మర్థిత్వం న స్యాత్.

(అర్థినఃస్వతః =) కోరువానికంటె (అర్థః=) కోరఁబడునది (అన్యః=) వేఱైనది
(యది నస్యాత్ =) కాకపోయినచో (అనఁగాఁ గోరువాఁడును గోరఁబడునదియు
రెండును నొకటియే యైనచో) (యస్య + అర్థినః=) ఏకోరువానికి (యద్విషయం=)
నేవిషయము (అర్థిత్వం =) కోరఁబడునది యగుచున్నదో, (సః + అర్థః=)
ఆకోరఁబడువిషయము (తస్య=) ఆకోరువానికి (నిత్యసిద్ధః + ఏవ + ఇతి) నిత్యముగా
సిద్ధమై (ప్రాప్తమై) యున్నదియెగావున (తద్విషయం =) ఆవిషయము (తస్య =)
వానికి (అర్థిత్వం=) కోరఁబడునది నస్యాత్ =) కాకయే పోవలెను. అనఁగా- కోరు

వానితోఁబాటు కోరఁబడునదియు నిత్యసిద్ధమై యున్నదియే గావున నేదియు నెవరికిని కోరఁబడువస్తు వనునది యుండ నే యుండదు.)

(2) కోరఁబడునది తనయందు లేనిదానికే వర్తించునుగాని తనయందు నిత్య సిద్ధమై యున్నదానికి వర్తించదు.

యథా ప్రకాశాత్కనః స్రదీపస్య ప్రకాశాభ్యోర్ధ్వో నిత్యసిద్ధ ఏవేతి న తస్య తద్విషయ మర్థిత్యం సంభవతి.

(యథా=) అది యెట్లొ దృష్టాంతములోఁజూడఁడు (ప్రకాశాత్కనః=) ప్రకాశ స్వరూపమైన (స్రదీపస్య=) స్రదీపమునకు (ప్రకాశాభ్యోర్ధ్వో + అర్థః=) ప్రకాశ మను పేరుగలవిషయము (నిత్యసిద్ధః - ఏవ - ఇతి) నిత్యముగాఁ బ్రాప్తమై యున్నదియే కావున (తస్య =) ఆస్రదీపమునకు (తద్విషయం =) ప్రకాశ మనునావిషయము (అర్థిత్యం=) కావలెనని కోరఁబడునదియై యుండుట (న సంభవతి =) సంభవింపదు. (అనఁగా- దీపముతోఁబాటు వెల్లు రుండునదియే గావున, వెల్లురు కావలెనని దీపము కోరదు- అని భావము.

అప్రాప్తే హ్యర్థేర్థినోర్థిత్యం స్యాదితి.

(అప్రాప్తే హి=) పొందఁబడని- అనఁగా, దనకు లేని (అర్థే=) విషయములో, (అర్థినః=) కోరువానికి (అర్థిత్యం=) కోరఁబడువిషయము (స్యాత్ + ఇతి) ఉండుట సంభవము- (అనఁగా- కోరువాఁ డెప్పుడును దనకు లేనివస్తువునే కోరునుగాని యున్న వస్తువును గోరుట సంభవింపదని భావము)

(3) అల్ల రెండును నొకటియే యైనచో, గోరువాఁడునైతే ముండఁజాలఁడు.

తద్వార్థస్యా వ్యర్థ్యర్థత్వం న స్యాత్. యది స్యా త్స్వార్థత్వమేవ స్యాత్.

(తథా=) ఆప్రకారమే- అనఁగా, గోరువాఁడును, గోరఁబడునదియు వేఱు వేఱు గాక రెండును నొకటియే యైనచో, గోరువాఁ డనువాఁడే యెట్లుండఁజాలఁడో అట్లే) (అర్థస్య + అపి=) కోరఁబడునదిగూడఁ (అర్థి + అర్థిత్యం=) గోరువానిచే, గోరఁబడునదిగా (న స్యాత్ =) నుండఁబోదు. (యది స్యాత్ =) కోరఁబడునది యున్న దన్నచో (స్వార్థత్వమేవ స్యాత్ =) దాని కడియే విషయ మగునుగాని మఱి యొకదానికి (మఱియొకకర్తకు) విషయముగా నుండదు.

(అనఁగా- గోరువాఁడునువాఁడే యెట్లుండఁజాలఁడో అట్లే కోరఁబడునదియు నుండఁజాలదని భావము)

(4) కాని కోరువాడు - కోరబడునది - అనునీరెండును మనయనుభవములొ వేటువేటుగా నుండుచున్నవి.

న చైతదస్తి.

కాని (ఏతత్ =) యీవిషయము (నచ - అస్తి =) అనుభవములొ లేదు. (అనగా - కోరువాడును - కోరబడునదియు రెండును ననుభవములొ నుండుచునే యున్నవని భావము.

(5) అర్థి (-కోరువాడు-) - అర్థః (కోరబడునది) అని అన్యోన్యసంబంధమును సూచించులోకములొనిశబ్దములే, రెండును భిన్నము లైనట్లు చెప్పుచున్నవి.

సంబంధిశబ్దౌ హ్యేతా వర్తీ చార్థశ్చేతి.

(అర్థీచ =) కోరువాడును (అర్థశ్చ =) కోరబడునదియు నను (ఏతౌ =) నీ రెండును (సంబంధిశబ్దౌ - హి - ఇతి =) అన్యోన్యసంబంధము గలవి గావున.

ద్యయోశ్చ సంబంధినో సంబంధ స్వాస్య. నైకకస్యైవ.

(ద్యయో ... ధినోః =) అన్యోన్యసంబంధము గలయట్టిరెండును వేటుగా నున్నప్పుడే (సంబంధః - స్యాత్ =) యాసంబంధ ముండునుగాని (న-ఏకస్య - ఏవ) యొకటియేయై యున్నప్పు డట్టిసంబంధ ముండదుగదా !

(6) కాబట్టి కోరువాడు - కోరబడునది భిన్నములేగాని యొకటి గానేరదు.

తస్మా ద్భిన్నావే వార్థాన్.

కాబట్టి (అర్థార్థాన్ =) కోరబడునదియు, కోరువాడును ననునీరెండును (భిన్నా + ఏవ) భిన్నములేగాని యొకటి గాదు.

(7) అట్లే (అనర్థి =) కోరనివాడు, (అనర్థః = కోరబడనిది-) అనునీరెండు గూడ భిన్నములే.

తథానర్థానర్థినావపి.

(తథా =) అప్రకారమే (అనర్థః =) కోరబడనిదియు (అనర్థి =) కోరకుండు వాడును ననునీరెండు (అపి =) సైతము భిన్నములే-

(8) పురుషునకు, కోరబడుదానితోను, కోరబడనిదానితోను గలసంబంధమే భిన్నములని స్పష్ట వలచుచున్నది.

అర్థినోఽనుకూలోఽర్థః ప్రతికూలోఽనర్థ స్తాభ్యా మేకః పర్యాయే ణోభాభ్యాం సంబధ్యతే.

(అర్థిః=) కోరువానికిఁ (అర్థః =) గోరబడునది (అనుకూలః =) యెంతెంత యనుకూలమైనదైనను, (అనర్థః=) కోరబడనిది (ప్రతికూలః=) యెంతెంతప్రతికూలమైనదైనను, (తాభ్యాం - ఉభాభ్యాం=) కోరబడునది, కోరబడనిది - యనునారెంటితోడను (ఏకః =) పురుషుడనువాఁడు (పర్యాయేణ =) క్రమముగా - ననఁగా - గోరునప్పుడు కోరబడుదానితోడను, గోరనప్పుడు కోరబడనిదానితోడను, (సంబధ్యతే=) సంబంధము గలిగియే యుండును.

(9) అర్థానర్థములు రెండును తాపక మనియు, దవ్య మనియు, జెప్పఁబడుటలో నాక్షేప మేమియు నుండదు.

తత్రార్థ స్థాల్పీయస్తాత్. భూయస్తా చ్చానర్థ స్తోభావ వ్యర్థానర్థా వనర్థ ఏవేతి;
తాపక స్స ఉచ్యతే.

(తత్ర)=) ఈసందర్భములోఁ (అర్థ ... స్తాత్ =) గావలెనని కోరబడువాని సంఖ్య (సాధారణముగా) యతిస్వల్పముగా నుండుటనుబట్టియు (అనర్థస్య + భూయస్తాత్ - చ=) నక్కఱ లేదని విసర్జింపఁబడవలసినవానిసంఖ్య బాహుళ్యముగా నుండుటనుబట్టియు, (ఉభా + అపి + అర్థానర్థా =) కోరబడునది, కోరబడనిది యనునీ రెండునుగూడ (అనర్థః + ఏవ + ఇతి) అనర్థమే యని చెప్పవలసివచ్చును; గావున (సః=) అది-అనఁగా నర్థానర్థరూపమైనయాయనర్థము (తాపకః - ఉచ్యతే= తాపకమని - అనఁగా దపింపఁజేయువస్తువని చెప్పఁబడును.

తవ్యస్తు పురుష ఏకః పర్యాయే ణోభాభ్యాం సంబధ్యత ఇతి.

(ఆ తాపకవస్తువువలన - అనఁగా నర్థానర్థవస్తువువలన) (తవ్యస్తు-పురుషః=) తపింపఁజేయఁబడుపురుషుడన్ననో (జీవుడన్ననో) (ఏకః=) యొక్కఁడే యయ్యును (పర్యాయేణ =) వరుసగా (ఉభాభ్యాం =) నర్థానర్థవస్తువులరెంటితోను (=జగత్తుతో) (సంబధ్యతే + ఇతి=) సంబంధము గలిగియుండును. - (కావలెనని కోరబడు వస్తువు - అక్కఱ లేదని వదలివేయఁబడువస్తువు - ఈరెండును బురుషుని బీడింపఁజేయునవియేగాన, నారెంటిని 'తాపకమే'యని పిల్చుటలో దోష మేమియును లేదని భావము.)

(సి) తవ్యతాపకములు రెండును నొక్కయాత్మయే యని వాదించువేదాంతమతమందు మోక్ష మన్నది యుండుట కవకాశము లేదు.

తయో స్తవ్యతాపకయో రేకాత్మతాయాం, మోక్షానుపపత్తిః.

(తయోః ... తాయాం=) తవ్య మనుపురుషుడును, దాపక మనెడిజగత్తును నీరెండును (భిన్నములు గాక) నొకేస్వరూప మైయున్నచో (మోక్షానుపపత్తిః=) మోక్ష మనెడిప్రసంగమే యుండదు.

(మోక్షమనఁగా - విడుదల - ఈవిడుదల పురుషున కుండవలయును. జగత్తు నుండి కలుగవలయును. పురుషజగత్తులు రెండును వేతైనవి గానిచో మోక్ష (విడుదల) మనెడి వ్యవహారమే యుండఁజాలడు - అని భావము.)

(డి) తవ్యతాపకములు రెండును సన్యోన్యసంబంధము గల వేటువేటు వస్తువులని బోధించుసాంఖ్యముతమునందుఁ దాపకమునుండి తవ్యమునకు మోక్ష ముండునని చెప్పట తగియున్నది.

జాత్యంతరభావే తు తత్సంయోగహేతుపరిహారా త్స్యాదపి కదాచి న్మోక్షోపపత్తిరితి.

(జాత్యంతరభావే తు=) ఆరెండును - అనఁగా నాతవ్యతాపకము లనెడి రెండును వేటువేటుగు రెండుతెగలకుఁ జెందినవై భిన్నములని యొప్పుకొన్నప్పుడే, (తత్సం రాత్=) ఆరెండును గలియుటకు హేతు వేది గలదో యట్టిహేతువును దొలఁగించుటవలన (కదాచిత్=) నొకప్పుడు గాకున్న నొకప్పుడైనను (మోక్షోపపత్తిః - స్యాత్ - ఇతి) మోక్షమనునది (=విడుదల) సంభవింపఁగలదని చెప్పఁదగి యుండునునుమా !

అద్వైతసిద్ధాంతిసమాధానము :--

అత్యోచ్యతే — (అత్ర) = పై పూర్వపక్షవిషయములో సమాధానము (ఉచ్యతే =) చెప్పఁబడుచున్నది చూడుడు.

నైకత్వాదేవ తవ్యతాపకభావానుపపత్తేః.

(న=) పూర్వపక్షము సరిగాదు. (ఏకత్వాత్ + ఏవ =) భేదము లేకుండ నాత్మ యొక్కటియే యైయున్నందుననే, (తవ్య ... పత్తేః =) అందు (ఆయాత్మయందు) తవ్య (జీవ) - తాపక (జగత్) భేదము లుండుటకే యవకాశము లేదు.

భవే దేష దోషో, య ద్యేకాత్మతాయాం తవ్యతాపకా వన్యోన్యస్య విషయవిషయభావం ప్రతిపద్యేయాత్మ.

(తవ్యతాపకౌ=) తవ్యతాపకములు రెండును (పురుషజగత్తులు) (ఏకాత్మతాయాం=) నొక్కయాత్మకు సంబంధించినవేయై (అన్యో ... భావం=) ఆరెంటిలో

నొకటి గ్రహించువాఁడుగాను (=విషయి = పనిచేయువాఁడు = కర్త = subject)
రెండవది గ్రహించఁబడునదిగాను (విషయము = పనిచేయఁబడునది = కర్మ = object)
(యది ప్రతిపద్యేయాతాం=) నుండునట్లుగూచో, (ఏషః దోషః=) నీవు పైనఁజెప్పిన
దోషము (భవేత్ =) వచ్చునుగాక !

న త్వేత దస్తి, ఏకత్వాదేవ.

(ఏకత్వాదేవ=) అవి రెండును (తవ్యతాపకములు = పురుషజగత్తులు) భిన్న
ములు గాక యొక్కటే (ఒక్కయాత్మయే) యైనందున (ఏతత్=) నాదోషము (న +
తు + అస్తి=) లేనే లేదు.

న హ్యగ్ని రేకస్స న్నాత్మానం దహతి, ప్రకాశయతి వా, సత్య పౌష్ణ్యప్రకాశాదిధర్మభేదే
పరిణామిత్యే చ.

(అగ్నిః ఏకఃసన్ =) ఒక్కటేయై యుండునగ్నియందు (సత్యపి - పౌష్ణ్య
... భేదే =) వేడిమి (= పౌష్ణ్యం) వెల్తురు (= ప్రకాశః) ననుస్వభావ (= ధర్మ)
భేదము లున్నప్పటికిని, (సత్యపి ... పరిణామిత్యే చ=) అది (=అయగ్ని) పరిణామ
మును (= మార్పును) జెందుచుండు స్వభావము గలదైనప్పటికిని, అయగ్ని
(ఆత్మానం=) తన్నుఁ దాను (నహి దహతి=) కాల్చుకొనుటగాని (నహి-ప్రకాశయతి
వా=) వెల్లిచుకొనుటగాని యుండదుగదా.

కిము కూటస్థే బ్రహ్మ త్యేకస్మిన్ సత్యతాపకభావ సంభవేత్.

(కూటస్థే=) ఏవిధమైనమార్పులు లేనట్టియు (ఏకస్మిన్=) నొక్కటియే యై
యుండునట్టియు (బ్రహ్మణి=) బ్రహ్మమందు (=ఆత్మయందు) (తవ్యతాపకభావః=)
తవ్యతాపక భేదములు (పురుషజగద్భేదములు) (కిము సంభవేత్ =) ఉండనేర వని
వేలుగఁ జెప్పవలయునా !

ఎదిరిప్రశ్నము :—

క్వ పున రయం తవ్యతాపకభావ స్సాదితి.

(పునః=) దేనివియుఁ గాకపోవుచో, (అయం తవ్యతాపకభావః =) ఈతవ్య
తాపకము లనెడి భేదములు (క్వ-స్యాత్-ఇతి=) ఎక్కడినుండి వచ్చినవో చెప్పుఁడు)

సిద్ధాంతి :—

ఉచ్యతే — చెప్పఁబడును వినుఁడు.

కిం న పశ్యసి కర్మ భూతో జీవద్దేహ స్తవ్యస్తావక స్సవితేతి.

(కర్మభూతః=) కర్మస్వరూపమై (=క్రియకుఁ గర్మగా - (object గా నున్న) (జీవత్=) జీవించియున్న దేహమే (పురుషశరీరమే) (తవ్యః+ఇతి) తవ్యమనియు (సవితా=), (దృష్టాంతమునకు-మాటవరుసకు) నూర్యుడే (తాపకః+ఇతి) తపింపఁ (దహింప = కాల్పఁ) జేయువాఁడనియుఁ (హేతు వై నవాఁడనియు) (కిం న పశ్యసి=) బ్రత్యక్షముగాఁ జూచుటలేదా !

తిర్యక్ప్రశ్నము — (అడ్డస్వాలు)

నను తప్తిర్నామ దుఃఖం, సా చేతయితు, రాచేతనస్య దేహస్యః

(నను... దేహస్య=) తాపమనఁగా దుఃఖము (కష్టము=నొప్పి=బాధ- (సా=) ఆదుఃఖము చేతన మైనయాత్మకుఁ గలదుగాని, అచేతనమైన దేహమున కుండదుగదా!

యది దేహస్యైవ తప్తి స్యాత్ సా దేహనాశే స్వయమేవ నశ్యతీతి, తన్నాశాయ సాధనం నైషితవ్యం స్యాదీతి.

(తప్తిః=) తాపము (యది స్యాత్=) దేహమునకు సంబంధించినదే యగుచో (దేహనాశే=) దేహము నశించునది యగుచుండఁగా (స్వయమేవ ... తీతి=) తాపముగూడ నశించిపోవునదియేగదా ! అట్టిసందర్భములో (తన్నాశాయ=) నాతాపమును నశింపఁజేయుటకై వేఱుసాధనమును (న ఈషితవ్యం+స్యాత్=) గోర నేల ? వేఱుసాధనము గోరఁబడవలసినది గాదుగదా)

సిద్ధాంతి ప్రత్యుత్తరము :—

ఉచ్యతే — చెప్పెదము వినుఁడు.

దేహభావే హి కేవలస్య చేతనస్య తప్తి ర్న దృష్టా.

(దేహః హి=) దేహము లేకపోవుచో, (కేవలస్య=) కేవలచేతన మునకుఁ (తప్తిః=) దాప మనునది (న దృష్టా=) లేదుగదా ! కనుపింపదుగదా.)

నచ త్వయాపి తప్తిర్నామ విక్రియా చేతయితుః కేవలస్యేష్యతే.

(తప్తిర్నామ విక్రియా=) తాప మనువికారము (కేవలస్య చేతయితుః=) కేవలచేతనమున కుండునని (త్వయాపి) సాంఖ్యుడ వైననీవుపైతము (నచ+ ఇష్యతే=) చెప్పవుగదా !

(చేతనమనఁగా— పురుషుఁ డనంగచిద్రూపుఁడనియే సాంఖ్యసిద్ధాంతము)

నాపి దేహచేతనయో స్సంహతత్వ మశుద్ధ్యాదిదోషప్రసంగాత్.

(అశుద్ధ్యా ... ప్రసంగాత్ =) దేహముయొక్క మాలిన్యాదిదోషములు చేతనమున కంటును గావున (అంటునని యొప్పుకొనవలసివచ్చును గావున) (దేహచేత ... తత్వం =) దేహచేతనములయొక్క కూడిక (=సంహతత్వము) (నాపి-ఇష్యతే =) సై తము (నీసిద్ధాంతమునకు విరుద్ధముగా నీచే నంగీకరింపబడదుగదా!)

నచ తప్తేరేవ తప్తి మభ్యుపగచ్ఛసీతి.

(తాపమన్నది దేహమునకు సంబంధించినదియుఁ గాక, చేతనమునకు సంబంధించినదియుఁ గాక - ఈరెండువద్దతుల నొప్పుకొననిచో) (తప్తిం =) ఇతఁ దాపమన్నది (తప్తేః + ఏవ =) తాపమునకు సంబంధించినదే యని (నచ + అభ్యుపగచ్ఛసి =) చెప్పుదువా యేమి? (ఒప్పుకొనవుగదా!)

కథం తవాపి తప్యతాపకభావః ?

(తప్య ... భావః =) తపింపఁజేయఁబడనది (=తప్యం), తపింపఁజేయునది (తాపకః) యనుసంబంధమును (కథం తవాపి =) ఇంక మతెట్లు సరిపుచ్చఁగలవు? (గుణవిభాగ మసంభవమని యాక్షేపింపఁబడుచున్నది)

సత్త్వం తప్యం. తాపకం రజ ఇతిచే. న్నః

ఇతఁ గుణములలో (సత్త్వం తప్యం =) సత్త్వమే తప్యమనియు (తాపకం రజః =) రజస్సే తాపకమనియు (ఇతిచేత్ =) జెప్పుదువేమో! (న =) అట్లు చెప్పుటయు సరిగాదు.

తాభ్యాం చేతనస్య సంహతత్వానువచత్తే.

ఎందుచేతననఁగా (తాభ్యాం =) ఆతప్యతాపకములతో (చేతనస్య =) చేతనమునకు - అనఁగా నాత్మకుఁ (సంహ ... వత్తేః =) గలయిక యుండఁజాలదుగదా!

సత్త్వానురోధిత్యా చేతనోఽపి తప్యత ఇవేతి చేత్.

(సత్త్వా ... త్వాత్ =) చేతన మైనయాత్మ తప్య మైనసత్త్వముతో ననుసరించియుండునుగావున (చేతనోఽపి =) ఆయాత్మయు (తప్యత ఇవ - ఇతిచేత్ =) తప్య మైనదానివలె నుండు నందువేమో.

పరమార్థత స్థితి నైవ తప్యత ఇత్యావతతి.

(తర్హి=) అట్లనుపక్షములొనైనను జేతనమైనయాత్మ (పరమార్థతః=) వాస్తవమునకు (నైవ - తవ్యత ఇతి=) తవ్యము (తపింపఁజేయఁబడునది) గాదని (ఆవతతి=) చెప్పినట్లే యగును.

వశబ్దప్రయోగాత్.

అట్లేల చెప్పదునందువేమో ! (ఇవ ... గాత్=) 'నీవు మొదలు చెప్పటలొనే (ఇవ ... గాత్=) 'ఆత్మ తవ్యమైనదానివలె నుండును' అని చెప్పినావు గావున - 'వలె' అనుమాట కర్థ 'మది గా' దనియేగదా !

నచే తవ్యతే, నేవశబ్దో దోషాయ.

చేతనము (వాస్తవమునకు) తవ్యము (తపింపఁజేయఁబడునది) గాదని యెంచు పక్షములొ 'ఇవ = వలె' అను శబ్దప్రయోగము (న దోషాయ=) క్రిమముగాఁ జేయఁబడినదియే - (అనఁగా - చేతనము వాస్తవమునకుఁ దవ్యము గాకపోయినను, దవ్యమువలెఁ గనుపించు ననుటలొ దోషము లేదని భావము.)

నహి దుండుభ స్సర్పి ఇవే త్యేతావతా నవిషో భవతి; సర్పౌవా దుండుభ ఇవే త్యేతావతా నిర్విషః.

(ఈభావమునే దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పెదము చూడుడు)

(దుండుభః=) దుడ్డుకట్ట (సర్పఃఇవ) 'పామువలె నున్నది' (ఇత్యేతావతా=) అని యిట్లన్నంతమాత్రముచేత (నహి సవిషో భవతి=) నాదుడ్డుకట్ట విషము గలది గాదుగదా ! (వా=) లేక (సర్పః=) పాము (దుండుభఃఇవ=) 'దుడ్డుకట్టవలె నున్నది' (ఇత్యేతావతా=) అని యిట్లన్నంతమాత్రముచేత, నాపాము (నిర్విషః=) విషము లేనిది (నహి భవతి=) కాదుగదా !

అత శ్చావిద్యాకృత్వాయం తవ్యతాపకభావో న పారమార్థిక ఇత్యభ్యుపగంతవ్య మేతత్.

(అతశ్చ=) కాఁబట్టి (అయం ... భావః=) నీవు చెప్పెడి తవ్యతాపక భేదభావములు (అవిద్యాకృతః=) అజ్ఞానముచేత వచ్చినవిగాని(న పారమార్థికఃఇతి=) సత్యములైనవి కావని (అభ్యుపగంతవ్యమ్=) నీ వంగీకరించవలసియుండును. (ఏతత్=) మేము చెప్పినది యిదియే.

నైవంసతి మమాపి కించి ద్దుష్యతి.

(ఏవంసతి=) ఇట్లగుచో, (మమాపి=) మాకును (న-కించి ద్దుష్యతి=) విరోధమేమియును రాదు.

(అనఁగా - ఇందులకు నీ వొప్పుకొన్నచో, మావేదాంతసిద్ధాంతమును నీ వొప్పుకొన్నట్లే యగు నని భావము)

అథ పారమార్థికమేవ చేతనస్య తప్యత్వ మభ్యుపగచ్ఛసి, తవైవ సుతరా నినిర్మోక్షః ప్రసజ్యేత.

(అథ=) అట్లుగాక (చేత ... తప్యత్వం=) చేతన మైనయాత్మయే తప్య మను విషయము (పారమార్థికమేవ=) సత్యమే యని (అభ్యుపగచ్ఛసి=, నీవు వాదించు పక్షములో (తవ + ఏవ =) నీసిద్ధాంతమందఁగూడ (సుతరాం + నిర్మోక్షః =) మోక్షమన్నది యెంతమాత్రము నుండ నేరదనియే (ప్రసజ్యేత=) ప్రసక్త మగును.

విత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ తాపకస్య.

ఎందుచేసనఁగా - (తాపకస్య=) తాపక మైనప్రధానము నీసిద్ధాంతానుసారముగా (నిత్య ... మాచ్చ) నిత్యమని నీవు వాదించుచుండుటవలన, [దప్యమునకు (=పురుషునకు) మోక్షము (=విడుదల) (నిత్యమైనదానినుండి) ఎట్లు గలుగును?] (కలుగనే కలుగదని భావము)

తప్యతాపకశక్త్యో ర్నిత్యత్వేఽపి సనిమిత్తసంయోగాపేక్షత్వాత్ తప్తే సంయోగనిమిత్తాదర్శన నివృత్తా వాత్యంతిక సంయోగోపరమః;

(సాంఖ్యులు తాపకమని చెప్పప్రధానము నిత్యముగావున, దప్య మనెడి పురుషునకు, ప్రధానమునుండి మోక్షము లేదని వచ్చిన అచిక్కును దప్పించు కొనుటకై సాంఖ్యవాది)

(తప్య ... త్వేఽపి=) తప్యతాపకములయొక్క శక్తులు - అనఁగా - దప్య మనెడి పురుషునియొక్క తపించుస్వభావము - తాపక మనెడి ప్రధానముయొక్క తపింపజేయు స్వభావము - ఈరెండును నిత్యములే యైనప్పటికిని, (తప్తే=) పురుషుడనుభవించుతాపము (సనిమిత్త ... పేక్షత్వాత్ =) నిమిత్తముతోఁ గూడిన - అనఁగా అవివేక మనుకారణముతోఁగూడిన (=సనిమిత్త) సంయోగము (=కలయిక) మీఁద నాధారపడియుండుటవలన (అనఁగా బురుషునియొక్క తాపము ప్రధానము కంటె దాను వేఱని తెలిసికొనలేకపోవుట - యను అవివేకముచేత, గల్గుచుండుట వలన) (సంయో ... నివృత్తే=) ఆసంయోగ (=ప్రధానమునుండి విడిపోలేకుండుట) మునకుఁ గారణ (=నిమిత్త) మైనయవివేకము (=అదర్శనము = ప్రధానమునుండి తన్ను వేఱుగాఁ జూడలేకపోవుట) పోయిన దగుచుండఁగా (=నివృత్తే) (అనఁగా -

బ్రహ్మానముకంటె దాను వేటని తెలిసికొనఁగల్గినవివేక మెప్పుడు గల్గునో యప్పుడు) (ఆత్మ్యం ... పరమః=) ప్రధానముతోఁ బురుషుఁడు కలిసియుండుట యనెడి సంయోగముయొక్క శాంతించిపోవుట (=ఉపరమః = భంగపడిపోవుట) (ఆత్మ్యంతికః =) పుష్కలమైనదై యుండును.

(అనఁగా :— ప్రధానముకంటె వేటైనవాఁడను— (అసంగుఁడను, జిహ్వా) పుఁడను) అని పురుషుఁడు తెలిసికొనలేకపోవుటయే పురుషునకు బంధము. ఇదియే సంయోగము ప్రధానముతోఁ పురుషుఁడు గలిసియుండుట) తెలిసికొనుటయే పురుషునకు మోక్షము— బంధమునకుఁ గారణ మవివేకము (=వేటుచేయలేకపోవుట) మోక్షమునకుఁ గారణము వివేకము (=వేటుచేయుట) వివేకమువలన సంయోగ మనుబంధము పూర్తిగాఁ దొలఁగిపోవును— అని భావము.)

తత శ్చాత్మ్యంతికో మోక్ష ఉపపన్నః.

(తతః=) ప్రధానముతో సంయోగ మనెడిబంధము పూర్తిగాఁ దొలఁగి పోవుటవలన (ఆత్మ్యంతికః మోక్షః=) సంపూర్ణ మైనమోక్ష మున్నదే (ఉపపన్నః=) కుదిరిన దగును.

(అనఁగా :— ప్రకృతితో నవివేకకార్య మైనసంయోగమే పురుషునకు బంధము— వివేకముచేత సంయోగము పోవుటయే పురుషునకు మోక్షము— అని భావము)

ఇతి చేత్ న.

అని సమాధానమును జెప్పిదువేమో— (న=) ఆసమాధానము పనికిరాదు. (పురుషునకుఁ బ్రధానముతో సంయోగమును గూర్చుచున్నదని సాంఖ్యుఁడు చెప్పిన యవివేకము తొలఁగిపోఁ జాలదని వేదాంతి యెదుర్కొనుచున్నాఁడు)

అదర్శనస్య తమసో నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్.

అవివేకమే (సాంఖ్యమతములో) అదర్శనమని చెప్పబడును. (అదర్శన (=కన్గొనలేకపోవుట) మనఁగాఁ బ్రధానపురుషులను వేటుచేసికొనలేకపోవుట — ఈ యదర్శనమే 'తమస్సు' అని నిర్వివాదాంశము. సాంఖ్యులు నిత్యములని చెప్పుమూఁడు గుణములలో నీ 'తమస్సు' ఒకటి— కాన 'తమస్సు' అనునది నిత్యమైనదని సాంఖ్యులొప్పుకొనక తీరదు. నిత్యమైన వస్తువెప్పటినికి భోనేపోదుగదా— కాన 'తమస్సు' (= అదర్శనము = అవివేకము) పోవునది కాదు, ఈతమస్సు పోనిచో సంయోగమే పోదు— మోక్షమే రాదు.

గుణానాం చోద్భవాభిభావయో రవియత స్సంయోగవిమితోపరమ ఇతి.

(తమస్సు - అనునది పూర్తిగా మాసిపోజాలనిదైనను వివేకముచేఁ దమో బలము తగ్గుటవలన, బ్రధానపురుషులసంయోగము విచ్ఛిపోవు నందురేమో - అట్లును గాఁజాలదు.)

(గుణానాం చ=) సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క (ఉద్భవ =) వికసించు టయు (అనఁగా హెచ్చగుటయు), (అభిభావ=) లయించుటయు (అనఁగాఁ దగ్గి పోవుటయు) (అనియతః=) నియతములుగాఁ గలుగునవి కావు (అవి మొద్దులై యచేతనములై సందువను వానిని నియమించునది మఱియొకటి లేనందునను వానిలో వానికి హెచ్చుతగ్గులు కలుగనేరవని భావము) - (సంయో పరమః=) కావునఁ బ్రధానపురుషులయొక్క సంయోగ హేతువునకు నుపరమము (=భంగము చెందుట - శాంతించిపోవుట) కలుగదు.

(సంయోగ హేతు వైనతమోగుణబలము తగ్గుటకు నవకాశము లేనప్పు డన ర్భవము (=అవివేకము) తగ్గిపోజాలదు - ఇది లేనప్పుడు సంయోగము పోజాలదని భావము.)

వియోగస్యా వ్యనియతత్వా త్సాంఖ్యవై వానిర్మోక్షోపరిహార్య స్సాన్యత్.

అందుచేఁ బ్రధానపురుషులయొక్క (వియోగస్యాపి) వియోగముగూడ (విడి పోవుటగూడ) నియతముగాఁ గలుగనేరదు. (సంయోగము పోవుటయే వియోగమని యెఱుంగునది) - ప్రధానపురుషులయొక్క సంయోగము (=కలయిక) పోయి వియో గము రాఁజాలకపోవుటచే (సాంఖ్యస్య + ఏవ) (సాంఖ్యనకే (అనిర్మోక్షః =) మోక్షము లేకపోవుట (అపరిహార్యః + స్సాన్యత్) తప్పనిసరియే యగునునుమా !

ఔపనిషదన్య త్వాత్తైకత్వాభ్యుపగమా దేకన్య చ విషయవిషయభావానువపత్తేః.

(ఔపనిషదన్య తు=) ఇక మావేదాంతసిద్ధాంతములొనన్ననో, ఆత్మైకత్వ గమాత్=) సర్వ మొక్కయీత్మయే యని మే మంగీకరించుటచే (ఏకస్య చ=) నొక్కటిగానే యుండునాయీత్మ (విషయ ... పత్తేః =) చూడఁబడునది (=విషయ)= యని, చూచువాఁడని (=విషయి) భిన్నపదార్థము (=భావ) లగుటకు నవకాశము లేనందునను,

వికారభేదన్య చ వాచారంభణమాత్రీత్వశ్చవణాత్.

(వికారభేదన్య చ=) (చూచెడి - అనఁగా గ్రహించెడి) జీవులుగాను (చూడఁ

బడు- ననఁగా (గ్రహింపఁబడు) పాంచభౌతికవస్తువులుగాను (వికారభేదస్య=) వివిధ భేదములతో గోచరించు (పరావరరూప) జగత్తు (వాచా... శ్రవణాత్ =) వాక్కుతో నుచ్చరింపఁబడునని మాత్రమే యని (అనఁగా వాస్తవములు గావని) (శ్రుతి ఛాం. VI-) చెప్పుచుండుటవలనను

అనిర్మోక్షేశంకా స్వప్నేఽపి నోపజాయతే.

(అనిర్మోక్ష + ఆశంకా=) మోక్షము లేకపోవునది యగు ననెడిసందేహము (స్వప్నే యతే=) స్వప్నమందైనను బుట్టుట కవకాశము లేదు.

(అనఁగా- ఉన్న దొక్కటియే యనియు, లేనిది లేనిదియే యనియుఁ దెలిసికొనుటయే (= సమ్యక్ జ్ఞానమ్) మోక్షమగుటలో (సాంఖ్యమతమందువలె) నెట్టియసంభవమును రాజాలదని భావము.)

వ్యవహారే తు యత్ర యథాదృష్ట స్తవ్యతాపకభావః. స్తత్ర తథైవ స ఇతి. న చోదయితవ్యః. పరిహర్తవ్యో వా భవతి.

(వ్యవహారే తు=) సమ్యక్ జ్ఞానమునను సంబంధించని యీయింద్రియాది గోచర జగద్వ్యవహారములో నన్ననో (అనఁగా వాచారంభణమాత్ర) జగద్వ్యవహారములో నన్ననో) అట్టివ్యవహార మున్నంతవఱకుఁ (తవ్యతాపకభావః=) దవ్యములని (=జీవులని - పురుషులని) - తాపకములని (=ప్రకృతియని) భిన్నములుగా (యథాదృష్టః=) ప్రత్యక్షమున కెట్లు గోచరించుచున్నవో (తత్ర తథైవ సః + ఇతి) ఆవ్యవహారదశలో నాభేదభావ మంతయు నట్లట్లే యుండనిండు- ఆవ్యవహారదశలో నాభేద భావమునుగూర్చి న చోదయితవ్యః=) మేము చేయునాక్షేప మేమియును లేదు. (అనఁగా నందులనుగూర్చి విచారింపఁబడవలసిన దేమియును లేదని భావము.) (న పరిహర్తవ్యః భవతి=) మఱియు నట్టివ్యవహారదశలో నాభేదభావము త్రోసివేయఁబడునదియుఁ గాదు. (అనఁగా నప్పు డట్లు గన్పించుట లేదని నిరాకరింపఁబడుటయు లేదని భావము)

మహద్వీర్వాధికరణము

2 అధికరణావతారిక :—

జగత్తారణ మచేతన మగుప్రభానమే యగునుగాని చేతనబ్రహ్మము గానేరదని వాదించుసాంఖ్యమతము పూర్వాధికరణమందు ఖండింపఁబడినది. అట్లే జగ

తాకరణ మచేతనము లగుపరమాణువులే యగునుగాని చేతనబ్రహ్మము గానేరదని వాదించు వై శేషికమత మీ శుద్ధికరణమందు ఖండింపబడుచున్నది.

11. సూత్రావతారిక :—

అదృశ్యములై పరిమండల (=Infinite simel) పరిమాణము (=గుణము) గల రెండుపరమాణువులు చేరినచో నదృశ్యమై హ్రస్వ(=Short)పరిమాణము(=గుణము) గలద్వ్యణుక మేర్పడుననియు, నట్టివాల్గు ద్వ్యణుకములు చేరినచో మహత్పరిమాణ మగు (Big) (త్ర్యణుకముగాని (లేక) - లేక దీర్ఘ పరిమాణము గల (Long) త్ర్యణు కముగాని (లేక) మేర్పడుననియు, నీ (త్ర్యణుకము దృశ్య మనియు, నట్టి ద్వ్యణుక త్ర్యణుకముల కలియికచేతనే జగత్తు పుట్టుచున్నదనియు వై శేషికులు చెప్పుచు న్నారు. పైనఁ జెప్పినవిధమునఁ గారణమందు లేనిగుణములు కార్యమం దేర్పడు చున్నవి. ఇట్టివాదము గలవాడు బ్రహ్మజగత్కారణవాదము నాక్షేపించఁదగరని యీమాత్రమందుఁ జూపఁబడుచున్నది.

౧౧ సూ॥ మహద్వీర్ణవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్

అన్వయక్రమము :- హ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్ మహద్వీర్ణ వద్వా.

ప॥ వి॥ — హ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్ - మహద్వీర్ణ వత్ - వా

ప॥ ప॥ అ॥ — హ్రస్వ లాభ్యామ్ = హ్రస్వమువలన, పరిమండలము వలన - మహద్వీర్ణ హ్రస్వవద్వా = (మహద్వీర్ణ ములతోపాటు హ్రస్వమునుగూడఁ జేర్చికొని చదువవలసియుండును.) మహద్వద్వా=మహత్తువలెఁగాని, హ్రస్వవద్వా= హ్రస్వమువలెఁగాని.

సూత్రార్థము - సూత్రభావము :— హ్రస్వపరిమాణము గలద్వ్యణుకముల నుండి (1) మహత్పరిమాణము గలత్ర్యణుకములుగాని (2) దీర్ఘ పరిమాణము గల త్ర్యణుకముగాని - లేదా పరిమాండల్యపరిమాణము గలపరమాణువులనుండి (3) హ్రస్వపరిమాణము గల ద్వ్యణుకముగాని, కారణగుణములకంటె వ్యతిరేక మైనగుణ ములు గలకార్యము లెట్లు పుట్టుచున్నవో - అట్లే చేతనబ్రహ్మమునుండి యచేతన జగత్తు పుట్టుచున్నదని యేల చెప్పరాదు ?

2 పరమాణువులు (అదృశ్యము)
(గుణము లేక పరిమాణము-
పారిమాండల్యము)

4 ద్వ్యణుకములు-గుణము లేక పరి
మాణము హాస్వము-(అదృశ్యము)
త్ర్యణుకము (దృశ్యము)

ద్వ్యణుకము (గుణము లేక
పరిమాణము హాస్వము)
(అదృశ్యము)

మహత్ పరిమాణము
లేక గుణము

దీర్ఘ పరిమాణము
లేక గుణము

○ వర్తులము లేక □ చతురశ్రము

భాష్యము — భాష్యార్థము

అధికరణావతారిక :—

ప్రధానకారణవాదో నిరాకృతః;

ప్రధానజగత్కారణవాదము పూర్వాధికరణమందు నిరాకరింపబడినది.

శబదమాణుకారణవాద ఇదానీం నిరాకర్తవ్యః.

వై. శేషికులు చెప్పినపరమాణుజగత్కారణవాద మిప్పుడు నిరాకరింపబడ
వలసియున్నది.

తత్తాదౌ తావ ద్యోమణుకారణవాదినా బ్రహ్మవాదిని దోష ఉత్పేక్ష్యతే స
ప్రతినమాధీయతే.

(తతః)=) ఆవిషయములలోఁ బరమాణుజగత్కారణవాదు లైనవై శేషికులచేత
బ్రహ్మజగత్కారణవాదు లైనవేదాంతులయందు (యః దోషః =) నేదోషము
(ఉత్పేక్ష్యతే=) చూపెట్టబడుచున్నదో (సః=) ఆదోష మిప్పు (ఆదౌ + తావత్ =)
దారంభమందు (ప్రతినమాధీయతే=) నిరాకరింపబడుచున్నది. (= ఖండింపబడు
చున్నది.)

తత్తాయం వై శేషికాణా మభ్యుపగమః.

(తతః)=) జగత్కారణవిషయములలో వై శేషికులయొక్క (అయం అభ్యుప
గమః:) సిద్ధాంత మేమియో పేర్కొనబడుచున్నది.

I జగత్కారణవిషయమై వై శేషికసిద్ధాంతము (1) కారణగుణములే కార్య
మందు వచ్చితీరును.

కారణద్రవ్యసమవాయినో గుణాః కార్యద్రవ్యే సమానజాతీయం గుణాంతర మారభంతే.

(1) (కారణ=) జగత్తున కాదికారణమైన (ద్రవ్య=) ద్రవ్యముతో (సమవా
యినిక=) సంబంధించిన (గుణాః =) గుణములు (అనఁగా - కారణమం దున్నగుణ
ములే) (కార్యద్రవ్యే=) కార్యద్రవ్యమందు - అనఁగా జగత్తునందుఁ (సమా ...
తరం=) దమగుణములనంగీకరించుగు (గుణాంతరం=) గుణములను (ఆరభంతే=)బుట్టిం
చుచున్నవి- ఎట్లనఁగా--

త-తుపటదృష్టాంతము :— దారమునందలిరంగే వస్త్రమునకు వచ్చితీరును.

శుక్లేభ్య స్తంతుభ్య శ్శుక్లస్య పటస్య ప్రసవదశ్చనా తద్విపర్యయాదర్శనాచ్చ.

(శుక్లే భ్యః =) తెల్లనిదారములనుండి (శుక్లస్య పటస్య =) తెల్లని
వస్త్రమే (ప్రస ... నాత్ =) పుట్టుట (= తయారగుట) చూపట్టుచుండుటయు,
(తద్వి ... నాచ్చ=) తెల్లనిదిగాక మఱియొకరంగు గలవస్త్రము పుట్టుట చూపట్ట
కుండుటయుఁ (బ్రత్యక్షములేగదా !)

(2) పైదృష్టాంతమునుబట్టియే వేదాంతమతానుసారము చేతనబ్రహ్మ మీ
యచేతనజగత్తునకుఁ గారణమని చెప్పట పొసఁగదు.

తస్మా చేతనస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వేభ్యుపగమ్యమానే. కార్యేఽపి జగతి
చైతన్యం సమవేయాత్.

కాబట్టి (చేత ... మానే=) చేతనస్వరూప మైనబ్రహ్మమునుండియే యీ
జగత్తు పుట్టినదని యంగీకరించుపక్షములో, (కార్యేఽపి జగతి =) కార్యమైన
(పుట్టిన) యీజగత్తునందు సైతము (చైతన్యం సమవేయాత్ =) చేతనస్వరూపమే
(=చైతన్యమే) సంబంధించి యుండవలసియుండును. (=అంటిరావలసియుండును)

తదదర్శనాత్తు న చేతనబ్రహ్మ జగత్కారణం భవతు మర్హ తీ తీమ మభ్యుపగమం
తదీయైవ ప్రక్రియయా వ్యభిచరయతి.

(తదదర్శనాత్తు=) అట్లు చూపట్టకుండుటవలననే - అనఁగా, బుట్టినదని చెప్ప
నీజగత్తు అచేతనమై యుండుటవలననే (చేత ... భవతుం=) చేతనబ్రహ్మమునుండి
యీయచేతనజగత్తు పుట్టినదని చెప్పటకు (న+అర్హతః) నవకాశము లేదు.

సృష్టిప్రక్రియలో నైశేషికసిద్ధాంతము వేదాంతసిద్ధాంతమునకు భిన్నమై
యుండును.

(ఇమం+అభ్యుపగమం=) నైశేషికు లాక్షేపించు నీవేదాంతమత (సృష్టి
విషయ) సిద్ధాంతమును (తదీయ ... యయా=) సృష్టివిషయములో నానైశేషి

కులు చెప్పవద్దతితో (వ్యభిచారయతి=) వేటుపఱచుచున్నారు. (అనఁగాఁ దమ సిద్ధాంతముకంటె వేదాంతలసిద్ధాంతము సృష్టివిషయములో వేటని తలచుచున్నారు)

II సూత్రముచే సమాధానము

వై శేషికసిద్ధాంతానుసారముగాపై తము కారణగుణము లన్నియుఁ గార్యమందు రావు. ఎట్లనఁగాఁ గారణగుణము లైనపారిమాండల్యాణుత్వ హాస్యత్వాదులు కార్యము లైనద్వ్యణుకత్ర్యణుకాదులయందు లేవు.

‘మహాద్వీర్షవద్వా హాస్యపరిమండలాభ్యామ్.

(హాస్య - పరిమాండలములవలన మహత్త్వముగాని దీర్ఘత్వముగాని యెట్లు పుట్టుచున్నవో (అట్లే బ్రహ్మమువలన జగత్తు పుట్టుచున్నది.)

III (1) వై శేషికసిద్ధాంతానుసారము సృష్టిప్రక్రియ ప్రళయకాలములో నిశ్చలముగా నున్న పరమాణువులు సృష్టికాలములోఁ బారిమాండల్యపరిమాణము గలవై యుండును.

ఏషా తేషాః ప్రక్రియా.

(తేషాం =) ఆవై శేషికులయొక్క (ప్రక్రియా) సృష్టివిధాన (ఏషా =) మిదిగో చూడుడు.

పరమాణవః కిల కంచిత్కాల మనారబ్ధికార్యా. యథాయోగం రూపాదిమంతః
పారిమాండల్యపరిమాణా స్తిష్ఠంతి.

పరమాణువులు (కంచిత్కాలం=) కొంతకాలము- అనఁగాఁ బ్రళయకాలమందు (అనారబ్ధికార్యాః =) ఎట్టికార్యమును (=పదార్థమును) బుట్టించకుండ (అనఁగా నొకపరమాణువు మఱియొకదానితోఁ గలియకుండ) నిశ్చలములై (యథాయోగం=) దానిదాని కనుగుణ మైన (రూపాదిమంతః=) పంచభూతములయొక్క ప్రత్యేకప్రత్యేక రూపములు గలవై (పారి — పరిమాణాః=) పారిమాండల్యమును (పరమాణువుయొక్క పరిమాణము పరిమండల మనఁబడును. అనఁగా వట్టివతనము- ఇది యదృశ్యము- రెండుపరమాణువులు కలిసిన ద్వ్యణుక మగును. ఇదియు సద్దృశ్యమే- నాల్గు ద్వ్యణుకములు గలిసినఁ ద్వ్యణుకమగును. (ఇదిమాత్రము దృశ్యము) పరిమాణమును గలవై (స్థిష్ఠంతి=) యుండును.

(అనఁగాఁ- బంచభూతముల పరమాణువులు వేటువేటైనవై యేయేభూత

మేర్పడునప్పుడు వానివాని ప్రత్యేకపరమాణువులే కలిసికొన్నవై యాయాభూతములు ప్రత్యేకముగా నేర్పడునని భావము.)

(2) సృష్టికాలములో నదృష్టాదిపురస్సరములై యంతఃకబూర్వము నిశ్చలముగా నున్న పరమాణువులు ద్వ్యణుకాదికార్యములుగా నేర్పడును.

తే చ క్షౌ దదృష్టాదిపురస్సరా. సంయోగసచివాశ్చ సంతో ద్వ్యణుకాదీక్రమేణ కృత్స్నం కార్యజాత మారభంతే; కారణగుణాశ్చ కార్యే గుణాంతరమ్.

(వశ్యాత్ =) అనంతరమందు— అనగా సృష్టికాలము సమీపించినప్పుడు (తేచ=) ప్రళయకాలములో నిశ్చలములై వేటువేటుగా నున్నయాపరమాణువులు (అదృష్టాదిపురస్సరాః =) ఇట్టిదని చెప్పరానియదృష్టము మొదలగు కారణములచే లాగబడినవై (సంయోగసచివాశ్చ) యొకదానితో మఱియొకటి కూడుకొన్నవగుచు (ద్వ్యణుకాదీక్రమేణ=) ముదు రెండురెండుగాను, అట్టివి మూడుమూడు నాలునాలుగాను గుంపులుగుంపులగుచు (కృత్స్నం=) నీసమస్తమైన (కార్యజాతం=) జగత్తులోని వస్తుసమూహమును (ఆరభంతే =) బుట్టించును. (కారణగుణాశ్చ =) గుంపులగుటకు ముందు వేటువేటైనవానియందున్నగుణములే (కార్యే=) ఆగుంపు మొత్తమునందు (గుణాంతరం=) తమతమ గుణములవంటి గుణములను గలుగజేయుచుండును.

(3) కారణపరమాణువులందున్నరూపాదిగుణములే కార్యములైనద్వ్యణుక త్ప్రణుకాదులయందు వచ్చును.

యదా ద్వౌ పరమాణూ ద్వ్యణుక మారభేతే. తదా పరమాణుగతా రూపాదిగుణవిశేషా శ్చుక్లాదయో ద్వ్యణుకే శుక్లాదీ నపరా నారభంతే.

ఎట్లనగా (ద్వౌ పరమాణూ=) రెండుపరమాణువులు కలిసి (ద్వ్యణుకం=) ద్వ్యణుక మనుదానిని (యదా ఆరభేతే =) నెప్పుడు గలుగజేయునో (అనగా రెండైనముతా యెప్పు డేర్పడునో) (తదా=) అప్పుడు (పరమాణుగతాః=) ముతాగాకపూర్వము పరమాణువులందున్న (శుక్లాదయః=) తెల్పు మొదలగునవి యేవిగలవో (రూపాది గుణవిశేషాః =) అట్టిరూపము మొదలగు గుణవిశేషములు (ద్వ్యణుకే=) రెండుగాఁ జేరినముతాయందుఁగూడ (శుక్లాదీన్ =) అట్టితెల్పుమొదలగు (అవరాన్ =) గుణవిశేషములను (ఆరభంతే=) బుట్టించుచున్నవి (అనగా నొక పరమాణువునం దెట్టిగుణము గలదో యట్టిదే యగుగుణ మాయాముతాలయందును నేర్పడునని భావము.)

(4) కారణములయొక్క రూపాదిగుణములు కార్యములయందు వచ్చినను, గారణములయొక్క పరిమాణగుణములమాత్రము కార్యములయందు రావు.

పరమాణుగుణవిశేషస్తు పారిమాండల్యం న ద్వ్యణుకే పారిమాండల్య మపరి మారభతే.

(పర డల్యం=) పరమాణువుయొక్క గుణవిశేష మైనపారిమాండల్యము (=పరిగుండలత్వము) (ద్వ్యణుకే=) రెండుపరమాణువులముతాయందు (అపరిం పారి మాండల్యం=) భిన్న మైనపారిమాండల్యమును (న + ఆరిభ తే=) బుట్టించదు.

(నై శేషికిసిద్ధాంతవి)కారము రూపాదులు గుణము లెట్లని చెప్పబడునో పరిమాణముపై తము గుణమని చెప్పబడును. పారిమాండల్య మనునది పరమాణువు యొక్క పరిమాణముగావునఁ బారిమాండల్యముపైతి మొకగుణమే- కారణ మగు పరమాణువునందున్న పారిమాండల్య మనెడిగుణమే కారణమైన ద్వ్యణుకము నందును రావలసియున్నదని భావము.

(5) కారణము లైనపారిమాండల్య-హ్రస్వత్వాదులు పోయి కార్యములందు (అణుత్వం=)హ్రస్వత్వ మహత్త్వద్విర్భుత్వము లనెడిభిన్నగుణములు వచ్చును అనఁగాఁ గారణములు కార్యమందు భిన్నగుణములను బుట్టించుచున్నవి.

ద్వ్యణుకస్య పరిమాణాంతరయోగాభ్యుపగమాత్.

ద్వ్యణుకమునకు- అనఁగా రెండుపరమాణువులు గలముతాకు (పరి ... మాత్=) మఱియొక పరిమాణము వచ్చునని వారిసిద్ధాంతము. (అనఁగా మొదటఁ బరమాణువుల కున్న పారిమాండల్యపరిమాణమే రాదుగాని, రెండుగాఁ గలిసిన ద్వ్యణుక మనెడిముతాకు మఱియొకరక మగుపరిమాణము- అనఁగా- అణుత్వము గాని హ్రస్వత్వముగాని వచ్చునని వారిమతము.)

అణుత్వహ్రస్వత్వే హి ద్వ్యణుకవర్తిసి పరిమాణే వర్ణయంతి.

(అణు ... త్వేహి=) అణుత్వము - హ్రస్వత్వము ననునవియే (ద్వ్యణుక ... మాణే=) ద్వ్యణుకమం దుండుపరిమాణములుగా (వర్ణయంతి=) నావై శేషికులు చెప్పుచున్నారు.

యదాపి ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుక మాభేతే. తదాపి సమానం ద్వ్యణుకసమవాయనం.

శుక్లాదీనా మారంభకత్వమ్, అణుత్వహ్రస్వత్వే తు ద్వ్యణుకసమవాయనీ అపి నైవారభేతే.

(యదా ... భేత్=) ద్వ్యణుకములయొక్క ముతాలు రెండు గలిసి 'చతు రణుక' (నాలుగుపరమాణువులు గలిసినది) మనుముతాను బుట్టించినప్పుడు (ద్వ్యణు...

కత్వం=) మొదటి ద్వ్యణుకములతో సంబంధించియున్న తెల్పు మొదలగుగుణములే 'చతురణుక' మనుముతాయందును బుట్టించుట (సమానం =) సమానమేగాని (ద్వ్యణు - యినీ) ద్వ్యణుకములతో సంబంధించియున్న (అణుశ్చ... తు + అసి) అణుశ్చము హస్త్యత్వము - అను పరిమాణములనుమాత్రము (చతురణుకమందు) (స + ఆరభతే + ఏ =) పుట్టించనే పుట్టించవు.

(అనఁగా గారణ మైనమొదటిదానియందున్నరూప మనుగుణమువంటిదగు రూప మనుగుణము వచ్చునుగాని, మొదటిదానియందున్న పరిమాణ మనుగుణము వంటిపరిమాణముమాత్రము కార్య మైనరెండవదానియందు రాదని భావము.)

చతురణుకస్య మహత్త్వద్వీర్ఘత్వపరిమాణయోగాభ్యుపగమాత్.

(ద్వ్యణుకముయొక్క పరిమాణములు (అవ్యక్తములై = అణుశ్చము - హస్త్యత్వము అయినట్లు గానే) చతురణుకముయొక్క పరిమాణము దృశ్యము లగు మహత్త్వ - దీర్ఘత్వము - లని యావై శేషికులయొక్క సిద్ధాంతము.

(○ లేక □ ఇవి రెండును మహత్త్వము - అనఁగా బరిమాణము. □ లేక □ ఇవి రెండును దీర్ఘత్వము - అనఁగా పరిమాణము.)

V వై శేషికిసిద్ధాంతస్థిప్తిప్రక్రియపైతము వేదాంతస్థిప్తిప్రక్రియకు భిన్నముగా లేదు

(ఎ) వై శేషికిసిద్ధాంతానుసారము రూపాదు తెల్లు గుణములలో పరిమాణాదులు పైతి మట్లే గుణములు. తమయందున్న పరిమాణములకంటె గారణములు కార్యములందు భిన్న పరిమాణములను బుట్టించుచున్నవిగాదు.

యదపి బహవః పరమాణవో, బహూని వా ద్వ్యణుకాని, ద్వ్యణుకసహితో వా పరమాణుః కార్య మారభతే, తదపి సమా నైషా యోజనా.

ఎప్పుడేని బరిమాణువులు గలిసి లేదా యనేకద్వ్యణుకములు గలిసిగాని లేదా పరమాణువు ద్వ్యణుకముతో, గలిసిగాని (కార్య మారభతే=) కార్యమును బుట్టించునో (తదాపి) అప్పుడును (ఏషా యోజనా=) ఈపైఁజెప్పబడినవద్దతి - అనఁగా మొదటికారణయందున్న పరిమాణ మనెడిగుణము కార్యమందు రాక మఱియొక పరిమాణ మనెడిగుణాంతరిము వచ్చుట యనువద్దతి (సమానా=) సమానముగానే యుండును.

తదేవం యథా పరమాణోః పరిమండలా త్వతోఽణు హ్రస్వంచ ద్వ్యణుకం జాయతే, మహా దీర్ఘం చ త్యణుకాదీ న పరిమండలం. యథా వా ద్వ్యణుకా దణో ర్హస్త్వాచ్చ సతో మహా దీర్ఘంచ త్యణుకం జాయతే నాణు నో హ్రస్వమ్.

(తదేవం=) అది యెట్లంటేని (మీరైనై శేషికసిద్ధాంతానుసారము) పరిమండల త్వము పరిమాణముగాఁ గలపరమాణువు లనెడికారణమునుండి యణుత్వ హృస్వత్వములు పరిమాణముగాఁ గలద్వ్యణుకము లనెడికార్యములును, మహాత్త్వ దీర్ఘత్వములు పరిమాణములుగాఁగల త్క్యణుకములు మొదలగుకార్యములును (జాయతే=) బుట్టునుగాని (న- పరిమండలం=) (మొదటికారణ మగుపరమాణువునం దున్నపరిమండలత్వము (యథా న=) ఎట్లు పుట్టఁజాలదో, మఱియు నణుత్వహృస్వత్వపరిమాణములు గలద్వ్యణుక మనెడికారణమునుండి మహాత్త్వదీర్ఘత్వము లనెడిపరిమాణము గలత్క్యణుకము పుట్టునుగాని (మొదటికారణ మగుద్వ్యణుకమం దున్న) అణుత్వ హృస్వత్వము లెట్లు పుట్టఁజాలవో.

(బి) అట్లే కారణ మైనచేతనబ్రహ్మము, కార్య మైనజగత్తునం దచేతనత్వ మను భిన్నధర్మమును బుట్టించుచున్నదని యేల చెప్పఁగూడదు ?

ఏవం తేతనా ద్రుహ్మణోఽచేతనం జగ జ్జనివ్యత ఇత్యభ్యుపగమే కిం తవ చ్ఛిన్నమ్ :

(ఏవం=) అట్లే (చేత ... వ్యతీతి) చేతన మగుబ్రహ్మమునుండి యచేతన మైనజగత్తు పుట్టఁగలదనెడి (అభ్యుపగమే=) మావేదాంతసిద్ధాంతవిషయమై (కిం తవ చ్ఛిన్నమ్=) నీకు వచ్చిననొప్పి యేమి ? (=నీవు చెప్పఁగలయాశ్చేప మేమి?)

VI పూర్వపక్షము :—

(ఎ) కేవలపరమాణుపరిమాణ మైనపారిమాండల్యమే గాక మఱియొక పరిమాణము వచ్చివడుటచేతఁ గార్యమంట భిన్నపరిమాణము పుట్టుచున్నది.

అథ మన్యసే,

అట్లుగాక పూర్వపక్షే వైసనీ విట్లు తలఁతువేమో—

“విరోధినా పరిమాణాంతరే జాత్రాంతం కార్యద్రవ్యం ద్వ్యణుకాదీ త్యతో నారంభకాణు కారణగతాని పారిమాండల్యాదీ న్యభ్యుపగచ్ఛామి.

“కార్యద్ర ... కాది=) (కారణ మైనపరమాణువునుండి) కార్యముగాఁ బుట్టినద్వ్యణుకము మొదలగునది (విరోధి ... తరేణ=) పరమాణువునం దుండు పరిమాణముమీఁద నందులకు వ్యతిరేకముగా— అనఁగా— బెచ్చుగా మఱియొకపరిమాణము వచ్చివడుటచేత (ద్వ్యణుకము మొదలగునది) నేర్పడుచున్నయది. (ఇత్యతః=) ఈహేతువుచేత (కారణగతాని=) మొదటికారణ మైనపరమాణువునం దున్న (పరిమాణమైన) పారిమాండల్యము మొదలగునవిమాత్రమే (న+ఆరంభకాణి=)

(ద్యౌణుకము మొదలగు) కార్యమును బుట్టించుట లేదని (అభ్యుపగచ్ఛామి=) తలంచుచున్నాను. (అట్టి యాకామిణముచేతనే - అనఁగా మఱియొకటి పెచ్చుగా వచ్చుట చేతనేనుమీ కారణమం దున్న పరిమాణముకంటెఁ గార్యమందుఁ బరిమాణము మాఱినదని - భావము.)

(బి) వేదాంతమతానుసారము కారణమైన చేతనబ్రహ్మముకంటెఁ గార్యమైన జగత్తునందు మఱియొకటి వచ్చిపడుట లేదుగదా.

(చేతన మైనబ్రహ్మమునుండి జగత్తు పుట్టినదని చెప్పమీ వేదాంతసిద్ధాంతములో)

నతు చేతనావిరోధినా గుణాంతరేణ జగత ఆక్రాంతత్వ మస్తి, యేన కారణగతా చేతనా కార్యే చేతనాంతరం నారభేత

(చేతనావిరో ... రేణ =) కారణ మైనచేతనముకంటె వ్యతిరేకముగా - అనఁగాఁ బెచ్చుగా మఱియొకగుణ మేదియును (జగతిః ఆక్రాంతత్వ మస్తి=) కార్య మైనజగత్తు పుట్టుటలో వచ్చిపడలేదుగదా.

(యేన=) అట్లు వచ్చిపడినదని యొప్పుకొన్నప్పుడే (కారణగతా చేతనా =) కారణ మైనబ్రహ్మమందున్న చేతనత్వము (కార్యే=) కార్యమైనజగత్తును (చేతనాంతరం=) జేతనముగానే (న + ఆరభేత=) పుట్టించ లేకపోయెనని చెప్పదగియుండును.

(అనఁగాఁ- బరిమండలమునుండి హ్రస్వత్వాదులు పుట్టినప్పుడు పరిమండలాంతరము వచ్చి దాని నాకామించుటచేఁ గారణమందలి గుణముకంటెఁ గార్యమందు నూతనగుణ మేర్పడినదని చెప్పవచ్చును. వేదాంతసృష్టివిక్రియలోఁ జేతనమునుండి జగత్తుపుట్టినప్పు డాచేతనముపై మఱియొకటి వచ్చి యాకామించనందునఁ గారణ మైనచేతనమునందుకంటెఁ గార్య మైనజగత్తునందు విరుద్ధధర్మ (అచేతనత్వ) మెల్లఁబడినదని-భావము.)

(సి) అచేతన మనునదియే మఱియొకటి వచ్చిపడినదని చెప్పటకు వీలు లేదు. అచేతనము భిన్నగుణము గాదు.

న హ్యచేతనా నామ చేతనావిరోధీ కశ్చిద్గుణోఽస్తి చేతనాప్రతిషేదమాత్రత్వాత్.

(చేతనమునకు విరోధియైన యచేతనమే - అనఁగా సజ్జానమే వచ్చి యాకామించిన దందురేమో - అట్లనుటకు వీలు లేదని చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు.)

(అచేతనా నామ=) అచేతనమనఁగా (చేతనావిరోధీ=) చేతనమునకు విరోధియైన (కశ్చిద్గుణః) యేదోయొకగుణము (నహి + అస్తి=) కానేరదునుమా - ఎందు

చేత ననఁగా నాయచేతనము (చేతనా...మాత్రత్వాత్ =) చేతనము గానిది యని చెప్పఁబడఁదగిన దేగాని (ఒకప్రత్యేకగుణము గాదు-)

(డి) కాఁబట్టి పారిమాండల్యాది దృష్టాంతమును గ్రహించి వేదాంతులు తమ సృష్టిసిద్ధాంతమును నిల్వఁబెట్టుకొనఁజాలరు.

తస్మాత్ పారిమాండల్యాదినై షమ్యా త్రాప్నోతి చేతనాయా ఆరంభకత్వమితి.

కాఁబట్టి (పారి ... వై షమ్యాత్ =) (జగత్కారణములగు) వై శేషికుల యొక్క పారిమాండల్యాదులకును వేదాంతులయొక్క చేతన బ్రహ్మమునకును వై షమ్య (= సామ్యము లేకపోవుట) మున్నందున (చేతనాయాః =) చేతనమైన బ్రహ్మము (ఆరంభకత్వమితి =) చేతన మైనజగత్తునే- అనఁగాఁ దనకంటె భిన్నము గానిదానినే పుట్టింపఁగలిగియుండవలెను. (అనఁగా బ్రహ్మజగత్కారణవాదము నకును- బరమాణుజగత్కారణవాదమునకును బోలిక లేదని భావము.)

VII సిద్ధాంతసమాధానము —

(1) కారణగుణ మైనపారిమాండల్యము కార్యమందు రాక భిన్నగుణము వచ్చుటవఱకే వేదాంతులు చెప్పేదీదృష్టాంతసాదృశ్యము.

మైవం మంస్థాః; యథా కారణే విద్యమానానామపి పారిమాండల్యాదీనా మనారంభకత్వ మేవం చైతన్యస్యాసి.

(ఏవం =) ఈతీటుగా (మా + మంస్థాః =) నెప్పుడును దలఁచవలదు. (కారణే =) కారణ మైనపరమాణువునందుఁ (విద్యమానానాం =) గల (పారి ... దీనాం + అపి =) పారిమాండల్యాదిగుణములు (యథా + అనారంభకత్వం =) ద్వ్యణుకాది కార్యమం దేప్రకారము రావో, (ఏవం =) అప్రకారమే (చైతన్యస్య + అపి =) కారణ మైనచేతనబ్రహ్మమునం దున్నచేతనధర్మముపై తము కార్యమైన జగత్తు నందు రాలేదు.

ఇ త్యస్యాంశస్య సమానత్వాత్.

ఈయంశములొమాత్రమే (పారిమాండల్యాది) దృష్టాంతపుబోలిక సమాన మగుచున్నది.

(2) పారిమాండల్యముపై మఱియొకపరమాణుము వచ్చిపడుటచేతనే కార్యమం దాపారిమాండల్యమే వచ్చుటకు వీలు లేకపోయినదని వై శేషికులు సరిపుచ్చఁజాలరు.

నచ పరిమాణాంతరాకాశ్రంతత్వం పారిమాండల్యాదీనా మనారంభకత్వే కారణమ్.

(పరిమా... కాశ్రంతత్వం=) కారణ మైనపరమాణువునం దుండుపారిమాండల్యము నెడి పరిమాణముకంటె భిన్నమైన మతియొకపరిమాణము (హాస్వత్వముమొదలగు) కార్యమందు వచ్చిచేరుట (పారిమాండల్యాదీనాం=) పారిమాండల్యాదులు (అనారంభకత్వే కారణం =) కార్యమందు వచ్చి చేరలేకపోవుటకుఁ గారణము గాదు. (అనఁగా మొదటిపరమాణువుపై మతియొకపరమాణువు వచ్చి పడుటచేతనే కార్యమైనద్యుణుకమునందు మొదటి పరమాణువుయొక్క పరిమాణము - అనఁగాఁ బారిమాండల్యము కన్పించుట కవకాశము లేకపోయినట్లు చెప్పటకు వీలు లేదని భావము)

(3) కార్యము పుట్టినపిదప దానియందుఁ గొత్తగుణము వచ్చిచేరుటకు ముందొకక్షణకాల మేగుణమును లేక యది యుత్తదిగా నుండునని వై శేషికులు చెప్పుచున్నందున నట్టికాలములోఁ గారణగుణమే వచ్చి కార్యమం దేల పడఁగూడదు?

పాశ్చి క్పరిమాణాంతరారంభా త్పారిమాండల్యాదీనా మారంభకత్వోపపత్తేః.

(ద్యుణుకాది) కార్యమందు (పాశ్చి క్పరి ... రంభాత్ =) పరమాణువుయొక్క పరిమాణము (పారిమాండల్యాది) కంటె భిన్నమైన (హాస్వత్వాది) మతియొకపరిమాణము వచ్చిచేరుటకు ముందు (పారి పత్తేః) మొదటిపారిమాండల్యాదులే (రావలెనన్నచో) వచ్చిచేరుట కవకాశ మున్నదిసుమా! (అవకాశము లేకపోలేదు)

ఆరబ్ధమపి కార్యద్రవ్యం పాశ్చి గ్గుణారంభాత్ క్షణమాత్ర మగుణం తిష్ఠతీ త్యభ్యుపగమాత్.

(కార్యద్రవ్యం=) (ద్యుణుకాది) కార్యవస్తువు (ఆరబ్ధమపి=) పుట్టినతరువాతఁ గూడ (పాశ్చి గ్గుణారంభాత్ =) దానియందు (హాస్వత్వాది) గుణాంతరము వచ్చిచేరకముందు (క్షణమాత్రం =) నొకక్షణకాల మా (ద్యుణుకాది) కార్యము (అగుణం=) ఎట్టిగుణము లేకుండ (తిష్ఠతి + ఇతి) ఁట్టిదిగా నుండుననిగదా (అభ్యుపగమాత్ =) మీసిద్ధాంతము!

(అట్టి ఁట్టిక్షణకాలములో మొదటికారణ మైనపారిమాండల్యము మొదలగు నదియే కార్యమం దేల వచ్చిచేరఁగూడదని భావము)

(4) కారణగుణము కార్యమందు భిన్నగుణమును బుట్టించుటయే పనిగాఁ గలది గాదు; అనఁగా దానిస్వభావ మది గాదు.

నచ పరిమాణాంతరారంభే వ్యగ్రాణి పారిమాండల్యాదీః.

మఱియును (పారి దీని=) కారణగుణ మైనపారిమాండల్యము మొదలగు నది (పరిమా ... రంభే=) కార్యమందుఁ బరిమాణాంతరమును బుట్టించుటయే (నచ వ్యగ్రాణి=) పనిగాఁగలది గాదు. (అనఁగా దానియొక్కస్వభావము కేవల మది గాదని భావము,)

(5) కాఁబట్టి కార్యమందు భిన్నగుణము వచ్చుటకు హేతువు కారణగుణము కంటె మఱియొకటి యుండితీరవలెను.

అత స్స్వసమానజాతీయం పరిమాణాంతరం నారభతే.

(అతః=) కాఁబట్టియే (స్వసమానజాతీయం=) కారణగుణము తనతో సమాన జాతిగల (పరిమాణాంతరం=) మఱియొక పరిమాణమును (న + అరభతే=) కార్య మందు (కారణగుణము) పుట్టించలేదు.

(6) వై శేషికసిద్ధాంతనూత్రములే కార్యమందు భిన్నపరిమాణము పుట్టుటకు బహు కారణము లున్నట్లుగాఁ జెప్పుచున్నవి.

పరిమాణాంతర స్యాన్యహేతుత్వాభ్యుపగమాత్.

(పరి ... రన్య=) కార్యమందుఁ బరిమాణాంతరము వచ్చి చేరుటకు (అన్య హేతు గమాత్=) (కేవలకారణగుణములు గాక) నితర హేతువు లున్నవని మీసిద్ధాంతము చెప్పుచున్నది చూడుడు.

‘కార ... మహత్’ ‘తద్వి ... మణు’ ‘ఏతేన ... వ్యాఖ్యాతే’

వై శేషిక సూ॥ VII_1_9 కారణబహుత్వా, త్కారణమహత్త్వాత్, ప్రచయవిశేషాచ్చ, మహత్.

‘(మహత్=) మహత్తు అనఁగా గొప్పదనము (bigness) (కారణబహుత్వాత్=) (త్యోణుకములైన యనేకకారణము లుండుటనుబట్టియు (కారణమహత్త్వాత్=) నున్న కారణ మొకటియే మిక్కిలిపెద్ద దగుటను బట్టియు (ప్రచయ విశేషాచ్చ=) కారణమం దుండునవయవములయొక్క వృద్ధినిబట్టియుఁ గలుగు చున్నది.

సూ॥ VII_1_10 ‘తద్విపరీత మణు’

(తద్విపరీతం=) ఆమహత్తుకంటె విరుద్ధమైనది (అణు=) అణుపరిమాణ మనఁ బడును.

సూ॥ VII-1-17 ఏతేన దీర్ఘత్వప్రాప్త్యే వ్యాఖ్యాతే.

(ఏతేన=) ఇట్లు చెప్పటచేత (దీర్ఘత్వ=) త్ర్యణుకముయొక్క దీర్ఘపరిమాణమును (ప్రాప్త్యే=) ద్వ్యణుకముయొక్క ప్రాప్త్యపరిమాణమును (వ్యాఖ్యాతే=) చెప్పబడినవే యగుచున్నవి.

ఇతి హి కాణభుజీని సూత్రాణి.

ఈపైన నుదాహరింపబడినవి వైశేషికమతస్థాపకుఁ డైనకణాదునిచే రచియింపబడినసూత్రము లైయున్నవి.

(7) కార్యమందు భిన్నగుణమును బుట్టించునది కారణగుణమే యనుటకంటె మఱియొక కారణమే యని యేల చెప్పఁగూడదు ?

నచ సన్నిధానవిశేషాత్ కుతశ్చ త్కారణబహుత్వాదీన్యే వారభంతే; న పారిమాండల్యాదీ నీత్యుచ్యేత.

(కారణబహుత్వాదీని + ఏవ=) పరిమాణ (=కారణ) బాహుళ్యము మొదలగు హేతువులుమాత్రమే (కుతశ్చిత్సన్నిధానవిశేషాత్ =) కార్యముతోఁ దమ కుండునేదో సన్నిధానవిశేషముచేతఁ (ఆరభంతే =) గార్యమందు (ప్రాప్త్యాది) పరిమాణాంతరమును బుట్టించుచుండునుగావి (వానిపరిమాణవిశేషమైన) (న పారిమాండల్యాదీని) పారిమాండల్యాదులు (కార్యమందుఁ బరిమాణాంతరమును) పుట్టించవని (నచ + ఉచ్యేత) చెప్పట కవకాశము లేదు. (అనఁగాఁ గార్యములందు ప్రాప్త్యాదిపరిమాణాంతరములను బుట్టించునది పరిమాణపులేగాని పారిమాండల్యాదులు గాదని చెప్పటకు వీలులేదు. అనఁగాఁ గారణగుణము లైనపారిమాండల్యాదులు గాక కారణము లైనపరిమాణపులే కార్యమందుఁ బరిమాణాంతరమును బుట్టించుచుండునని చెప్పిన బాగుగనుండునని భావము)

(8) కారణమం దుండుసమస్తగుణము లెప్పుడును నా కారణమును వదలిపోకయే యుండుననుటలో వివాదము లేదు. భిన్నద్రవ్యముగాని, భిన్నగుణముగాని పుట్టినప్పు డందులకు హేతువు కారణస్వభావము కాఁజాలదు.

ద్రవ్యాంతరే గుణాంతరే వ్యవభ్యమాణే సర్వేషామేవ కారణగుణానాం స్వాశ్రయ సమవాయావిశేషాత్.

(ద్రవ్యం ... మాణే =) ఒకకొత్తద్రవ్యముగాని కొత్తగుణముగాని పుట్టింపబడినప్పుడు (సర్వే...ణానాం=) కారణద్రవ్యమం దుండుసమస్తగుణములు

(స్వాశ్రయ... పాత్ =) ఆకారణద్రవ్యముతో సమవాయసంబంధముతో, గలిసి యుండు ననువిషయములో హెచ్చు తగ్గు లేవియును నుండవు (=అవిశేషాత్)— అనఁగా — ఆ కలిసియుండు ననునియమ మొకటిగానే (uniform) యుండును.

తస్మాత్స్వభావాదేవ పారిమాండల్యాదీనా మనారంభకత్వం; తథా చేతనాయా అపీతి దృష్టవ్యమ్.

కాఁబట్టి కారణము లైనపరమాణువులం దుండుపారిమాండల్యాదులు (స్వభావాదేవ=) తమ స్వభావముచేతనే (హాస్వాది) కార్యమందుఁ బరిమాణాంతరమును బుట్టించవు.

(9) అట్లే చేతనమునైతము మఱియొక చేతనమును బుట్టించుట దానిస్వభావము గాదని యెఱుంగునది.

(తథా =) ఆప్రకారమే (చేతనాయాః + అపి =) కారణ మైనబ్రహ్మమం దుండుచేతనమునైతము కార్య మైనజగత్తునందు సజాతీయ మైనచేతనాంతరమును దనస్వభావముచేతనే పుట్టించదని (దృష్టవ్యం=) గ్రహించవలసినది.

(10) రెండుద్రవ్యములయం దుండుసంయోగ మనెడిగుణముచేత నాద్రవ్యములకంటె భిన్నమైనది పుట్టుచుండుటవలన నొకరకపుఁబదార్థమువలన నారకమైన పదార్థమే పుట్టుచుండు ననునియమము లేదు.

సంయోగాశ్చ ద్రివ్యాదీనాం విలక్షణానా మత్పత్తిదర్శనాత్ సమానజాతీయా త్సమాన జాతీయోత్పత్తివ్యభిచారః.

(వై శేషికసిద్ధాంతప్రకారము సంయోగ మనునది గుణమనియు, ద్రవ్యము కంటె విలక్షణ మైనదనియు నెఱుంగునది)

(ద్రివ్యాదీనాం=) రెండుద్రవ్యములకు (సంయోగాచ్చ=) సంయోగసంబంధము గలిగినప్పుడు (విలక్షణానాం=) ఆరెండుకారణద్రవ్యములకంటె భిన్నమైన ఉత్పత్తి ... శ్రవణాత్=) యత్పత్తి కలుగుట కఁబడుచున్నందున (సమాన ... జాతీయాత్=) సమానజాతీయములవలన — అనఁగా నొకరక మైనపదార్థములవలన సమాన ... వ్యభిచారః =) సమానజాతీయములయొక్క యుత్పత్తి కలుగుట — అనఁగా నట్టిరక మగుపదార్థములే కలుగుట యనునది నియమముగా (Hard & fast rule గా) లేదు. (అనఁగాఁ గారణద్రవ్యమునుండి కార్యగుణము గలుగవచ్చునని భావము)

(ఎ) ఆక్షేపము :— బ్రహ్మమునుండి జగత్తు పుట్టగలదా? యనువిషయము— అసంగ నొకద్రవ్యమునుండి మఱియొకవిధమైన ద్రవ్యము పుట్టగలదా యనువిషయమునకు గుణమునుండి ద్రవ్యము పుట్టుచుండు ననుట సరియైనదృష్టాంతము గాదు.

ద్రవ్యే ప్రకృతే గుణోదాహరణ మయ్యుక్త మితిచేత్.

(ద్రవ్యే ప్రకృతే=) కారణద్రవ్యములవలనఁ గార్యద్రవ్యములు గలుగు నను విషయమే ప్రకృతమై (subject under discussion) యుండఁగా, (గుణోదాహరణం=) ఆ కారణద్రవ్యములయొక్క గుణములు కార్యద్రవ్యములయందు వ్యత్యస్తములై యుండునని చెప్పట (అయ్యుక్తం + ఇతి + చేత్) యుక్తము గాదన్నచో

(బి) ఆదృష్టాంతముచేతఁ గారణముకంటెఁ గార్యము విలక్షణముగా నుండవచ్చునని చెప్పటమాత్రమే ప్రయోజనము.

నః దృష్టాంతేన వివిక్షితారంభసూత్రస్య వివక్షితత్వాత్.

(న=) అట్లుకాదు. (దృష్టాంతేన— ఆదృష్టాంతముచేతఁ (విలక్ష...తత్వాత్=) గారణముకంటెఁ గార్యము విలక్షణ (=భిన్న) మై యుండునని చూపుటయే ప్రయోజనముగాని వేఱు గాదు.

(సి) ద్రవ్యమునకు ద్రవ్యము, గుణమునకు గుణము దృష్టాంత ముండవలయు ననునియమ మెక్కడను లేదు.

నచ ద్రవ్యస్య ద్రవ్యమే వోదాహర్యం, గుణస్యవా గుణఏవేతి కల్పిన్నియమే హేతు రస్తి.

(ద్రవ్య ... ర్యం=) ద్రవ్యవిషయములో ద్రవ్యమునే యుదాహరించవలసియుండును; (గుణ గుణఏవ=) గుణవిషయములో గుణమునే యుదాహరించవలసియుండును; (ఇతి=) అని (నియమే=) యొకనియమము గల దనుటయందు (కల్పిత హేతుః + నచ + అస్తి=) నొకానొక హేతు వేమియును లేదు.

వైశేషికసిద్ధాంతకర్త యైనకణాదుఁడే ద్రవ్యవిషయములో గుణము నుదాహరించినాఁడు చూడుఁడు :—

సూత్రకారోఽపి భవతాం ద్రవ్యస్య గుణ ముదాహర.

(భవతాం సూత్రకారోఽపి=) మీసూత్రకారుఁ డైనకణాదుఁడును (ద్రవ్యస్య గుణం=) ద్రవ్యవిషయములో గుణమునే (ఉదాహర=) యుదాహరించినాఁడు— చూడుఁడు.

‘యథా ... న విద్యతే. వై సూ. IV-2-2 “ప్రత్యక్షప్రత్యక్షణా మప్రత్యక్షత్వా త్సంయోగస్య పంచాత్మకత్వం న విద్యతే.”

(ప్రత్యక్ష ... క్షణాం=) (ప్రత్యక్ష=) ఇందియములకు గోచరించువాని యొక్కయు (అప్రత్యక్ష=) ఇందియములకు గోచరించనివానియొక్కయు (సంయోగస్య =) కూడిక (అప్రత్యక్షత్వాత్ =) గోచరించనిదిగావున (పంచాత్మకత్వం =) దేహము పంచభూతసంయోగము (నవిద్యతే=) కానేరదు?

(డి) పంచభూతములనుండి దేహము కల్లుట లేదు. భూతములయొక్క సంయోగముచేత అనగా గుణముచేత దేహ మనెడిద్రవ్యము కల్లుచున్నదని ప్రకణాద సూత్రముయొక్క భావము.

యథా ప్రత్యక్షప్రత్యక్షయో ర్భూతకాశయో సమవయన్. సం గో ప్రత్యక్షః. ఏవం ప్రత్యక్షప్రత్యక్షేషు పంచభూతేషు సమవయచ్చరీర మప్రత్యక్షం స్యాత్. ప్రత్యక్షంతు శరీరం దృశ్యతే. తస్మాత్ న పాంచభౌతికమ్ - ఇతి.

(ప్రత్యక్షా ... శయోః=) ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపించుభూమియుఁ బ్రత్యక్షముగాఁ గనిపించనియూ కాశము ననునీరెండును (సమవయన్ =) గలియుచుండఁగా నైన (సంయోగః=) కలయిక (సంబంధమనునది) (అప్రత్యక్షః=) ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపించునది గాదు. (ఏవం=) ఇవిధముగానే (ప్రత్యక్ష ... తేషు=) ప్రత్యక్షములు నప్రత్యక్షములు నైన పంచభూతములనుండి (సమవయత్ + శరీరం =) పుట్టునట్టి దేహము (అప్రత్యక్షం స్యాత్ =) ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపించునది గాదు.) (ప్రత్యక్ష ... శ్యతే=) కాని దేహము ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపించుచున్నది. (తస్మాత్ =) కాబట్టి దేహము (న పాంచభౌతికమ్ =) పంచభూతములనుండి కల్గినది గాదు - అవి యా వై శేషిక (= కణాద) సూత్రమున కర్థము.

ఏతదుక్తం భవతి గుణస్య సంయోగో. ద్రవ్యం శరీరం.

కాబట్టి మీసిద్ధాంతసూత్రముచేతనే సంయోగము గుణము, దేహము ద్రవ్యము నై యున్నవి.

VIII (1) కారణముకంటెఁ గార్యము విలక్షణముగా నుండవచ్చునని యిది వఱకే బ్ర॥ II-1-6 సూత్రమువలనఁ జెప్పఁబడియున్నది.

‘దృశ్యతే’ త్వితి చాత్రాపి విలక్షణోత్పత్తిః ప్రపంచితా.

‘దృశ్యతే తు’ (బ్ర॥ II 1-6) అను సూత్రములోనే (విలక్షణోత్పత్తిః =) కారణముకంటెఁ గార్యము భిన్నముగా నుండవచ్చు ననువిషయము (ప్రపంచితా=) విపులీకరింపఁబడియున్నది (చూడ లేదా)

పూర్వపక్షప్రశ్నము :—

(2) పూర్వమే యీవిషయము నిర్ధారణము చేయఁబడియుండఁగా మరల నీకొత్తసూత్ర మెందులకు ?

నన్వేషంసతి, తేనై వై తద్గతం.

(ఏవంసతి=) అట్లగుచో, (ఏతత్=) నీవిషయము (తేనైవ=) ఇదివఱ కందు లోనే (గతంసతు=) తేల్చిఁబడియున్నదిగదా ? (మరల నిప్పుడు చర్చించవలసిన యవ సర మేమి ? యని భావము.

సమాధానము :—

(3) అక్కడ సాంఖ్యసిద్ధాంతఖండనసందర్భములోఁ జెప్పియున్నాము. ఇప్పుడు వైశేషికసిద్ధాంతఖండనసందర్భములో విప్రులముగాఁ జెప్పఁబడినది.

నేతి బ్రూమః.

నీ వచుకొన్నట్లు కాదని చెప్పుచున్నాము.

తత్సాంఖ్యం ప్రత్యుక్యమ్. ఏతత్త వై శేషికం ప్రతి.

అక్కడ బృ. సూ. II-1-6 లో సాంఖ్యసిద్ధాంతఖండనసందర్భములోఁ జెప్పి యున్నాము. ఇప్పు డిక్కడనో మీవై శేషికసిద్ధాంతసందర్భములోఁ జెప్పుచున్నాము.

(4) సాంఖ్యమతఖండనవిషయమే వై శేషికమతఖండనమునకును వర్తించునని బృ. సూ. II-1-12 చేత నతి దేశముచేయఁబడియుండఁగా—నట్లే చేయక ప్రత్యేక సూత్ర మెందులకు ?

నన్వేషిదేశోఽపి సమానన్యాయతయా కృతం; ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహో అపి వ్యాఖ్యాతా ఇతి.

అట్లగుచోఁ బూర్వసూత్రములందు సాంఖ్యవాదనిరాకరణము చేయఁబడి యుండుటనుబట్టి యన్వాదికారణవాదములపైతము సమానన్యాయము ననుసరించి నిరాకరింపఁబడినట్లే యెంచుకొనవలసినదిగా లోఁగడి 'ఏతేన ... వ్యాఖ్యాతాః' (బృ. సూ. II-1-12) అను సూత్రమునం దతిదేశము (extension of the aforesaid principle) చేయఁబడియున్నదిగదా. (నను + అతిదేశో + అపి =) ఇప్పుడు మరల నీచర్చతో నవసరము లేకయే యట్టిమతిదేశమే యిప్పు డేల చేయఁ గూడదు ?

(5) అక్కడ సంక్షేపముగాఁ జెప్పఁబడినయాక్షేపమే వై శేషికసిద్ధాంతమందలి నిదర్శనములను జూపించుటమూలముగా నిప్పుడు విపులీకరింపఁబడినది.

సత్యమేతత్: తస్యైవ త్వయం వై శేషికపరీక్షారంభే తత్ప్రక్రియానుగతేన నిదర్శనేన
ప్రపంచః కృతః.

ఇది సత్యమే— అక్కడ సాంఖ్యమతఖండనపద్ధతియే వై శేషికమతఖండనమున
కతి దేశము (=extension)=వ్యాప్తి చేయబడినది. (వై శేషికపరీక్షారంభే=) వై శే
షికమతసిద్ధాంతములను విరళముగాఁ బోలించుట కిది యారంభమైనందున (తత్ప్ర
క్రియానుగతేన=) ఆమతసిద్ధాంతమునం దనుగతమైయున్న (=పేర్కొనబడియున్న)
(నిదర్శనేన =) దృష్టాంతముతో — అనగాఁ బారిమాండల్యాదిదృష్టాంతముతో
స్వీకరించి (అయం=) ఇప్పు డీచెప్పట (తస్య + ఏవ + తు) యక్కడ— ననగా 'శిష్టా
పరిగ్రహాధికరణ'మందుఁ (బ). II-1-12 లోఁ) జెప్పబడియున్నదానికి (ప్రపంచః
కృతః=) విపులీకరణమే యని యెంచుటెను.

N B :— బ). సూ. II -1-12 లో నన్వాదికారణము లగువై శేషికాది
వాదములు సాంఖ్యవాదము లె నిరాకరింపబడఁదగిన వనిమాత్రము చెప్పబడినది.
వై శేషికులయొక్క సిద్ధాంతములో దారమునం దున్నరూపమే వస్త్రమునం దంటి
వచ్చునట్లుగాఁ గారిణగుణమే కార్యమందు వచ్చునని నిదర్శనపూర్వకముగాఁ జెప్ప
బడుచుండును. జగత్కారణవిషయములో నస్యమతసిద్ధాంతఖండనములకై యేర్పడిన
యీద్వితీయాధ్యాయ ద్వితీయపాదములో వై శేషికమత నిదర్శనపూర్వక సిద్ధాంత
ఖండనమును జేయునీయధికరణ (బ). సూ. II -2-12) మందుఁ బూర్వమందుఁ
(బ) సూ. II -1-12 లో) జేయబడిన సంక్షేపనిరాకరణమే వాసిద్ధాంతమందలి
పారిమాండల్యాదినిదర్శనముతో విపులీకరింపబడినదని భావము.

పరమాణుజగదకారణత్వాధికరణము (సూ॥ 12 నుండి 17 వఱకు)

3. అధికరణావతారిక :—

కారణబ్రహ్మమం దున్నచైతన్యము కార్యజగత్తునందు లేకపోవుటంజేసి
బ్రహ్మజగత్కారణవాదము సరిగా దని యాక్షేపించువై శేషికుల మతసిద్ధాంత
ములోపైత మట్లే యున్నదిగావున వా రట్లాక్షేపించుట కవకాశము లేదని పూర్వా
ధికరణమునందు వారిమతముం దున్నయనువపత్తి నిదర్శనపూర్వకముగా వివరింప
బడినది. వారిసిద్ధాంత మగుపరమాణుజగత్కారణవాద మసంభవమని మీయధి
కరణమందుఁ జూపబడుచున్నది

12. సూత్రావతారిక:— వై శేషికసిద్ధాంతానుసారముగా నచేతనము లైన
పరమాణువులు తమకుఁ దామే కలిసికొని జగత్సృష్టిని జేయఁగల్గుటయఁ దమకుఁ

దామే విడిపోయి జగత్ప్రళయమును గావింపఁగల్గుటయు నసంభవములని యీ సూత్రముచేఁ జెప్పఁబడఁబోవుచున్నది.

౧౨ సూ॥ ఉభయథా - అపి, న కర్మా తస్తదభావః

ప॥ వి॥ ఉభయథా - అపి - న - కర్మ - అతః - తదభావః.

దం. అ. ఉభయథా - అపి - కర్మ - న - అతః - తదభావః.

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — ఉభయథా + అపి = రెండువిధములుగానైనను, కర్మ = (పరమాణువులను గలుపఁగలట్టియు, విడఁదీయఁగలట్టియు) ప్రయత్న మనుకర్మము, న = లేదు; అతః = కాబట్టి (తదభావః =) తత్ = ఆసృష్టిప్రళయములయొక్క, అభావః = లేకపోవుట (రంభించును)

సూత్రార్థము : — (సృష్టిప్రళయముల) రెంటిలోఁగూడఁ, (అవసరమగు) (జీతనప్రయత్నమున కవకాశము లేనందున, ఆసృష్టిప్రళయములు రెండును గలుగఁజాలవు.

సూత్రభాష్యభావము : — పృథివ్యప్రేక్షోవాయువులు నాల్గింటికి సంబంధించిన పరమాణువులు నిరవయవములై వేటువేటుగా నుండుననియు, నట్టిదేనిదేని పరమాణువు లొకదానితో నొకటిగాఁ గలిసికొన్నప్పు డాభూతచతుష్టయముతోఁ గూడినజగత్తును బుట్టించుననియు, నాయాపరమాణువు లొకదాని నుండి మఱియొకటి విడిపోయినప్పుడు జగత్ప్రళయమును గావించుననియుఁ బరమాణుకారణవాదులైన వైశేషికులు చెప్పుదురు. అట్లగుచో సృష్టికాలమం దాయజీతనపరమాణువును గల్పుటకను, ప్రళయకాలమందు వానిని విడఁదీయుటకను నవసర మగునేనియో కొంతవని (జీతనప్రయత్నము - కర్మము) యుండితీరవలయునని యంగీకరింపవలసి యున్నది. సాధారణముగా మనము చూచుకార్యములలో నెల్ల - అనఁగాఁ గట్టుటకుఁ గాని బడఁగొట్టుటకుఁగాని యట్టి కనబడునదియో, కనబడనిదియో యొకప్రయత్నము (=కర్మము) అవసర మగుట విస్పష్టవిషయము.

ఈయనంతపరమాణువుల నొక్కసారిగాఁ గలుపుటకుఁగాని, కలిసియున్న వానిని విడఁదీయుటకుఁగాని హేతువైన ప్రత్యక్ష (=దృష్ట) ప్రయత్న మేదియు మఱియొకటి లేదని వారిసిద్ధాంత మొప్పుకొనుచున్నందునను ధర్మాధర్మరూప మైనయదృష్ట మనుప్రయత్న మొకటి యున్నదని వాదించినను నయ్యదృష్టమనునది పరమాణువులకు సంబంధించియున్నదో, జీవునకు సంబంధించియున్నదో నిరూపించుట

కవకాశము లేనందునను (ఉభయథాపి) ఆస్పష్టిప్రశయముల రెంటిలోఁగూడఁ గల్పుటకు విడఁదీయటను నవసర మగు (కర్మ - స) ప్రయత్న మేదియు సంభవింపదు. (అతః) అందుచేత (తదభావః) పరమాణువులయొక్క సంయోగవిభాగములే యగుస్పష్టిప్రశయములే యేర్పడుట సంభవింపదు. (కాబట్టి వై శేషికులయొక్క పరమాణుజగత్కారణవాద మసమంజసము.)

భాష్యము — భాష్యార్థము

ఇదానీం పరమాణుకారణవాదం నిరాకరోతి.

ఇప్పుడు (సూక్తి)కారుఁడు) పరమాణువులవలన జగత్తు పుట్టినదని చెప్పవై శేషికులమతమును ఖండించుచున్నాఁడు

సచ వాద ఇత్థం సముత్తిష్ఠతి.

(సచ వాదః=) వారిమతసిద్ధాంత మిల్లున్నది (=సముత్తిష్ఠతి) (ఎట్లనఁగా)

పటాదీని హి లోకే సావయవాని ద్రవ్యాణి స్వానుగతై స్సంయోగనచివై స్తంత్యాదిభి ర్ద్రివ్యై రారభ్యమాణాని దృష్టాని తత్సామాన్యేన యావ త్కించిత్సావయవం ద్రవ్యం తస్పర్శం స్వానుగతై రేవ సంయోగనచివై పై పై ద్రివ్యై రారబ్ధమితి గమ్యతే.

లోకమందు నవయవములు (=భాగములు) గలద్రవ్యములలోఁ జేరిన (పటాదీని=) వస్తువులు మొదలగునవి (స్వానుగతైః=) తమయందు ననుసరించియున్నట్టియు (సంయో ... సచివైః) సంయోగ (=కలయికయనెడి) సంబంధముతోఁ గూడుకొన్నట్టియు (తం ... ద్రివ్యైః=) దారము లనెడి ద్రవ్యములచేత (ఆరభ్యమాణాని=) బుట్టిపఁబడుచున్నవిగాఁ (దృష్టాని=) గన్పించుచున్నవి. (తత్సామాన్యేన =) అన్యాయముచేతనే (యావ ... తస్పర్శం=) యవయవములు గలదిగా నుండునేద్రవ్యమైనను దమయం దనుసరించి సంయోగసంబంధముచేతఁగూడుకొన్నట్టి ద్రవ్యములచేతనే పుట్టింపఁబడునట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

స చాయ మవయవావయవివిధాగో యతో నివర్తతే సోఽపకర్షపర్యంతగతః పరమాణుః.

(సచ - అయం - అవయవ విభాగః=) అవయవములు గలద్రవ్యము లొనుండి యవయవములను (= భాగములను) విడఁదీసికొనుచుఁ బోఁగాఁబోఁగా (యతః : నివర్తతే=) ఆయావిడఁదీయట యొక్కడనాగిపోవునో, (సః-అపకర్షపర్యంతగతః=) ఆవిడఁదీయటకుఁ దుట్టతుదిహద్దైనదియె యనఁగా నేచివరిభాగమును నంత

ర్భాగములుగా విడదీయుట కసంభవమో యదియే (పరమాణుః) పరమాణువని చెప్పబడును

సర్వం చేదం గీఃసముద్రాదికం జగ త్సవయవత్వా దాద్యంతవత్.

పర్వతములతో సముద్రములతో, గూడినయీసమస్తజగత్తును (సావ ... త్వాత్=) (పైనఁజూపఁబడినప్రకారము) అవయవములతో, గూడినదే గావున— అనఁగా ముక్కలుముక్కలుగాఁ జేయుటకు వీలైనదియే గాన నది (ఆద్యంతవత్=) మొదలు చివర గలిగినది యనియే చెప్పవలసియుండును.

న చాకారణేన కార్యేణ భవితవ్య మిత్యతః పరమాణవో జగతఃకారణ మితి కణభుగభిప్రాయః.

(కార్యేణ=) ఏవస్తువైనను (అకారణేన=) కారణము లేకుండ (న భవితవ్య మితి) బుట్టదు. (అతః=) గావున నీజగత్తునకు, గట్టగడపటిభాగాంశమైన పరమాణువులచేతనే యీజగత్తు ఏర్పడినదని నై శేషికమతస్థావకుఁ డైనకణాదుఁ డభిప్రాయ పడుచున్నాఁడు.

తా నీమాని చత్వారి భూతాని భూమ్యుదకితేజఃపవనాభ్యాని. సావయవా న్యుపలభ్య చతుర్విధాః పరమాణవః సరికల్ప్యంతే.

(అట్లు పరమాణువులతో నేర్పడిన) ఆయా భూమ్యావస్తేజోవాయువులనెడి పేర్లుగల వేఱువేఱైన నాల్గుభూతములును (సావయవాని=) భాగములు గలవిగాఁ (ఉపలభ్య=) గనిపెట్టి (చతు ... ణవః=) వానివానికడపటిభాగములైనపరమాణువులుసైతము నాల్గువిధములైనవని (సరికల్ప్యంతే=) నిర్ధాన చేయఁబడుచున్నవి.

తేషాం చాపకర్షపర్యంతగతత్వేన పరతో విభాగాసంభవా. ద్విసశ్యతాం చ పృథివ్యాదీనాం పరమాణుపర్యంతో విభాగో భవతి. స ప్రళయకాలః.

(తేషాంచ=) ఆనాల్గుభూతములును (అప ... గతత్వేన=) గట్టకడపటివిభాగమువలకుఁ దీసికొనిపోఁబడినవియై (పర ... భవాత్=) యాపైన నంతర్విభాగమును బొందుట కశక్యములైనందున (ద్విసశ్యతాంచ ... దీనాం=) సవ్యధమున నష్టములై పోవు (ఎంతవలకు భిన్నములైపోఁ దగియున్నవో యంతవలకుఁ బోయియున్న) యీపృథివ్యాదీభూతములు (పర ... భవతి) పరమాణువులవలకుఁ బోవుటయే (స ప్రళయకాలః=) ప్రళయకాలమని చెప్పఁబడును.

తత స్సర్గకాలే వాయవీయే ష్వణు ష్వదృష్టాపేక్షం కర్మోపపద్యతే. తత్కర్మ స్వాశ్రయ మణు మణ్వంతరేణ సంయువక్తి.

(తతః=) ప్రళయానంతరము (సృష్టి కాలే=) మరల సృష్టికాల మాసన్న మైన ష్వడు (నాల్గుభూములలో సూక్ష్మమైన) వాయుసంబంధ మైన పరమాణువులయందు నదృష్టముచేతఁ బరిశోల్పబడిన చలన మనుకర్మ మొకటి పుట్టును. (స్వాశ్రయం- తత్కర్మ=) అంతవఱకు నా పరమాణువులయందు డాగియున్న యాచలన మను కర్మము (అణు ... రేణ=) ఒక పరమాణువును వేటొక పరమాణువుతోఁ (సంయువక్తి=) గల్పును.

తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయు రత్పద్యతే.

(తతో ... క్రమేణ=) అట్లు మొదట రెండు రెండుగాఁ గలియుట కారంభించి పోఁగాఁబోఁగా నా పరమాణువు లన్నియు నొకటిగా నేర్పడి, వాయు వనుభూత మేర్పడును.

ఏవ మగ్ని. రేవ మావ. ఏవం పృథి వ్యేవమేవ శరీరం సేందిర్య మితి.

ఇట్లే యగ్ని యనుభూతము, జల మనుభూతము, భూమి యనుభూతము వాని వాని పరమాణువులచేరికతో నేర్పడును. ఇట్లే యింద్రియములతోఁ గూడిన శరీరము సైత మేర్పడును.

ఇత్యేవం సర్వ మిదం జగ దణుభ్య స్సంభవతి.

(ఇత్యేవం ... జగత్) ఇవిధముగానే యీ సమస్తజగత్తు (అణుభ్యః =) పరమాణువులనుండి (సంభవతి=) పుట్టుచున్నది.

అణుగతేభ్యశ్చ రూపాదిభ్యో ద్వ్యణుకాదిగతాని రూపాదీని సంభవంతి; తంతుపటన్యాయే నేతి కాణాదా మన్యంతే.

(తంతుపటన్యాయేన=) దారములయం దుండురంగే వస్త్రమునకు వచ్చిన విధమున (అణు ... దిభ్యః=) పరమాణువులయం దుండు రూపాదిగుణవిశేషముల నుండియే (ద్వ్యణు ... దీని=) రెండు రెండుగా నేర్పడిన జంటలతో నారంభించి యాయాసమస్తాణువులయం దుండు గుణవిశేషములు సర్వమును (సంభవంతి=) పుట్టుచున్నవని (కాణాదాః=) కణాదమతస్థులు (మన్యంతే=) తలంచుచున్నారు. (వాదిం చుచున్నారు.)

కణాదసిద్ధాంతఖండనము :—

తత్రేద మభిధీయతే.

కాణాదమతసిద్ధాంత మీవిధమున ఖండింపబడుచున్నది.

విభాగావస్థానాం తావ దణూనాం సంయోగః కర్మాపేక్షోభ్యుపగంతవ్యః. కర్మవతాం తంత్యాదీనాం సంయోగదర్శనాత్.

(కర్మవతాం ... దర్శనాత్ =) దారములు మొదలగునవి యొకకర్మసాహాయ్యముచేతనే వస్త్రముగాఁ గలియుచుండుట చూపట్టుచున్నందున, (తావత్ =) అట్లే ప్రళయకాలమందు (విభా ... ణూనాం =) వేలు వేలుగా నున్న వరమాణువులు సైతము కలియుట కొకకర్మ నపేక్షించునని (అభ్యుప ... గంతవ్యః =) యంగీకరింపవలసియుండునుగదా!

కర్మణశ్చ కార్యత్వా. నిమిత్తం కిమ ప్యభ్యుపగంతవ్యం.

(కర్మ ... ర్యత్వాత్ =) కర్మ యనగాఁ జేయఁబడునదిగావున, (నిమిత్తం కిమపి =) అది యేదోయొకకర్త నపేక్షించునని (అభ్యు ... తవ్యం =) యంగీకరింపక తప్పదు.

అనభ్యుపగమే నిమిత్తాభావా న్నాణు స్వాద్యం కర్మ స్యాత్.

(అనభ్యుపగమే =) కర్తతో నవసర మంగీకరింపనిచో. (నిమిత్తాభావాత్ =) కర్త యనువాఁడు లేకపోవుటవలన (ఆణుషు + ఆద్యం కర్మ =) సృష్ట్యారంభమందుఁ గదలకుండఁ బడియున్న వరమాణువులను లేవదీసి యొకదానితో మఱొక్కదానిని జేర్చుట యనుకర్మ (న స్యాత్ =) యుండనే యుండదు.

అభ్యుపగమేపి. యది ప్రయత్నోపభిఘాతాదిర్వా. యథా దృష్టం కిమపి. కర్మణో నిమిత్త మభ్యుపగమ్యేత. తస్యాసంభవాత్. నై వాణు స్వాద్యం కర్మ స్యాత్.

(అభ్యుపగమేపి =) కర్మ కొకకర్త యవసరమని యంగీకరించుచో, (యథా కిమపి =) సహజముగా మనకు గోచరించుదానివంటి జేదోయొకటి - అనగా (ప్రళయ త్వా =) పురుషనిష్ఠ మగుప్రళయత్నమో, యభిఘాతమో (=కలుపు నట్టిదెబ్బమో) (కర్మణో నిమిత్తం =) కర్మను బుట్టించఁగలది యొకటి (అభ్యు ... మ్యేత =) యుండవలెనని యొప్పుకొనవలయుగదా! (తస్యా ... వాత్ =) అట్టిది (కర్మనిమిత్తమైన ప్రళయత్నమో, యభిఘాతమో) ప్రళయకాలములో నుండుట

యసంభవ మైనందున (అణుషు + ఆద్యం + కర్మ =) సృష్ట్యారంభమందు రెండు పరమాణువులను గలియఁజేయఁ గలకర్మ (న స్యాత్ + ఏవ =) లేనే లేదుగదా!

నహి తస్యా మవస్థాయా మాత్మగుణః ప్రయత్న స్సంభవతి శరీరాభావాత్.

(తస్యాం + అవస్థాయాం =) సృష్టికి లోఁగడియాప్రళయకాలమందు (శరీరాభావాత్ =) (సృష్టికిఁ దగువాతఁ బుట్టఁగల) శరీర మనునదియే లేనందున (ఆత్మగుణః ప్రయత్నః =) ఆత్మగుణ (attribute) మైన ప్రయత్న మనునది (నహి సంభవతి =) పుట్టుట కవకాశమే లేదు.

(ఆత్మ నిత్యమైనను నది శరీరముతోఁ జేరినఁగాని పని చేయఁజాలదని వైశేషికు లొప్పుకొందురు. మనస్సుపై త మట్టిదియే.)

శరీరప్రతిష్ఠే హి మన స్యాత్మన స్సంయోగే స త్యాత్మగుణః ప్రయత్నో జాయేత.

(శరీర ... మనసి =) శరీరములో మన స్సున్నప్పు డారెంటితోను - అనఁగా శరీరముతోను మనస్సుతోను (ఆత్మ... సతి =) ఆత్మకు సంయోగము (కలయిక) గల్గినప్పుడే (ఆత్మ ... యత్నః =) ఆత్మగుణ మైనప్రయత్నము (జాయేత =) పుట్టఁగలదు.

ఏతే నాభిఘాతాద్యపి దృష్టం నిమిత్తం ప్రత్యాఖ్యాతవ్యమ్.

(ఏ తేన =) కర్మనిమిత్త మైనప్రయత్నము పుట్టుట కవకాశము లేదని యే హేతువులచేతఁ బైనఁజెప్పఁబడినదో యాహేతువులచేతనే (దృష్టం =) ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపించు (అభిఘాతాద్యపి =) అభిఘాతము (=దెబ్బ) మొదలగు (నిమిత్తం =) నిమిత్తములు (= agents) (ప్రత్యాఖ్యాతవ్యం =) ప్రళయకాలములోఁ బుట్టుట కవకాశము లేదని త్రోసివేయఁబడవలసి యున్నది.

సర్గోత్తరకాలం హి తత్సర్వం. కర్మణో నిమిత్తం సంభవతి.

(తత్సర్వం =) ఆయాప్రయత్నముగాని యభిఘాతముగాని (సర్గోత్తరకాలం హి =) యీమొదలైనది సృష్టి యైనపిమ్మట వచ్చునవిగాన, (ఆద్యస్య కర్మణః =) సృష్ట్యారంభములోఁ గావలసిన (ద్వ్యణుకారంభమనెడి) మొదటికర్మకు (నిమిత్తం =) నిమిత్త మేదియు (న సంభవతి =) గనిపించదు.

అథాదృష్ట మాద్యన్య కర్మణో నిమిత్త మిత్యుచ్యేత తత్పున రాత్మసమవాయ స్యా.

దణుసమవాయ వా.

(అథ=) బ్రహ్మతాభిఘాతాదిదృష్ట (=ప్రత్యక్ష) నిమిత్తము లుండుట కవకాశము లేదని తోసివేయఁబడినను, (ఆద్య ... నిమిత్తం=) మొదటికర్మము పుట్టుటకు (అదృష్టం=) అదృష్టమనునదియే నిమిత్తమని (అథ + ఉచ్యేత=) యః (వై శేషిక పూర్వపక్షీ) చెప్పదువేమో. (తత్పునః) ఆయదృష్ట మనెడినిమిత్తము (ఆత్మ వాయివా=) ఆత్మతో సంబంధించియున్నదని చెప్పదువా, లేక పరమాణువులతో సంబంధించి యున్నదని చెప్పదువా?

ఉభయథాపి నాదృష్టనిమిత్త మణుష కర్మావకల్పేత.

(ఉభయథాపి=) రెంటిలో నేయొకవిధముగాఁ జెప్పినను, (ఆద్య ... తం=) అదృష్ట మనెడినిమిత్తము (అణుషు =) పరమాణువులయందుఁ (కర్మ =) కర్మము (న + అవకల్పేత=) బుట్టించలేదు.

అదృష్ట స్యాచేతనత్వాత్.

ఎందుచేననఁగా (అదృష్టస్య=) అదృష్ట మనునది (అచేతనత్వాత్=) అచేతనమే యైయున్నదిగాదా.

న హ్యచేతనం చేతనే నానదిష్ఠితం స్వతంత్రం ప్రవర్తతే. ప్రవర్తయతి వేతి.

(చేత ... స్థితం=) చేతనముచేత నిధిష్ఠింపఁబడియున్న నేతప్ప (అచేతనం=) నచేతనమైనది (స్వతంత్రం=) స్వతంత్రముగాఁ (నహి ... ప్రవర్తతే=) బ్రవర్తింపఁజాలదు. (ప్రవర్తయతి వా=) బ్రవర్తింపఁజేయఁజాలదు. (ఇతి=) అని.

సాంఖ్యపరీక్షయా మభిహితం.

(సాంఖ్యపరీక్షాయాం =) లోఁగడఁ జేయఁబడిన సాంఖ్యమతనిరాకరణముందే (అభిహితం=) చెప్పఁబడినది.

ఆత్మన క్చానుత్పన్నచైతన్యస్య తస్యా మవస్థాయా మచేతనత్వా. దాత్మసమవాయత్వా భ్యుపగమాచ్చ. నాదృష్ట మణుష కర్మణో నిమిత్తం స్యా దసంబంధాత్.

(ఆత్మ ... యస్య=) దేహములో నున్నమనస్సుతో నాత్మ కలియునప్పుడే చైతన్య మనెడిగుణము - అనఁగాఁ బ్రయత్నాభిఘాతములు మొదలగునవి - పుట్టును గావున నట్టిచైతన్యము పుట్టకముందు - అనఁగా (తస్యా మవస్థాయాం =) సృష్టి ప్రారంభమునకు లోఁగడిప్రళయకాలముందుఁ (ఆత్మనః - అచేతనత్వాత్=) చైతన్య మనెడివాసన లేకుండ నున్నయాత్మ కేవల మచేతనమే యైయున్నందున, (ఆత్మసమ

.... మాచ్చ=) (అదృష్ట మనెడినిమిత్తము (agent) ఆత్మతో సంబంధించియున్న దనుకొన్నను (అదృష్టం =) ఆయదృష్టమనునది (అణుషు కర్మణో నిమిత్తం =) పరమాణువులయందుఁ గర్మను బుట్టించుటకు నిమిత్తము (నస్యాత్ =) గాఁ జాలదు. ఎందుచేతననఁగా (ఆయదృష్టము - ఆత్మయు నీరెండును నచేతనములే యైయున్నందున) (అసంబంధత్ =) అదృష్టమునకు నణువులకు నెట్టిసంబంధమును లేకపోవుట వలన నే—

అదృష్టవతా పురుషేణాస్త్యణూనాం సంబంధ ఇతి చేత్.

(అదృష్టవతా పురుషేణ=) అదృష్టమనునది యెల్లప్పుడును నాత్మకు నంటి యుండును గావున సర్వవ్యాపి యై నయట్టి గూత్మకు (= పురుషేణ) (అణూనాం సంబంధః =) అణువులతో సంబంధము— అనఁగాఁ గర్మను బుట్టించఁగలది— కలదని (ఇతి చేత్ =) చెప్పిచో,

సంబంధ సాతత్యా త్ప్రవృత్తి సాతత్యప్రసంగో, నియామకాంతరాభావాత్.

(సంబంధం ... త్యాత్ =) ఆసంబంధము నిరంతరముగా నుండునదియే గావున (ప్రవృత్తి ... సంగః =) నందువలనఁ గలుగుప్రవృత్తియు (=కర్మయు) నిరంతరము గానే యుండునని చెప్పవలసివచ్చును ఎందుచేతననఁగా (నియామకం ... వాత్ =) దానిని నియమింపఁగల (=ఆవఁగల) మఱియొకటి యేదియును లేనందుననే—

త దేవంనియతస్య కస్యచిత్కర్మనిమిత్త స్యాభావా, న్నాణు స్వాద్యం కర్మ స్యాత్.

(త దేవం=) కాఁబట్టియె— (నియతస్య ... స్యాభావాత్ =) అణువులయందుఁ గర్మను బుట్టించునియతహేతు వేదియు (agent = Cause of action) లేనందున (అణుషు + ఆద్యం + కర్మ =) మొద లేయణువులయందు నెట్టికర్మయుఁ (నస్యాత్ =) బుట్టఁజాలదు.

తన్నిబంధన స్సంయోగో న స్యాత్.

కర్మ (motion = చలనము) పుట్టినందున (తన్ని ... యోగః =) కర్మవలనఁ గలుగునణుసంయోగము (సృష్టినిమిత్త మొకపరమాణువుతో మఱియొక పరమాణువు గలిసికొనుటయే) (నస్యాత్ =) ఉండనేరదు.

సంయోగాభావాచ్చ తన్నిబంధనం ద్వ్యణుకాదికార్యజాతం న స్యాత్.

(సంయోగం ... వాచ్చ=) అణుసంయోగ మనునదియే సంభవము గానప్పుడు,

(తన్నిబాధనం=) అందువలన నేర్పడు (ద్వ్యణు ... జాతం=) సృష్ట్యవయోగకరము లగుద్వ్యణుకములు మొదలగుకార్యవస్తువులు (రెండు మూడు నాలుగు మొదలగు పరమాణువులముతాలు) (న స్యాత్ =) కలుగనే కలుగవు.

సంయోగ శ్చాణో రణ్వంతరేణ (1) సర్వాత్మనా వా స్యాత్ (2) ఏకదేశేన వా;

(అణో రణ్వంతరేణ=) ఒకయణువుతో మఱియొకయణువుయొక్క (సంయోగశ్చ=) సంయోగ (= కలయిక) విషయ మాలోచితము. ఆసంయోగము (1) (సర్వాత్మనా వా స్యాత్ =) రెండణువులు పూర్తిగా నొకదానితో నొకటి కలిసిపోవునా; (2) (ఏకదేశేన వా =) తేక ఒకభాగములోమాత్రమే రెండణువులు గలియునా ?

(1) సర్వాత్మనా చే దుపచయానువపత్తే రణుమాత్రత్వప్రసంగో దృష్టవిపర్యయప్రసంగశ్చ.

(1) (సర్వా ... చేత్ =) పూర్తిగా నొకదానితో మఱియొకటి కలిసిపోవు ననెడిపక్షములో, (ఉపచయానువపత్తే=) రెండణువులు గలిసిసమైక్యము (=ఉపచయః = వృద్ధి) అణువుకంటె నెక్కువ యగుట కవకాశము లేనందున (అణుమాత్రత్వప్రసంగః=) రెండణువులు గలిసినను నొకయణువుగానే యుండిపోవునని చెప్పవలసివచ్చును. అట్లు రెండణువులు గలియుగా మైక్యము పెగుగునందురా యది (విపర్యయప్రసంగశ్చ =) స్పష్ట మగువ్యతిరేకవిషయమునకు విరుద్ధ (= వైరుద్ధ్య) మేర్పడును. ఎందుచేతననగా

ప్రదేశవతో ద్రివ్యస్య ప్రదేశవతా ద్రివ్యాంతరేణ సంయోగస్య దృష్టత్వాత్.

(సంయోగస్య =) సంయోగ మనునది (ప్రదేశవతా... రేణ=) ప్రదేశము— అనగా భాగము (part) గలిగినయొకవస్తువుతో (ప్రదేశ - ద్రివ్యస్య=) ప్రదేశము (=భాగము) గలిగిన మఱియొక వస్తువునకుమాత్రమే— అనగా, ప్రదేశము గలరెండువస్తువులమధ్య మాత్రమే (దృష్టత్వాత్ =) యుండుట చూచుచున్నందువలన— (పరమాణువులు భాగములు లేనివి యనియే వై శేషికసిద్ధాంతము.)

(2) ఏకదేశేన చేత్ సావయవత్వప్రసంగః.

(2) (ఏకదేశేన చేత్ =) రెండణువు లొక భాగములోమాత్రమే కలియు నను పక్షములో, (సావయవత్వప్రసంగః=) పరమాణువు లవయవములు గలద్రివ్యము లని చెప్పవలసివచ్చును. (ఇట్లు చెప్పినను వై శేషికసిద్ధాంతమునకు విరుద్ధమే.)

పరమాణూనాం కల్పితాః ప్రదేశా స్స్వ రీతిచే, త్కల్పితానా మవస్తుత్వా. దవస్తేవ సంయోగ ఇతి వస్తునః కార్య స్యాసమవాయికారణం న స్యాత్.

(పర ... నాం=) పరమాణువులకుఁ (కల్పి ... రీతిచేత్=) బ్రదేశములు (=భాగములు నిజముగా లేనప్పటికి నున్నట్లుగాఁ గల్పించఁగూడదా యని చెప్పచో (కల్పి ... వస్తుత్వాత్=) కల్పింపఁబడినవస్తువు లెప్పుడును నిజములు గానేరవుగావున (అవస్తేవ ... ఇతి=) వస్తువులే లేనప్పుడు వానిమధ్య సంయోగముమాత్ర మెట్లు నిజమగును? (వస్తునః కార్యర్య=) అప్పుడు కార్యమును జేయఁదగిన (అసమ రణం=) యశమాయికారణము- అనఁగా సంయోగము (=కలయిక) (న స్యాత్=) లేకపోవును.

అసతి చాసమవాయికారణే ద్వ్యణుక దికార్యద్రవ్యం నోత్పద్యేత.

(అసతి ... రణే=) అసమవాయికారణమే (=సంయోగమే) లేకపోయినప్పుడు (ద్వ్యణు ... ద్రవ్యం=) ఏది యున్నఁగాని ప్రపంచసృష్ట్యారంభకము లేర్పడఁ జాలవో యట్టిద్వ్యణుకములు (పరమాణువులు రెండేసి మూడేసిచొప్పునఁ గలిసిన ముఠాలు) మొదలగునవి (న + ఉత్పద్యేత=) పుట్టనే పుట్టవు.

యథా వాదినర్గే నిమిత్తభావా త్సంయోగోత్పత్త్యర్థం కర్మ నాణూనాం సంభవః త్యేవం మహాప్రళయేఽపి విభాగోత్పత్త్యర్థం కర్మ నై వాణూనాం సంభవేత్.

(ఆదినర్గే=) సృష్ట్యారంభమందు (నిమిత్తభావాత్=) నిమిత్త మేదియును లేనందున (అణూనాం=) రెం డణువులను (సంయో త్యర్థం=) సంయోగింపఁ జేయు (కర్మ=) కర్మ (=కదలిక = motion) (యథా నసంభవతి=) ఎట్లుండఁజాలదో (ఏవం=) అట్లే (మహా ... యేఽపి=) మహాప్రళయమందును (=జగద్వినాశకాల మందును) (అణూనాం విభాగో ... కర్మ=) అణువులయొక్క యెడఁబాటును జేయఁగలకర్మ (= motion, న సంభవేత్=) యెట్టిదియు నుండఁబోదు.

నహి తత్రాపి కించిన్నియతం నిమిత్తం దృష్ట మస్తి.

(తత్రాపి=) ఆయెడఁబాటును గలుగఁజేయు విషయములోనైనను, (కించిన్నియతం నిమిత్తం=) అవసర మగునియతమైన నిమిత్తము (అనఁగా నట్టివనిని స్వాధీనమం దుంచుకొని యావఁగలది) (దృష్టం) కనఁబడఁగలది (న + అస్తి + ఏవ=) యేదియు లేనే లేదు.

(అనఁగాఁ బరమాణువుల నెడఁబాలు చేయుట కారంభమైనను నాపనిని నియమము చేయఁగలది - అనఁగా నాపనిని నాపఁగలది లేనందున నెప్పుడును బ్రళయమును జేయుచునే యుండునని భావము.)

అదృష్టమపి భోగప్రసిద్ధ్యర్థం న ప్రళయప్రసిద్ధ్యర్థ మిత్యతో నిమిత్తాభావా న్న స్యా
దణానాం సంయోగోత్పత్త్యర్థం విభాగోత్పత్త్యర్థం వా కర్మ.

(అదృష్టమపి=) అదృష్ట మనెడినిమిత్తము (= agent)యొక్క కల్పనము (భోగ ప్రసిద్ధ్యర్థం=) పురుషుఁడు ధర్మాధర్మఫలముల ననుభవించుటకుఁగాను జేయఁబడినది గాని (న ప్రళయ ... మితి=) ప్రళయమును దెచ్చిపెట్టుటకొఱకుఁ గాదన్నచో, (నిమిత్తాభావాత్=) నిమిత్త మేడియు లేనందుననే (అణానాం=) పరమాణువులు (సంయో త్పత్త్యర్థంవా) కలియుటకుఁగాని విడిపోవుటకుఁగాని (కర్మ=)తగినకర్మ మేడియుఁ (న స్యాత్=) గలగనేదు.

అతశ్చ సంయోగవిభాగాయ త్తయో స్సర్గప్రళయయో రభావః ప్రసజ్యేత.

(అతః=) కాఁబట్టి యణువులు గలియుటకు విడిపోవుటకు సంభవింపనవ్వదు (సంయో ... య త్తయోః=) ఆయణువులయొక్క సంయోగ విభాగములమీఁదనే యాధారపడియుండు (సర్గ...ప్రళయయోః=) జగత్సృష్టిప్రళయములనునవి (అభావః ప్రసజ్యేత=) లేకపోవుటయే తటస్థించును.

తస్మా దమవపన్నోఽయం పరమాణుకారణవాదః.

అందువలన (అయం ... వాదః=) పరమాణువులవలన జగత్తు కలిగినదని చెప్పనీవై శేషికులవాదము (అనువపన్నః=) సరియైనది గాదు.

13. సూత్రావతారిక :— సృష్టికిఁ గావలసినపరమాణుసంయోగము— ప్రళయమునకుఁ గావలసినపరమాణువిభాగము— అనెడి కర్మములను గల్గించఁగల నిమిత్త మొకటి- అనఁగా జేతనప్రయత్నము మొదలగునది యొప్పుకొనఁబడనందున వై శేషికుల పరమాణుజగత్కారణవాద మనువపన్నమని పూర్వసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడినది. జగదారంభము లగుద్వ్యణుకములకును బరమాణువులకును మధ్య సమవాయసంబంధ మంగీకరించుటవలనఁగూడ వై శేషికుల పరమాణుజగత్కారణ వాద మనువపన్నమని యీసూత్రమందు నిరాకరింపఁబడుచున్నది.

౧౩ సూ॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ తదభావః

సామ్యా దనవస్థితేః॥

ప॥ వి॥ — సమవాయాభ్యుపగమాత్ - చ - తత్ - అభావః -
సామ్యాత్ - అనవస్థితేః.

ప॥ ప॥ అ॥ — సమ ... గమాత్; సమవాయు = (వై శేషికులు) సమ
వాయు మనెడి సంబంధమును భిన్నపదార్థముగా; ఆభ్యుపగమాత్ = అంగీకరించుట
వలన; చ = కూడ; (తదభావః, తత్ = జగత్సృష్టి, అభావః = లేకపోయినదే
యగును.) సామ్యాత్ = సమాసత్వమునుబట్టి; అనవస్థితేః = అనవస్థాదోషము
గల్గుటవలన -

దం॥ అ॥ — వై శేషికులు సమవాయు మనెడిసంబంధమును భిన్నపదార్థ
ముగా అంగీకరించుటవలనఁగూడఁ బరమాణుకారణవాద మసంభవ మగును. (ఎందు
చేతననఁగా) సామ్యముచుబట్టి యనవస్థాదోషము గలుగును.

(ద్వ్యణుకము - సమవాయము - పరమాణువులు)

సూత్రార్థము :— రెండుపరమాణువులు గలియఁగాఁ బుట్టినట్టి ద్వ్యణుకమును
నది, పరమాణువులకంటె భిన్నమైనదనియు, సమవాయు మనెడిసంబంధముచేత నా
ద్వ్యణుకమును పరమాణువులను నిల్చి (కలిసి) యుండుచున్నవనియు సిద్ధాంతము
చేసి (వై శేషికులు)

(సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ=) సమవాయు మనెడిసంబంధ మంగీకరించుటవలనఁ
గూడ (తదభావః) పరమాణుకారణవాదము సంభవింపఁజాలదు.

(సామ్యా దనవస్థితేః) ఎందుచేతననఁగా— ద్వ్యణుకము పరమాణువులకంటె
నెట్లు భిన్నమైనదో యట్లే సమవాయు మనకంటెఁగూడ భిన్నమైనదే యని వై శేషి
కులు చెప్పుదురు. ద్వ్యణుకమును పరమాణువులను భిన్నపదార్థము లగుటంబట్టి
వానిమధ్య నుండుసమవాయుసంబంధముచేత నవి కలియుచున్నవి చెప్పినప్పుడు సమ
వాయు మనునదియు ద్వ్యణుకముకంటె భిన్నమైన పదార్థముగావున నీరెఱిగి గలువఁ
గలమఱియొకసమవాయు ముండవచ్చును. ఇట్లే యంతము లేకుండఁ బోవుచుండును.
ఇది శాస్త్రముం దొకమహాదోషము. ఇట్టిసమవాయుసంబంధము నాధారముచేసికొని
వై శేషికులు చెప్పినపరమాణుజగత్కారణవాదము చెల్ల నేరదు.

భావ్యము — భాష్యార్థము

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ తదభావ ఇతి ప్రకృతే నాణుకారణవాదనిరాకరణేన సంబధ్యతే.

సూత్రములోని సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ (=సమవాయసంబంధము సంగీకరించుటవలనచుగూడ) అనుమాటలతరువాత, తదభావః (=జగత్సృష్టి లేకపోవును) అను మాటలను జేర్చికొని (ప్రకృతేన=) ప్రస్తుతాంశమైన (అణుకా ... లేన=) “కావున, పరమాణువులవలన జగత్తు పుట్టినదని చెప్పవై శేషికుల సిద్ధాంతము సరికాదు” అనుసారాంశముతో (సంబధ్యతే=) సంబంధింపజేసి భావమును బూర్తిచేసికొనవలయును.

ద్వాభ్యాం చాణుభ్యాం ద్వ్యణుక, మత్కద్యమాన. మత్యంతభిన్న మణుభ్యా మణ్వోస్సమవై తీత్యభ్యుపగమ్యతే భవతా. న చైవ మభ్యుపగచ్ఛతా శక్యతేనాణుకారణవాదస్సమర్థయితుమ్.

(ద్వ్యణుకం=) ద్వ్యణుకమనునది (ద్వాభ్యాం ... భ్యాం=) రెండుపరమాణువులనుండి (ఉత్పద్యమానం=) పుట్టినదనుచు (అణుభ్యాం=) నాపరమాణువులకంటె (అత్యంతభిన్నం=) బూర్తిగా భిన్నమైనవస్తువేయై (అణ్వోః=) యాపరమాణువులయందు (సమవైతి + ఇతి) సమవాయసంబంధముచేత నుండుచున్నదని (భవతా=) వై శేషికుడవై ననీచేత (అభ్యుపగమ్యతే=) సంగీకరింపబడుచున్నదిగదా. (ఏవం + అభ్యుపగచ్ఛతా=) అట్లంగీకరించునీచేత (అణుకారణవాదః=) పరమాణుజగత్కారణవాదము (సమర్థయితుం =) నిల్వబెట్టబడుటకు (సచ + శక్యతే =) సాధ్యముగాదునుమా.

కుతః ? — ఎందుచే నందువేమో

సామ్యా దనవస్థితేః

(సామ్యాత్ =) సమాసత్వమునే యంగీకరించు మీసిద్ధాంతమునుబట్టి (అనవస్థితేః=) అనవస్థాదోషము సంభవించుటవలన—

యతైవ హ్యణుభా మత్యంతభిన్నం స ద్వ్యణుకం సమవాయలక్షణేన సంబంధేన తాభ్యాం సంబధ్యతే. ఏవం సమవాయోఽపి సమవాయుభ్యోఽత్యంతభిన్నస్సన్ సమవాయలక్షణే నాన్యేనైవ సంబంధేన సమవాయుభి స్సంబధ్యే తాత్యంతభేదసామ్యాత్.

(యథైవహి=) అదెట్లా చూడఁడు. ద్వ్యణుక మనునది పరమాణువులకంటె బూర్తిగా భిన్నమైనదై సమవాయ మనదిసంబంధముచేత (తాభ్యాం=)

నాపరమాణువులతోఁ (సంబంధ్యతే =) గలియును - అని మీరు చెప్పుచున్నారు. (పరమాణువు + సమవాయము + పరమాణువు) (ఏవం =) అట్లగుచో (సమవాయోఽపి =) నీసమవాయమునైతము (సమవాయిభ్యః =) దీనితో (సమవాయముతో) నంటుకొనవలసిన రెండుపరమాణువులకంటె (అత్యంతభిన్నస్సక్ =) మిక్కిలిభిన్నమైనదే యైనందున (సమవాయి ... బంధేన =) మఱియొక్క సమవాయమును సంబంధముచేత (సమవా ... ధ్యేత =) నాపరమాణువులతోఁ గలియవలసియుండును - ఎందుచేతననఁగా - (అత్యంతసామ్యాత్ =) ఒకపరమాణువునకు మఱియొక పరమాణువునకు నెట్టిభేదము గలదందురో, అపరమాణువునకును సమవాయమునకునునైత మట్టిభేదమే గలదని మీరు చెప్పుదురుగదా.

తతశ్చ తస్య తస్యాన్యోన్య స్సంబంధః కల్పయితవ్య ఇత్యనవస్థా ప్రసజ్యేత.

(తతశ్చ =) అందువలన (తస్య తవ్యః =) రెండుపరమాణువులను గల్పుటకు సమవాయ మెట్లువసరమో పరమాణువును సమవాయమును గల్పుట కట్లే మఱియొక సమవాయ మవసరమైనందున నీవిధముగా సమవాయములను మధ్య మధ్య దెచ్చిపెట్టుచుండుటకు (అనవస్థా =) సంతులేకపోవుట (ప్రసజ్యేత =) సంభవించును.

వై శేషికపూర్వపక్షి యడ్డుప్రశ్నము -

నన్విహ పృత్యయగ్రహ్య. స్పమవాయో. నిత్యసంబంధఏవ సమవాయిభి ర్గ్రహ్యతే.
నాసంబంధ స్సంబంధాఽతరాపేక్షో వా.

(నన్విహ ... వాయః =) సమవాయ మనఁగా మే మెట్లు భావించుచున్నామో వినఁడు - (సమ గృహ్యతే =) సమవాయ మన్నది దానితో నంటుకొనవలసిన రెండుపరమాణువుల (సమవాయిభిః) మధ్య నెప్పుడును విడిపోనినిత్యసంబంధమై కలిసియుండును. అది (అసంబంధః - వా) యాపరమాణువులతోఁ గలియుకుండుదానివలె నుండునదిగాని లేదా (సంబంధా తరాపేక్షః - వా) వానితో దానిని గల్పుటకు మఱియొకదానిని - అనఁగా మఱియొక సంబంధమును గోరునదిగాని (న =) యెంతమాత్రమును గాదు.

తతశ్చ న తస్యాన్య స్సంబంధః కల్పయితవ్యః, యేనానవస్థా ప్రసజ్యేతేతి.

(తతశ్చ =) కాబట్టి (యేనా ... జ్యేత =) అంతలేకుండ సమవాయములను దెచ్చిపెట్టవలసివచ్చుట యనననవస్థాదోషము వచ్చునట్లుగా (తస్య =) ఆసమవాయము పరమాణువులతోఁ గలియుటకఁగాను (అన్యః సంబంధః =) మఱియొక సమ

వాయుసంబంధమును (న కల్పయితవ్యః=) గల్పింపఁగూడదు. (కోరునది యని చెప్పఁ గూడదు.)

సిద్ధాంతసమాధానము :—

నేత్యుచ్యతే.

అట్లు గాదు. నీవాదము సరిగాదు.

సంయోగోఽప్యేవంసతి. సంయోగిభి ర్నిత్యసంబద్ధవేతి సమవాయవ న్నన్యం సంబంధ మపేక్షత.

(ఏవంసతి=) అట్లుగుచో (సంయోగోఽపి=) సంయోగమునైతము (సంయో గిభిః=) సంయోగింపఁబడు (కలువఁబడు) రెండణువులతో (నిత్య... వేతి=) నెడతెగని సంబంధము గఁదియేగావున, ఆణువునకు సంయోగమునకు మధ్య (సమవాయవత్= సమవాయమువంటి (అన్యం సంబంధం=) వేతొకసంబంధమును (న + అపేక్షేత=) కోరకుండవలసినది. (=వేతొకసంబంధ మేల కావలసివచ్చినది!))

(రెండుభిన్నవస్తువులకు మధ్య వానిని గల్పుటకు సంయోగ మనునది (Con- junction) యుండవలెనని వైశేషికులు చెప్పుదురు. అందుచే రెండుపరమాణువులకు మధ్య సంయోగ మన్నది యుండును. ఈసంయోగముగాక యాపరమాణువులకంటె సమవాయమునైత ముండునని వారిసిద్ధాంతము.

అణువు + సమవాయము + సంయోగము + సమవాయము + అణువు.

రెండణువులను గల్పుటకు సంయోగమన్నది యుండఁగా మఱియొకసమవాయ సంబంధ మేల గావలసివచ్చినదనియు, సంయోగమున్నను సమవాయము తెచ్చిపెట్టి నప్పుడు సమవాయమున్నను మఱియొక సమవాయము రావలెనని మేల యనఁగూడ దనియు భావము

అథార్థాంతరత్వా త్సంయోగ స్సంబంధాంతర మపేక్షత.

(అథ=) ఒక వేళ (సంయోగః=) సంయోగమనునది (అథార్థాంతరత్వాత్=) యొకప్రత్యేకవస్తు వగుటవలన (సంబంధాంతరం=) దానికిని, ఆణువునకును మధ్య నొక (వేతొక) సంబంధ (అపేక్షేత) ముండితీరవలె నని యందురేమో!

సమవాయోపి తర్హ్యర్థాంతరత్వా త్సంబంధాంతర మపేక్షత.

(తర్హి=) అట్లన్నచో సమవాయోఽపి=) సమవాయమునైతము (అథార్థాంతరత్వాత్=) ఒకప్రత్యేకపదార్థమేగావున (సంబంధాంతరత్వాత్=) దానికిని నణువు

నకును మధ్యమాత్రము వేటొకసంబంధము (అపేక్షేత=) కావలసియేవచ్చునని చెప్ప వలసియుండును.

నచ గుణత్వా త్సంయోగ స్సంబంధాంతర మపేక్షతే, న సమవాయోఽగుణత్వా దితి యుజ్యతే వక్తుమ్.

(గుణత్వాత్ =) సంయోగము గుణముగావున (సంయోగః =) నది ద్రవ్య ముతోఁ గలియుటకు (సంబంధాంతరం =) వేటొకసంబంధమును (అపేక్షతే =) అపేక్షించునుగాని, సమవాయోఽగుణత్వాత్ =) సమవాయ మట్టిగుణము గాదుగావున (ఇతి =) వేటొకసంబంధము నపేక్షింపదని (వక్తుం =) చెప్పటకు (నయుజ్యతే =) నవకాశము లేదు. (న్యాయశాస్త్రానుసారము సమవాయ మన్నది యేకపదార్థము లనెడి మొట్టుభాగములలో నొకటి - ఆయేడింటిలో మఱియొకటి యైనగుణముయొక్క యంతర్భాగములలో సంయోగ మన్నది యొకటి.)

అపేక్షికారణస్య తుల్యత్వాత్ గుణపరిభాషాయా శ్చాతంత్రీత్వాత్.

(అపేక్ష ... తుల్యత్వాత్ =) మఱియొక (కలపు) దానిసాహాయ్యము నపేక్షించుటలో సంయోగసమవాయములు రెండును సమానములే (=ఒకటిరువే) గావునను, (గుణపరిభాషాయాశ్చ =) గుణ మనిచెప్పఁబడనొకవస్తువు ప్రత్యేకముగా నున్నట్లు (అతంత్రీత్వాత్ =) ఏశాస్త్రమందును నేగ్రంథమందును లేనందునను.

తస్మా దర్థాంతరం సమవాయ మభ్యుపగచ్ఛతః ప్రసజ్యేతై వానవస్థా.

(తస్మాత్ =) ఈహేతువులవలన (అర్థాం ... గచ్ఛతః =) సమవాయ మన్నది మొకప్రత్యేకపదార్థముగా నంగీకరించువారికి (అనవస్థా =) అనవస్థాదోషము - అనఁగా నంతులేని సమవాయములను దెచ్చిపెట్టుకొనవలసి వచ్చునంతటి తీవ్రనిదురవస్థ (ప్రసజ్యేత + ఏవ =) సంభవించియే తీరును.

ప్రసజ్యమానాయా మవవస్థాయా మేకాసిద్ధౌ సర్వాసిద్ధే ర్ద్విత్యా మణుభ్యాం ద్వ్యణుకం నై వోత్పద్యేత.

(ప్రసజ్య ... వస్థాయాం =) సమవాయము నంగీకరించువక్తములోఁ బైని జూపఁబడినరీతిగా ననవస్థాదోషము వచ్చుచున్న దగుచుండఁగా (అనఁగా సమవాయ మనునది త్రొసివేయఁబడవలసినదే యని తేలుచుండఁగా) (ఏకాసిద్ధౌ సర్వాసిద్ధేః =) '(ఉన్న రెంటిలో) ఒకటి సరిగానిది యగుచుండఁగా నన్నియు (రెండును) సరిగానివే యగు' ననున్యాయానుసారముగా నీసిద్ధాంతములందలి మొదటిది యనఁగా సమవా

యమమీద నాధారపడిన రెండు పరమాణువుల సంయోగ మన్నదే కుదురకుండఁ బోయినప్పుడు, (ద్వాభ్యా మణుభ్యాం=) రెండు పరమాణువులయొక్క కలయికవలన (ద్వ్యణుకం=) సృష్టి కత్యవసర మగుద్వ్యణుక మన్నదియే (న + ఉత్పద్యేత + ఏవ) పుట్టనే పుట్టఁజాలదు.

(పరమాణుద్వయసంయోగమే కుదురనప్పుడు ద్వ్యణుకోత్పత్తి కుదురనే కుదురదు. కాన పరమాణువులవలన నగుసృష్టి యసంభవము)

తస్మాద వ్యనువపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

కాబట్టి యీ హేతువువలన, గూడ, బరమాణువులవలన జగత్తు పుట్టినదని చెప్పవై శేషికులసిద్ధాంతము సమంజసము గాదు.

14. సూత్రావతారిక :— రెండు పరమాణువులమధ్యను సమవాయసంబంధ ముండుటచేత సృష్టి కవసర మగుద్వ్యణుక మేర్పడుచున్నదని వై శేషికు లంగీకరించుట చేత రెండు పరమాణువు లన్యోన్య మెంతటిభిన్నములో పరమాణువులును సమవాయము నంతటిభిన్నములే గావున, బరమాణువును సమవాయమును గలువఁగల మఱి యొకసమవాయమును, ఈసమవాయమును బరమాణువుతోఁ గలుపుటకు నింకొక సమవాయమును నిల్లే యనంతముగా సమవాయముల సంగీకరింపవలసివచ్చి యన వస్థాదోషము వట్టును; గావున వై శేషికులయొక్క పరమాణుజగత్కారణవాదము దూష్యమని పూర్వసూత్రమందుఁ ద్రోసివేయఁబడినది. మఱియొక హేతువువలనను గూడ నావాదము దూష్యమే యని యీసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

౧౪ సూ॥ నిత్య మేవ చ భావాత్

ప॥ వి॥ నిత్యమ్ - ఏవ - చ - భావాత్.

అ॥ క॥ — భావాత్ - నిత్యమేవ - చ

ప॥ ప॥ అ॥ — నిత్యమ్ = నిత్యమైనది; ఏవ = ఏ; చ = మరియు; భావాత్ = ఉండుటవలన.

సూత్రార్థము :— (పరమాణువులకుఁ బ్రవృత్తిస్వభావమే యున్నదని చెప్పచో (సృష్టి యున్నది) నిత్యమే యైయుండును. మరియు (అట్లే నిష్ప్రవృత్తి స్వభావమే) యున్నదని చెప్పచో (ప్రళయ మున్నది) నిత్యమే యైయుండును. (ఇట్లు గుటచే) బరమాణుజగత్కారణవాదము సమంజసము గాదు.

భాష్యాగ్రసంగ్రహము :—

పరమాణువులు ప్రవృత్తి (=కదలునట్టి) స్వభావములే యన్నచో (నిత్యమేవ) సృష్టి నిత్యమే యగును. ఏలయన (భావాత్) పరమాణువులకుఁ బ్రవృత్తియే యుండుటవలన, నిత్యఁ బ్రళయమే యుండదు. (చ) పరమాణువులు నివృత్తి (=విడిపోవునట్టి) స్వభావములే యన్నచో, బ్రళయము నిత్యమే యగును. ఏలయన—పరమాణువులకు నివృత్తియే యుండుటవలన— ఇతఁ సృష్టియే యుండదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము :—

అపి చాణవః ప్రవృత్తిస్వభావా వా. నివృత్తిస్వభావా వా. ఉభయస్వభావా వా, అనుభయస్వభావా వాఽభ్యుపగమ్యేరన్ గత్యంతరాభావాత్.

(అణవః=) పరమాణువులు (ప్రవృత్తి ... భావావా=) ప్రవృత్తి (=చలన =భ్యాపార) స్వభావము గలవనిగాని, నివృత్తి (=నిర్వాపార= అచలన) స్వభావము గలవనిగాని, ప్రవృత్తినివృత్తి (=ఉభయ = చలనాచలన) స్వభావము గలవనిగాని, (అనుభయ =) ప్రవృత్తినివృత్తిస్వభావములు రెండును లేని వని గాని (అభ్యుపగమ్యేరన్=) వై శేషికులు చెప్పవలసియున్నదిగదా.

ఏలయనఁ బైనాల్లవిధములు గాక మఱి యొకయైదవవిధ మేదియునుఁ జెప్పఁదగినది లేదు.

చతుర్థాపి నోపపద్యతే.

పైనాల్లింటిలో నేయొక్కటియఁ గుదురదు చూడుఁడు.

(1) ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యమేవ ప్రవృత్తే ణ్భవాత్. ప్రళయాభావప్రసంగః.

(1) (ప్రవృత్తి ... వత్వే=) అవి యెప్పుడును జలనస్వభావము కలవే యనుపక్షమున, (నిత్య ... వాత్=) నవి యొకటితో నొకటి గలిసిపోవుచుండవలసిన దేగాని విడిపోవుట యెప్పుడును దటస్థింపనందునఁ (ప్రళయా...ప్రసంగః=) బ్రళయ మనునది లేదనియే చెప్పవలసివచ్చును.

(2) నివృత్తిస్వభావత్వేపి నిత్యమేవ నివృత్తే ణ్భవాత్ సర్వాభావప్రసంగః.

(2) అవి యెప్పుడును (నివృత్తి ... త్వేపి=) గదలిక లేనివే (=అచలన స్వభావాః) యనుపక్షమున (నిత్య ... భావాత్=) నవి (మొద్దులవలెఁ గదలిక లేకుండ) యొకచోటనే యున్నవై (అనఁగా సృష్టి కవసరము లగుద్వ్యుణ్ణకాదులు

గాకుండఁబోయి) (సర్గా ... సంగతి=) సృష్టి యనునది యుండదనియే చెప్పవలసి వచ్చును.

(3) ఉభయస్వభావత్వంచ. విరోధా. దసంభావ్యం.

(3) అవి (ఉభయ ... త్వంచ=) కలియుస్వభావము, కలియనిస్వభావము గలవి యనుపక్షమున (విరోధాత్=) ఆరెండుభావము లొకదానితో నొకటి విరుద్ధము లైనందున (అసంభావ్యం =) బట్టియుభయస్వభావ మొకచోట నుండనే యుండదు. (ఉండుట యసంభవము.)

(4) అనుభయస్వభావత్వే తు నిమిత్తవశాత్ ప్రవృత్తినివృత్త్యో రభ్యుపగమ్యమానయో రదృష్టాదే ర్నిమిత్తస్య నిత్యసన్నిధానాన్నిత్యప్రవృత్తిప్రసంగః.

(4) అవి (అనుభయ త్వే తు=) రెండు స్వభావములును లేని వనుపక్షమున, (నిమిత్తవశాత్=) ఏదోయొకనిమిత్తము (operative cause) లభించునంద ర్భములో (ప్రవృత్తి ... మానయోః=) ప్రవృత్తినివృత్తులు రెండును గల్గుట కవకాశ మున్నందునను (అదృష్టా ... ధానాత్ =) వై శేషికులసిద్ధాంతానుసార మదృష్ట మనడిః నిమిత్త మొకటి పరమాణువులకంటె నిత్యముగా నున్నందునను (నిత్య ... సంగతి=) ఎప్పుడును నాపరమాణువులకుఁ బ్రవృత్తి (= చలనము) యున్నదనియే చెప్పవలసివచ్చును

అతంత్రిత్యే ప్యదృష్టాదే, ర్నిత్యాప్రవృత్తిప్రసంగః.

(అతంత్రీ) స్టాదేః=) అదృష్టాదులు నిమిత్తములు (operating causes) గానేరవని యెంచుపక్షమున (నిత్యా ... సంగతి=) ఆణువులకు నిత్యమును న ప్రవృత్తి (=కదలిక లేకపోవుట) యుండునని చెప్పవలసివచ్చును.

తస్మాద ప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

కాఁబట్టి పరమాణువులవలన జగ త్తేర్పడిన దనువై శేషికులవాదము (అనుపపన్నః=) భంగపడిపోవుచున్నది.

15 నూత్రావతారిక :- పరమాణువులు ప్రవృత్తిస్వభావములైగాని నివృత్తి స్వభావములైగాని యుండునన్నచో, సృష్టియో లేక ప్రళయమో నిత్యమై యుండవలయును. రెండును గలవని చెప్పవై శేషికులయొక్క పరమాణుజగత్కారణ వాదము సరిగాదని పూర్వసూత్రమందుఁ ద్రోసివేయఁబడినది. ఇంకొక హేతువువలనఁ గూడ నావాదము దూష్యమే యగుచున్నదని యీనూత్రావతారిక యందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

౧౫ సూ॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చ, విపర్యయో దర్శనాత్

ప॥ పి॥ — రూపాదిమత్త్వాత్ - చ; విపర్యయః - దర్శనాత్ -

ప॥ ప॥ అ॥ — రూపాదిమత్త్వాత్ = రూపము మొదలగుగుణములు గలిగి యుండుటవలన - చ = మఱియును - విపర్యయః = విరుద్ధత్వము (కలుగును) - దర్శనాత్ = అట్టిది ప్రత్యక్షముగాఁ గనుపడుచుండుటవలన -

సూత్రభావము :— (రూపాదిమత్త్వాచ్చ =) పృథివ్యాపస్తేజోవాయువులను నాల్గువిధములైన భూతములకు నాల్గువిధములై యుండు పరమాణువులు వరుసగా గంధరసరూపస్పర్శముల నెడిగుణములను గలిగియుండుటవలన (విపర్యయః=) పరమాణువుల కున్న సన్నిచేష్టబడుకణత్వము (=విభాగానర్హత) - నిత్యత్వము వ్యతిరేకములై పోవును. (దర్శనాత్) ఏలయన రూపరసాదిగుణములు గలపదార్థములు భాగింపఁబడఁదగినవిగాను సన్నిత్యములుగాను నుండుట ప్రత్యక్షవిషయము.

భాష్యము — భాష్యార్థము

సావయవనాం ద్రివ్యాణా మవయవశో విభజ్యమానానాం, యతః పరో విభాగో న సంభవతి, తే చతుర్విధా రూపాదిమంతః పరమాణవః చతుర్విధస్య రూపాదిమతో భూతభౌతిక స్వారంభకా నిత్యాశ్చేతి—

(సావ వ్యాణాం=) భాగములతో నేర్పడినద్రివ్యములు (అవయవ నానాం=) ఆయా భాగములలోనికి విభజింపఁబడుటకు నవకాశ మున్నందున (యతః ... న సంభవతి=) విభజించుచుఁబోఁగా నట్టివిభాగ మెంతకుఁబైని వశము గాదో, (తే చతు ణవః=) యవి పరమాణువులనియు, నవి రూపములు గలవనియు (చతుర్వి రంభకాః=) అవి నాల్గు విధములై రూపాదులు గలపృథివ్యస్తేజోవాయువుల నెడిభూతములను, ఆభూతములకు సంబంధించినభౌతికములను బుట్టించుననియు (నిత్యాశ్చ=) నవి నిత్యము లనియు (వై శేషికులచేతఁ) జెప్పఁబడుచున్నది.

య ద్వైశేషికా అభ్యుపగచ్ఛంతి స తేషా మభ్యుపగమో నిరాలంబన ఏవ.

(యద్వై ... గమః=) అట్లు చెప్పవై శేషికులసిద్ధాంతము (నిరాలంబన ఏవ=) ఆధారము లేనిదియే (=అప్రమాణమైనదే) యైయున్నది.

యతో రూపాదిమత్త్వా త్పరమాణూనా మణుత్వనిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత.

(యతో మత్త్వాత్ =) పరమాణువులు రూపాదులు గలవిగావున, (పరమా ర్భయః =) అవి విభాగింపఁబడఁజాలనియణువులు నిత్యములు నని చెప్పుటకు భంగము (ప్రసజ్యేత =) తటస్థించును.

పరమకారణాపేక్షయా స్థూలత్వ మనిత్యత్వంచ తేషా మభిప్రేతవిపరీత మాపద్యేతేత్యర్థః.

ఏలయన, (పరమ త్వంచ =) రూపము గల్గినవస్తువు స్థూలమై యుండును. అంతకంటెఁదక్కువస్థూలములైనట్టియుననిత్యము లైనట్టియు భాగములు దానికినుండుననియు, నాభాగములే యీవస్తువునకుఁ (అనఁగాఁ బరమాణువునకు) గారణమనియుఁ దేలునుగావునఁ బరమాణువులకంటె స్వల్పమైనవి యుండునని ప్రాప్తించి (తేషామ పద్యేత =) వై శేషికులసిద్ధాంతమునకు వైరుధ్య (భంగము) మేర్పడును.

కుతః ? ఎంచుచే నందు రేమో -

ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్.

లోకమలో మనము సాధారణముగా నిల్లే చూచుచున్నాము-ఎట్లనఁగా

యద్ది లోకే రూపాదిమ ద్వస్తు తత్ స్వకారణాపేక్షయా స్థూల మనిత్యం చ దృష్టమ్.

(లోకే =) లోకమందు (యద్ది రూపా ద్వస్తు =) రూపము గలనస్తువు ప్రతిదియు (తత్ స్వకార త్తయా =) దానిదానికారణ మైనదానికంటె (స్థూల దృష్టం =) స్థూలముగాను, సనిత్యముగాను నున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది.

తద్యథా పట స్తంతూ నపేక్ష్య స్థూలోఽనిత్యశ్చ భవతి.

(తద్యథా =) అవిషయమునే దృష్టాంతములోఁ జూడుఁడు. (పటః =) వస్త్రములు (తంతూ నపేక్ష్య =) దారములకంటె స్థూలములు సనిత్యములు.

తంతవ శ్చాంశూ నపేక్ష్య స్థూలా అనిత్యాశ్చ భవంతి.

(తంతవశ్చ =) దారములు (అంశూనపేక్ష్య =) వానివానిభాగములకంటె (స్థూలా ... భవంతి =) స్థూలములు సనిత్యములునై యున్నవి.

తథా చాపీ పరమాణవో రూపాదిమంత సై రభ్యుపగమ్యంతే.

(తథాచ =) అట్లే (అమీ పరమాణవః =) యీపరమాణువులుసై తము (రూపా మంతః =) రూపము గలవే యని (తైః =) ఆవై శేషికులవలన (అభ్యుపగమ్యంతే =) సంగీకరింపఁబడుచున్నది. (అవి రూపము గలవియైనప్పడు స్థూలములే

యైయుండవలెను. అంతకంటెఁ దక్కువైనభాగములు వీనికిఁ గారణములై యుండవలెను.

తస్మా త్తేషాం కారణవంత సదపేక్షయా స్థూలా అనిత్యాశ్చ ప్రాప్నువంతి.

(తస్మాత్=) కాఁబట్టి (తేషాం=) ఆవరమాణువులు (కారణవంతః=) తమ కంటెఁ దక్కువైనవి తమకుఁ గారణములుగా నుండవలెనుగావున (తదపేక్షయా=) ఆకారణములకంటె నవి (స్థూలా.... భవంతి=) స్థూలములనియు, సనిత్యము లనియు నేర్పడుచున్నది

యచ్చ నిత్యత్వే కారణం తై రుక్తం-

(యచ్చ... రుక్తం=) పరమాణువులు నిత్యములని వై శేషికు లేప్రమాణమును జూపుచున్నారో యాసూత్రము లివిగో చూడుఁడు.

‘స దకారణవ నిత్యమ్’ వై. సూ॥ IV-1 1

(‘అకారణవత్=) కారణము లేకుండ (సత్=) నున్నదియే (నిత్యమ్=) నిత్యమని చెప్పఁబడును.

తద ప్యేవం స త్యణుషు న సంభవతి.

(ఏవంసతి=) ఈవై శేషికసూత్రమందలినియమ మేది గలదో (తత్=) అది-అనఁగాఁ గారణము లేకుండుట (ఆణుషు=) వై శేషికులు చెప్పు (రూపముగల) పరమాణువులయందుఁ (న సంభవతి=) గనుపించదు.

ఉక్తేన ప్రకారే తాణానామపి కారణవత్త్వోపపత్తేః.

ఎందుచేతనఁగా (ఉక్తేన ప్రకారేణ=) పైని జెప్పఁ బడినవిధానమున (కారణ.... త్తేః=) ఆవరమాణువులు తమకంటెఁ దక్కువైనవి తమకుఁ గారణములు గలవిగా నున్నవని చెప్పక తప్పదు.

యదపి నిత్యత్వే ద్వితీయం కారణ ముక్తం-

పరమాణువులు నిత్యములే యని వాదించుటకు వారు చెప్పురెండవ కారణమును జూడుఁడు.

‘అనిత్య ... భావః’ ఇతి. వై॥ సూ॥ IV-1-4 ‘అనిత్య మితిచ విశేషతః ప్రతిషేధాభావః.

(‘అనిత్యమితి=) అనిత్యమని (విశేషతః=) ప్రత్యేకించి (ప్రతిషేధాభావః=) త్రోసివేయఁబడుట లేకుండ నున్న దేదియో యది (నిత్యము)

తదపి నావశ్యం పరమాణూనాం నిత్యత్వం సాధయతి.

(తదపి =) ఈసూత్రమునైతము (పరమాణూనాం =) పరమాణువులు (అవశ్యం=) తప్పనిసరిగా (నిత్యత్వం=) నిత్యములే యని (న సాధయతి=) ఋజువు చేయుట లేదు.

అసతి హి యస్మిన్ కస్మింశ్చిన్నిత్యే వస్తుని నిత్యశబ్దేన న ఇ సమాసో నోపపద్యతే.

న వునః పరమాణునిత్యత్వమే వాపేక్ష్యతే.

(అసతి వస్తుని=) నిత్య మగువస్తు వొకటి ముందుగా నున్నప్పుడుగదా (= నిత్యమైనవస్తు వొకటి యేదియో నిత్యమైనదనినప్పుడు) (నిత్యశబ్దేన... పద్యతే= అది కానిదియని (=అనిత్యమని నిత్యము గానిది యని) సమాసముగాఁ జెప్పట సంభవింపదు. (అట్టిపక్షములోఁ బరమాణువులు నిత్యములని మొదలే యంగీకరించి యంత కంటె భిన్నములైనవి యనిత్యములని చెప్పినట్లగును.)

(న వునః ... పేక్ష్యతే=) పరమాణు వొకటియే నిత్యమై యున్నదని నీవు యుక్తివలన ఋజువుచేయవలసియున్నప్పుడు పరమాణువు నిత్య మైనదని మొదలే యంగీకరించి యంతకంటె భిన్నమైనవి యనిత్యములుగాఁ ద్రోసివేయఁగా మిగిలినది నిత్య మనియు, ఇదియే పరమాణు వనియుఁ జెప్పినట్లగును

తచ్ఛాస్త్యేవ నిత్యం పరిమకారణం బ్రహ్మ.

నీకు నిత్య మైనవస్తు వెక్కడను నిర్ధారణముచేయఁబడి యుండలేదు) మా కన్ననో వేదములో బ్రహ్మ మనుపరమకారణము నిత్య మైనదిగా నిర్ధారణము చేయఁబడియున్నది.

నచ శబ్దార్థవ్యవహారమాత్రేణ కస్యచి దర్థస్య ప్రసిద్ధి రభవతి.

(శబ్దార్థ మాత్రేణ=) పరమాణువు నిత్యమని నీవు చెప్పినంతమాత్రము చేత (కస్యచిదర్థస్య =) ఆయర్థ మాశబ్దమునకుఁ గలుగుటకు (ప్రసిద్ధిః=) ప్రసిద్ధి (=ఋజువు) యేమియు (నచ భవతి=) లేదు. (అట్టిప్రసిద్ధి యేమి గలదు?)

ప్రమాణాంతరసిద్ధయో శబ్దార్థయో ర్యవహారవతారాత్.

(ప్రమా రాత్=) ఇతరప్రమాణముచేత, ఆయర్థ మాపదమునకు సిద్ధమైనప్పుడే యాయర్థముతో నాపదము లోకవ్యవహారమునకు ఎచ్చుటవలన వ్యవహారమునకు యోగ్య మగును.

యదపి నిత్యత్వే తృతీయం కారణ ముక్తం అవిద్యా చ (వై. సూ. IV-1-5) ఇతి.

(యదపి ముక్తం =) పరమాణువు నిత్యమని చూపుటకు నీవు చెప్పెడి మూడవ కారణము నీకణాదనూత్రములలో

వై || సూ || IV.15 అవిద్యా చ

అనునీనూత్రముమీద నాధారపడియున్నది.

తద్యద్యేవం విప్రీయేత "సతాం పరిదృశ్యమానకార్యాణాం. కారణానాం ప్రత్యక్షేణ గ్రహణ మవిద్యే"తి తతో ద్వ్యణుకనిత్యత్వాపద్యేత.

(తద్య ... విప్రీయేత=) ఈనూత్ర మిక్కిందఁజెప్పఁబడినరీతిగా వివరింపఁబడినచో - అనఁగా కర్థము చెప్పఁబడినచో - (అనఁగా నానూత్రార్థ మేమనఁగా) (సతాం ... కార్యాణాం=) గోచరించుచున్న కార్యములకు - అనఁగా ద్వ్యణుకములకు నున్నట్టి (కారణా ... హణం=) కారణములను బ్రత్యక్షముగా గ్రహింపలేక పోవుట - అనఁగా గానఁబడకపోవుట (అవిద్యా + ఇతి) 'అవిద్య' యని చెప్పఁబడును. "అట్లు గ్రహింపలేకపోవుట యేవస్తువునందుఁగలదో" యది నిత్యము గోచరించునవి త్వ్యణుకములుమాత్రమే)

(N B. — ఈవాక్యము పై 'అవిద్యా చ' అనునూత్రమున కర్థము; అవిద్య = కారణము తెలియఁబడకపోవుట - పరమాణువులకుఁ గారణము తెలియఁబడదుగావున నవి నిత్యములని వై శేషికసిద్ధాంతము.)

(తతః =) అందువలన - అనఁగా నీపై నూత్రమునుబట్టి కనువడునట్టి త్వ్యణుక కార్యమునకుఁ గారణ మైనద్వ్యణుకము ప్రత్యక్షముగాఁ గనుపించనిదే గావున) (ద్వ్యణుక ద్యేత=) ద్వ్యణుకము నిత్యమనియే చెప్పవలసివచ్చును. (కాని వై శేషికసిద్ధాంతములో ద్వ్యణుకము నిత్యము గాదు. దానికిఁ గారణ మైనపరమాణువుమాత్రమే నిత్యము.)

అథాద్రవ్యత్వే సతీతి విశేష్యేత.

(అథాద్రవ్యత్వే సతీతి విశేష్యేత=) పైనుదాహరించిన 'అవిద్యా చ' అను వై శేషికనూత్రము ద్వ్యణుకమునకు వర్తించ (=apply) కు డ నుండుటకుఁగాను నూత్రార్థముగాఁ బైనఁజెప్పఁబడిన 'సతాం... మవిద్యా' యనువాక్యములో 'కారణానాం' అన్నమాటతరువాత 'అద్రవ్యత్వే సతి' యనుమాటలను జేర్చిచదువుకొనవలయునని వై శేషికులవాద మంగీరించినను (వై శేషికసిద్ధాంతప్రకారము - 'ద్రవ్యములు' - అనఁగా ముఖ్యముగాఁ గార్యరంభ = కార్యమును బుట్టించు

ద్రవ్యములుమాత్రమే - అనఁగా ద్రవ్యణుకాది కార్యములను బుట్టించుకారణము లైనద్రవ్యణుకములుమాత్రమే యగును - ఈ 'ద్రవ్యణుకములే' ద్రవ్యము లని చెప్పఁ బడును. ఈద్రవ్యణుకములు గానివి 'అద్రవ్యములు' అనఁగాఁ గారణములు లేనివి - 'కారణానాం' అన్నమాటతరువాత 'అద్రవ్యత్వే సతి' అనుమాటలను జేర్చినచో 'ద్రవ్యణుకములు గానికారణములే' - అనఁగాఁ బరమాణువులే నిత్యములని పైసూత్రమున కర్థ మేర్పడునని వారియాశ.

తథా స్యకారణవత్త్వమేవ నిత్యతానిమిత్త మాపద్యేత.

(తథాపి=) 'అద్రవ్యత్వేసతి' అనుమాటలను జేర్చి చదువుకొన్నను (అకారణ వత్త్వమేవ=) కారణములు లేకుండ నుండునదియే (నిత్య ... ద్యేతి=) నిత్యములని చెప్పట కర్థము లగును - అని 'అవిద్యా చ' అను సూత్రమున కభిప్రాయ మైనట్లు తెలుసు.

తస్య చ ప్రాగేవోక్తత్వాత్ 'అవిద్యా చ' ఇతి పునరుక్తం స్యాత్.

(తస్య...త్వాత్=) సరిగా నీయభిప్రాయమునే యిచ్చుసూత్రము - అనఁగా 'స దకారణవన్నిత్యమ్' (= కారణము లేకుండ నుండునదియే నిత్యము) అను వై IV-1-1 సూత్ర మింతకుఁ బూర్వమే చెప్పఁబడియున్నందున ("అవిద్యా చ ఇతి ... స్యాత్ =) మరల నాయర్థమునే యిచ్చు మఱియొకసూత్రము - అనఁగా వై IV-1-5 'అవిద్యా చ' అను సూత్రమును రచించుట వ్యర్థమే. (redundant) యగును. ఇందువలనఁ బ్రాప్తించువునరుక్తదోషము శాస్త్రరీతింబట్టి మహాదోష ముగా నెంచఁబడును. (కావున 'అద్రవ్యత్వేసతి' అను మాటలను జేర్చుచోఁ గలుగు ప్రయోజనము లేదని భావము.)

వై శేషికపూర్వపక్షి :—

అథాపి కారణవిభాగా త్కారణవినాశా చ్చాన్యస్య తృతీయస్య వినాశహేతో రనంభవోఽపద్యాః సా పరమాణూనాం నిత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి వ్యాఖ్యాయేత.

(అథాపి=) అటు కాదనుకొన్నను, (విభాగాత్=) వై IV-1-1 లోఁ జెప్పఁబడినట్లు కారణవస్తువు మఱియు సంతర్భాగములలోనికి విభాగింపఁబడుట కవకాశము లేకపోవుటయు, (కారణవినాశాచ్చ=) వై IV-1-4 లోఁ జెప్పఁబడినట్లు కారణవస్తువును నాశముచేయుట కవకాశము లేకపోవుటయు ననెడియీరెండు హేతువులకంటె (అన్యస్య తృతీయస్య వినాశహేతోః=) వేఱొకమూడవ వినాశ

హేతువు (అసంభవః =) కారణవస్తువునందు సంభవింపకపోవుటయే - అనఁగాఁ
కారణవస్తువునందుఁ దెలియఁబడకపోవుటయే 'అవిద్యా చ' (వై. సూ॥ IV-1-5)
అని చెప్పఁబడును (స-అవిద్యా) అట్టిమూఁడవవినాశహేతు వేకారణవస్తువునందుఁ
దెలియఁబడకుండుట గలదో యదియే (పరమా ... తేతిః) పరమాణువులు నిత్య
ములని ప్రకటింపఁగలదని (వ్యాఖ్యాయేతః) యేల వ్యాఖ్యానము చేయఁగూడదు
(అనఁగా :—

(1) కార్యవస్తువును విభాగించుచుఁ బోఁగాఁ బోఁగా నేవిభాగము నొద్దకు
వచ్చినప్పు డందుఁగో మఱియు సంశ్లిభాగముచేయుట కనకాశము లేదో యట్టివిభక్త
వస్తువే పరమాణువనియు నదియే నిత్యమనియు గ్రహించవలయును.

(2) కార్యవస్తువును నాశనముచేయుచుఁబోఁగాబోఁగా నేస్థితికి వచ్చినప్పుడు
మఱింక నాశనముచేయుట కెందు సాధ్యము గాదో యదియే పరమాణువనియు నిత్య
మనియు గ్రహించవలయును.

(3) పై రెంటిలోఁ దెలిసినవిభాగముగాక నాశనముగాక యేవస్తువునందు
జేతొకటి తెలియఁబడదో-అనఁగా నవిద్య-అజ్ఞాన మేర్పడునో యదియే పరమాణు
వనియు, నిత్యమనియు గ్రహించునది. ఈమూఁడవదానిలోఁ జెప్పఁబడినదియే
'అవిద్యా చ' అను సూత్రమునకు భావమని వై శేషికుని యభిప్రాయము.)

సిద్ధాంతసమాధానము :—

నావశ్యం వినశ్యద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హేతుభ్యాం వినష్ట మర్హ తితి నియమోన్తి.

అట్లనుటకు వీలు లేదు (వినశ్యద్వస్తు =) వినాశనమును జెందువస్తువు
(ద్వాభ్యామేవ హేతుభ్యాం =) పైనిదెలిపినరెండు హేతువులవలన మాత్రమే
అనఁగా విభాగమువలనను వినాశనమువలననుమాత్రమే (అవశ్యం విన ... తేతిః=)
తప్పనిసరిగా వినాశమును జెందఁగలదను (నియమః =) నియమము (Hard and
fast rule) (స-||-అస్తి) లేదునుమా !

సంయోగనచివే హ్యేకస్మింశ్చ ద్రవ్యే ద్రవ్యాంతర స్యారంభకేభ్యుపగమ్యమానే ఏత
దేవం స్యాత్.

(సంయోగనచివే హి=) రెండుమూఁడు మొదలగుకారణవస్తువులు సంయో
గము (=కలయిక) వలనఁ గలిసికొని (ద్రవ్యాంతర ... మానే=) మఱియొకవస్తు
వుగా నేర్పడినదని యంగీకరించఁబడిన (ఏకస్మింశ్చ ద్రవ్యే=) యట్టియేదోయొక

వస్తువు విషయములోనే (ఏత దేవం స్యాత్ =) విభాగానర్హము - నాశనార్హము -
అను నీ మొదలగునూహల కవకాశము గలదు.

(ఒకవస్తువునకు నాశనము గల్గుట విభాగము. విభాగమువలనమాత్రమే
గాని మఱియొకమార్గము లేదా యని సూచింపబడుచున్నది.)

యదా త్వస్మాన్తవిశేషం సామాన్యాత్మకం, కారణం, విశేషవ దవస్థాంతర మాపద్యమాన
మారంభక మభ్యుపగమ్యతే. తదా ఘృతకాశిన్యవిలయనవ స్మార్త్యవస్థావిలయనేనాపి
వినాశ ఉపపద్యతే.

(అసాన్తవిశేషం =) (గుండ్రముగనుండుట మాత్ర మొగము మొదలగు రూపము
లనెడి) విశేషము లేమియు లేకుండఁగ (సామాన్యాత్మకం =) సామాన్యస్వరూప
ముతో నుండు (కారణం) కారణవస్తు వేదియైనను (విశేషం =) గుండ్రముగనుండుట
మొదలగు) విశేషములు గల (అవస్థాంతరం =) వేఱొకయాకారస్థితిని (ఆపద్య
మానం =) బొందుచున్నదగుచు (ఆరంభకం =) (సామాంతరముతోఁ బిల్వబడు) మఱి
యొకవస్తువును బుట్టించఁగలదని (యదాతు + అభ్యుపగమ్యతే =) యంగీకరించు
వక్షమున (అనఁగా - ఒకవస్తువు మఱియొకవస్తువుగాఁ బరిణమించవచ్చునని - అనఁగా
నొకవస్తు వది చెందుపరిణామమువలన మఱియొకవస్తువునకుఁ గారణము గావచ్చు
నని) (యదాతదా =) యంగీకరించువక్షములో (ఘృత లయనవత్ =) (నిప్పుసెగ
వలన) నేతీయం దుండువిరుసుతనము చెందెడివినాశమునలె - (స్మార్త్య ...
నాపి = కార్యవస్తువునం దుండునాకారస్థితి - అనఁగా రూపాదులు పోవుటచేతఁగూడఁ
(వినాశః ఉపపద్యతే =) కార్యవస్తువు వినాశనమును జెందునని చెప్పవచ్చునుగదా !

తస్మా ద్రూపాదిమత్త్వాత్ స్యా దభిప్రేతవిపర్యయః పరమాణునామ్.

(తస్మాత్ =) కాఁబట్టి పరమాణునాం (రూపాదిమత్త్వాత్ =) పరమాణువులు
రూపరసగంధస్పర్శములు గలవగుటవలన (అభిప్రేతవిపర్యయః) వై శేషికులయొక్క
యభిప్రాయమునకు (=వాదమునకు) వ్యతిరేకత - అనఁగా, పరమాణువులే మొదటి
కారణ మనెడివాదమునకు వ్యతిరేకత - అనఁగా వై శేషికులు తలంచినట్లు
పరమాణువులు మొదటికారణము గాక మఱియొకదానినుండి పుట్టినకార్యములే
యన్నటుల (స్యాత్ =) నగుచున్నది. (ఇట్లగుచో వై శేషి సిద్ధాంతమునకు మొదటికే
భంగము వచ్చుచున్నదది భావము)

తస్మాద ప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

(తస్మాదపి=) ఈ హేతువువలనఁగూడ (వర వాదః=) జగత్తునకుఁ బరమాణువులే కారణ మనడినై శేషికులవాదము (అనువవన్నః=) భంగపడిపోవుచున్నది. (=అసమంజస మగుచున్నది)

16. సూత్రావతారిక :— పృథివ్యాదినాల్లుభూతముల ననుసరించి వానివాని వగునాల్లువిధము లైనవరమాణువులపైతిము గంధరసరూపస్పర్శము లనడిగుణములను గల్గియుండునవియే గావునను, నట్లనుటచే నాపరమాణువులకు వై శేషికులున్నవనిచెప్ప నణుత్వనిత్యత్వము లుండఁజాలనట్లు ప్రత్యక్షవిషయమే గావునను వారిసిద్ధాంతములకు భంగము వచ్చుటచే వా రొనరించువరమాణుజగత్కారణవాదము దూష్య మగునని పూర్వసూత్రమందుఁ ద్రోసివేయఁబడినది.

వేటొక హేతువువలనఁగూడ వారివాదము చెల్లనిదే యగునని యీసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

౧౬ సూ॥ ఉభయథా చ దోషాత్.

ప॥ వి॥ — ఉభయథా - చ - దోషాత్.

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — ఉభయథా = రెండువిధములుగాఁ జెప్పినను; దోషాత్ = దోషము గలుగుటవలన - చ = మరియును.

సూత్రతాత్పర్యము :— పృథివ్య ప్రేజో వాయువు లనునాల్లుభూతములును నొకదానికంటె మఱియొకటి పెద్దసంఖ్య గలగుణములుగాని తక్కువసంఖ్యగలగుణములుగాని గలట్టివని వై శేషికులు చెప్పుదురు. అట్లే వానివాని వగునాల్లువిధము లైనవరమాణువులును నొకదానికున్నవానికంటె మఱియొకదానికున్నవి యెక్కువ తక్కువ గుణములే గల్గియుండవలెనని చెప్పుదురా-లేక యట్లు చెప్పరా!- (1) ఎక్కువగుణములు గల్గియుండునని చెప్పచో నెక్కువగుణములు గలవరమాణువులు - వరమాణువులనిచెప్పటకు వీలుపడదు. (2) అట్లు చెప్పనిచో నన్నివిధము లైనవరమాణువులొకేవిధముగా నుండునని యొప్పుకొనవలసివచ్చును. అట్లచో వానివానివలన నగుపృథివ్యాదిభూతములకు భేదము రాఁజాలదు. ఇది ప్రత్యక్షవిరుద్ధము.

(ఉభయథా చ దోషాత్) రెండువిధములలో నెట్లుచెప్పినను దోషమే సంభవించునుగావున వై శేషికుల వరమాణుకారణవాదము యుక్తము గాదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

గంధరసరూపస్పర్శగుణా స్థూలా పృథివీ.

గంధరసరూపస్పర్శము లనెడినాల్గుగుణములు గలదియు, స్థూల మైనదియుఁ బృథివి యైయున్నది.

రూపరసస్పర్శగుణా స్పృశ్మై ఆవః.

రూపరసస్పర్శము లనెడిమూడు గుణములు గలదియు, సూక్ష్మ మైనదియు జల మైయున్నది.

రూపస్పర్శగుణం సూక్ష్మతః తేజః.

రూపస్పర్శము లనెడిరెండు గుణములు గలదియు, జలముకంటె సూక్ష్మ మైనదియు నగ్ని యైయున్నది.

స్పర్శగుణ స్పృశ్మతమో వాయుః

ఒక్కస్పర్శగుణమే గలదియు మిగిలినమూడుభూతములకంటె నెక్కువ సూక్ష్మ మైనదియు వాయు వైయున్నది.

ఇత్యేవ మేతాని చత్వారి భూతా న్యుపచితాపచితగుణాని స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యోపేతాని చ లోకే లక్ష్యంతే.

(ఇత్యేవం=) ఈపైని జెప్పఁబడినవిధమున (చత్వారి ... గుణాని=) స్థూలములై పెద్ద వైనగుణములతోఁగాని, సూక్ష్మములై చిన్న వైనగుణములతోఁగాని (స్థూల...తానిచ=) గొప్పచిన్న భేదములతోఁ గూడుకొన్నవిగా (లోకే లక్ష్యంతే=) లోకమందుఁ జూడఁబడుచున్నవి.

తద్వ త్పరమాణువోఽప్యుపచితాపచితగుణాః కల్పేర న్నవా.

(తద్వత్=) ఆభూతములవలెనే (పరమాణువోఽపి=) ఆభూతములకు సంబంధించినపరమాణువులుపైతము. (ఉప గుణాః=) స్థూలములై పెద్ద వైనగుణములుగాని, సూక్ష్మములై చిన్న వైనగుణములుగాని (కల్పేర=) కలవని చెప్పవలయునా? (నవా=) లేనివని చెప్పవలయునా?

ఉభయథాపి చ దోషానుషంగోఽపరిహార్య ఏవ స్యాత్.

(ఉభయథాపి చ=) రెండువిధములలో నెట్లుచెప్పినను (అపరిహార్యః=) దప్పింపఁజాలని (దోషానుషంగిః ఏవ స్యాత్=) దోషము వచ్చుటయే సంభవించును.

కల్ప్యమానే తావ దుపచితాపచితగుణత్వే. ఉపచితగుణానాం మూర్త్యుపచయా
దపరమాణుత్వవ్రసంగః

(కల్ప్యమానే తావత్ =) భూతగుణములే యాయాభూతములకు సంబంధించిన
పరమాణువులకు సైతము గలవని చెప్పెడిపక్షములో (ఉపచి గుణత్వే =)
పెద్దగుణములు చిన్నగుణములు నుండవచ్చునని చెప్పవలసివచ్చును గావున (ఉప
చితగుణానాం మూర్త్యుపచయాత్ =) కొన్ని పరమాణువులు పెద్దగుణములు గల్గి
నప్పు డట్టివి (అవర ... సంగః) పరమాణువులే గాకపోవలసివచ్చును.

న చాంతరేణాపి మూర్త్యుపచయం గుణోపచయో భవతీ త్యుచ్యేత.

(అంతరేణాపి మూర్త్యుపచయం =) మూర్తి పెద్దదిగాకుండ నున్నచో (గుణోప
చయః =) గుణములు పెద్దవగునని (నచ + ఉచ్యేత =) చెప్పటకు వీలులేదుగదా!

కార్యేషు చైతేషు గుణోపచయే మూర్త్యుపచయదర్శనాత్.

(కార్యే...చైతేషు =) కార్యము లైన పెద్దభూతముల విషయములో (గుణోప
చయే =) గుణములు పెద్దవైనప్పుడు (మూర్త్యుపచయః =) మూర్తియు, పెద్దది
యగుటను (దర్శనాత్ =) జూచుచున్నాముగదా!

(2) అకల్ప్యమానే తావచితాపచితగుణత్వే పరమాణుత్వసామ్యసిద్ధయే యది తావ
త్సర్వ ఏకైకగుణా ఏవ కల్ప్యేరన్.

(2) (అకల్ప్యమానే తు యది తావత్ =) భూతగుణము లాయాభూతములకు
సంబంధించిన పరమాణువులకు నుండవని చెప్పెడిపక్షములో (ఉపచితా సిద్ధయే =)
అన్ని భూతములకు సంబంధించిన పరమాణువులు సమానము లై పోవుటవలన (సర్వే
ఏకైకగుణా ఏవ =) అన్ని భూతములును నొకేరక మగు పరమాణువులనే కలిగియుండు
నని (కల్ప్యేరన్ =) చెప్పవలసివచ్చును.

తతః ప్రేక్షసి స్ఫుగ్ధస్థోవలద్ధి ర్న స్యాత్: అప్పు రూపస్పర్శయోః, వృథివ్యాం చ
రసరూపస్పర్శానాం, కారణగుణపూర్వకత్వా త్కార్యగుణానామ్.

(తతః =) అప్పుడు (ప్రేక్షసి లబ్ధిః =) అగ్నియందు స్పర్శగుణముగాని,
(అప్పు స్పర్శయోః =) జలమునందు రూపస్పర్శగుణములుగాని, (వృథి ...
ర్శానాం =) వృథివియందు రూపతస్పర్శగుణములుగాని (న స్యాత్ =) లేకపోవలసి
వచ్చును ఎందుచేననగా (కారణ ... గుణానాం =) కారణగుణము లేట్లుండునో
కార్యగుణములు సైత మట్లే యుండునుగదా!

అథ సర్వే చతుర్గుణావప కల్పేరన్ తతోఽప్స్వపి గంధస్యోపలబ్ధి స్వాత్ః తేజసి
గంధరసః. వాయో చ గంధరూపరసానాం; న చైవం దృశ్యతే.

(3) (అథ ... కల్పేరన్ =) ఒకవేళ నన్ని పరమాణువులయందును నన్ని
గుణము లుండునని చెప్పెడివక్షములో (తతః + అప్స్వపి =) జలమందు సైతము
(గంధ ... లబ్ధిః =) గంధము (=వాసన), అగ్నియందుఁగూడ గంధరసములును,
వాయువునందుఁగూడ గంధరూపరసములును (స్వాత్ః =) నుండవలసియుండును.
(నచైవం దృశ్యతే =) ఆప్రకారము ప్రత్యక్షములోఁ గనుపించుట లేదుగదా.

తస్మా దనుపవన్నః పరమాణుకారణవాదః.

(తస్మాత్ =) కాబట్టి (అనుప వాదః =) పరమాణువులవలన జగత్తు
పుట్టిన దనువాదము పనికి రాదు.

17 నూత్రావతాళికః:- పృథివ్యాదిచతుర్భూతములంబలె వానివానికి సంబం
ధించినగుణములైనైత మొకదానిగుణములకంటె మఱియొకదానిగుణములు పెద్దవి
గానో చిన్నవిగానో యుండి, స్థూలత్వసూక్ష్మత్వభేదములతో నుండుటవలన, నవి
విభాగము చెంద నేరనట్టివియు నాశనము చెందనేరఁజ్జీవియు నణుత్వనిత్యత్వములు
గలవి కాకపోవుట తటస్థించుటచేఁ బరమాణువులే కాకపోవలసివచ్చుటవలనను;
అన్నింటి కొకేరకపుగుణము లున్న వన్నచోఁ బృథివ్యాదిభూతములకుఁ బ్రత్యక్షములై
యుండుస్థూలత్వసూక్ష్మత్వభేదము లేకపోవలసివచ్చుటవలనను వైశేషికలయొక్క
పరమాణుకారణవాదము భంగపడిపోవునని పూర్వనూత్రముందుఁ జూపఁబడినది.
వేదజ్ఞు లగుమన్వాదులచే నీపరమాణుకారణవాద మంగీకరింపఁబడనందువలనఁ గూడ
నది యంతమాత్ర మపేక్షింపఁదగినది గాదని యీనూత్రముందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

౧౭|| అపరిగ్రహః చ్చౌత్యంత మనపేక్షా.

ప|| ౧|| — అపరిగ్రహత్ — చ- అత్యంతం — అనపేక్షా

ప్ర|| ప|| అ — అపరిగ్రహత్ = శిష్టులచేఁ బరిగ్రహింపఁబడకపోవుటవలన;
చ = కూడ; అత్యంతం = కేవలముగా; అనపేక్షా = (ఈవై శేషికమతమందు)
నిరాదరము చేయఁబడఁదగినది.

నూత్రభావము : — (అపరిగ్రహత్ - చ) ఈపరమాణుకారణవాదము
వేదజ్ఞు లైనమన్వాదులచేతను, శిష్టు లగువారిచేతను, నేయంశమందును బరిగ్ర

హింపఁబడకపోవుటవలనఁగూడ (అత్యంత మనఃపేక్షా-) (ఈవై శేషికినిద్ధాంతము ముముక్షువు లగువారిచేత) నంతమాత్రమును న పేక్షింపఁబడఁదగినది గాదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

ఉపోద్ఘాతము :-

౧) సత్కార్యవాద మంగీకరించుటఁజేసి సాంఖ్యమతమును గొంతవఱకు వేదజ్ఞులు హర్షించినను,

ప్రధానకారణవాదో వేదవిద్భిరపి కైశ్చ స్మన్వాదిభి స్సత్కార్యత్వాద్యంతోపజీవనాభిప్రాయే తోపనిబద్ధః.

(సత్కార్య ... ప్రాయేణ=) సత్కార్యవాదము (అనఁగాఁ గార్యము పుట్టక పూర్వముగూడఁ గారణ మందుఁ గార్య ముండనే యున్నదనుట) నకు సంబంధించి నంతవఱకు అనఁగా - దానిచేఁ బోషింపఁబడినంతవఱకు (ప్రధాన వాదః=) సాంఖ్యులయొక్క ప్రధానకారణవాదమును (వేదవిద్భిః=) వేదార్థరహస్యమును గుర్తెఱిగిన (కైశ్చిన్మన్వాదిభిః=) మన్వాదియుషులు కొందఱు (ఉపనిబద్ధః=) ఒప్పు కొన్ని వార్తలనప్పటికి

(బి) ఏకొద్దియంశములొనైనను వై శేషికులవరమాణకారణవాదముమాత్రము వేదజ్ఞులచే నంగీకరింపఁబడదు.

అయం తు పరమాణుకారణవాదో న కైశ్చిదపి శిష్టైః తేనచిద వ్యంశేన పరిగృహీతః. ఇత్యత్యంతమే వానాదరణీయో వేదవాదిభిః.

(అయం ... వాదః=) వై శేషికులయొక్క యీపరమాణుకారణవాదము మాత్రము (కైశ్చిత్ ... శిష్టైః=) పెద్ద లగువారియెవరివలనను (తేన ... శేన=) ఏకొద్దియంశములొనైనను (న పరిగృహీతః=) నంగీకరింపఁబడియుండలేదు. (ఇతి=) కాబట్టి యీపరమాణుకారణవాదము (వేదవాదిభిః=) వేదమును గుర్తెఱిగిన యెవరికిని (అత్యంతమేవ=) నంతమాత్రమును (అనాదరణీయః=) అదరణీయము గాదు.

I. (1) వై శేషికులు తమకాదశాస్త్రము నుబట్టిద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేష సమవాయము లనెడి శేషువేటగు నాణుపదార్థముల నంగీకరించుచున్నవారైనను, ద్రవ్యముతో మిగిలిన యైదుపదార్థములు సంబంధించియుండునని చెప్పుచున్నారు.

అపిచ వై శేషికా స్తంత్రీర్థభూతాన్ షట్పదార్థాన్ ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమ వాయాఖ్యా నత్యంతభిన్నాన్ భిన్నలక్షణా నభ్యుపగచ్ఛంతి.

(అపిచ=) మఱియును వై శేషికులు (తంత్రార్థభూతాన్=) వారికణాదశాస్త్రములో ముఖ్యవిషయములైన (ద్రవ్య ... యాభ్యాన్=) ద్రవ్య - గుణ - కర్మ - సామాన్య - విశేష - సమవాయము లనెడి (షట్పదార్థాన్=) యాఱుపదార్థములను (categories) (అత్యంతభిన్నాన్=) ఒకదానితో నొకటి యేవిధ మైనసంబంధము లేనివానిగా (యథా ... శశ ఇతి=) అనఁగా మనుష్యుడు - గుఱ్ఱము - కుందేలు - అనువానివలె (భిన్నలక్షణాన్=) భిన్నము లైనవానినిగాఁ (అభ్యుపగచ్ఛంతి=) జెప్పచున్నారు.

తథాత్వం చాభ్యుపగమ్య తద్విరుద్ధం ద్రవ్యాధీనత్వం శేషాణా మభ్యుపగచ్ఛంతి.

(తథాత్వంచ=) ఆ యాఱుపదార్థములకు నట్టియన్యోన్యభేదమును (అభ్యుపగమ్య=) జెప్పచున్నవారైనను (ద్రవ్యాధీనత్వం శేషాణాం=) ద్రవ్య మనుపదార్థముతో మిగిలిన యైవపదార్థములు సంబంధించియే యుండునని (తద్విరుద్ధం=) పైని జెప్పినదానికి విరుద్ధముగాఁ (అభ్యుపగచ్ఛంతి=) జెప్పచున్నారు.

(2) ఆయాఱును నిజముగా వేఱు వేఱు పదార్థములే యైచో ద్రవ్యముతో మిగిలినయైదును సంబంధించియుండునని జెప్పటయు విరుద్ధమే.

ధర్మాంతరం త న్నోపపద్యతే.

(ధర్మాం ద్యతే=) అది సరి గాదు. అంతమాత్రముచేత నవి వేఱుపదార్థములు గాకపోవు.

యథా హి లోకే కశ, కుశ, పలాశప్రభృతీనా' మత్యంతభిన్నానాం సతాం నేతరేతరాధీనత్వం భవతి.

(యథాహి=) ఎట్లనఁగా లోకమందు (శశ తీనాం=) జంతువులు, గడ్డి, చెట్లు మొదలగు (అన్యో ... సతాం=) నన్యోన్య భిన్నవస్తువులు (ఇతరేతరాధీనత్వం=) ఒకదానితో నొకటి సంబంధించి యుండునవిమాత్రము (న భవతి=) కాఁజాలవుగాదా !

ఏవం ద్రవ్యాదీనా మ త్యత్యంతభిన్నత్వా న్నైవ ద్రవ్యాధీనత్వం గుణాదీనాం భవతు మర్హతి.

(ఏవం=) అట్లే (ద్రవ్య ... నామపి=) ద్రవ్యాదిపదార్థము లాఱును (అత్యంతభిన్నత్వాత్=) ఒకదానితో నొకటి పూర్తిగా భిన్నము లైనందున (గుణాదీనాం=) ద్రవ్యముగాక మిగిలినగుణాదులైన యైదుపదార్థములను (ద్రవ్యముగాక మిగిలినవి)

(ద్రవ్యాధీనత్వం =) ద్రవ్యముతో సంబంధించియుండుటకుఁగూడ (భవితం + న + అర్హతి + ఏవ =) నవకాశము లేనే లేదు.

(2) ఒక వేళ వై శేషికులు వాదించురీతిగా ద్రవ్యముతో మిగిలినయైదును దప్పని సరిగా సంబంధించియుండుట నిజమే యైనచో మిగిలినయైదును వానికి స్వతంత్ర స్వరూపము లేక ద్రవ్యముయొక్క యాకారవిశేషములే యని చెప్పవలసివచ్చి సాంఖ్యులపరిణామవాదమునకే దిగును.

అథ చ భవతి ద్రవ్యాధీనత్వం గుణాదీనమ్.

(అథ =) ఒక వేళ (గుణాదీనం =) గుణాదిపదార్థపంచకము (ద్రవ్యాధీనత్వం + భవతి =) (ద్రవ్యముతో సంబంధించిమాత్ర) ముండు ననుకొందము !

తతో ద్రవ్యభావే భావాత్ ద్రవ్యభావే చాభావాత్.

(తతః =) అట్టిపక్షములో (ద్రవ్య భావాత్) గుణాదిపదార్థపంచకము ద్రవ్య మున్నచో నుండుట (ద్రవ్యా... అభావాత్ =) ద్రవ్యము లేకున్నచో లేక పోవుట కలుగును.

ద్రవ్యమేవ సంస్థానాది భేదా దనేకశబ్దప్రత్యయభా గ్భవతి.

(ద్రవ్యమేవ =) అప్పు డొక్కద్రవ్యమే (సంస్థానాదిభేదాత్ =) దానియునికి భేదమువలన నేర్పడుభిన్నాకారములతో (అనేకశబ్ద... భాక్ =) నాయా రకములకు సంబంధించిన పేర్ల నెడివిశేషములు కలదియే (భవతి =) యగును.

(అనఁగా - ఒక్కద్రవ్యమే దాని యాకారభేదములనుబట్టి వేఱు వేఱు పేర్లతోఁ బిల్వబ్రదుచుండునని భావము)

యథా దేవదత్త ఏకఏవ స న్నవస్థాంతరయోగా దనేకశబ్దప్రత్యయభా గ్భవతి తద్వత్.

(యథా =) ఎట్లనఁగా. (దేవ ... ఏవసన్ =) దేవదత్తుఁ డనుపురుషుఁ డొక్కఁడే యయ్యును. (అవస్థా ... యోగాత్ =) అనేక వేషములను బొందినవాఁ డగుచో (అనేక ... భాక్ =) ఆయా వేషములకుఁ దగిన పేర్లు కలిగి భిన్నభిన్న వ్యవహారములు గలవాఁడై (భవతి =) యుండును. (తద్వత్ =) ద్రవ్యముపైత మట్లే యగునని చెప్పవలసియుండును.

తథాసతి సాంఖ్యసిద్ధాంతప్రసంగ స్స్వసిద్ధాంతవిరోధ శ్చాపద్యేయాతామ్.

(తథాసతి =) అపక్షములో (సాంఖ్య ... ప్రసంగః) సాంఖ్యసిద్ధాంతాను

సారి యైనపరిణామవాదమే ప్రాప్తించుట గాక (స్వసి ... ధశ్చ =) వైశేషిక సిద్ధాంతానుసారి యైనయారంభవాదముగూడ (ఆపద్యేయాతాం =) భంగపడిపోక తప్పదు.

వైశేషికపూర్వపక్షము :—

(4) ధూమ మగ్నికంటే వేతైనదేయై యగ్నితో సంబంధించియున్నట్లే ద్రవ్యముతో మిగిలినయైదును సంబంధించియుండగూడదా యని వైశేషికుడు ప్రశ్నింపవచ్చును.

నన్యగ్నే రన్యస్యాపి సతో ధూమ స్యాగ్న్యధీనత్వం దృశ్యతే.

(భిన్నవస్తువుల విషయములో నొకదానిని మఱియొకటి యాశ్రయించియుండఁజాల దనుచో)

(అగ్నేః + అన్యస్య + అపి + సతః =) అగ్నికంటే వేతైయున్న (ధూమస్య =) ధూమముపైతము (అగ్న్యధీనత్వం =) అగ్నితో సంబంధించియున్నట్లే (దృశ్యతే =) కనబడుచున్నదిగాదా!

(5) ఎ) ధూమము - అగ్ని భిన్నములు గావున భిన్నములుగా గ్రహింపఁబడుటలో విపరీత మేమియును లేదు.

సిద్ధాంతి :—

సత్యం దృశ్యతే, భేదవ్యతీతేస్తు తత్కాగ్నిధూమయో రన్యత్వం నిశ్చయతే.

నిజమే యట్లే కనబడుచున్నది. (భేద ... తేస్తు =) కాని అగ్నియు, ధూమమును భిన్నములుగా గ్రహింపఁబడుటవలననే (తత్కాగ్ని ... అన్యత్వం =) ఆరెండును వేరువేతైన వదార్థము లైనట్లు (నిశ్చయతే =) నిశ్చయింపఁబడుచున్నది.

(5) బి) ద్రవ్యముగాక మిగిలినయైదింటిలో గుణమును దీసికొని చూతము. ధూమము - అగ్నివలె ద్రవ్యము - గుణము వేరువేరుగా గ్రహింపఁబడఁగలవా - అనఁగా - తెల్లబట్ట విషయములోఁ బెరుపు - బట్ట వేరువేరుగా గ్రహింపఁబడఁగలవా?

ఇహ తు శుక్లః కంబళో రోహిణీ దేను ర్నీల ముత్పలమితి ద్రవ్యస్వైవ తస్య తస్య తేన తేన విశేషేణ ప్రతీయమానత్వా న్నైవ ద్రవ్యగుణయో రగ్నిధూమయోరివ భేదవ్యతీతి రస్తి.

(ఇహతు) అట్లయినను ద్రవ్యగుణవిషయములలోమాత్రము - అనఁగా - (శుక్లః కంబళః=) తెల్లబట్ట (రోహిణీ ధేనుః=) ఎఱ్ఱయావు (నీల ముత్పలమితి=) నల్లకమలము - అన్నప్పుడు (ద్రవ్య ... షేణ=) ఆయాద్రవ్యము దాని దాని విశేషములచేతనే (ప్రతీ ... సత్వాత్= గ్రహింపఁబడుటవలన (అనఁగా, యెఱువును వదలి బట్టగాని - యెఱువును వదలి యావుగాని - నలుపును వదలి కమలము గాని గ్రహింపఁబడక పోవుటవలన), (అగ్నిధూమయోఽవ=) అగ్నిధూమముల విషయములో, దోచినట్లు (ద్రవ్యగుణయోః=) ద్రవ్యగుణములవిషయములో (భేద ప్రతీతిః + నై వాస్తి=) భేద మొతమాత్రమును స్ఫురించుటయే లేదు సుమీ !

(సి) కాబట్టి గుణము ద్రవ్యముకంటె వేతైనది గాక ద్రవ్యస్వరూపమే యైనట్లు నిశ్చయింపఁవలసియుండును.

తస్మా ద్రవ్యాత్మక గుణస్య.

కాబట్టి గుణ మనఁగా (వేతైనది గాక) ద్రవ్యస్వరూపమే యైనట్లు నిశ్చయ మగుచున్నది.

డి) ఆకారణమునుబట్టియే గుణ మెట్లు ద్రవ్యస్వరూపమే యని చెప్పవచ్చునో కర్మ - సామాన్య - విశేష - సమవాయములుసైతము ద్రవ్యస్వరూపములే యని చెప్పవగును.

ఏతేన కర్మసామాన్యవిశేషసమవాయానాం ద్రవ్యాత్మకతా వ్యాఖ్యాతా.

(ఏతేన=) ఈపై సోతువులచేతనే (ద్రవ్యముతో సంబంధించియుండునని చెప్పిడి) (కర్మ ... యానాం=) కర్మసామాన్యవిశేషసమవాయములు సైతము (ద్రవ్యాత్మకతా=) ద్రవ్యస్వరూపములే యైనట్లు (వ్యాఖ్యాతా=) నిశ్చయింపఁబడ వచ్చును.

II. ద్రవ్యగుణము లయుతసిద్ధములు - అనఁగా - ఒకదాని నొకటి విడిచియుండఁ జాలనివిగాన నన్యోన్యసంబంధము గలవని చెప్పవలసివచ్చినంతమాత్రముచేత నా రెండును భిన్నపదార్థములు గాకపోవని చేయువాదము సరిగాదు.

ఎ) గుణాదీనాం ద్రవ్యాదీనత్వం ద్రవ్యగుణయో రయుతసిద్ధత్వాదిత య ద్యుచ్యేత తత్పున రయుతసిద్ధత్వ మప్యథగ్దేశత్వం వా స్యాత్.

బి) అప్యథక్కాలత్వం వా అప్యథక్స్వభావత్వం వా సర్వథాపి నోపపద్యతే.

(గుణా ... సత్వోఽ=) గుణములు ద్రవ్యముతో సంబంధించియుండు నను

విషయము ద్రవ్యగుణములు భిన్నపదార్థము లైనప్పటికి (ద్రవ్యగుణ ... అయితే సిద్ధత్వాత్ =) ద్రవ్యగుణము లొకదాని నొకటి విడిచియుండజాలనివై (అనగా- అయితేసిద్ధములై) యున్నందున (యద్యచ్ఛేత =) అట్లు చెప్పబడుచున్నది-అని సమాధానము నీవు చెప్పిచో (ఇత్పునః =) మే మడుగునది యేనునగా నట్టియధీనత్వ మనుసంబంధ (మనగా గుణములు ద్రవ్యములనుండి విడిపోజాలకుండ సంబంధించియుండట) నూహించుట ద్రవ్యగుణములు రెండును నొకదానితో నొకటి-

ఎ) అయితే ... దేశస్థానా వ్యాత్ =) విడిపోకుండ నొకేస్థలములో నుండట వలననా ?

బి) (అవృథక్కాలత్వం వా =) లేక విడిపోకుండ నొకేకాలములో నుండట వలననా ?

సి) అవృథక్ ... వత్వం వా =) లేక విడిపోకుండ నొకేస్వభావము గలవియై యున్నందువలననా ? చెప్పము. (సర్వథా ... వద్యతే =) నీ వెట్లు చెప్పినను అయితే సిద్ధత్వము (అనగా ద్రవ్యగుణములు రెండును నొకదాని నొకటి విడిచియుండక పోవుట) నీవై శేషికసిద్ధాంతముల కనుకూలముగాఁ గుదురదు.

(ఈ మూడు విషయములను వేరువేరుగాఁ బరిశీలించి చూతము)

(1) ద్రవ్యగుణములు రెండును నొకేస్థలమం దుండుసంబంధముచేత నయితేసిద్ధములు గానోవవు. అట్లుగునన్నచో వై శేషికసిద్ధాంతసూత్రములకు విరోధము.

అవృథగ్దేశత్వే తావత్ స్వాభ్యుపగమో విరుద్ధేత !

ఎ) (అవృథక్ ... తావత్ =) ద్రవ్యగుణములు రెండును నొకదానితో నొకటి విడిపోకుండ నొకేస్థలములో నుండుట యనునది (స్వాభ్యుప విరుద్ధేత =) నీ వంగీకరించు వై శేషికసిద్ధాంతములకు (వై. సూ I. - 1 - 10 చూడుడు) విరోధించును సుమా !

కథమ్ ? తంత్వారద్ధో హి పటః తంతుదేశోఽభ్యుపగమ్యతే నతు పటదేశః.

ఎట్లనగా ... (తంత్రా పటః =) దారములచే నేర్పడుబట్ట (తంతుదే గమ్యతే =) దారములను విడిచిపోకుండ దారము లున్నస్థలమందే యుండుననియు (నతు పటదేశః =) వేతే మఱియొకస్థలమందలిబట్ట గా నేర దనియు,

పటస్య తు గుణాః శుక్లత్వాదయః పటదేశా అభ్యుపగమ్యంతేః న తంతుదేశాః

(పట ... గుణాః =) బట్టయొక్క (శుక్లత్వాదయః, తెలుపు మొదలగు గుణ

ములు (పట గమ్యంతే=) బట్టను విడిచిపోకుండ బట్ట యున్నస్థలమందే యుండు ననియు (న తంతు దేశాః=) వేతే మఱియొక స్థలమందలి దారములయందు నుండ నరవనియు నీయభిప్రాయముగదా !

మీనై శేషికసూత్ర మెట్లున్నదో చూడఁడు

‘ద్రవ్య ... గుణాంతరమ్’ ఇతి, వై. సూ. I. - 1 - 10 ‘ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాంతర మారభంతే గుణాశ్చ గుణాంతరమ్’

ద్రవ్యము లైనదారములు మఱియొకద్రవ్య మైనబట్టను బుట్టించును. దార ములయొక్క రంగులు వేతొక (బట్ట) రంగును బుట్టించును-అని యెఱుంగునది.

తంతవో హి కారణద్రవ్యాణి కారణద్రవ్యం పట మారభంతే.

అనిఁగా మీ యీ సిద్ధాంతసూత్రమునకు భావ మేమనఁగా ?

తంతవో హి కారణద్రవ్యాణి కారణద్రవ్యం పట మారభంతే.

(తంతవో ద్రవ్యాణి=) కారణద్రవ్యము లైనదారములు (కార్య పటం=) కార్యద్రవ్యమైన (వేతొక) బట్టను (ఆరభంతే=) బుట్టించును.

తంతుగతాశ్చ గుణా శ్చుక్లత్వాదయః కార్యద్రవ్యే పటే శుక్లత్వాదిగుణాంతర మారభంత ఇతిహి తేఽభ్యుపగచ్ఛంతి.

(తంతు దయః=) దారములయొక్క తెలుపు మొదలగు గుణములు (కార్య ... పటే=) కార్యద్రవ్య మైనబట్టయందు (శుక్ల ... భంతే=) తెలుపు మొదలగు వేతొకగుణమును బుట్టించును. (ఇతి ... గచ్ఛంతి=) అని యానూత్రము నకు మీనై శేషికు లర్థమును జెప్పచున్నారుగదా !

(అనిఁగా గుణము లైనదారము లొకస్థలమందును ద్రవ్య మైనబట్ట మఱియొక స్థలమందును నుండునట్లును గుణము లైనదారములయొక్క రంగు వేతొకస్థల మందును ద్రవ్య మైనబట్టయొక్కరంగు మఱియొకస్థలమందును నుండునట్లును వై శేషికసిద్ధాంతసూత్రమువలనఁ దేలుచున్నది.

సోఽభ్యుపగమో ద్రవ్యగుణయో రప్యథగ్గేశ త్వేఽభ్యుపగమ్యమాచే బాధ్యేత.

(సోఽభ్యుపగమః=) నీ వంగీకరించిన యాసిద్ధా తమునకారము (ద్రవ్య గుణయోః=) ద్రవ్యగుణములకు (అప్యథగ్గేశ త్వే=) నేకదేశవిషయమైన అయిత సిద్ధత్వము — అనిఁగా ద్రవ్యగుణములు రెండును నొకదానితో నొకటి విడిచిపోకుండ నొకేస్థలమందే యుండు ననువిషయము (బాధ్యేత=) మీ సిద్ధాంతసూత్రమువలన నే భంగపడిపోవుచున్నది.

2) ద్రవ్యగుణములు రెండును నొకేకాలమం దుండుసంబంధముచేత నయుత సిద్ధములు గానోవవు. అట్లగునన్నచో నావుయొక్క రెండుకొమ్ములు నయుత సిద్ధములే గావలసివచ్చును.

వి) అపృథక్కాలత్వ మయుతసిద్ధత్వ ముచ్ఛేద

వి) (అథ అయుతసిద్ధత్వం=) (సమవాయనునెడి) అయుతసిద్ధత్వము (అపృథక్ ... ఉచ్ఛేదం=) అపృథక్కాలత్వ మనుచో - అనఁగా గాలహేతువుచే విడిపోకుండ నుండునది యని చెప్పిచో - అనఁగా ద్రవ్యగుణములు రెండును నొకే కాలమందు విడిపోకుండ నుండుటవలన నయుతసిద్ధములని చెప్పుదుమన్నచో.

సవ్యవక్షిణయోరపి గోవిషాణయో రయుతసిద్ధత్వం ప్రసజ్యేత.

(సవ్య ... ణయోః=) ఆవుయొక్క యెడమ కుడికొమ్ములు రెండును నొక కాలమం దుండి విడిపోకుండ నున్నవిగావున (అయుత...సజ్యేత=) అవియు నయుత సిద్ధములే యని చెప్పవలసియుండును. అనఁగా నారె టికి సమవాయసంబంధము (ఒకదాని నుండి మఱియొకటి విడిపోనిసంబంధము) ఉన్నదని చెప్పవలసియుండును.

సమవాయసంబంధముచే రెండుకొమ్ములును గలిసియున్న పనుట విరుద్ధము- హాస్యాస్పదము గదా. అనఁగా గొమ్ములయం దపృథక్కాలత్వము (ఒకేకాలమందు రెండును నుండుట) ఉన్నను నయుతసిద్ధత్వము (సమవాయసంబంధముచే రెండును గట్టబడియుండుట) మాత్రము బొత్తుగా లేదు. అనఁగా రెండుకొమ్ములు నొకేకాల మం దున్నను నొకదాని విడిచి మఱియొకటి యుండజాల దనుట సంభవింపదు.)

(3) ద్రవ్యగుణములు రెండును నొకేస్వభావముగలవనుసంబంధమునుబట్టి యయుత సిద్ధములు గానోవవు. అట్లగునన్నచో రెంటికిని దాదాత్మ్యమే సంభవించును.

సి) అపృథక్స్వభావత్వే త్వయుతసిద్ధత్వేన ద్రవ్యగుణయో రాత్మభేద స్సంభవతి తస్య తాదాత్మ్యేనైవ ప్రతీయమానత్వాత్.

సి) ద్రవ్యగుణయోః=) ద్రవ్యగుణములమధ్యనుండు (అయుతసిద్ధత్వే=) అయుత సిద్ధత్వ మనునది (Non-Separation = విడిపోకుండుట) (అపృథక్ ... వత్వేతు=) అపృథక్స్వభావ మనుచో (అనఁగా రెండును నొకేస్వభావము గలవి యనుచో) (ఆత్మభేదః స సంభవతి=) ఆ ద్రవ్యగుణములు రెండును నొకే స్వభావములు గలిగి యారెంటిర్వరూపముగను భేద ముండుట తలస్థించదు. ఎందుచేతననఁగా (తస్య=) అప్పు డా గుణము (తాదాత్మ్యేనైవ=) ద్రవ్యముగానే (ప్రతీయమానత్వాత్=)

తెలియఁబడుచుండును. (అప్పు డవృథకస్వభావత్వమనఁగాఁ దాదాత్మ్యము — అనఁగా నదే యిదిగా తెలియఁబడుట).

III. ద్రవ్యగుణములమధ్యఁ గార్యకారణములమధ్యనలెనే సమవాయసంబంధమును జెప్పి యారెండును నయుతసిద్ధములే యగునని చేయఁబడు వై శేషికుల సిద్ధాంతముపై తము సరిగాదు.

యుతసిద్ధయో సంబంధ సంయోగోఽయుతసిద్ధయోస్తు సమవాయ ఇత్యయ మభ్యుపగమో మృషైవ తేషాం, ప్రాక్సిద్ధస్య కార్యా త్కారణ స్యాయుతసిద్ధత్వానుపపత్తేః.

(యుతసిద్ధములనఁగా - విడిపోయి యుండఁదగిన రెండువస్తువులు - (any two separate things) అయుతసిద్ధము లనఁగా విడిపోయి వేరువేరుగా నుండఁజాలని వస్తువులు; ద్రవ్యగుణములవంటివి)

(యుత ... సంయోగః=) యుతసిద్ధవస్తువులమధ్య నుండుసంబంధము సంయోగమనియు, (అయుత సమవాయః=) అయుతసిద్ధవస్తువులమధ్య నుండు సంబంధము సమవాయ మనియు (ఇత్యయ...మృషైవ) చెప్పెడి మీసిద్ధాంతముపై త మెంతమాత్రము సరియైనది గాదు.

1) కార్యకారణములుగూడ నయుతసిద్ధములు గానేరవు. రెండును విడిపోయి యుండఁజాలనివియే యగుచోఁ గార్యము పుట్టకపూర్వము కారణ ముండుట లేదా!

(తేషాం ప్రాక్సిద్ధస్య=) కార్యకారణముల (బట్టదారముల) మధ్య నుండెడి సంబంధము సమవాయమని చెప్పుచున్నావుగావున (కార్య పత్తేః=) అవి రెండును - అనఁగాఁ గార్యకారణములు రెండును నయుతసిద్ధములు గావలెనుగదా! కార్యము పుట్టకపూర్వము కారణ మొకటి యుండునుగాని యాకారణము (దారము లకు) నకుఁ గార్యముతో (బట్టతో) విడిపోయియుండఁ జాలకపోవుట యెట్టిది? కార్యకారణము లయుతసిద్ధములని చెప్పుట సరి గాదు.

వై శేషికపూర్వవక్తము:—

2) కారణ మయుతసిద్ధ మని చెప్పటకు వీలు లేకపోవచ్చునుగాని కార్యముమాత్ర మయుతసిద్ధమే యని చెప్పకతప్పదని వై శేషికుఁడు సమాధానము చెప్పినేమో.

(అథ=) మఱి యింకను

అథాన్యతరాపేక్ష ఏవాయ మభ్యుపగమ స్యా దయుతసిద్ధస్య కార్యస్య కారణేవ సంబంధ స్సమవాయ ఇతి.

(అయుతసిద్ధస్య=) కార్యము కారణమునుండి (అనఁగా... బట్ట నూలునుండి వలె, విడిపోయియుండఁజాలనివిషయములోనే) (అయుత... సంబంధః=) యాకార్య కారణముల రెంటియొక్క సంబంధము (సమవాయః + ఇతి) సమవాయముని చెప్పి బహుగుణము కారణము కార్యమునుండి — అనఁగా (నూలు బట్టనుండివలె, విడిగా నుండుట సాధ్యమైనప్పటికిని గార్యముమాత్రము కారణముకంటె (బట్ట నూలుకంటెవలెనే) విడిగా నుండఁజాలదుగాఁబట్టి (అయం + అభ్యుపగమః=) మే మంగీకరించు నీసమవాయవిషయము — అనఁగా సమవాయమునకు సంబంధించిన మాసిద్ధాంతనూత్రము: (వై. సూ. (అన్యతరాపేక్ష ఏవ=) కార్యకారణముల రెంటిలో ముఖ్యముగా (one of the two) నొకదానినే — అనఁగా గార్యమునే యపేక్షించును.

(అనఁగా విడిపోయియుండఁజాలనిది కార్యమేగాని కారణము గాదుగావున సయతసిద్ధ మనఁగా — ఒక కార్య మనియే యభిప్రాయ మైనందున వై శేషిక నూత్రముగూడఁ గార్యమునకే వర్తించును; గాని కారణమునకు వర్తించకపోవచ్చు నని భావము).

సిద్ధాంతసమాధానము : —

కి) అట్లగుచో, గార్యము పుట్టినతరువాత నొకక్షణకాలమువఱ కార్యమందుఁ గారణగుణములు సంక్రమింపజని వై శేషికులు చెప్పుచున్నందున నా క్షణకాలములో, గార్యముమాత్ర మయుతసిద్ధ మగునని యెట్లు చెప్పవచ్చును ?

ఏవమపి పాశ్చి గసిద్ధ స్యాల్పభృత్యకస్య కార్యస్య కారణేన సంబంధో నోపపద్యేతః ద్వయాయతత్త్వా త్సంబంధస్య.

(ఏవమపి=) నీవట్లనుకొన్నను (ద్వయా ... సంబంధస్య=) సమవాయసంబంధ మనఁగా రెంటిమీఁద నాధారపడియుండునది గావున, (అల్పభృత్యకస్య=) స్వరూప మున్నదియే లేక (పాశ్చి గసిద్ధస్య కార్యస్య=) ఇదివఱకుఁ గార్యముగా నేర్పడియుండని నానికి (కారణేన సంబంధః=) కారణముతో సంబంధ మున్నదని చెప్పటయే (సంబంధః + ఉపపద్యేత=) కుదురదు గాఁబట్టి ఆసమవాయసంబంధము (కారణముతో, గాదుకొని యున్నయొక) కార్యముతోమాత్రము సంబంధించియుండునని — అనఁగా పట్టి కార్యమును మాత్రమే ముఖ్యముగా నపేక్షించి యుండునని యెట్లు చెప్పగలవు? ఎందుచేతననఁగాఁ గార్యమునునది యేర్పడఁగానే, దానియందుఁ

గారణగుణములు సంక్రమించ వనియును నొకక్షణకాల మైనపిమ్మటనే యవి దాని యందు అనఁగాఁ గారణమందు సంక్రమించుననియు నై యాయుకులు చెప్పుదురు. కావున నాక్షణకాలములోఁ గార్య మనునది కారణమునుండి విడిపోకుండఁజాలని యయతసిద్ధ మెట్లగునని భావము).

పూర్వపక్షి :—

4) ఆ క్షణకాల మైనపిమ్మటనే కార్య మయతసిద్ధ మగునని వై శేషికుఁడు సమాధానము చెప్పచో,

సిద్ధం భూత్వా సంబధ్యత ఇతిచేత్.

(సిద్ధంభూత్వా=) కార్యము పూర్తిగా నేర్పడిన పిమ్మటనే (అనఁగా నై యాయుకులు చెప్పుక్షణకాల మైనపిమ్మటనే) (సంబధ్యతే=) ఆకార్యమునకును గారణమునకును (సమవాయ) సంబంధ మేల యేర్పడఁగూడదు (అనఁగా — ఆక్షణకాల మైనపిమ్మటనే కార్య మయతసిద్ధమని యేల చెప్పఁగూడదని భావము).

సిద్ధాంతి :—

5) అట్లు చెప్పచోఁ గార్యకారణములు రెండును నెప్పుడును నయతసిద్ధములే యని చెప్పవై శేషికసిద్ధాంతమునకు మొదలంట ముప్పు వాటిల్లదా!

ప్రాక్కారణసంబంధ త్కార్యస్య సిద్ధా వభ్యుపగమ్యమానాయా మయతసిద్ధ్యభావాత్.

(ప్రాక్కా ... బంధాత్=) (కార్యముతో) కారణసంబంధము గలుగక పూర్వమే (కార్యస్య సిద్ధౌ) కార్యము సిద్ధించును — అనఁగా నేర్పడును — అని నీవు (అభ్యుప ... నాయాం=) సిద్ధాంతీకరించియుండఁగా (అయత ... భావాత్=) అట్టికార్యకారణములు రెండును అయతసిద్ధములు (అనఁగా నొకదానిని విడిచి మఱియొకటి యుండఁజాలనివి) గానేరవుగదా!

6) కార్యకారణము లయతసిద్ధములు కాకపోయినను సంయోగ సంబంధముచేతఁ గలిసియుండునన్నచో రెంటిమధ్య సమవాయమే యుండునని చెప్పవై శేషికసిద్ధాంతము భంగపడిపోయినట్లేగదా.

కార్యకారణయో న్సంయోగవిభాగా న విద్యేతే ఇతీద ముక్తం దురుక్తం స్యాత్.

అయతసిద్ధములు గాని (కార్యకారణయోః=) అట్టికార్యకారణములు (సంయోగవిభాగా=) సంయోగమును బొందఁదగినవి — అనఁగా — ఒకదానితో

మఱియొకటి గలియఁదగినవి-విభాగమును జెందఁదగినవి- అనఁగా - ఒకదానినుండి మఱియొకటి (సంయోగము లేనప్పుడు) విడిపోఁదగినవి (నవిద్యేతే + ఇతి) కావని (ఇదమ్ + ఉక్తం =) నీవు చెప్పనట్టిది (మరుక్తం స్యాత్ =) అవసిద్ధాంత మైయున్నది. (అనఁగా నముతసిద్ధములు గానిద్రవ్యములమధ్య వైశేషికసిద్ధాంతానుసారముగా నుండవలసినసంబంధము సంయోగమేగాని సమవాయము గాదు - అనిభావము)

7) కార్యకారణములు రెండు నొకదానితో నొకటి చేర్చడిక్రియ యనుసంబంధముచేతఁ గలిసియుండుటయే సంయోగమని వైశేషికుఁడు చెప్పనేమో! క్రియా సంబంధము లేనప్పుడుగూడఁ గార్యమునుబట్టి యాకాశాదులతో సంయోగసంబంధముండుట లేదా!

యథా చోత్పన్నమాత్ర స్యాక్రియస్య కార్యద్రవ్యస్య విభుభి ఆకాశాదిభి ర్ద్రివ్యాంతరై స్సంబంధ స్సంయోగ ఏవాభ్యుపగమ్యతే; న సమవాయః.

(క్రియవలనఁ గల్గిన సంబంధమే - అనఁగా నొకదానితో నొకటి చేర్చినప్పుడు వచ్చేడిసంబంధమే సంయోగ మందువేమో! అట్లనఁబోకుము).

(ఉత్పన్నమాత్రస్య =) పుట్టుకమాత్రమే గలిగిన (కార్యద్రవ్యస్య =) యొక కార్యద్రవ్యము (అక్రియస్య) ఏవిధముగానైనను గదలింపఁబడకుండ నున్నప్పుడును - అనఁగా మఱియొకదానితోఁ జేర్చవలసినక్రియ లేనప్పుడును (విభుభిః =) అంతటను వ్యాపించియున్న (ఆకాశాదిభిః ద్రవ్యాంతరైః =) యాకాశాదిద్రవ్యాంతరములతో (సంబంధః =) నంటియుండఁగా నాకార్యద్రవ్యమునకు నాకాశాదులకు మధ్య నుండేడి సంబంధమును (సంయోగ ... గమ్యతే =) సంయోగమని నీవు చెప్పుచున్నావుగాని న యథా చ సమవాయః.) సమవాయముని నీవు చెప్పట లేదుగదా!

(అనఁగా - క్రియాసంబంధము లేనప్పుడుగూడ సంయోగమనునది యుండనే యుండునని చెప్పకతప్పదని భావము.

8) కాబట్టి కార్యకారణములమధ్య నేదోయొకసంబంధ మున్నదనియే వాదించుచో నది - అనఁగా నాసంబంధము సంయోగమే గావలయునుగాని వైశేషికులు చెప్పుచొప్పున సమవాయ మెట్టికిని గఱజాలదు.

ఏవం కారణద్రవ్యేకాపి సంబంధ స్సంయోగ ఏవ స్యాత్ న సమవాయః.

(ఏవం =) అట్లు (పైని జూపఁబడినవ్రకారము) (కారణ ... బంధః =) కారణ ద్రవ్యముతోఁ గార్యమునకుఁ గల్గినసంబంధమును (సంయోగ ఏవ స్యాత్ =) సంయోగమే యని చెప్పవలయునుగాని, (న సమవాయః =) సమవాయముని నీవు చెప్పరాదు.

IV. రెండువస్తువులమధ్య నున్న దనెడిసంబంధమున కేపేరు పెట్టినను, నస లాసంబంధ మావస్తువులకంటె భిన్నమైనది గాదు.

నాపి సంయోగస్య సమవాయస్య వా సంబంధస్య సంబంధివ్యతిరేకే తాస్మిత్వే కించి త్రమాణ మస్తి.

(సంబంధస్య=) రెండువస్తువులమధ్య నున్న దనెడిసంబంధమునకు (సంయో... స్యవా=) సంయోగమని నీవు పేరు పెట్టినను, సమవాయమని పేరు పెట్టినను (సంబం.... స్మిత్వే=) అస లాసంబంధము కలిసినయారెండుః స్తువులకంటె వ్యతిరేక మైనదిగా నున్నదని చెప్పటకు (కించిత్ప్రమాణమ్=) నీ కేవలద్వివ్రమాణమైనను (నావ్యస్మి=) గలదా! (లేనే లేదని భావము).

పూర్వపక్షి :—

1) సంబంధము వస్తువునకన్న భిన్నమైనది గానిచో వస్తువున కున్న పేరే సంబంధ మునకు సైత ముండవలయునుగాని, సంయోగమని, సమవాయమని వేరుపే ర్లేల వాడుకలో నుండవలయును ?

సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయదర్శనా త్రయో కస్మిత్వ మితిచేత్.

(సంబంధి=) కలువఁబడు రెండువస్తువులను (శబ్దప్రత్యయ) దెలుపుశబ్దముల కంటె (వ్యతిరేకేణ=) వేరుగా సంబంధమును దెలుపు (సంయోగ ... దర్శనాత్=) సంయోగ సమవాయశబ్దము లుండుచున్నందున (త్రయోః ... మితిచేత్) సంయోగ సమవాయసంబంధము లున్నవని యెంచవలసి వచ్చుచున్నది (ఏల యెంచఁగూడదు?)

సిద్ధాంతి :—

2) వస్తు వొక్కటియేయైనను నది యవ్వడప్పుడు పూనుస్వరూపములనుబట్టియు, బాహ్యరూపములతో దాని కున్న సంబంధమునుబట్టియు నాయొక్కవస్తువున కే వేరు వేరు పేర్లు వ్యవహారములో నుండవచ్చును.

న. ఏకత్వేఽపి స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయా నేకశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్.

(న=) అట్లనుటకు ఏలు లేదు. (ఏకత్వేఽపి=) వస్తు వొక్కటియే యైనప్పటికి (స్వరూప ... క్షయా=) దానిస్వరూపముతోడను మఱియు దానిబాహ్యరూపము తోడను సంబంధవలయుచో (నేక ... నాత్ =) ఆయొక్కవస్తువే యనేకశబ్ద

ములతోడను మతియు సనేక భావములతోడను గ్రహింపఁబడుచున్నట్లు చూచుచున్నాము.

ఏ) తా నొక్కఁడే యనేక వేషములను బూనుచు వేటు వేటు పేర్లతోఁ బిల్వఁబడునట్టియు, దా నొక్కఁడే యితరులతో నున్నసంబంధములనుబట్టి వేటు వేటు పేర్లతోఁ బిల్వఁబడునట్టియు మనుష్యుఁ యొక్కదృష్టాంతము.

యథైకోపి సన్ దేవదత్తో లోకే స్వరూపం సంబంధిరూపం చాపే జ్యేనేకశబ్దప్రత్యయభాగభవతి మనుష్యో బ్రాహ్మణః శ్రోత్రియో, వదాన్యో, బాలో, యవా, స్థవిరః, పితా, పుత్రః, పౌత్రో, బ్రాతా, జామాతేతి.

(యథా=) ఎట్లనఁగా, (ఏకోపి ... లోకే=) లోకమందు దేవదత్తుఁ డను మనుష్యుఁ డొక్కఁడే యైయుండియు (స్వరూ ... చాపేక్ష్య=) అతని కుండెడి స్వరూపభేదములతోడను, సతనికి సంబంధించియుండు బాహ్యవస్తువులభేదముతోడను జేర్చి చూచువక్షమున నాయొక్క దేవదత్తుఁ డనువాఁడే (మనుష్యో ... జామాతేతి=) భిన్నభిన్నావస్థలలో మనుష్యుఁడనియు, బ్రాహ్మణుఁడనియు, శ్రోత్రియుఁడనియు, దాత (=వదాన్యః) యనియు, బాలఁడనియు, యువకుఁడనియు (=యువా) ముచలివాఁడనియు (స్థవిరః, సప్తే తండ్రి). కొడుకు, మనుమఁడు, సోదరుఁడు, అల్లుఁడనియు (అనేకశబ్దప్రత్యయభాగభవతి=) వేటు వేటు పేర్లతోఁ బిల్వఁబడుచున్నాఁడు గదా!

బి) అది నిల్చియుండఁగ్గానములనుబట్టి వేటు వేటు విలువలను గల్గి వేటు వేటు పేర్లను గల్గియుండు నొకటే యగునంకెయొక్క దృష్టాంతము.

యథాచైకాపి సతీ రేఖా స్థానాన్యత్వేన నివిశమానా ఏకదశశతసహస్రాదిశబ్దప్రత్యయభేద మనుభవతి.

(యథాచ=) మతియొక దృష్టాంత మేమనఁగా — (ఏకాపి సతీ రేఖా=) సామాన్యముగా (ఒకటి యని తెలిపెడి) గీత యొకతీరు (=రీతి దే యైవప్పటికి, (స్థానాన్యత్వేన నివిశమానా=) అది యుంచఁబడు స్థానవిశేషములనుబట్టి (ఏక ... మనుభవతి=) ఒకట్లను పదాలను, నూర్లను, వేలను దెల్పు శబ్దభేదములను గలిగి యుండుచున్నదిగదా!

కి) వస్తువులమధ్య నున్న దనుసంబంధము ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపించని వేటొక వస్తు వనుటకంటె, బ్రత్యక్షముగాఁ గనిపించునావస్తువులగూఁపమే యనుటయే యుక్తము.

తథా సంబంధినోరేవ సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయార్థత్వం న వ్యతిరీక్తవత్స్వస్తిత్వేన ఇత్యుపలబ్ధిలక్షణప్రాప్తస్యానుపలబ్ధే రథావో వత్స్వంతరస్య.

(తథా=) ఆ ప్రకారమే, (సంబంధినోః ఏవ=) కలువబడు రెండు వస్తువులను దెలుపుశబ్దములకంటె (సంబంధి ... వ్యతిరేకేణ=) సంబంధించునట్టిసంయోగ సమవాయశబ్దములు వేరుగాఁ దోచుచున్నను (సంయోగ ర్హత్వం=) ఈ సంయోగ సమవాయశబ్దము లావస్తువులను దెల్పునవియేగాని (నవ్యతి ... స్తిత్వేన=) భిన్నము లైనవస్తువులను దెల్పునవి గావునుమా

(ఇతి=) కాబట్టి (ఉపలబ్ధి ... ప్రాప్తస్య=) అదేవస్తువా, భిన్నవస్తువాయనుప్రకృతి వచ్చినప్పుడు గ్రహింపబడవలసినవస్తువు (సంయోగ లేక సమవాయ) కలబడువస్తువుకంటె (అనుపలబ్ధేః=) భిన్నముగా వేతాకటి కనుపడనప్పుడు గ్రహింపబడవలసినవస్తువు కనుపడునట్టిదిగానే తీసికొనవలెనుగాని (అథావో రస్య=) వేతాకటి లేదనియే తెలిసికొనవలెను.

4) రెండువస్తువులమధ్య నున్న దనుసంబంధ మావస్తువులనేగాక వేతాకవిషయమును దెల్పునది గాదుగావున నావస్తుసంబంధ వట్టివస్తువులకంటె భిన్నమైనది గాదని చెప్పటయే సమంజసము.

నాపి సంబంధివిషయత్వే సంబంధశబ్దప్రత్యయయోః సంతతభావప్రసంగః.

(అపి=) మఱియును (సంబంధశబ్దప్రత్యయయోః=) రెండువస్తువులమధ్యనుండు సంబంధమును (అనగా సంయోగమునుగాని సమవాయమునుగాని) దెల్పుశబ్దముగాని, భావముగాని (సంబంధివిషయత్వే=) ఆరెండువస్తువులే విషయముగాఁ గలవి గావున - అనగా - ఆరెండువస్తువులనుగూర్చి తెలుపునవియే గావున (న + సంతత భావప్రసంగః=) అవియు - అనగా - ఆసమవాయసంయోగసంబంధము లనునవియును నావస్తువులతోఁ బాటు నిత్యములే యని యనగా నడతెగకుండఁ బ్రత్యేకముగా నుండునవియే యని వారించుటకు వలనుగాదు.

స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయే త్యుక్తోత్తరత్వాత్.

ఎందుచేననగాఁ గలువబడువస్తు వొక్కటియే యైనప్పటికి (స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయా + ఇతి) ఆయొక్కవస్తువే దానిస్వరూపముతోడను మఱియు దాని బాహ్యరూపముతోడను సంబంధి వజేసి చూచుచో నాయొక్కవస్తువే యనేకశబ్ద

ములతోడను మఱియు ననేకభావములతోడను గ్రహింపబడుచున్నట్లు చూచుచున్నామని (ఉక్తోతరత్వాత్ =) యిదివఱకే సమాధానమును జెప్పియున్నాము. (అనఁగా - సమవాయసంయోగసంబంధము లనునవి ప్రత్యేకపదార్థములని చెప్పదగదని భావము.)

5) వరమాణువు లాత్మతో నాసంయోగముచే జెదుచో వానికిఁ బ్రవృత్తియు, మనస్సుతోఁ గలియుచో వానికిఁ దెలియబడుటయు సంభవించు ననునై శేషికుల సిద్ధాంతము సరిగాదు - నిరవయవము లైన రెండువరమాణువులమధ్య నేసరిబంధమును నెట్లుండఁజాలదని నిశ్చయింపబడినదో, నిరవయవము లైనయాత్మతోఁగాని మనస్సుతోఁగాని సంబంధ మట్లే యుండఁజాలదని నిశ్చయింపవచ్చును.

తథాత్వాత్మమనసా మప్రదేశత్వా న్న సంయోగ సంభవతి.

(తథా=) రెండువరమాణువులమధ్య సయోగసమవాయసంబంధము లనునవి లేవని (=ఉండఁజాలవని) యెట్లు నిరూపింపబడినదో యట్లే (అన్వాన్మమనసాం=) అణువులు - ఆత్మ - మనస్సు అనునవిగూడ (అప్రదేశత్వాత్) వరమాణువులై నిరవయవములై యున్నందున వానిలో వానికిఁ బరస్పరము (సంయోగః=) సంయోగము - అనఁగాఁ గలయిక (న సంభవతి=) సంభవింపఁజాలదు.

ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్య ప్రదేశవతా ద్రవ్యాంతరేణ సంయోగదర్శనాత్.

ఎందుచేతననఁగా, (ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్య=) ప్రదేశము - అనఁగా - అవయవములు - అనఁగా భాగములు గల్గినద్రవ్యమునకే (వస్తువునకే) (ప్రదేశవతా... ద్రవ్యాంతరేణ=) భాగములు గలిగిన మఱియొకద్రవ్యముతో (=వస్తువుతో) (సంయోగదర్శనాత్=) సంయోగము సంభవింపఁగలదని ప్రత్యక్షముగాఁ జూచుచున్నాముగదా. (అణువు లాత్మతో సంయోగమును జెందినప్పు డణువులకుఁ బ్రవృత్తి (అనఁగాఁ గదలిక) యేర్పడుననియు నణువులు మనస్సుతో సంయోగమును జెందినప్పు డణువులు గ్రహింపబడుననియు వై శేషికులు చెప్పుదురు. అణువుల కాత్మతోఁగాని మనస్సుతోఁగాని సంయోగమే సంభవము గాదని నిశ్చయ మగుచుండఁగా, వై శేషికుల సిద్ధాంతము భంగపడిపోవుచున్నదని భావము.)

6) నిరవయవవస్తువు లొకదానితో నొకటి సంబంధపడుట యసంభవముగా దోచినను వాస్తవికమునకు బరమాణువులు-ఆత్మ - మనస్సు పరస్పరము సంయోగమును జెంది ప్రవృత్తిగ్రహణవ్యవహారములు జరుగుచున్నవి; గాన, వానివానిమధ్య

నేదో గుర్రయోగసంబంధ మున్నదని యేల కల్పించఁగూడదని వై శేషికుఁ డెదుర్కొన వచ్చును.

వై శేషిక వాది :—

కల్పితాః ప్రదేశా అణ్వాత్మమనసాం భవిష్యంతీతిచేత్.

(అణువులకుఁ గదలికయును- దెలిసికొనఁబడటయు- అనఁగా గ్రహణమును (ఉన్నవని స్థాపించుటకుఁగాను) (అణ్వాత్మమనసాం=) ఆయణువులకు- ఆత్మకు-మనస్సునకు (ఏ)దేశాః=) అవయవములు - అనఁగా భాగములు (కల్పితాః- భవిష్యంతీతిచేత్=) ఉన్నట్లుగానే యేల కల్పించఁగూడదు ?

వేదాంతి :—

7) వాస్తవమునకు లేనివస్తువులున్నట్లుగాఁ గల్పించఁబూనుచో, లేనివన్నన్నియొకేంతగా-నెట్లు కల్పించఁబడఁగూడదు ? కల్పనకు వాద్దేమి ! ఎవనిబుద్ధి కవసరమైనట్లు - అంతంతగాఁ గల్పించవచ్చును. అట్టి కల్పనలు వాస్తవములగునా ?

న. అవిద్యమానార్థకల్పనాయాం సర్వార్థసిద్ధిప్రసంగాత్.

(న=) అట్లు కల్పించుట సముచితము గాదు. ఏలయన, (అవిద్యమానార్థకల్పనాయాం =) వాస్తవమునకు లేనివస్తువులనే యున్నట్లుగాఁ గల్పించఁబూనుచో, (సర్వార్థసిద్ధిప్రసంగాత్=) ఏది యెట్లు సిద్ధాంతముచేయవలెనని యనుకొందుమో, యాసమస్త మట్లే సిద్ధాంతముచేయవచ్చును. (అపసిద్ధాంతములపోషణమునకై యవసరము లగుకల్పనములను జేసి సిద్ధాంతములుగాఁ జూపించవచ్చుననియు - అవి యంగీకరింపఁదగినవిగా నుండనోపవనియు భావము)

ఇయానే వావిద్యమానో విరుద్ధోవిరుద్ధో వ్యర్థః కల్పనీయో, నతోఽధిక ఇతి నియమే హేత్వభావాత్.

(లేనివిషయములను గల్పించుటయే పనిగాఁ బెట్టుకొన్నచో)(అవిద్యమానః+ అర్థః=) వాస్తవమునకు లేనివిషయమును - (విరుద్ధో+విరుద్ధోవా) అది విరుద్ధమైనదిగానీ- అవిరుద్ధమైనదిగానీ-అనఁగా నది సముచితమైన దైననుసరే లేక కానిదైనను సరే - (ఇయాన్ + ఏవ + కల్పనీయః=) ఇంతవఱకుమాత్రమే కల్పించవలసియుండుననియు (అర్థః+అధికః+న+ఇతి= ఇంతకుఁబైన నెక్కువకల్పన గూడదనియు (నియమే హేత్వభావాత్=) నియమ మేర్పఱచుటకుఁ గారణ ముండఁజాలదు.

కల్పనాయాశ్చ స్వాయత్తత్వాత్.

ఎందుచేతనగా (కల్పనాయాశ్చ=) కల్పనయనునది (స్వాయత్తత్వాత్=) తనబుద్ధివిశేషమునుబట్టి యుండునదియే. ఎట్లనగా

ప్రభూతత్వసంభవాచ్చ.

ఎంతగాఁ గావలయునని కోరుచో (ప్రభూ ... వాచ్చ=) సంతటిపెద్ద (మితిలేని) కల్పనచేయుటకే యవకాశముండకపోదు. (ఇంతకు మించి కల్పన చేయఁ గూడ దనువాద్దుగీత గీసియుండదని భావము)

8) అంతయు వాస్తవమున కొకేదార్థమైనను వైశేషికుఁ డాటువదార్థము లున్నట్లుగాఁ గల్పించినట్లే - మఱియొకఁడు నూలువదార్థము లున్నట్లు గాను వేఱొకఁడు వేయివదార్థము లున్నట్లుగాను నేల కల్పించఁగూడదు?

నచ వైశేషికైః కల్పితేభ్యః స్వత్భ్యః పదార్థేభ్యోఽన్యేఽధికాః శతం సహస్రం వార్థా న కల్పయితవ్యా ఇతి నివారకో హేతు రస్తి.

(లేనివస్తువులను గల్పించటకే యవకాశ మిచ్చునతిమున) (వై శే ... ర్థేభ్యః=) వై శేషికులచేతఁ గల్పించఁబడిన ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమవా యము లనెడినూలువదార్థములనే గాదు, (అన్యేఽధికాః=) మఱియు సంతకు హెచ్చుగానే (శతం సహస్రంవా=) నూలువదార్థములు గలవనియో లేక వేయి వదార్థములు గలవనియో (న కల్పయితవ్యా+ఇతి=) కల్పించఁగూడ దని- (నివారకో హేతుః+అస్తి=) అడ్డురాదగినకారణ మేమియు నుండఁజాలదు.

తస్మా ద్యస్మై యస్మై య ద్య దోచతే. త త్త త్సిద్ధ్యేత్.

(తస్మాత్=) కాబట్టి (యస్మై రోచతే=) యెవనెవని కేదేది యెంతెంత రుచించునో (తత్తత్సిద్ధ్యేత్=) వానివాని కంతంత (కల్పనామూలమున) లభించు చునే యుండును.

(9) దుఃఖభూయిష్ఠ మైనయీరంసారమునం దొకఁడు విసివివేసారి యది లేకపోవుగాక యని కల్పింపవచ్చును. దానితోఁ బ్రయోజన మేమి?

కశ్చ త్కృపాకుః ప్రాణినాం దుఃఖవిహంక న్సంసారవీప 'మాభూ' దితి కల్పయేత్.

(కశ్చిత్కృపాకుః=) ఎవఁడైన నొకజాలిప్రేవులవాఁడు ('ప్రాణినాం) పాణి లకు (దుఃఖవిహంకర) దుఃఖభూయిష్ఠమైన (సంసారి+వీప) యీరాకపోకలు గల

జన్మమరణాదిసంసారమే (మాభూదితి కల్పయేత్ =) లేకుండఁబోవుఁగాక - అనఁగా సంసార మన్నదియే లేదు - అని (వానిబుద్ధ్యనుసారము) కల్పించవచ్చును.

10) 'సంసారము: పో నేపోదు - ఎప్పుడును దుఃఖమే యుండును' అని తలఁచు వాఁడు ముక్తి యన్నది లేనే లేదని కల్పించవచ్చును. తీసికోఁ బ్రయోజన మేమి ! కల్పన లెప్పటికిని సరిగావు.

అన్యో వా వ్యసనీ ముక్తానామపి పునరుత్పత్తిం కల్పయేత్.

(అన్యోవా =) మఱియొకఁడు (వ్యసనీ=) ఎప్పుడు నోగు లోడ్చువాఁడు (=దుఃఖమే శాశ్వత మనుకొనువాఁడు) (ముక్తానామపి=) జ్ఞానముచే ముక్తిని జెందినవాడైనైతము (పునరుత్పత్తిం=) మరల దుఃఖబహుళజన్మమరణాదిసంసార మును బొందకపోరని (కల్పయేత్ =) (తనబుద్ధ్యనుసారము) కల్పించవచ్చును.

క స్తయో ర్నివారక స్స్యోత్ :

(తయోః=) వారిద్దరిని (కః=) ఎవఁడు (నివారక స్స్యోత్ =) వారింపఁగలఁడు!

V రెండురెండుపరమాణువులు గలిసి మొదట ద్వ్యణుకములుగా నేర్పడి యాద్వ్యణుకములవలననే జగత్సృష్టి యగుచున్నదనెడి వై శేషికులసిద్ధాంతమునకు మొదటికే మోసమువచ్చినది చూడుఁడు - పరమాణువులు నిరవయవములని వారంగీకరించుచుండఁగా నట్టిపరమాణువులు రెండు మొదలు ద్వ్యణుకముగ నేర్పడుట సంభవింపదు.

కించాన్య ద్వాభ్యాం పరమాణుభ్యాం నిరవయవాభ్యాం సావయవస్య ద్వ్యణుక స్యాకాశేనేవ సంశ్లేషానుపపత్తిః.

(కించ + అన్యత్ =) వై శేషికమతసిద్ధాంతములో మఱియొకదోషముసైతము గలదు చూడుఁడు. (సావయవ ... కస్య=) భాగములు గల్గినద్వ్యణుకమునకు (అకాశేన + ఇవ=) భాగములులేని యాకాశముతో నెట్లు కలయిక కుదురదో యట్లే (ద్వాభ్యాం ... వాభ్యాం =) భాగములు లేనిరెండు పరమాణువులతోసైతము (సంశ్లేషానుపపత్తిః = కలయిక కుదురదు.

సంశ్లేషమును = కలయికను జెందురెండుద్రవ్యములును సావయవములు - అనఁగా భాగములు గలవి యైఁగాని యారెంటికిని సంశ్లేషము=కలయిక సంభవింప నేరదు - అసిభావము. ఈభావమునే దృష్టాంతముతోఁ జూపుచున్నాఁడు - చూడుఁడు.

1) అవయవములు గలవార్హీనునకును, గట్టికును సంశ్లేషము - అనఁగా, గలయిక గుదిరిన ట్లవయవములు లేనిపరమాణువులు రెంటికీ గలయిక యెప్పటికిని గుదురనేరదు.

న హ్యకాశస్య పృథివ్యాదీనాం చ జతుకాష్ఠవ త్సంశ్లేషోఽస్తి.

(జతుకాష్ఠవత్ =) సావయవము లైన - అనఁగా భాగములతోఁగూడిన (జతు) లక్కకును (=కాష్ఠ) గట్టికును సంశ్లేషము గుదిరినట్లుగా, (ఆకాశస్య=) భాగములు అవయవములు లేనియాకాశమునకును (పృథివ్యాదీనాం =) భాగములు గల్గిన పృథివ్యాదులకును గలయిక గుదురనేరదు. పృథివ్యావస్తేజోవాయువు లనెడినాల్గు భూతములకును (నహి + సంశ్లేషోఽస్తి =) సంశ్లేష (= కలయిక) మెన్నిటికిని గుదురదుగదా

(ఒక్కయాకాశమే నిరవయవ మనియు, దక్కిననాల్గుభూతములను సావయవము లనియు వై శేషికులు చెప్పుదురు.

2) కారణపరమాణువులకును - గార్యవ్యవస్థాకమునకును నడుమ నాశ్రితాశ్రియసంబంధము లేదని యెవఁడు తోసివేయుఁగలఁడు? ఆసంబంధమునే సమవాయ మని చెప్పటలో దోష మేమి? అని వై శేషికుఁడు ప్రశ్నించవచ్చును.

వై శేషికపూర్వపక్షి :—

కార్యకారణద్రవ్యయో రాశ్రితాశ్రియభావోఽన్యథా నోపపద్యత ఇత్సవశ్యం కల్ప్య సమవాయ ఇతిచేత్.

(కార్య... వ్యయోః=) పరమాణువులయొక్క కలయికచేత నేర్పడినద్యవస్థాకాదికార్యమునకును, గారణము లైనయాపరమాణువులకును (ఆశ్రితాశ్రియ భావః=) ఒకదాని నొకటి యాశ్రియించుకొనియున్నసంబంధము (అన్యథా నోపపద్యతే=) లేదని తోసివేయుట కల్గును సాధ్యము గాదుగదా)- అట్టిసంబంధమునే సమవాయః + ఇతి=) సమవాయమని (అవశ్యం కల్ప్యః=) మేము చెప్పటలో దోష మేమి? (అనఁగా, గార్యకారణములమధ్య సమవాయసంబంధ మొప్పుకొనితీరవలసి నదే. అట్లుకానిచో వాసమధ్య ప్రత్యక్షముగాఁ గనుపడుచున్న యాశ్రితాశ్రియభావ మును సమర్థించుట కవకాశమే లేదు - అని భావము.

3, రెండుభిన్నవస్తువులమధ్యనే యుండునాశ్రితాశ్రియసంబంధము కార్య కారణముల మధ్య నున్నట్లుగా వై శేషికుఁ డొప్పుకొన్నచో నన్యోన్యశ్రియత్వ

దోషముచే వానిసిద్ధాంతము మొదటికే భంగము కల్గును కార్యకారణములు భిన్నములని మొదట స్పష్టపడినప్పుడుగదా వా రాసంబంధమును జెప్పనొప్పును

న - ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్.

(న=) అట్లు చెప్పట సాధ్యపడదు. (ఇత ... త్వాత్=) అట్లుచెప్పినచో నన్యోన్యాశ్రయదోషము పట్టి మీసిద్ధాంతము భంగపడిపోవును. అది యెట్లనగా:—

కార్యకారణయోర్హి భేదసిద్ధా వాశ్చితాశ్రయభావసిద్ధిః రాశ్చితాశ్రయభావసిద్ధౌ చ తయో ర్భేద సిద్ధిః; కుండబదరవ దితీతరేతరాశ్రయతా స్యాత్.

(కార్య ... భావసిద్ధిః=)

కార్యకారణములు రెండును భిన్నములని నిర్ధారణ మైనప్పుడే యాశ్చితాశ్రయభావము నిర్ధారణ మగును. (ఆశ్చితా ... భేదసిద్ధిః=) ఆశ్చితాశ్రయభావము నిర్ధారణ మైనప్పుడే కార్యకారణములు రెండును భిన్నములని నిర్ధారణ మగును. (కుండ ... స్యాత్=) కార్యకారణములు రెండును భిన్నములగుచో నారెంటికిని కుండబదరములకువలె (=కుండకు రేగికాయకువలె) అన్యోన్యాశ్రయత్వము కలదని చెప్పవచ్చును. (కుండయు రేగికాయయు వేరువేతైన వైనప్పుడేగదా - కుండలో నున్న రేగికాయ - రేగికాయ యున్నకుండ యని యన్యోన్యాశ్రయముగాఁ జెప్పఁబడును. రెండును నొకటే యగుచో నన్యోన్యాశ్రయము చెప్పఁబడనేరదు.)

4) (ఎ) వేదాంతులన్ననో కార్యకారణములు భిన్నము లనియు నొప్పుకొనరు. వానిమధ్య నాశ్చితాశ్రయభావ మున్నదనియు నొప్పుకొనరు

న వా కార్యకారణయో ర్భేద ఆశ్చితాశ్రయభావో వేదాంతవాదిభి రభ్యుపగమ్యతే.

(కార్య భేదః) కార్యకారణములు భిన్నములనిగాని. (ఆశ్చితా ... భావః=) కార్యకారణములమధ్య నాశ్చితాశ్రయభావ మున్నదనిగాని (వేదాంతవాదిభిః=) వేదాంతవాదులు (సహి + అభ్యుపగమ్యతే=) ఒప్పుకొనరు.

బి) కార్య మనఁగాఁ గారణముయొక్క యాకారభేదమే యని వేదాంతులు చెప్పుదురు.

కారణస్యైవ సంస్థానమాత్రం కార్య మిత్యభ్యుపగమాత్.

వారు చెప్పినది యేమనఁగా (కార్యం=) కార్య మనునది (కారణస్య=) కారణముయొక్క (సంస్థానమాత్రం + ఏవ + ఇతి=) యాకారవిశేషమే యని (అభ్యుపగమ్యాత్=) వేదాంతులు చెప్పుదురు.

(కార్యము కారణముయొక్క యాకారవిశేషమే యనఁగా రెండును భిన్నములు గాక యొక్కటే యగును. అవి రెండును నొక్కటే యగుచో వానిమధ్య సమవాయసంబంధ మున్నదనిగాని యాశ్రితాశ్రయభావ మున్నదనిగాని చెప్పనవసరము లేదు. అట్టిసంబంధ మసంభవ మనియు భావము)

VI. పరిచ్ఛిన్న మే యని వై శేషికు లొప్పుకొనుపరమాణువు గొంతప్రదేశములో నుండునదియేగావునను దిక్కు లెన్ని యున్నవందుమో యన్నిదిక్కులకును వ్యాపించి యన్నికోణములుగా నుండవలసియున్నందున నాకారణము లన్నియును సవయవములే యగును కావున సవయవములు గలిగియున్న పరమాణువులే నిత్యమని చెప్పవలసి వచ్చి వారిసిద్ధాంతభంగము వాటిల్లును.

కిం చాన్యత్ పరమాణూనాం పరిచ్ఛిన్నత్వాత్ యావత్క్యో దిశః ష డష్టౌ దశ వా తావద్భి రవయవై సావయవా స్తే స్యుః.

(కించ -||- అన్యత్ =) మఱియింకొక ధమునఁగూడ వై శేషికసిద్ధాంతము సరిగాదు. అది యెట్లన - (పరమా ... స్సత్వాత్ =) పరమాణువులు పరిచ్ఛిన్నములు (limited in space) గావున - అనఁగా - అవి యనంతపరమాణుములు గలవి కావు; గావున - అనఁగా నవి యెక్కడనైనను గొంతప్రదేశ మాకృమింపఁగలవియే గావున (యావత్క్యో దిశః =) ఎన్నిదిక్కులు గల వందుమో (షట్ + అష్టే + దశ వా) అనఁగా నాదిక్కు లాఱుగాని, యెన్నిదిగాని, లేక పదిగాని యెన్ని గల వందుమో (తావద్భిః + అవయవైః =) అన్నియవయవములతోఁగూడి (తే =) ఆపరమాణువులుసై తము (సావయవాః + స్యుః =) అవయవములు గలవియే యగుచున్నవి (అనఁగాఁ బరిచ్ఛిన్నమని యొప్పుకొనఁబడుపరమాణు ప్రేవదేశమందైనను నున్నప్పు డెన్ని దిక్కులు గలవో యన్నిదిక్కులవైపునకును నాప్రదేశములో నది యాకృమించి యన్నికోణములు గలదియే యగుచున్నదని - భావము).

సావయవత్వా దనిత్యాశ్చేతి నిత్యత్వనిరవయవత్వాభ్యుపగమో బాధ్యేత.

(సావయవత్వాత్ =) ఎన్నిదిక్కులు గలవో యన్నిదిక్కులకు వ్యాపించి యన్నికోణములు - అనఁగా నన్నియవయవములు పరమాణువులు గల వగుచుండఁగా (అన్యత్వాత్ =) ఆపరమాణువు లనిత్యములనియే చెప్పవలసినచును (ఇతి =) కాబట్టి యట్టిసందర్భములో (నిత్యత్వ పగమః =) పరమాణువులు నిత్యము లనియు, నిరవయవము లనియు, జెప్పిడి వై శేషిక సిద్ధాంతము (బాధ్యేత =) భంగపడిపోవుచున్నది.

1) పరమాణువున కవయవము లేర్పడునని యాక్షేపించుచో నిశముందు సంతర్భాగములుగాఁ జీలిపోఁజాలనియవయవములనే వై శేషికులు పరమాణువులని చెప్పుదు రన్నచో—

వై శేషికపూర్వపక్షి :—

యాం స్త్వం దిగ్భేదభేదన్యోన్యవయవాన్ కల్పయసి తవేవ మమ పరమాణవ ఇతిచేత్.

(త్వం=) వేదాంతివైన నీవు (యాన్...దిగ్భే... కల్పయసి=) ఎన్నిదిక్కుల వైపునకుఁ బరమాణువు వ్యాపింపఁగలదో యన్నికోణములు—అనఁగా నన్నియవయవములు పరమాణువునకుఁ గలవని (త్వా=) వేదాంతివైన నీవు కల్పించు (ఆక్షేపించు) చున్నావో (ఇతఁ సంతకంటె సంతర్భాగములుగా విడిపోఁజాలనియట్టి యవయవములనే (మమ పరమాణవః + ఇతి + చేత్ =) మేము పరమాణువులని చెప్పుదుము సుమా — ఇతఁ నీ వేమిచెప్పుదువు ?

2) అవయవములుగాఁ దేలుట యేహద్దన నాగిపోవునని వై శేషికుడు చెప్పఁగలఁడు ? అన్నివస్తువులకు నొకటియే యైనమూలకారణమునొద్దకుఁ బోయినప్పుడు గాని యంతర్భాగము లగుట యాగిపోఁజాలదనియు, నామూలకారణమే పరబ్రహ్మమగు ననియు వేదాంతి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు.

సిద్ధాంతి :—

న స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యక్రమే తావరమకారణా ద్విశాకోపపత్తేః.

(న=) నీవు చెప్పినట్లు మే మొప్పుకొనము — అనఁగాఁ బరమాణువుయొక్క పరిమాణము నీవు చెప్పినహద్దన నాగిపోదు. (స్థూల ... క్రమేణ=) అన్నివస్తువులు — అనఁగా నేవస్తువైననుసరే యేయాకారములో నున్ననైననుసరే స్థూలము నుండి సూక్ష్మమునకుఁ బోవుచున్నకొలది (అవరమకారణమే) పోఁగాఁబోఁగాఁ దుట్టతుదకు దానియశ్యంతసూక్ష్మతను (=పరమ) గారణమును జేరువటకు — అనఁగా — అన్నింటికి మూలకారణ మైనపరబ్రహ్మమును జేరువటకు నాయావస్తువు (దానిదానియాకారము) వినాశమును జెందుట కవకాశమున్నదని యెఱుంగునది. (అనఁగా నేవస్తువునకైనను మూలకారణము వై శేషికులు చెప్పవలసిన పరమాణువు గానేరదు. పరబ్రహ్మమే యగునని యెఱుంగునది.) (యథా) అది యెట్లో మఱియే వివరించి చెప్పెదము చూడుడు.

యథా పృథివీ ద్వ్యణుకాద్యపేక్షయా స్థూలతమా వస్తుభూతాపి వినశ్యతి తత స్సూక్ష్మం
సూక్ష్మతరం చ పృథివ్యేకజాతీయకం వినశ్యతి; తతో ద్వ్యణుకం; తథా పరమాణవోఽపి
పృథివ్యేక జాతీయత్వా ద్వివశ్యేయః.

(రెండు పరమాణువులు కలిసి ద్వ్యణుకముగా. ద్వ్యణుకము లనేకము లనేకము
లుగాఁ గలియుచుఁ దుదకుఁ బృథివిగా నేర్పడినదని వై శేషికులు చెప్పుచున్నారు
గదా) (పృథివీ ... భూతాపి) ద్వ్యణుకముతోఁ బోల్చిచూచుకొన్నచోఁ బృథివి
యనుభూతము మిక్కిలిస్థూల మైనదై నను నాపృథివీభూతమునకు సంబంధించిన యంత
ర్భాగములలోనికి నాపృథివీభూతము (వినశ్యతి=) నష్టమైపోవుననియు, (తతః=)
పిమ్మట (సూక్ష్మం వినశ్యతి=) పృథివికి సంబంధించిన యాయాయంతర్భాగ
మొక్కొక్కటి యంతకంటెఁ జిన్న చిన్నయంతర్భాగములుగాను, బోను బో నా
పృథివికి సంబంధించిన మఱిమఱి చిన్న చిన్నయంతర్భాగములుగాను నష్టమైపోవుచుండు
ననియు (తతో ద్వ్యణుకం) ఆయొక్కొక్క చిన్న చిన్న యంతర్భాగముగూడఁ
బృథివికి సంబంధించిన ద్వ్యణుకములుగాను నొక్కొక్కద్వ్యణుకము పృథివికి
సంబంధించిన పరమాణువుగాను వినాశము జెందుచుండుననియు జెప్పుచున్నారు
గదా (తథా=) అట్లే (పరమాణవోఽపి=) ఆయొక్కొక్క పరమాణువుపైతము
(పృథి ... త్వాత్=) పృథివీభూతమునకు సంబంధించినది యగుటవలన (విన
శ్యేయః=) నశించియే పోవును. (పృథివికి సంబంధించిన భాగము లన్నియుఁ జిన్న
చిన్నవిగా నశించిపోవుచున్నప్పుడు, చిన్న భాగమైన పరమాణువుపైతము నశించి
పోవునదియే యని యేల చెప్పఁగూడదని భావము)

VII. పరమాణువులుగాఁ జీలిపోవుచుండుటవలనఁ బృథివ్యాదిభూతములు పూర్తిగా
నశించిపోఁజాలవనియుఁ దుట్టతుదిగాఁ జీలిపోయి యా భూతమునకు సంబంధించిన
పరమాణువే నిత్యమై యుండుననియు వై శేషికుఁడు చెప్పుచో—

వై శేషికపూర్వపక్షి :—

వినశ్యంతోఽప్యవయవవిభాగేనైవ వినశ్యంతి తే.

(వినశ్యంతోఽపి=) పృథివీభూతభాగములు నశించిపోవుచున్నవై నను (అవ
యవ ... చేత్=) ఏయే చిన్న చిన్న భాగము లవయవములుగాఁ గలిసి పెద్దపెద్ద
భాగములుగా నేర్పడుచున్నవో యాచిన్నచిన్న అవయవములుగాఁ జీలిపోవుట
మూలముగా మార్త్రమే నష్టమైపోవుచున్నదని యేల యనగాదు? (అనఁగా
నెంతెంతవఱ కవయవవిభాగము గాఁగలదో యంతంతవఱకే నష్టమైపోఁగలదుగావున

నానప్తమైపోవుట తుట్టతుది చిన్నయవయవమైన పరమాణువుతో నిల్చిపోవును గాని పరమాణువుమాత్రం మంతర్భాగములుగా నప్తమైపోవుట కవకాశము లేదని భావము.

1) వస్తువునకు వినాశము గల్గుట పరమాణువులలోనికి జీలిపోవుటవంటిది గాదనియు, జేరిన నేయి నివ్వసెగచేత ద్రవరూప మగుటవంటిది - అనగా నాకారములో మార్పు చెందుటవంటిదేయని వేదాంతియొక్క - సమాధానముని యెఱుంగునది.

నాయం దోషః యతో మృతకాతిన్యనిలయనవదపి వినాశోపపత్తి మవోచామ.

సిద్ధాంతి :—

(నాయం దోషః=) ఇది యొకసమాధానము లేని గడ్డువిషయము గాదు. (యః=) ఎందుచేనఃగా (వినాశోపపత్తి=) ఎంతటిః స్తువై నను నప్తమైపోవుచుండు విషయము (మృత ... దపి=) నేతియొక్క బిరుసుననము నప్తమై పోవుటవంటిదేయని (అవోచామ=) యిదిః అకే డిప్పియున్నాముగదా!

యథాహి మృతసువర్ణాదీనా మవిభజ్యమానావయవానా మవ్యగ్నిసంయోగా ద్ద్రవభావాపత్త్యా కాతిన్యవినాశో భవతి.

(యథాహి=) అది యెట్లనఁగా (మృత ... దీనాం=) నేయి, బంగారము మొదలగువస్తువులు (అవిభజ్య ... నామపి=) వానివాని యంతర్భాగములుగా నుండునవయవములలోనికి విడిపోవప్పటికి (అగ్నిసంయోగాత్=) నివ్వసెగయొక్క తాకుడుచేత (ద్రవభావాపత్త్యా=) ద్రవాకారమును (వల్చనిరూపమును) బొందుట మూలముగా (కాతిన్య భవతి=) వానివాని కాతిన్యయితాకారమును (=గట్టితనము గలరూపమును) గోల్పోవుచున్నవి.

(అసలు వస్తుస్వరూపమునకు మొదలంట నాశనము లేకుండ మొదటి యాకారముమాత్రము భంగము జెందుచున్నదని భావము).

2) ఆతీరుగానే వై శేషికుఁడు పరమాణు వనుకొన్నదిగూడ దానియొక్క యత్యంత మైనమూలకారణము (పరబ్రహ్మము)లోనికి మాత్రం దానిమొదటిమూర్తికి మాత్రమే భంగము గలుగునుగాని యస లెప్పటికిని జెడిపోదు.

ఏవం పరమాణూనామపి పరమకారణభావాపత్త్యా మూర్త్యాదివినాశో భవిష్యతి.

(ఏవం=) ఈతీరుగానే (పరమాణూనామపి=) వై శేషికులు పరమాణువు లను కొన్నవిగూడ (పరమకారణభావాపత్త్యా=) అత్యంతమైన వానియొక్క మొదటి

కారణముగాఁ (అనఁగాఁ బరబ్రహ్మముగా) బలినమించుటమూలమున (మూర్త్యా... భవిష్యతి=) వానివానిమొదటియాకారములను మాత్రము గోల్పోవుచున్నవి.

3) కార్యము భంగపడిపోవుచున్న దనఁగా వైశేషికులు చెప్పవలసిన కారణము కార్యము పరమాణువులలోనికి వినాశమైపోవుటగాక కార్యరూపము పోయి కారణరూపము వచ్చుట యెట్టిదో యట్లే కారణ మవయవ (పరమాణు) సంయోగముచేతఁ గార్యమును బుట్టించిన దనుటకంటెఁ గారణరూపమునకే కార్యరూపము గల్గినదనుట యుక్తము. ఇట్లు చెప్పినచో ననలువస్తువునకు వినాశముగాని యనలువస్తువు మఱి యొకవస్తువును బుట్టించుటగాని యెప్పటికిని గలుగదు. వైశేషికులస్పష్టిప్రశయవాద మయుక్తమని స్పష్టమగును.

తథా కార్యారంభోఽపి నావయవసంయోగేనైవ కేవలేన భవతి.

(తథా=) అట్లే - అనఁగాఁ గార్యవస్తువు దానియవయవములలోనికిఁ జీలి చెడి పోకుండఁగానే కారణస్వరూపమును దాల్చినట్లుగానే-యనఁగాఁ బేరిననేయి కఱఁగిన నేయి యైసట్లుగానే (కార్యారంభోఽపి=) కారణవస్తువు కార్యరూపమును దాల్చుటయు (అనఁగాఁ బల్పనినేయి గడ్డకట్టినఁ బేరిననేయి యగుటయు) (కేవలేన - అవయవసంయోగేన + ఏవ) చెడియున్న దానియవయవములు కలిసికొనుటచేత మాత్రమే (నభవతి=) గానేరదు. అనఁగాఁ పేరిననేయి కఱఁగిననేయి యగుటకు నగ్ని మొదలగువానిసాయమును బొందినట్లుగానే కఱఁగిననేయి పేరిననేయి యగుటకుఁ జీలి మొదలగువానియొక్క సాయమును బొందునుగాని - కేవలముగా నా యవయవవియోగముచేతఁ గార్యము గారణముగా మాటుటయు నాయవయవ సంయోగముచేతఁ గారణము కార్యముగా మాటుటయు సంభవించదని భావము.

క్షీరజలాదీనా మంతరేణా వ్యవయవసంయోగాంతరం దధిహమాదికార్యారంభదర్శనాత్.

(క్షీరజలాదీనాం=) పాలు నీరు మొదలగునవి (అంతరేణాపి + అవయవ సంయోగాంతరం=) వానివాని యవయవములయొక్క కలయికతో నవసరము లేకుండఁగనే) (దధి ... దర్శనాత్ =) పెరు గగుటయు, మంచుగడ్డ యగుటయుఁ జూచుచున్నాముగదా

(కాఁబట్టి జగదుల్ప త్తికి జగత్ప్రళయమునకు వైశేషికులు జెప్పవరమాణు సంయోగవియోగములే కారణములగుట యుక్తియుక్తము గాదని యెఱుంగునది)

VIII. కాఁబట్టి పైని జూపిన ప్రకారము జగత్స్పష్టిప్రళయములకుఁ బరమాణు సంయోగవియోగములే కారణమని చెప్పు వైశేషికులసిద్ధాంతము నిస్సారమైన

యుక్తులతోఁ గూర్పఁబడిన దై నందున వేదజ్ఞు లైనవారు పరమేశ్వరజగత్కారణ వాద మగువేదాంతమతమునందే విశ్వాస ముంచెదరుగాని వైశేషికమతమునం దాదరము వహింపఁజాలరు.

త దేవ మసారతరితర్కసందృబ్ధత్వా దీశ్వరకారణకృతివిరుద్ధత్వా చ్ఛ్రుతిప్రవృత్తైశ్చ శిష్టై ర్మన్వాదిభి రపరిగృహీతత్వా దత్యంతమే వానపేక్షాస్మిన్ పరమాణుకారణవాదే కార్యార్థైః శ్రేయోర్ధిభి రితి వాక్యశేషః.

(తత్ =) కాఁబట్టి (ఏవం =) ఈతీటుగా వై శేషికుల పరమాణు జగత్కారణ వాదము (అసార బ్ధత్వాత్ =) మిక్కిలినిస్సారము లైనయుక్తులచేతఁ గూర్పఁ బడిన దగుటవలనను (ఈశ్వర ... విరుద్ధత్వాత్ =) ఈశ్వరుడే జగత్కారణమని స్పష్టముగాఁ జెప్పశుక్తిత్యర్థమునకు వ్యతిరేక మగుటవలనను (శ్రుతిప్రవ తత్వాత్ =) శ్రుతిత్యర్థములను బాగుగా గుర్తెఱింగినట్టియుఁ బెద్దలైనట్టియు మనువు మొదలగువారిచేత సంగీకరింపఁబడి పోవుటవలనను (అస్మిన్ పరమాణుకారణ వాదే =) వై శేషికులయొక్క యాపరమాణుజగత్కారణవాదసిద్ధాంతమునందు (శ్రేయోర్ధిభిః + ఆర్థైః =) మేలను గోరుసరసులచేత (అనపేక్షా =) నిర్భాదరణము (అత్యంతమేవ =) పూర్తిగానే (కార్యా) చేయఁదగియున్నదని (వాక్యశేషః =) సూత్రాభిప్రాయమని యెఱుఁగునది.

సముదాయాధికరణము — [సూ. 18 నుండి 27 వఱకు]

4. అధికరణాపతాఢిక :—

1) పూర్వాధికరణమందు వై శేషికులయొక్క పరమాణుజగత్కారణవాదము ఖండింపఁబడినది. ఈయధికరణమందును, రాబోవుమఱియొక యధికరణమునందును బౌద్ధమతము ఖండింపఁబడఁబోవుచున్నది. పరిణామభేదమూలమున దేహదులు మిక్కిలిశీఘ్రముగా వినాశమును జెందుననియు, ఆత్మమాత్రము స్థాయిగా నుండు ననియు వై శేషికులు చెప్పుచుండుటచేత వారి సర్థవై నాశికులని పిల్చురు. ఆ దేహ దులును ఆత్మయును క్షణికములై వినాశమును జెందునవియే యని బౌద్ధులు చెప్పు చుండుటచేత వీరిని బూర్ణవై నాశికులని పిల్చురు. అర్థవై నాశికులమఱియు ఖండించిన పిదపఁ బూర్ణవై నాశికులమత మిప్పుడు ఖాడి పఁబడుచున్నది.

బి) బౌద్ధులలో 1) సాత్వాంతికులనియు 2) వై భాషికులనియు 3) యోగా చారులనియు 4) మాధ్యమికులనియు నాల్గు తెఱఁగులవారు గలరు.

బౌద్ధసిద్ధాంతములు :—

బౌద్ధసిద్ధాంతములు రెండు. అవి 1) అణుహేతుకసముదాయసంబద్ధము;
2) స్కంధహేతుకసముదాయసంబద్ధము

1) ఈరెండు సముదాయములను జగత్తులోని క్షణికము లగునమస్తచరాచర భూతిములును నగుచున్నవి.

ఈ సిద్ధాంతమును 18, 19, 20 సూత్రములు ఖండించుచున్నది.

2) ఆక్షణికము లగుసర్వపదార్థములు (సంతాన=) ప్రవాహరూపమున నొకటి నశించినపిమ్మట మఱియొకటి వచ్చుచుండును. పూర్వక్షణపదార్థము నాశముజేసిన పిమ్మటనే యుత్తరక్షణపదార్థము పుట్టుచుండును. అనగా గారణకార్యభావము లేదు. అనగా నుత్తరక్షణపదార్థము పుట్టినప్పటికీ బూర్వక్షణపదార్థ మభావమే.

ఈ సిద్ధాంతమును 21 సూత్రము ఖండించుచున్నది.

3) వినాశము - అనగా నభావము ఇది మూడు విధములు.

ఎ) ప్రతిసంఖ్యావిరోధము (=వినాశము) (బుద్ధిపూర్వకముగా జేయువినాశము) అవిద్యయు నిందులోని యంతర్భాగమే.

బి) అప్రతిసంఖ్యావిరోధము. బుద్ధిపూర్వకముగాక - అనగా దెలియకుండ జరుగుచుండువినాశము.

ఈ సిద్ధాంతమును 22, 23 సూత్రములు ఖండించుచున్నవి.

సి) ఆకాశము - ఇది యొకభూతముగా నంగీకరింపబడదు. ఇది కేవల మభావ మనియే చెప్పబడును.

ఈ సిద్ధాంతమును 24 సూత్రము ఖండించుచున్నది.

4) “ఆత్మ” యను జీవుడుపై తము క్షణికమే

ఈ సిద్ధాంతమును 25 సూత్రము ఖండించుచున్నది.

5) క్షణికవస్తువులకు గారణకార్యభావము లేనందున నభావమువలననే సర్వ పదార్థములు పుట్టుచుండును.

ఈ సిద్ధాంతమును 26, 27 సూత్రములు ఖండించుచున్నవి.

18. సూత్రావతాడిక :—

బౌద్ధులలో నావై భాషికయోగాచార్యు లిద్దరును 1) బాహ్యపదార్థస్వరూప మైన యణుసముదాయము; 2) ఆంతరపదార్థస్వరూప మైనస్కంధసముదాయము -

అను నీరెండు సముదాయములును జగత్తుగుచున్నదని వాదించెదరుగాని సముదాయము లేర్పడుటకు మఱియొకచేతనసాహాయ్యమున్నట్లు చెప్పకొనరు. అందుచే వారి జగత్సృష్టిసిద్ధాంతము సరిగాదని యీసూత్రమందఁ జెప్పబడుచున్నది.

౧౮ సూ॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః.

వ. వి :- సముదాయే - ఉభయహేతుకే - అపి - తదప్రాప్తిః॥

అ. కృ :- ఉభయహేతుకే - సముదాయే - అపి - తదప్రాప్తిః॥

ప్ర. వ. అ :- ఉభయహేతుకే = (అణువులు - స్కంధములు అనునీ) రెండును హేతువులుగాఁ (గలసముదాయేఽపి =) రెండుసముదాయములు జగత్తుగా నేర్పడునని యంగీకరించినను, తదప్రాప్తిః॥ తత్ = ఆసముదాయద్వయముయొక్క, అప్రాప్తిః = ప్రాప్తింపక పోవుట తటస్థించును.

సూత్రార్థము :-

అణువులు, స్కంధములు-అనునీరెండును హేతువులుగాఁగల రెండు సముదాయములును - జగత్తులోని బాహ్యంతరపదార్థము లగుచున్నవని వాదించినను మొదలారెండు సముదాయము లేర్పడుట కవకాశము లేదు.

సూత్రతాత్పర్యము :-

(ఉభయహేతుకేఽపి) 1) అణువులు హేతువుగాఁ గలట్టియు 2) స్కంధములు హేతువుగాఁ గలట్టియు (సముదాయే =) రెండు సముదాయములు 1) బాహ్య పదార్థస్వరూపజగత్తుగా 2) ఆంతరపదార్థస్వరూపజగత్తుగా నగుచున్నవని యభిప్రాయపడినను (తదప్రాప్తిః =) మొదలట్టి సముదాయములే యగుట సంభవింపదు. ఎందుచేత ననఁగా—

1) అచేతనము లైనవరమాణువులను, అచేతనము లైనస్కంధములను దమకుఁ దామే సముదాయము లగుట తటస్థింపదు గావునను,

2) చిత్తముయొక్క ప్రకాశమే - అనఁగా నేను - నేను - అని తలఁచుచుండు నాలయవిజ్ఞానమే యీ సముదాయములను గూర్చఁగల దన్నచో. సముదాయము లేర్పడి సృష్టిలోని దేహము సంభవించినమీఁదట నాదేహములోఁ బ్రవేశించిన చిత్తమునకే ప్రకాశ మేర్పడునని చెప్పుచున్నందున నట్టిచిత్తాభిజ్వలనము (=చిత్త ప్రకాశము) మొదటిసముదాయములను గూర్చఁగలదనిచెప్పట యసంభవము గావునను,

శి) పరమాణువులను, స్కంధములను సముదాయములుగాఁ గూర్చఁగల మఱి యేఁడ్కిరమైనచేతనము వారిమతమందు లేదు గావునను మొదల నాసముదాయములే పాప్తింపఁజాలవు. కాఁబట్టి వారిమతమందు జగత్సృష్టి యన్నదియే కలుగఁజాలదు.

భాష్యము - భాష్యార్థము.

వైశేషికరాద్ధాంతో దుర్యుక్తియోగా ద్వేదవిరుద్ధా చ్చిష్టాపరిగ్రహోచ్చ నాపేక్షితవ్య ఇత్యుక్తమ్.

(వైశే ... ధాంతః=) వైశేషికసిద్ధాంతము (దుర్యుక్తి ... గాత్=) దుష్ట యుక్తులతోఁ గూడియుండుటవలనను, (వేదవిరుద్ధాత్=) వేదార్థమునకు విరోధ మగుటవలనను, (శిష్టా ... హోచ్చ=) శిష్టు లగువారిచే సంగీకరింపఁబడకపోవుటవల నను (నాపే ... క్తమ్=) అపేక్షింపఁబడఁదగినది గాదని చెప్పఁబడినదిగాదా.

సోఽర్థవైనాశిక ఇతి వైనాశికత్వసామ్యాత్ సర్వవైనాశికరాద్ధాంతో న తరా మపేక్షితవ్య ఇతీద మిదానీ ముపపాదయామః.

(సోఽర్థ ... ఇతి=) వైశేషికుఁడు సగమువై నాశికుఁడు - అనఁగా దేహదులు - ఆత్మ యీరెంటిలో సగముయొక్క అనఁగా దేహదులయొక్క వినాశమును మాత్రమే యంగీకరించువాఁడు. అట్టివాని మతమునుగూర్చి చెప్పి (వై నాశికత్వ సామ్యాత్=) వినాశము సంగీకరించువారే యగు (సర్వ ... రాద్ధాంతః=) జౌద్ధులయొక్క - అనఁగా సంతటికిని వినాశమునే చెప్పుపూర్ణవై నాశికులయొక్క సిద్ధాంతము (నతరాం - తవ్యః - ఇతి=) ఎంతమాత్రము సపేక్షింపఁదగినది గాదని (ఇదానీం=) యిప్పుడు (ఉపపాదయామః=) చెప్పఁబోవుచున్నాము.

స చ బహుప్రకారః ప్రతిపత్తిభేదా ద్వివేచయభేదాద్వా.

(సచ=) ఆజౌద్ధసిద్ధాంతము (ప్రతిపత్తిభేదాత్=) శుశ్రూష చేయించిన భిన్న విధములనుబట్టిగాని - అనఁగా మతస్థాపకుఁ డొకప్పు డొకరీతిగను, మఱియొకప్పు డింకొక రీతిగాను నుపదేశించుచువచ్చిన వైఖరినిబట్టిగాని. లేక (వినేయభేదాత్=) శిష్యులలో నుండు భేదములనుబట్టిగాని - అనఁగా నొకే యుపదేశమును భిన్న భిన్నరీతులుగా సర్థముచేసికొను శిష్యులయొక్క తెలివితేటల భేదమునుబట్టిగాని (బహుప్రకారః=) అనేకవిధములుగాఁ బ్రచారముచేయఁబడుచున్నది. (అనఁగా జౌద్ధమతము పరస్పరవిరుద్ధము వై నభిన్నభిన్నసిద్ధాంతములు గల్గివలు తెఱంగులుగా నున్నది.)

తత్రైతే త్రయో వాదినో భవంతి.

(తత్ర)=) ఆవిషయములో (ఏదే ... భవంతి=) మూడువిధము లైనసిద్ధాంతములతో వాదించువారు గలరు; చూడుడు.

(ఎ) కేచి సర్వాస్తిత్వవాదినః.

(ఎ) కొందఱు సర్వము వాస్తవముగా నున్న దనియే చెప్పుచున్నారు. వీరు (Realists) సర్వాస్తిత్వవాదులని పిల్వబడుదురు. (ఏదే సాత్రాంతికవై భాషికులు)

(బి) కేచి ద్విజ్ఞానస్తిత్వమాత్రవాదినః.

(బి) మఱికొందఱు విజ్ఞానముమాత్రమే మున్నదని చెప్పుదురు. (విజ్ఞాన మనఁగాఁ దెలివి. వీరు (Idealists) విజ్ఞానవాదులని పిల్వబడుదురు. (ఏదే యోగాచారులు.)

(సి) తస్యే పున సర్వశూన్యత్వవాదిన ఇతి.

(సి) ఇంకొందఱు సర్వము శూన్యమనియే చెప్పుదురు. వీరు (Nihilists) శూన్యవాదులని పిల్వబడుదురు) ఏదే మాధ్యమికులు.

(ఎ) తత్ర యే సర్వాస్తిత్వవాదినో బాహ్య మాభ్యంతరం చ వస్త్యభ్యుపగచ్ఛంతి. భూతం భౌతికం చిత్తం చైత్తం చ.

(తత్ర)=) ఆమువ్వురిలో (యే ... చైత్తంచ) సర్వాస్తిత్వవాదులు - అనఁగా భూతము - భౌతికము - చిత్తము - చైత్తము - అని చెప్పబడు బాహ్యభ్యంతర వస్తువు లన్నియు వాస్తవములే యని యేవ రంగీకరింతురో—

తాం స్తావత్ ప్రతి బూమః.

పారిని (అనఁగా సాత్రాంతికవై భాషికులను) గూర్చి ప్రప్రథమమునఁ జెప్పుచున్నాము వినుడు.

తత్ర భూతం పృథివీధర్మాదయః. భౌతికం రూపాదయ శృంగారాదయశ్చ.

(తత్ర)=) బాహ్యపదార్థములని చెప్పబడువానిలో భూతము అనఁగాఁ బృథివ్యప్రేక్షోవాయువు లనునివి - భౌతికములనఁగా రూపాదులు - వీని గ్రహించు చక్షురాదీంద్రియములు అనునవి.

చక్షుష్టయే చ పృథివ్యాదిపరమాణవః ఖరస్నేహోష్ణేరణస్వభావాః.

పృథివి మొదలగు నాల్గుభూతములయొక్క పరమాణువులు (ఖర భావాః=)

గట్టితనము (=ఖర) - ద్రవత్వము (=స్నేహ) - ఉష్ణత్వము (=ఉష్ణ) - చలనత్వము (ఈరణం=) అని నాల్గువిధము లైనస్వభావములు గలవై యున్నవి.

తే పృథివ్యాదిభావేన సంహన్యంత ఇతి మన్యంతే

(తే=) ఆనాల్గువిధము లైనస్వభావములు గలపరమాణువులు (పృథివ్యాది భావేన=) పృథివి - జలము - అగ్ని - వాయువు అను వేఱువేఱు నాల్గుభూతము లుగా (సంహన్యంతే ఇతి=) కలిసికొనుచున్నవని (మన్యంతే=) సర్వాస్తిత్వవాదులు తలంచుచున్నారు.

తథా రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారసంజ్ఞకాః పంచ స్కంధాః.

(తథా=) ఆంతరపదార్థములైన - అనగా దేహముతోపల నుంచుచిత్తము - చైత్రము ననునవి (విజ్ఞాన ... సంజ్ఞకాః=) 1) రూపస్కంధము (=sensation) 2) విజ్ఞానస్కంధము (=knowledge 3) వేదనాస్కంధము (=Feeling) 4) సంజ్ఞాస్కంధము (=Names, 5) సంస్కారస్కంధము (=Impression) అను పేర్లు గలిగి (పంచస్కంధాః=) అయిదు స్కంధములు - అనగా సమూహములుగా నేర్పడియున్నవి.

తేనృవ్యధ్యాత్మం సర్వవ్యవహారాస్పదభావేన సంహన్యంత ఇతి మన్యంతే.

(తేనృపి=) ఈయైదు స్కంధములు (అధ్యాత్మం=) దేహముతో సంబంధించినవై (సర్వ ... భావేన=) సర్వవ్యవహారములు జరుపుటకు నాధారములుగా నుండులాగున (సంహన్యంత + ఇతి) కలిసికొనుచున్నవని (మన్యంతే=) యా సర్వాస్తిత్వవాదులు చెప్పుదురు.

తత్రేద మభిధీయతే.

(తత్ర=) పైని జూపబడిన సర్వాస్తిత్వవాదుల సిద్ధాంతము విషయమై (ఇదం=) ఈకింది పూర్వపక్షము (అభిధీయతే=) చెప్పబడుచున్నది.

యోయ ముభయహేతుక ఉభయప్రకారః సముదాయః పరేషా మభిప్రేతోఽణుహేతుకశ్చ భూతభౌతికసంహతిరూపః స్కంధహేతుకశ్చ పంచస్కంధీరూపః.

(ఉభయహేతుకః=) రెండువిధము లైన కారణములతో నేర్పడి (ఉభయ ప్రకారః=) రెండువిధములై యుండి (పరేషా మభిప్రేతః=) బాహ్యంతర జగత్స్పృష్టి చేయుచున్నవని సర్వాస్తిత్వవాదులచే చెప్పబడు (యః - అయం ... సముదాయః=) యీరెండు సముదాయము లెవ్వియన :—

1) (అణు ... సంహతిరూపః=) అణువులే కారణముగాఁ గలిగి భూతభౌతిక పదార్థసమావేశస్వరూప మైన సముదాయ మొకటి.

2) (స్కంధ ... స్కంధీరూపః=) స్కంధములే కారణముగాఁ గలిగి పంచ స్కంధ సమావేశస్వరూప మైన సముదాయము వాటియొకటి—

తస్మి న్నుభయ హేతుకేఽపి సముదాయేఽభిప్రేయమాణే తదప్రాప్తిః స్యాత్సముదాయప్రాప్తిః

(తస్మిన్ మాణే) అణువులచేతను స్కంధములచేతను నేర్పడిన యారెండు సముదాయములు జగన్సృష్టిలోని బాహ్యంతరపదార్థము లగుచున్నవని సర్వాస్తిత్వ వాదు లైన సౌతామిని వైభాషికు లనిడిబాద్ధులచేతఁ దలంపఁబడుచున్నను (తద... స్వాత్=) వానియొక్క ప్రాప్తియే లేదు. అనఁగా (సముదాయాప్రాప్తిః=) ఆ సముదాయములకు సంభవము లేదు.

సముదాయభావానుపపత్తి రిత్కర్థః.

అనఁగా (సముదాయాప్రాప్తిః=) భూతభౌతికస్వరూప మైన పరమాణువుల యొక్క సముదాయముగాని చిత్తచైతన్యరూప మైన పంచస్కంధములయొక్క సముదాయముగాని సంభవించవని యగ్ధము.

ఉతః :

ఎందుచే సముదాయములు సంభవించఁజాలవని యందు రేమో !

1) సముదాయనా మచేతనత్వాత్.

1) (సముదాయనాం=) ఒక సముదాయమును గల్గించుచున్న పరమాణువులుగాని మఱియొక సముదాయమును గల్గించుచున్న పంచస్కంధములుగాని (అచేతన త్వాత్=) చేతనములు గానందున సముదాయములు గల్గింపఁబడఁజాలవు.

2) చిత్తాభిజ్వలనస్య సముదాయసిద్ధ్యధీనత్వాత్.

2) (ప్రాసీ - చిత్తముయొక్క ప్రకాశము - అనఁగా 'నేను - నేను' అనుకొను 'ఆలయవిజ్ఞాన' ముండునుగదా. అది రెండు సముదాయముల నేల గల్గింపఁజాల దందు రేమో) (చిత్తాభిజ్వలనస్య -) చిత్తమునకుఁ గలుగు ప్రకాశము (దీని కేయాలయవిజ్ఞాన మందురు) (సముదాయసిద్ధ్యధీనత్వాత్=) ఆ రెండు సముదాయము లేర్పడిన తరువాతనే చిత్త ప్రకాశము పుట్టునుగాని యంతకు ముందే పుట్టి యుండఁజాలదు - కావునఁ జిత్త ప్రకాశము సముదాయ మేర్పడుటకు సహకారి గా నేరదు (చిత్తముయొక్క పని దేహ మేర్పడిన తరువాతనే యారంభించునని బాద్ధులు చెప్పుదురు).

3) అన్యన్య చ కన్యచి చేతనన్య భోక్తుః ప్రకాశితత్వా స్థికన్య సంహంతు రనభ్యుపగమాత్.

3) మఱియును రెండు సముదాయము లేర్పడుటకు ముందు (సంహంతుః=) ఆరెండు సముదాయమునకుఁ గారణము, లై నయణువులను, స్కంధములను గల్పుటకుఁగాని (లేదా విడఁగొట్టుటకుఁగాని) (భోక్తుః ... తుర్వాః) జగత్పదార్థములను భోగించుజీవునివంటివాఁడో, శాసించునీశ్వరునివంటివాఁడో (అన్యన్యచ కన్యచిత్=) జగత్పదార్థములకంటె వేరగు నెవరో మఱియొక (స్థికన్య చేతనన్య=) స్థిరమైన చేతనముగా నుండియున్నవాఁడు (అనభ్యుపగమాత్=) కలఁడని యాబొద్దు లంగీకరించుట లేదు

4) నిరపేక్షప్రవృత్త్యభ్యుపగమే చ ప్రవృత్త్యనుపరమపరిసంగాత్.

4) నిరపే మేచ=) ఇతం సాహాయ్యము లేకుండఁగనే (=నిరపేక్ష) పరమాణువులును, స్కంధములును బరస్పరము గలియఁగల చుటకుఁదనము (=ప్రవృత్తి-activity) ఉన్నదని యొప్పుకొనుపక్షములో (=అభ్యుపగమే చ) (ప్రవృత్తి ... సంగాత్=) ఆరెంటికిని గలప్రవృత్తి యెప్పటికిని నిరంతరముగా విరమించనిప్రవృత్తిగావే యుండునని చెప్పవలసివచ్చును (సముదాయ మేర్పడుటవలనఁ గలుగుదేహాది సృష్టి సృష్టిగానే యుండునుగాని నిర్వాణ (మోక్ష) మెన్నటికిని గలుగదని భావము).

5) ఆశయస్యా వ్యన్యత్వానన్యత్వాభ్యా మనిరూప్యత్వాత్, క్షణికత్వాభ్యుపగమాచ్చ నిర్వాహిత్యా తత్రప్రవృత్త్యనుపపత్తేః.

5) (ఆశయస్య, ఆ 'ఆలయవిజ్ఞానము' - అనఁగాఁ జిత్తప్రకాశము అన్యత్వ+ అనన్యత్వాభ్యాం-||-అపి) పంచస్కంధములకంటె వేతైనదా - లేక యా పంచస్కంధములలో జేరినదా యనియైనను (అనిరూప్యత్వాత్=) నిరూపించుట కవకాశము లేదు ఎందుచేతననఁగా - ఆయాలయవిజ్ఞానము (క్షణి మాచ్చ=) ఘట్టినక్షణముందే నశించిపోవుచుండునని బొద్దు లంగీకరించుచున్నారగావునను (నిర్వాహిత్యా తత్రప్రవృత్త్యనుపపత్తేః) ఆయాలయవిజ్ఞానము జడమై యెట్టివని చేయునది గాదుగావునను, (తత్ర ... పపత్తేః) ఆయాలయవిజ్ఞానమునకుఁ (తత్=) బ్రవృత్తి (సముదాయ మేర్పడుట వ్యాపారము) గలుగునని చెప్పట యెంతమాత్రము వీలుకడదు.

(ఆలయవిజ్ఞానము - అనఁగాఁ జిత్తప్రకాశము పంచస్కంధములలో జేరినదే యగుచో, నిత్యమైనదిగా నుండవలసివచ్చును. నిత్యమైన దైనచో నది వేదాంతులు చెప్ప నిత్యమైన యాత్మయే యైపోవును. దీనిని బొద్దు లంగీకరింపరు. పంచస్కంధ

ములలోఁ జేరినదే యగుచో దానికి క్షణికత్వమును నిర్వాహకత్వమును అంగీకరింపటచేతఁ బ్రవృత్తియే యుండఁజాలదు - అని భావము)

తస్మాత్ సముదాయానుపపత్తిః

(తస్మాత్ =) కాబట్టి (సముదాయానుపపత్తిః -) యేవిధమునఁ జూచినను బరమాణువునకును బాచస్కంధములకును సముదాయములు గల్గుననిచెప్పట కవకాశము లేదు.

సముదాయానుపపత్తౌ చ తదాశ్రయా లోకయాత్రా బుధ్యేత.

(సము ... పత్తౌ చ =) సృష్టి కవసము లైఁట్టినముదాయము లేర్పడుట కవకాశము లేకున్నచో (తదాశ్రయా =) ఁట్టినముదాయములనే యనుసరించుకొని యున్న (లోకయాత్రా =) లోకవ్యవహారము (బుధ్యేత =) లేకపోవలసివచ్చును.

19 సూత్రాంతారిక :—

మఱి యేయితిరస్థిరచేతనసాహాయ్యము లేనందున దేహాదిప్రపంచసృష్టి కవసరమగు సచేతనము లై సవరమాణువులయొక్కయు, స్కంధములయొక్కయు సముదాయము లేర్పడఁజాలనందునను జిత్రప్రకాశ మట్టినముదాయమును గూర్చఁగలదనుట యసంభవమైనందునను బాద్ధులలో సౌత్రాంతికులు వైభాషికులు చెప్పచొప్పున సృష్టి కలుగజేరదని పైసూత్రముఁ దుఁ జెప్పఁబడినది. విజ్ఞానస్కంధ మైన చిత్రనుందు స్వభావముగాఁ గలయవిద్యాదికములే (అవిద్య-రాగ ద్వేష మోహ సంస్కారములే) అనఁగా క్షణికము లగువదార్థము లనిత్యములని భ్రాంతిపడుట యనడియవిద్య మొదలగునవియే సముదాయమును గూర్చఁగలవని యేల చెప్పరాదనుపూర్వపక్ష మీసూత్రమందు ఖండింపఁబడనున్నది.

౧౯ సూ॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వా దితిచే

న్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్.

వ. వి :- ఇతరేతరప్రత్యయత్వాత్ - ఇతి - చేత్ - స - ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్.

ప్ర. వ. అ :- (ఇత ... త్వాత్ =) ఒకదాని కొకటి వ్యత్యయము (=కారణ కార్యభావము పొందుచుండుటవలన; (ఇతిచేత్ =) సముదాయము సిద్ధించునని చెప్పచో; స - అట్లుచెప్పటకు వీలులేదు. (ఉత్పత్తి ... త్వాత్) పుట్టుకకు హేతువు లగుచుండుటవలన.

నూతార్థము :— (ఇతరేతరవ్రత్యయత్వాత్ =) అవిద్యాదు లోకదాని కొకటి కారణకార్య భావమును జెందుచుండుటవలన (ఇతిచేత్) సముదాయము సిద్ధించునని చెప్పినను (న) సముదాయ మట్లు సిద్ధింపనేరదు — ఎందుచేననగా — (ఉత్పత్తిమాత్రానిమిత్తత్వాత్) ఆయవిద్యాదులు (బౌద్ధసిద్ధాంతముననుసరించి) పూర్వ పదార్థము లుత్తరపదార్థములను బుట్టించుటకుమాత్రమే యోగ్యమైనవిగాని పర మాణువులకును స్కంధములకును సముదాయమును గూర్చుటకు సమర్థములు గావు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

యద్యపి భోక్తా ప్రశాసితా వా కశ్చిచ్ఛేతనః సంహంతా స్థిరో నాభ్యుపగమ్యతే.

(భోక్తా ప్రశాసితా వా) భోక్త యగుజీవుడుగాని శాసించునీశ్వరుడుగాని (కశ్చిత్ =) యెవఁడో యొకఁడు (సంహంతా) సముదాయమును సమకూర్పుఁగల (స్థిరః చేతనః =) స్థిరుడైనచేతనఁడు (=పురుషుఁడు) (యద్యపి నాభ్యుపగమ్యతే =) లేకున్నప్పటికి

తథా వ్యవిద్యాదీనా మితరేతరకారణత్వా దుపపద్యతే లోకయాత్రా తస్యాం చోపపద్య మానాయాం, న కించి దపర మపేక్షితవ్య మస్తి.

(తథాపి =) అనగా నట్టిస్థితిలోనైనను (అవిద్యాదీనాం =) విజ్ఞానస్కంధ మగుచిత్తమునకు సంబంధించినయవిద్య (=క్షణికము లగుపదార్థములు నిత్యములని భ్రాంతిపడుట) గాని సంస్కారాదిస్కంధము లగుచైత్తములకు సంబంధించిన రాగ ద్వేష మోహసంస్కారాదులుగాని (ఇతరేతర కారణత్వాత్ =) పరస్పర మొకదాని కొకటి కార్యకారణభావమును జెందుచున్నందువలన — అనగా నవిద్యాదులచే దేహాదిజగత్సృష్టి గలుగుచున్నదనియు, దేహాదిజగత్సృష్టిచే నవిద్యాదులు గలుగు చున్నవనియు నూహించుటకుఁ దగియున్నందువలన (లోకయాత్రా) + ఉపపద్యతే.) ఈప్రపంచవ్యవహారము సంభవించుచుండవచ్చును.

(తన్యాం ... నాయాం =) అట్లు ప్రపంచవ్యవహారము సంభవించుచుండుట కవకాశ మున్నప్పుడు (కింఁత్ + అపరిచ్ఛేదః =) మఱియేదియో చేతన మొకటి (న + అపేక్షితవ్యమ్ =) యుండవలసియున్నట్లు కల్పింప నవసరము లేదు.

తే చావిద్యాదయః. అవిద్యాసంస్కారో విజ్ఞానం నామరూపం షడాయతనం స్పర్శో వేదనా తృప్తిోపాదానం భవో జాతి ర్జరా మరణం శోకః పరిదేవనా దుఃఖం దుర్మనస్తే త్యేవం జాతీయకా ఇతరేతరహేతుకాః సౌగతే సమయే క్వచి త్సంక్షిప్తా వినిర్దిష్టాః క్వచిత్ప్ర పంచితాః

(తేచా దయః=) అవిద్యాదులనఁగా నేవనఁగాః— (అవిద్యా ... జాతీయకాః=) 1) అవిద్యా (=క్షణికములు నిత్యములని తోచునట్లుచేయుభ్రాంతి) 2) సంస్కారము 3) నిజ్ఞానము 4) నామరూపము 5) పడాయతనము 6) స్పర్శము 7) వేదన 8) తృప్తి 9) ఉపాదానము 10) భవము=పుట్టుక 11) జాతి 12) జర =క్షీణించుట 13) మరణము=చావు 14) శోకము 15) పరిదేవనము 16) దుఃఖము 17) దుర్మనస్తా; ఇట్టివే మఱికొన్నియు — (ఇతరేతరహేతుకాః=) ఇవి యన్నియుఁ బరస్పర మొకదానిని మఱియొకటి పుట్టించునవియై యున్నవి. అనఁగా వానిలో నొకటి కారణమై మఱియొకటి దానికార్య మగుచుండును.

ఇవియన్నియు (సాగతే సమయే=) బౌద్ధమతసిద్ధాంతములందు (క్వచిత్సం క్షిప్తాః=) నొక్కొక్కచోట సంక్షేపముగాఁ జెప్పఁబడియు (క్వచి త్రవంచితాః= మఱియొకచోట విపులముగా వివరింపఁబడియు నున్నవి.

సర్వేషామ ప్యయ మవిద్యాదికలాపో న ప్రత్యాభ్యేయః.

(అయం + అవిద్యాదికలాపః=) ఇట్టివన్నియు నవిద్యలోఁ జేరినట్లుగా (సర్వే షాం=) అందఱును- అనఁగా నొకబౌద్ధులేగాక యన్నిమతములవారును నొప్పుకొను సంశయమేగావున (న ప్రత్యాభ్యేయః=) త్రోసివేయఁబడువిషయము గాదు.

బౌద్ధ పూర్వపక్షి :—

తదేవ మవిద్యాదికలాపే పరస్పరం విమిత్తనైమిత్తికభావేన ఘటీయంత్రీవ దనిక మావర్త మానేర్థాక్షిప్త ఉపపన్న స్సంఘాత ఇతిచేత్.

(తదేవం + అవిద్యాదికలాపే=) ఈయవిద్యాదు లన్నియు (పరస్పరం=) నొకదానికొకటి (విమిత్త...భావేన=) కారణము కార్యము నగుచు (ఘటీయంత్రీ వత్=) ఘటీయంత్రము (బావిలోనుండి నీళ్ళను లాగుటకు నొకదానివెంట నొకటి వచ్చిపోవుచుండు బొక్కెనలతో నమర్పఁబడిన పెద్దగొలుసువలె) (అనిక మావర్త మానే=) నిరంతర ముండునవియేగావున (సంఘాతః=) అందునబట్టిగా సంఘాతము సైతము — అనఁగా దేహముసైతము (=పరమాణువుల కలయిక చేత నేర్పడిన దేహముసైతము) (అర్థాక్షిప్తః=) అర్థాక్షిప్తముగా (అర్థాత్ + ఆక్షిప్తః=) సంగతి సందర్భములనుబట్టి వచ్చునదిగా=స్వభావముగా (ఉపపన్నః + ఇతి చేత్) నేర్పడినది యేల యెంచఁగూడదు?

సిద్ధాంతి :—

తన్నః కస్మాత్ ?

ఎందుచే నందువేమో ! (తత్ + న) అట్లు కాదు.

ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్.

(ఉత్ప ... త్వాత్ =) ఆయవిద్యాదికలాపము - అనఁగా బైని దెలిసిన
ఆయవిద్య మొదలగునవి - ఒకటి మఱియొకదానిని బుట్టించఁగలవిమాత్రమే యని
నీబాద్ధసిద్ధాంతము చెప్పుచున్నదిగదా ! (వానిలో నేదియు సంఘాతమును గలుగఁ
జేయనేరదని నీసిద్ధాంతముగదా - యనిభావము).

భవే దుపపన్న స్సంఘాతో యది సంఘాతస్య కించిన్నిమిత్త మవగమ్యేతః

అట్టి పక్షములోనే (యది ... గమ్యేతః =) అనఁగా సంఘాత మేర్పడుటకు
మఱియొకనిమిత్త ముపేక్షించిన పక్షములోనే - అనఁగా మఱియొకనిమిత్త మున్నదని
యొప్పుకొన్నప్పుడే (భవేత్ సంఘాతః =) సంఘాత మేర్పడుట కవకాశ మున్నది
మనూ !

న త్వవగమ్యేతే.

(నతు + అవగమ్యేతే =) అట్టి మఱియొక నిమిత్త మేదియు నీసిద్ధాంతమందు
లేదుగదా !

యత ఇతరేతరప్రత్యయత్వేఽపిద్వాదీనాం పూర్వపూర్వా ముత్తరోత్తర స్యోత్పత్తిమాత్రం
నిమిత్తం భవ ద్భవేత్.

(యతః =) ఎందుచేననఁగా (ఇతరేతర ... దీనాం =) అవిద్య మొదలగునవి
(=అవిద్యాదీనాం) వరస్పరముగా నొకదాని కొకటి (=ఇతరేతర) కారణ మగు
చుండునని నీవు చెప్పుచున్నసందర్భములో (పూర్వ ... త్తరస్య =) వానిలో మొట్ట
మొదటిది దానితరువాతిదానిని, ఆతరువాతిది దానితరువాతిదానిని, ఆతరువాతిది
దాని తరువాతిదానిని - ఈవిధముగా నవి (ఉత్పత్తిమాత్రం =) పుట్టించఁగలవనిని
మాత్రముచేయు నిమిత్త భవత్ =) కారణముమాత్రమే యగుచు (భవేత్ =)
నుండునవియేగదా !

నతు సంఘాతాసత్తేః కించిన్నిమిత్తం సంభవతి.

(సంఘాతాసత్తేః =) ఇక దేహాదిసృష్టి కపసర మగుసంఘాత మేర్పడఁజేయఁ

గల (కించిన్నిమిత్తం=) యితర కారణ మెట్టిదియు (నతు + సంభవతి=) మీసిద్ధాంత మందు లేనేలేదుగదా!

బౌద్ధపూర్వపక్షి :—

నన్యవిద్యాదిభి రథా దాక్షివ్యతే సంఘాత ఇత్యుక్తం.

(అవిద్యాదిభిః=) అవిద్య మొదలగు వానిచేతనే (సంఘాతః=) సంఘాత మేర్పడుచున్నట్లు (అర్థాత్ + అక్షివ్యతే + ఇతి) స్వభావముగా నూహింపఁ జాలిన విషయమే యని (నను + ఉక్తం=) మే మిదివఱకే చెప్పియున్నాముగదా! మఱేమి కాఁలయును? (అనఁగా నవిద్యాదులు సంఘాతమును గేవలముగాఁ బుట్టించునవి కాకపోయినను నవియే సంఘాతమునకుఁ గారణములు గావచ్చునని యూహింపఁజేయునవి-అనఁగా గమకములుమాత్ర మైయుండవచ్చు నని భావము.

సిద్ధాంతి :—

అతోవ్యతే యది తావ దయ మభిప్రాయః.

(యది ... ప్రియః=) నీయభిప్రాయ మట్టిదైనచో (అత్ర + ఉద్యతే=) సమాధానమును జెప్పచున్నాము వినుఁడు.

అవిద్యాదయ స్సంఘాతమంతరే జాత్మాన మలభమానా, అపేక్షంతే సంఘాతమితి తత స్తస్య సంఘాతస్య కించిన్నిమిత్తం వక్తవ్యం.

(అవిద్యాదయః=) అవిద్య మొదలగునవి (సంఘా ... రేణ) తమముందు సంఘాత (=దేహము) మనునది యేర్పడియున్నఁగాని (అత్మా ... మానా=) తమ స్వరూపమును బొందఁజాలనివై - అనఁగాఁ దాము పుట్టఁజాలనివై (అపే ... మితి) తమపుట్టుకకు నాధారముగా సంఘాత (=దేహము) మొకటి యుండితీరవలయునని తెలుపుచున్నవిగదా! (తతః=) కాబట్టి (సంఘా ... నిమిత్తం=) యాసంఘాత మును (=దేహమును) బుట్టించునది యేదియో యొకటి యుండునని (వక్తవ్యం=) చూపవలసియున్నది.

తచ్చ నిత్యేష్వ పృణ వ్యభ్యవగమ్యమానే ప్వాక్రియాశ్రయభూతేషు చ తోక్తృషు నత్పు న సంభవ తీత్యుక్తం వై శేషికపరీక్షయాం.

(వై శేషి క్షాయాం=) ఇంతకుముందు వై శేషికమతస్పష్టి విధానమును ఖండించునమయమందు (నిత్యే ... మానేషు) పరమాణువులు నిత్యములని యొప్పు కొన్నిప్పటికీ, (అశ్రియా ... సత్సు=) అదృష్టము నాశ్రియించుకొనియున్న

(=ఆశ్రియాశ్రియిభూతేషు) భోక్త లగుజీవు లున్నారని యొప్పుకొన్నప్పటికి నితర స్వతంత్ర చేతనప్రేమయము లేకుండఁగా (తచ్చ=) సంయోగోత్పత్తి - అనఁగా బరమాణువులు కలిసికొనుటకుఁ గావలసినసంయోగముయొక్క పుట్టుక (న + సంభవతి + ఇతి) సంభవింప నేరదని (ఉక్తం=) చెప్పఁబడియే యున్నదిగదా!

కి మంగ! పునః క్షణికేష్వ వ్యణుషు భోక్తృరహితే ప్వాశ్రయాశ్రయిశూన్యేషు చాభ్యుపగమ్యమానేషు సంభవేత్.

(అంగ !=) ఓయి యన్నయ్యా! (పునః=) ఇప్పుడు నీబౌద్ధసిద్ధాంతమందు (భోక్తృరహితేషు=) భోక్తలగు జీవులతో సంబంధము లేకుండఁగను, (ఆశ్రియాశ్రియిశూన్యేషు=) సంఘాతమును (=సమూహములను) జేయఁగలగర్త మతియెవ్వరును లేకుండఁగను నన్నట్టు (అభ్యుపగమ్యమానేషు=) లొప్పుకొనఁబడుచున్న (క్షణికేష్వపి... అణుషు=) క్షణికములైన (=అఃత్యమైన పరమాణువుల విషయములో మాత్ర) మాసంయోగము (సంఘాతము) (కిం సంభవేత్ =) ఎట్లు సంభవింపఁగలదు? అట్టి వైశేషికమతమందే సంయోగము సంభవింపదని చెప్పినప్పు డిట్టినీబౌద్ధమతమందు సంభవింపఁజాలదని వేరే చెప్పవలయునా!)

బౌద్ధపూర్వపక్షి :—

అథాయ మభిప్రాయః అవిద్యాదయ ఏవ సంఘాతస్య నిమిత్తమితి.

(అథ) పోనీ! (అవిద్యా నిమిత్తమితి=) అవిద్య మొదలగునవి సాక్షాత్తుగా సంఘాతమును బుట్టించుచున్నవియే (అయ మభిప్రాయః=) నావాదమని తలంపుడు!

సిద్ధాంతి :—

కథం తమే వాశి త్యాత్మానం లభమానా నైవైవ నిమిత్తం స్యుః?

(తం + ఏవ + ఆశ్రిత్య=) సంఘాతము (=దేహము) ముందుగా నేర్పడి యున్నప్పుడే (ఆత్మానం లభమానాః=) తమస్వరూపమును దాము పొందఁగల యవిద్యాదులు - అఁగా సంఘాతము (=దేహము) పుట్టినతరువాతనే పుట్టఁగల యవిద్యాదులు(తస్య + ఏవ + నిమిత్తం=) ఆసంఘాతమునుబుట్టించునవి (కథంస్యః=) ఎట్లు కాఁగలవు? (సంఘాత మున్న నేగాని యవిద్యాదు లుండవు అవిద్యాదు లున్న నేగాని సంఘాతము పుట్టదు ఇట్లు చెప్పిచో నన్యోన్యాయశ్రియదోషము సంభవించునుగాని నట్లు చెప్పఁదగదు) అని యిదివఱకే చెప్పియుంటిమిగదా!

అథ మన్యసే సంఘాత ఏవానాదౌ సంసారే సంతత్యానువర్తంతే తదాక్రయా శ్చవిద్యా దయ ఇతి.

అందులకు (అనాదౌ సంసారే=) అనాదిగా వచ్చుచుండు నీలోకవ్యవహార మందు (సంఘాతాః + ఏవ) కొత్తగా, బుట్టవలసినయవసరము లేకయే సంఘాత ములే (=దేహములే) (సంతత్యా=) ప్రవాహరూపమున నొకదానిపెంట నొకటి యెడతెగకుండ (అనువర్తంతే=) నంటివచ్చుచునేయుండును. (అవిద్యాదయః=) అవిద్యాదులనునవి (తత్ + ఆశ్రయాః + చ=) యాసంఘాతముల నాశ్రయించు కొని యుండునవియేగాని సంఘాతములచేతఁ గొత్తగా, బుట్టింపబడునవి కావు) (ఇతి ... అథ మన్యసే=) అని (బౌద్ధపూర్వవక్తివై న) నీవు సమాధాన మూహించు కొందువేమో !

(ఈసంఘాతములు=దేహములు) (కొత్తగా, బుట్టింపబడవలసిన యవసరము లేకయే యొకదానికి మఱియొకటి హేతువై ప్రవాహరూపమున ననాదినుండి వచ్చు చున్నవనియు, అవిద్యాదులన్ననో యాసంఘాతముల నంటియేయుండి ప్రవర్తించు చుండుననియు - అనఁగా, బూర్వసంఘాతము నాశ్రయించుకొనియున్న అవిద్యా దులే యుత్తరసంఘాతమును బ్రవర్తింపజేయచుండుననియుఁ జెప్పి యన్యోన్యా శ్రయదోషము లేదని నీవు సమాధానము చెప్పకొందువేమో యని భావము).

తదాపి సంఘాత త్సంఘ్టతాంతర ముత్పద్యమానం నియమేన సదృశమే వోత్పద్యేత ?
అ యమేన వా సదృశం వినదృశం వోత్పద్యేత :

(తదాపి=) నీ వట్లు చెప్పినపక్షములో నైనను నీవు కొన్ని ప్రశ్నములకు సమాధానము చెప్పవలసి వచ్చును.

(సంఘా ... మానం=) మఱియొకదాని ప్రమేయము లేకుండఁగనే యొక సంఘాతము (=దేహము) మఱియొకసంఘాతమును బుట్టించుచుండునని చెప్పి నీవు సరిపుచ్చినవిషయములో—

1) (నియ ద్యేత=) పూర్వసంఘాతము (=దేహము) నియమముగాఁ దనవంటి యుత్తరసంఘాతమునే పుట్టించునా ?

2) (అనియ ... త్పద్యేత=) లేక నియమమును దప్పి తనవంటియుత్తర సంఘాతమునుగాని తనకంటె భిన్నముగా నుండుసంఘాతమునుగాని బుట్టించునా ? చెప్పము—

నియమాభ్యుపగమే మనుష్యపుద్గలస్య దేవతీర్యగోవినారకప్రాప్త్యభావః పాపపుయాత్.

(నియమాభ్యుపగమే=) పూర్వసంఘాతము నియమముగాఁ దనవంటి యుత్తర సంఘాతమునే పుట్టించునని నీవు సమాధానము చెప్పినచో, (మనుష్యపుద్గలస్య=) మనుష్యదేహమునకు (దేవ ... భావః) దేవతాదేహముగాని, వశ్యాదిదేహముగాని, శారీరకదేహముగాని యెప్పటికిని రాకపోవుటయే (ప్రాప్నుయాత్=) సంభవించును.

అవియమాభ్యుపగమేపి మనుష్యపుద్గలః కదాచిత్ ఉజ్జేన హస్తీ భూత్వా దేవో వా పునర్మమషోః వా భవే దితి ప్రాప్నుయాత్.

2) (అనియ మేపి=) నియమము దప్పి భిన్నదేహములను బుట్టించునన్నచో (మను ప్రాప్నుయాత్=) మనుష్యశరీర మొకప్పుడు క్షణకాలములో నేనుఁగుశరీర మగుటయు నప్పుడే దేవతాశరీర మగుటయు మరల నప్పుడే మనుష్యశరీరములోనికి దిగుటయుఁ సంభవించును.

ఉభయమ ప్యభ్యుపగమవిరుద్ధమ్.

(ఉభ రుద్ధమ్=) రెండువర్ధములొ నెట్లుచెప్పినను నీబౌద్ధసిద్ధాంతమునకు విరుద్ధమే యగునుజామా !

అపిచ యద్యోగార్థ సంఘాత స్స్యాత్ స జీవో నాస్తి స్థిరో భోక్తేతి తవాభ్యుపగమః.

(భోక్త యైనజీవుఁడను బౌద్ధసిద్ధాంతానుసారము క్షణమాత్ర ముండువాఁడే యున్నచో భోగావస్థవ్యవహారమే దుర్లుభమని చెప్పుచున్నాఁడు).

(అపిచ=) మఱియు (యద్యోగా ... స్స్యాత్) సంఘాత (=దేహము) మెవఁ యొక్క భోగమునమిత్త మేర్పడునో (స జీవః=) యాజీవుఁడు (నాస్తి క్తేతిః) స్థిర మైనభోక్త గాఁడనిగదా నీసిద్ధాంతము !

తతశ్చ భోగో భోగార్థ ఏవ స నాన్యేన ప్రార్థనీయః.

(తతశ్చ=) అట్టిఏమందు (భోగో ఏవ=) భోగము భోగముకొఱకే యగునుగాని (సః=) ఆభోగము (న+అన్యేన...నీయః=) కావలెనని యెవనివలనను గోరఁబడదు.

తథా మోక్షో మోక్షార్థ ఏవేతి ముముక్షుణా నాన్యేన భవతవ్యమ్.

(తథా=) అప్రకారమే మోక్షము మోక్షముకొఱకే యగునుగాని మోక్షమును గోరువాఁడు మఱియొకఁ డుండఁబోఁడు.

(ఎవఁ డేది గోరునో యది యాకాలము దుండనిచోఁ గోరిక యనునది వ్యర్థమేగదా. ఉండు నన్నచో బౌద్ధాదులక్షణికత్వవాదమునకు భంగమువచ్చును గదా యసిభావము.)

అన్యేన చేత్ ప్రార్థ్యేతోభయం భోగమోక్షకాలావస్థాయినా తేన భవితవ్యమ్.

(ఉభయం=) భోగమోక్షముల రెంటిని (అన్యేన ప్రార్థ్యేతచేత్=) ననుభవించువాఁ డెవఁడైనను మఱియొకఁ డుండునన్నచో (భోగమో ... భవితవ్యం=) వాఁడు భోగమోక్షకాలములవఱకు నిత్యముగా నుండవలసినవాఁడై యుండునుగదా!

అవస్థాయిత్యే క్షణికత్వాభ్యుపగమవిరోధః.

(అవస్థాయిత్యే=) ఆప్రకార ముండు నన్నపక్షములో (క్షణి ... విరోధః=) నీక్షణికత్వవాదమునకు భంగము తటస్థించును.

తస్మా దితరేతరోత్పత్తిమాత్రవిమితత్వ మవిద్యాదీనాం యది భవే ద్భవతునామ నతు సంఘాత స్సిద్ధ్యేత్ భోక్తృభావా దిత్యభిప్రాయః.

(తస్మాత్=) కాఁబట్టి (అవిద్యాదీనాం=) అవిద్యాదులు (ఇతరే ... తత్త్వం=) ఒకదాని నొకటి పుట్టించుటకుమాత్రము హేతువులైనవి (యది భవే ద్భవతునామ=) యగునన్నచో నగుఁగాక !

(భోక్తృభావాత్=) నిత్యుఁ డైనభోక్త యొకఁ డున్నట్టు లొప్పుకొననియెడల (నతు సంఘాతస్సిద్ధ్యేత్=) (సాంచభౌతిక - పరమాణు - పంచస్కంధీ) సంఘాత మనునది) యేర్పడుటకు వీలు లేదు.

౨౦ నూత్రావతారిక :— చిత్తచైత్రములకు సంబంధించిన యవిద్యాదులు తమలోఁ దా మన్యోన్యోత్పత్తికి నిమిత్తములైనను సముదాయములను (=జగత్తును గల్పించుటకు) నిమిత్తములు (=కారణములు=పుట్టించునవి) గాఁజాలవని పూర్వ నూత్రమందు నిరూపింపఁబడినది. ఆయవిద్యాదు లన్యోన్యోత్పత్తికి నిమిత్తములు సైతము గాఁజాలవని యీనూత్రమందుఁ జూపింపఁబడుచున్నది.

౨౦ సూ॥ ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్.

ప. వి :- ఉత్తరోత్పాదే - చ - పూర్వనిరోధాత్.

ప్ర. ప. అ :- ఉత్తరోత్పాదే - చ; ఉత్తర=ఉత్తరపదార్థముయొక్క, ఉత్పాదే చ=పుట్టుకసమయమందు, పూర్వనిరోధాత్ = పూర్వపదార్థము యొక్క లేఁపోవుటవలన.

20. నూతార్థము :— ఉత్తరపదార్థము పుట్టుసమయమునకుఁ బూర్వ పదార్థము లేకపోవుటవలనఁ, బూర్వపదార్థ ముత్తరపదార్థమును బుట్టింపఁజాలదు.

30. నూత్రభాష్యభావసంగ్రహము :— అవిద్యాదులు ఉత్తరోత్పత్తి మాత్ర మునకైనను నిమిత్తములు కాఁజాలవు. ఎందుచేననఁగా - (ఉత్తరోత్పాదే చ) అవిద్యాదులు సంస్కారాదులయొక్క పుట్టుకసమయమునకుఁ బూర్వమందే నశించి పోయి యాపుట్టుకసమయమునకు లేకపోవుటవలననే - సప్తమైపోవునస్తు వేదియఁ దరువాతఁ బుట్టువస్తువునకుఁ గారణము గాఁజాలదుకదా!

భాష్యము - భాష్యార్థము

ఉక్త మేత దవిద్యాదీనా ముత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వా న్న సంఘాతసిద్ధి రస్తితి.

(అవిద్యా త్వాత్ =) అవిద్యాదులు (వానిపిమ్మటివానిని) పుట్టించుటకు మాత్రమే కారణము లగుటవలన (న స సంఘాతసిద్ధిః =) సంఘాత (=దేహము) మేర్పడుటకు మఱియేకారణమును లేదు (ఏతత్ =) అనువిషయము (ఉక్తం =) లోఁగడి నూత్రనిమందుఁ జెప్పఁబడినది.

తదపి తుత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వం న సంభవతి తీద మిదానీ ముపసాద్యతే.

(తదపి ... తీదం =) ఆయవిద్యాదులను గారణములు గాఁజాల వనువిషయము (ఇదానీం =) ఈనూత్రనిమందుఁ (ఉపసాద్యతే =) జెప్పఁబడుచున్నది.

క్షణభంగవాదినోఽయ మభ్యుపగమః.

(క్షణ దినః =) క్షణభంగవాదులైన జ్ఞాథులయొక్క (అభ్యుపగమః =) సిద్ధాంతము (అయం =) ఇదిగో చూడుఁడు.

ఉత్తరస్మిన్ క్షణ ఉత్పద్యమానే పూర్వః క్షణో నిరుద్యత ఇతి.

(ఉత్తరస్మిన్ క్షణే =) ఉత్తరకాలమందలి క్షణికార్థము - అనఁగాఁ బిమ్మటి పదార్థము (ఉత్పాద్యమానే =) పుట్టుచున్నదియగుచుండఁగా - అనఁగాఁ బుట్టియుఁ బుట్టకపూర్వమే (పూర్వక్షణః =) పూర్వకాలమందలి క్షణికార్థము - అనఁగా లోఁగడిపదార్థము (నిరుద్యతే) అతీతమై పోవును - అనఁగా నశించిపోవును. (ఇతి =) ఇదియే వాఁసిద్ధాంతము.

వ చైవ మభ్యుపగచ్ఛతా పూర్వోత్తరయోః క్షణయో ర్హేతుఫలభావ శ్శక్యతే సంపాదయితుం.

(ఏనం =) ఈతీరుగా (అభ్యుపగచ్ఛతా) సిద్ధాంతముచేయవారు (పూర్వో ... క్షణయోః =) పూర్వోత్తరక్షణికార్థములు - అనఁగాఁ (అవిద్యాదులలోని) బూర్వా

(౨) వస్తున ... స్వాతాం=) ఆవస్తువుయొక్క వేటు వేటు స్వరూపము లందువా (=స్వరూపభేదము లందువా?)

(బి) (అవస్థాంతరం వా=) లేక యావస్తువుయొక్క వేటువేటు అవస్థ లందువా ?

(సి) వస్తువంతరమేవ వా=) లేక భిన్నవస్తువు లందువా ?

(సర్వ ... పద్యతే=) ఎట్లుచెప్పినను నీబౌద్ధసిద్ధాంతమునకు భంగమే వాటిల్లును.

(౨) యది తావ ద్వస్తున స్వరూపమే వోత్పాదనిరోధా స్వాతాం తతో వస్తుశబ్ద ఉత్పాద నిరోధశబ్దా చ పర్యాయాః | పాపుయుః.

(యది ... స్వాతాం=) ఉత్పత్తివినాశములు రెండను నొకవస్తువుయొక్క స్వరూపములే యనుకొందము (తతః=) అప్పుడు (వస్తుశబ్దః=) ఆవస్తువును దెల్పు శబ్దమును (ఉత్పాద ... శబ్దాచ=) ఉత్పత్తివినాశము లనెడిశబ్దములును (పర్యా.... పాపుయుః=) పర్యాయపదములే యైపోవును.

(వి) అథాస్తి కశ్చిద్విశేష ఇతి మన్యేత ఉత్పాదనిరోధశబ్దాభ్యాం మద్యవర్తినో వస్తున ఆద్యంతాభ్యే అవస్థే అఖిలప్యేతే ఇతి.

(బి) (ఆథ=) ఉత్పత్తివినాశములు రెండను వస్తువుయొక్క స్వరూపములే యగుననుటకంటె (కశ్చిద్విశేషః-|-ఇతి) మఱియొకవిశేష మున్నదని (మన్యేత=) బౌద్ధులు తలఁపవచ్చును - అదేమన :- (ఉత్పాద శబ్దాభ్యాం=) ఉత్పత్తి వినాశశబ్దములచేత (మద్య ... వస్తునః=) ఆయత్పత్తి వినాశములయొక్క మద్య కాలముం దుండువస్తువుయొక్క (ఆద్యం ... వస్థే=) మొదటియవస్థయు, గడపటి యవస్థయు మాత్రము (అఖిలప్యేతే-|-ఇతి) దెలుపఁబడును. అనఁగా నారెండవస్థలు వస్తువుయొక్క స్వరూపమని చెప్పటకు వీలు లేదని బౌద్ధులు వాదించవచ్చునని భావము.

ఏవమ ప్యాద్యంతమద్యక్షణత్రయసంబంధిత్యా ద్వస్తునః క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిః.

(ఏవమపి=) అట్లు చెప్పినను (వస్తునః=) వస్తువనునది (ఆద్యంత ... బంధి త్యాత్=) దానియొక్క మొదటి - నడిమి - గడపటి యవస్థల మూటితోడను సంబంధించియుండునని యెంచవలసినవచ్చును గావున (క్షణి ... హానిః=) వస్తు వేనై నను నొకక్షణకాలములోనే పుట్టి నశించిపోవు ననెడిబౌద్ధసిద్ధాంతమునకు భంగము వాటిల్లక తప్పదు.)

(ఏ) అథాశ్యంతవ్యతిరిక్తావే వోత్పాదనిరోధౌ వస్తున స్యాతా మశ్వమహిషవత్.

(అథః) అట్లుగా క (వస్తునః) వస్తువుయొక్క (ఉత్పాదనిరోధౌ) యుత్పత్తి వినాశములనునవి (అశ్వమహిషవత్) గుట్టము - దున్న యనుశబ్దములు వేఱు వేఱు వస్తువుల కెట్లన్వయ మగునో యట్లే (అత్యంతవ్యతిరిక్తా + ఏవ + స్యాతాం) ఆవస్తువుకంటె మిక్కిలి భిన్నమైనవస్తువులనే తెలుపు ననుకొందము.

తతో వస్తూత్పాదనిరోధాభ్యా మనంస్పృష్టమితి వస్తున శ్శాశ్వతప్రసంగః.

(తతః) అట్టిపక్షములో (వస్తూ స్పృష్టమితి) వస్తు వనునది దాని యొక్క యుత్పత్తివినాశములకంటె (గూడ - అనఃగా వానితో నట్టిసంబంధము లేకుండ నుండునదియేగావున (వస్తూ ... సంగః) అది - అనఃగా నావస్తువు నిత్యమనియే చెప్పవలసివచ్చును. (చావుపుట్టుకలు లేనివస్తువు నిత్యమైనదే యగు ననియు, బ్రతివస్తువు నిత్యమే యగుచో బౌద్ధులవస్తుక్షణికత్వవాదమునకు భంగము వచ్చుననియు భావము.)

(డి) యదిచ దర్శనాదర్శనే వస్తున ఉత్పాదనిరోధౌ స్యాతాం ఏవమపి ద్రష్టృధర్మౌ తో న వస్తువర్మావితి వస్తున శ్శాశ్వతత్వప్రసంగ ఏవ.

(డి) పైవిధమునఁగాక (వస్తునః ... రోధౌ) వస్తువుయొక్క యుత్పత్తి వినాశము లనఁగా (దర్శనాదర్శనే) ఆవస్తువు గోచరించుట, గోచరించకపోవుట మార్చిమే (యది స్యాతాం) యగునన్నచో (ఏవమపి) అట్లయినను (తే) గోచ రించుట - గోచరింపకపోవుట య నడివస్తువుయొక్క యుత్పత్తివినాశములు రెండును (ద్రష్టృధర్మౌ) చూచువానియొక్క భిన్నధర్మములే యగునుగాని (న వస్తు ధర్మౌ + ఇతి) వస్తువుయొక్క ధర్మములు గానేరవుగాన - అనఁగా వస్తువున కుత్పత్తి వినాశరూప మైనచలన మేదియు లేదనియే చెప్పవలసివచ్చును గాన (వస్తూ సంగఏవ) వస్తు వనునది నిత్యమనియే చెప్పవలసివచ్చును.

తస్మాద ప్యనంగతం సౌగతం మతమ్.

(తస్మాత్ + అపి) ఈకారణములనుబట్టిగూడ (సౌగతం మతమ్) బౌద్ధుల మతము (అనంగతం) సంబద్ధమైనది.

21 సూత్రావతారిక :- అవిద్యాదులు సంఘాతోత్పత్తికి (= దేహోత్పత్తికి) నిమిత్తములు (= కారణములు) గాఁజాలవని 19 సూత్రమందును, దమలోఁదా మొక దాని పుట్టుకకు మఱియొకటి నిమిత్తము (= కారణము) సైతము గాఁజాలవనియుఁ

వరప వార్థములు (హేతుఫలభావః=) ఒకటి కారణము మఱియొకటి కార్యవ
బుట్టింపఁగలది - నగునని (సంపాదయితుం=) వాదించుటకు (నశక్యతే=) శక్య
గాఁజాలరు.

నిరుధ్యమానస్య నిరుద్ధస్య వా పూర్వక్షణ స్యాథావగ్రిస్తత్వా దుత్తరక్షణహేత
నువప త్తేః.

(నిరుధ్యమానస్య=) వినాశోన్ముఖ మైనవస్తువుగాని (నిరుద్ధస్యవా=) విః క్షమై
పోయినవస్తువుగాని (పూర్వ ... స్తత్వాత్=) పూర్వక్షణికార్థముయొక్క లే పోవు
టలోనే చేరినదె నందున (ఉత్తర ... వ త్తేః=) అది (=ఆపూర్వవస్తువు) త్తర
క్షణికార్థమునకు హేతు వగుట కవకాశము లేదు.

బౌద్ధపూర్వపక్షి :—

అథ థావభూతః పరినిష్పన్నావస్థః పూర్వక్షణ

(అథ=) మీరు చెప్పినట్లు మే మనః

న్నట్టియు (పరినిష్పన్నావస్థః=) పరిపక్వస్థితిః

క్షణికార్థము (=పూర్వవస్తువు) (ఉత్తర .

హేతువగును. (ఇత్యభిప్రాయః=) అని మా

సిద్ధాంతి :—

తథాపి నోపపద్యతే థావభూతస్య పున

ప్రసంగాత్.

అట్లు విడిచి చెప్పినను రుచిపోదు. ఏ

పక్వస్థితిని) బొందిన యొకవస్తువునకు (పు

మారోపించుటచే (క్షణాంతర గాత్)

గాక తరువాతిక్షణముతోఁగూడ దానికి

అనిగా బౌద్ధసిద్ధాంతానుసారము పుట్టిన

గావున నుత్తరక్షణమందుఁ బుట్టువస్తువు

నుండఁజాలదని భావము.)

అథ థావపి వాఙ్మ వ్యాపార ఇత్యభిప్రాయ

(అథ భావః + ఏవ=) పూర్వవస్తు

తరువాతివస్తువును బుట్టింపఁగల దాని వ్యా

ప్రాయమునుమా !

సిద్ధాంతి :—

తథాపి నైవోపపద్యతే హేతుస్వభావానుపరక్తస్య ఫల స్యోత్పత్త్యసంభవాత్.

ఇట్లు చెప్పినను నీవాదము నిలువనేరదు (హేతు ... రక్తస్య=) కారణ స్వభావముతో నంటువడని (ఫలస్య=) కార్యముయొక్క (ఉత్ప ... సంభవాత్=) పుట్టుక యెన్నటికిని సంభవింపదనియే యెఱుంగుము. (అనగాఁ బూర్వవస్తువు కారణము-ఉత్తరవస్తువు కార్యము-అని చెప్పినప్పుడు కారణస్వభావము కార్యమందు రాకుండఁబోదుగావునఁ బూర్వక్షణమందలి పూర్వవస్తువునకు నుత్తరక్షణమందలి యుత్తరవస్తువుతో సాబంధ ముండియే తీరును - అనగాఁ బూర్వవస్తువు క్షణకాల ములో నశించిపోక యుత్తరక్షణమునకు మిగిలియే యుండునని చెప్పవలసివచ్చును. అట్లు చెప్పచో పస్తువులు క్షణికములని చెప్పబౌద్ధసిద్ధాంతము భంగపడిపోవునని భావము.)

స్వభావోపరాగాభ్యుపగమే చ హేతుస్వభావస్య ఫలకాలావస్థాయిత్యే సతి క్షణభంగాభ్యుప గమత్యాగప్రసంగః.

(స్వభావో ... మేచ=) కారణస్వభావము కార్యమం దంటియుండుట (=ఉప రాగము) నంగీకరించుచో (హేతుస్వభావస్య=) కారణస్వభావము (ఫల ... సతి=) కార్యము పుట్టుననికి సైత ముండునని చెప్పినట్లే యగును కావునఁ (క్షణ ... ప్రసంగః=) బ్రతివస్తువు క్షణకాలముకంటె నెక్కువగా నుండదని చేయఁబడిన సిద్ధాంతమును వదలుకొన్నట్లే చెప్పవలసివచ్చును.

ఽనైవ వా స్వభావోపరాగేణ హేతుఫలభావ మభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్ర తత్ప్రాప్తే రతి వ్రసంగః.

(వినైవ రాగేణః) కారణస్వభావము కార్యమం దంటియుండునని యొప్పుకొనకుండఁగ నే (హేతుఫలభావం=) కారణకార్యభావము నొప్పుకొను వారికి (సర్వత్ర) ... ప్రసంగః=) నన్నితావుల నట్లు చెప్పవలసియే వచ్చును గావున సతిప్రసంగదోషము సంభవించును.

అపి చోత్పాదనిరోధా నామ (ఎ) వస్తువస్వరూపమేవ వా స్యాత (బి) మవస్థాంతరం వా (సి) వత్స్వంతరమేవ వా సర్వథాపి నోపపద్యతే.

(అపిచ=) మఱియును, (ఉత్పాదనిరోధా నామ=) ఒకవస్తువుయొక్క యుత్పత్తినాశములు - అనగా—

గ్రాందటి 20 సూత్రముందును జెప్పబడినది. ఇతఁ గార్యము (= సంఘాతము = జేహము) పుట్టుటకు బౌద్ధసిద్ధాంతానుసారము కారణము లేదందుమా లేక యున్నదందుమా యనువిషయ మీసూత్రముందు వివరింపబడుచున్నది.

౨౧ సూ॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధః; యౌగపద్య మన్యథా.

వ. వి :- అసతి - ప్రతిజ్ఞోపరోధః; యౌగపద్యం - అన్యథా

[వ. వ. అ :- అసతి = (కారణము) లేదన్నచో, ప్రతిజ్ఞోపరోధః = ప్రతిజ్ఞ = (బౌద్ధ) సిద్ధాంతమునకు, ఉపరోధః = విరోధము (తటస్థించును); అన్యథా = మఱియొక తీరుగా, జెప్పచో (కార్యోత్పత్తికిఁ గారణమున్నదని చెప్పచో) యౌగపద్యం = (కారణకార్యములు) రెండును నొకసారిగా నున్నట్లుగుట (సంభవించును).

భాష్యము - భాష్యార్థము.

క్షణభంగవాదే పూర్వక్షణో విరోధగ్రస్తత్వా న్నోత్తరస్య క్షణస్య హేతు ర్భవతీత్యుక్తమ్.

క్షణభంగవాదే =) వస్తువులెల్లను క్షణమాత్రముండి నశించిపోవుననువాద మందు (పూర్వ ... గ్రస్తత్వాత్ =) పూర్వక్షణమందు, బుట్టినవస్తువు నాశనము చెందుచుండుటవలన నావస్తువు (ఉత్తర హేతుః =) ఉత్తరక్షణమందు, బుట్టు వస్తువునకు, గారణము (న భవతీతి =) కాజాలదని (ఉక్తం =) పూర్వసూత్రముందు, జెప్పబడినది.

అథానత్యేవ హేతౌ ఫరోత్పత్తిం బ్రూయాత్ తతః ప్రతిజ్ఞోపరోధ స్సౌక్యే.

(అథ =) అట్లుగాక (అనత్యేవ హేతౌ =) కారణము లేకుండగనే (ఫలో ... యాత్ =) కార్యము పుట్టునని చెప్పచో (తతః =) అప్పుడు (వ్రతి సస్యైత్ =) బౌద్ధప్రతిజ్ఞకు విరోధము వచ్చును. (విషయ - కరణ - సహకారి - సంస్కారము లనడినాల్గువిధములైన కారణములవలన రూపాదివిజ్ఞాన మైనచిత్తము నుభాదులైనచైత్రములును బుట్టుననునదియే బౌద్ధులప్రతిజ్ఞ (సిద్ధాంతము) యని యెఱుంగునది).

చతుర్విధాన్ హేతున్ ప్రతీత్య చిత్తచైత్ర ఉత్పద్యంత ఇతియం ప్రతిజ్ఞా హేయేత.

(చతు ... హేతుః =) నాల్గువిధములైన కారణములను (ప్రతీత్య =) అంగీకరించి (చిత్త ... ఇతి =) చిత్తచైత్రములు పుట్టుచున్నవని చెప్పిడి (ఇయం ప్రతిజ్ఞా =) బౌద్ధులయొక్క ప్రతిజ్ఞ (హేయేత =) భంగపడిపోవును.

(అనఁగా - 1) విషయ 2) కరణ 3) సహకారి 4) సంస్కారము లను హేతువులవలనఁ జిత్తము లగురూపాదివిజ్ఞానములును జైత్తము లగుసుఖాదులును బుట్టుచున్నవన్న బౌద్ధులసిద్ధాంతము భంగపడిపోవునని భావము.)

నిర్వేతుకాయాం చోత్పత్తౌ వప్రతిబంధా త్వర్వం సర్వత్రోత్పద్యేత.

(నిర్వే త్వత్తే=) హేతు వేమియును లేకుండఁగనే కార్యము పుట్టుచున్నదని యంగీకరించుపక్షమున (అప్రతిబంధాత్= వస్తువు పుట్టుట కాటంక మేమియు లేనందున (సర్వం ... ద్యేత=) ఏవ స్తువైన నెప్పుడైనఁ (నిష్కారణముగా) బుట్టుచుండునని చెప్పవలసి వచ్చును.

బౌద్ధపూర్వపక్షి :—

అథో తరక్షణోత్పత్తి ర్యావః త్తావ దవతిష్ఠతే పూర్వక్షణ ఇతి బ్రూయాత్.

(అథ=) అట్లుకానిచో (ఉత్త ర్యావత్=) ఉత్తరక్షణవస్తు వెప్పుడు పుట్టునో (తావత్=) అంతవఱకుఁ (పూర్వక్షణః + ఇతి, బూర్వక్షణవస్తువు (అవతిష్ఠతే) నిల్చియుండునని (బ్రూయాత్=) ఏల చెప్పఁగూడదు?

సిద్ధాంతి :—

తతో యాగపద్యం హేతుఫలమో స్యాత్.

(తతోః) అట్లు చెప్పచో, హేతుఫలములకు - అనఁగాఁ గారణకార్యములకు యాగపద్యము తెటస్థించును.

తథాపి ప్రతిజ్ఞోపరోధఏవ స్యాత్.

(తథాపి=) అట్లయినచో, (ప్రతిజ్ఞో - స్యాత్=) ప్రతిజ్ఞకు (సిద్ధాంతమునకు) విరోధము గలుగును.

క్షణికస్య సర్వే సంస్కారా ఇతీయం ప్రతిజ్ఞోపరుద్యేత.

(సర్వే సంస్కారాః) సర్వసంస్కారములు (అద్యంతములు గలపదార్థములు) (క్షణికాః=) క్షణకాలముమాత్ర ముండునని (ఇతి=) అనియున్న (ఇయం ప్రతిజ్ఞా=) యీ బౌద్ధుల ప్రతిజ్ఞ (ఉపరుద్యేత=) భంగపడిపోవును.

22. సూత్రావతారిక :—

కార్యము (సంఘాతము= దేహము) పుట్టుటకుఁ గారణము లేదన్నను, ఉన్నదన్నను బౌద్ధమతప్రతిజ్ఞలకు భంగమువచ్చునని పూర్వ సూత్రమందుఁ జెప్పఁ

బడినది. బౌద్ధు లంగీకరించు (1) ప్రతిసంఖ్యానిరోధము 2) అప్రతిసంఖ్యానిరోధము - అను రెండువిధము లైనవినాశము లసంభవములని యీనూత్రామందుఁ జెప్పిఁ బడుచున్నది.

౨౨ సూ॥ ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తి రవిచ్ఛేదాత్.

ప. వి :- ప్రతి ప్రాప్తిః - అవిచ్ఛేదాత్.

ప్ర. ప. అ :- అవిచ్ఛేదాత్ = (భావములు=పదార్థములు) ఎడ తెగకుండ నుడుటవలన, (ప్రతిసం... ప్రాప్తిః=) తెలిసి జరుగుచుండు వినాశముయొక్కయు, తెలియక జరుగుచుండువినాశముయొక్కయుఁ బ్రాప్తింపకపోవుటయే (సంభవించుచున్నది.)

సూత్రార్థము :- భావములయొక్క అవిచ్ఛేదము నంగీకరించుటవలనఁ ప్రతిసంఖ్యానిరోధమునకును, అప్రతిసంఖ్యానిరోధమునకును ప్రాప్తి లేదు.

22 సూత్రభాష్యభావము :-

(ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిః)

వైనాశకు లనెడిబౌద్ధులు 1) ప్రతిసంఖ్యానిరోధము 2) అప్రతిసంఖ్యానిరోధమును రెండువిధము లైనవినాశముల నంగీకరించుచున్నారు. ఆరెండు వినాశములను వారు 'అభావము' (పాస్తవము గానివి) లని పిలుచున్నారు.

1) ప్రతిసంఖ్యానిరోధమన నేమనఁగా :- 'దీనిని నేను నాశనముచేయుచున్నాను' అని చెప్పుచు, రోజుల మొదలగునాయుధములదెబ్బచేత బుద్ధిపూర్వకముగాఁ గల్పించఁబడి సర్వలోకప్రసిద్ధమైన స్థూలవినాశన మేది గలదో యది. ఇది బుద్ధిపూర్వకముగా జరుపుచుండు నభావరూప వినాశము.

2) అప్రతిసంఖ్యానిరోధమన నేమనఁగా :- కుండ - గోడ మొదలగు ప్రతి పదార్థమందును బ్రతిక్షణమును గలుగుచుండునని యుక్తిచేత సాధింపఁబడఁగల్గి సూక్ష్మదృష్టి లేనివారు గ్రహింపఁజాలనిసూక్ష్మ మగువినాశన మేది గలదో యది ఇది తెలియక జరుగుచుండువినాశము అనఁగా బుద్ధిపూర్వకముగాఁ గాకుండ జరుగుచుండు నభావరూప వినాశము. అభావరూపము లైనయారెండు వినాశములు ప్రాప్తింపుట యసంభవము - ఎందుచేతననఁగా (అవిచ్ఛేదాత్=) ప్రతిపదార్థమునొకటి వెంట మఱియొకటి యెడ తెగకుండ వచ్చుచు, క్షణకాల ముండునదియని యంగీ

కరించుటవలనఁ బదార్థములయునికీయొక్క జాలునకుఁ దెంపు (=విచ్ఛేదము) ఎప్పుడును గలుగఁజూపుటచే వినాశమున్నదియే(అనఁగా నభావమున్నదియే) ప్రాప్తింపదు-
పదార్థములయునికీయొక్క జాలునకుఁ దెంపు గలదని చెప్పచో అనఁగా - నాజాలులో నెప్పుడేయొకపదార్థము లేదనకొన్నను “పదార్థములు క్షణికమై పరిణామ (=జాలు) రూపమున నెడతెగకుండ నుండు”నని చెప్పబడు క్షణికత్వవాదమునకు భంగము గలుగును.

భావ్యము - భాష్యార్థము

అపిచ వైనాశికాః కల్పయంతి 'బుద్ధిబోధ్యం త్రియా దన్యత్ సంస్కృతం క్షణికం చ' ఇతి

(అపిచ=) ఇతః(జెప్పఁబోవువిషయముగా) (వైనాశికాః=) వైనాశినిలఃపిల్వః బడు బొద్దులు తమమతమునందు (బుద్ధిబోధ్యం=) బుద్ధివలన బోధచేసికొనఁదగినదియు - అనఁగాఁ బ్రేమేయ (విషయ) మాలే మైనట్టియు (త్రియా దన్యత్ =) మూఁటికంటె వేఱైఁ ట్టియు - నేవస్తువునైనను (సంస్కృతం=) వుట్టించబడినట్టికియి - అనఁగా నొకకియిచేతఁ జేయఁబడునట్టియు (క్షణికం=) క్షణకాలమాలే ముండఁ గఁట్టిదియు నగును.

'బుద్ధిబోధ్యం త్రియాదన్యత్ - సంస్కృతం క్షణికం చ'.

(తాత్పర్యము :- మూఁటికంటె వేఱైఁ ట్టై బుద్ధిగ్రాహ్య మగుప్రతివిషయము నొకకియిచేత నగునదియు క్షణకాలములో బుట్టిఁ జించునదియునై యున్నది). అనఁగా నామూఁడును నభావములనియుఁ దక్కినవి భావములనియు నెఱుంగునది.)

అనునొకసిద్ధాంతమును జేసియున్నారు

తదపి చ త్రయం ప్రతినంఖ్యాప్రతినంఖ్యానిరోధ వాకాశం చేత్యాచక్షతే.

(తదపి చ త్రయం=) ఆమూఁడును నెవ్వి యనఁగా (ప్రతి ... చక్షతే=)

1) ప్రతినంఖ్యానిరోధము (బుద్ధిపూర్వకముఁ జేయఁబడు వివాశము - అభావరూపము) (2) అప్రతినంఖ్యానిరోధము (=దానియంతట నది యగుచుండువినాశము - ఇదియు నభావరూపము) (3) ఆకాశము (=అవకాశము=space) ఇది యభావమే యని చెప్పఁబడును.

త్రయమపి చైత దవ స్త్వభావమాత్రం నిరుపాఖ్యమితి మన్యంతే.

(త్రయం తత్=) ఈమూఁడును (అవస్త్వభావమాత్రం=) అభావమాత్రములే యైనవస్తువులు. వాస్తవమునకు లేనివస్తువులు. (నిరుపా... మన్యంతే=) అవి నిఃస్వరూపములు - అనఁగా స్వరూపము లేనివి యని బొద్దులచే ననఁబడును.

1) బుద్ధిపూర్వకః కిల వినాశో భావానాం ప్రతिसంఖ్యానిరోధోనామ భావ్యతే.

1) (భావానాం=) భావములకు (బుద్ధిపూర్వకఃవినాశః=) బుద్ధిపూర్వక మైన వినాశము - అనగా గావలయునను నాలోచనముతో జరుగుచుండువినాశము (ప్రతి ... నామ=) ప్రతिसంఖ్యానిరోధ మనుపేరుతోఁ (భావ్యతేకిల=) జెప్పఁ బడును. (అనగా - నే నీకుండను బగులఁగొట్టుదును - అని చెప్పి చేయువినాశము అని భావము)

2) తద్విపరీతోఽప్రతिसంఖ్యానిరోధః.

2) ప్రతिसంఖ్యానిరోధమునకు వ్యతిరేక మైనదెల్లను అప్రతి నిరోధః=) అప్రతिसంఖ్యానిరోధమని చెప్పబడును. (అనగా - 'కుండ' యనునది దినదినక్రమమున దాని కదియే చెందుచుండు వినాశము - అనిభావము.)

3, ఆవరణాభావమాత్ర మాకాశమితి.

(అన ... కాశమితి=) ఆవరణము లేకపోవుటయే - అనగా దేనిచేతను నాశమింపబడనిప్రదేశమే 'ఆకాశ' మని చెప్పబడును.

తేషా మాకాశం పరస్తాత్ ప్రత్యాఖ్యాన్యతే.

(తేషా మాకాశం=) బౌద్ధులభావమాత్రములని చెప్పనామూఁడువినాశము లలో మూఁడవది యగునాకాశము (పరస్తాత్=) రాబోవు 24వ సూత్రముందు (ప్రత్యాఖ్యాన్యతే=) ఆభావమాత్రము గాదని నిరాకరింపబడును - అనగా సభావ మాత్రమే యగుననువిషయము పూర్వపక్షము చేయబడును

నిరోధద్వయ మిదానీం ప్రత్యాచక్షే.

(నిరోధద్వయం=) ఆభావమాత్రములని చెప్పబడు మిగిలినరెండు వినాశ ములు (ఇదానీం=) యీసూత్రముందు (ప్రత్యాచక్షే=) ఆభావమాత్రములు గావని నిరాకరింపబడుచున్నవి.

ప్రతिसంఖ్యాప్రతिसంఖ్యానిరోధయో రప్రాప్తి రనంభవ ఇత్యర్థః.

అనగా (ప్రతి సం ... యోః=) ప్రతिसంఖ్యానిరోధాప్రతिसంఖ్యానిరో ధము (అప్రాప్తిః=) లభావములగుట - అనగా వాస్తవమునకు లేనివే యగుట (అసంభవం త్యర్థః=) యసంభవమని యర్థము.

కస్మా దవిచ్ఛేదాత్.

(కస్మాత్ =) ఎందుచే ననగా (అవిచ్ఛేదాత్ =) బౌద్ధులు సర్వవస్తువుల కవిచ్ఛేదము (విచ్ఛేదములేకపోవుట) నంగీకరించుటవలననే వానియభావ మసంభవమని చెప్పుచున్నాము. అనగా సర్వవస్తువులు క్షణికములై సంతానరూపమున - అనగా బ్రవాహరూపమున - ఒకటితరువాత నొకటిగా నడతెగకుండ వచ్చిపోవుచుండునని బౌద్ధులు చెప్పుదురు.

(ఏ) ఏతే హి ప్రతినంఖ్యాప్రతినంఖ్యానిరోధా (ఎ) సంతానగోచరౌవా స్యాతాం.

(బి) భావగోచరౌ వా.

(ఎ) (ఏతే...నిరోధా =) అభావమాత్రవినాశములు రెండు (ఎ) (సంతాన... స్యాతాం =) ధర్మము (సంతానము = వస్తుప్రవాహము) నకు సంబంధించినవియో (బి) (భావగోచరౌ వా =) లేక ధర్మముగల (=సంతానులను = ప్రవాహరూపమున వచ్చిపోవుచుండు) వస్తువులను దెలుపునవియో;

(అనగా - బౌద్ధులు చెప్పినభావమాత్రములైన వినాశములు రెండును క్షణిక వస్తుప్రవాహములో (=సంతానములో) ప్రవాహమునకు సంబంధించినవా లేక వస్తువులకు సంబంధించినవా? అనగా నగులు లేకుండబోవునది ప్రవాహమా - లేక వస్తువా యనిభావము - ప్రవాహమే సంతానమనియు ప్రవాహమున వచ్చుచుండు వస్తువే సంతానియనియుఁ జెప్పబడును.)

(ఎ) న తావ త్సంతానగోచరౌ సంభవతః.

(ఎ) ఆరేం డభావమాత్రవినాశములను (నతావ ... వతిః =) బ్రవాహరూపధర్మమునకు సంబంధించినవి కాఁజాలవు.

సర్వేష్వపి సంతానేషు సంతానినా మవిచ్ఛిన్నేన హేతుఫలభావేన సంతానవిచ్ఛేద స్యాసంభవాత్.

(సర్వేష్వపి సంతానేషు =) ప్రతిపదార్థము (=భావము) క్షణపర్యంతమే యుండిపోవుచుండును - అనగా క్షణిత్యధర్మముతోఁ బదార్థము లేడతెగని సంతానముగా (ప్రవాహముగా) నేర్పడియుండునని చెప్పట కర్థమేమనగా - అట్లేర్పడుచుండు సర్వసంతానము (=క్షణికపదార్థప్రవాహము) లందు (సంతానినాం =) క్షణికములగు నాపదార్థములు (సంతానులు = సంతాన మనుప్రవాహమునకుఁ జెందినవి) (అవిచ్ఛిన్నేన =) నిరంతరముగా (=ఎడతెగకుండ) (హేతుఫలభావేన =) మొదటిది హేతువు - తరువాతిది ఫలముగా - అనగా మొదటిది కారణము తరువాతిది

కార్యముగా వచ్చుచుండునుగావున (సంతానవిచ్ఛేదస్య=) ఆప్రవాహ మాగిపోవుట యనునది (అసంభవాత్=) యెప్పటికిని సంభవింపననియేగదా.

(బి) నాపి భావగోచరౌ సంభవతః.

బి (అపి=) మఱియు నారెండు భావములును (భావగోచరౌ=) సంతానముగా (=ప్రవాహరూపమున) వచ్చుసంతానులకు (సంతానమందలి వస్తువులకు) (నసంభవతః=) సంబంధించినవియుఁగాఁజాలవు.

నహి - భావానాం నిరన్వయో విరుపాఖ్యో వినాశ స్సంభవతః.

ఎందుచేతననఁగా (భావానాం=) క్షణికవస్తువులకై నను, నిరన్వయః=) వ్యవహారాతీతమైనట్టియు (విరుపాఖ్యః=) నిట్టిదనిచెప్పట కశక్యమైనట్టియు (వినాశకః=) సంపూర్ణ వినాశరూపమైనయభావమెప్పటికిని (నహి సంభవతః=) గలుగఁజాలదు. (అనఁగా వస్తువునకుఁ బ్రతిక్షణము నవస్థాభేదములు గలుగవచ్చునుగాని యసలు వస్తువునకు స్వరూపవినాశమెన్నటికిని గలుగదని భావము.)

సర్వాస్య వ్యవస్థాసు ప్రత్యభిజ్ఞానబలే నన్వయ్యవిచ్ఛేదవర్జితాత్.

(సర్వా ... వస్థాసు=) ఒకవస్తువెన్నియవస్థారూపములుగా మాటుచున్నను (ప్రత్య ... బలేన=) ప్రత్యభిజ్ఞానబలమునేతెలి - అనఁగా - 'ఆవస్తువే యిది' యని జరుపుచున్న ప్రత్యక్షలోకవ్యవహారమునుబట్టి (అన్య ... దర్శనాత్=) యన్వయికి - అనఁగా - గార్యముతో సంబంధము నంగీకరించు కారణవస్తువునకు ఆవిచ్ఛేదము - అనఁగా విచ్ఛేదము లేకపోవుట - అనఁగా సంపూర్ణవినాశము చెందకపోవుట వ్యవహారములోఁ గన్పించుచున్నది.

(అనఁగా - మృత్తు కుండరూపమును దాల్చినను - ఈకుండ పెంకులరూపము దాల్చినను - ఈపెంకులు మట్టిపొడిరూపము దాల్చినను మృత్తే కుండ యనియుఁ గుండయే పెంకులనియుఁ బెంకులే మట్టిపొడియనియుఁ బ్రత్యభిజ్ఞ (=ఆదే యిది యని చెప్పకొనుట) తో వ్యవహరించుట కనుకూలముగా నుండునుగాని కార్యములైన కుండకు - పెంకులకు - మట్టిపొడికిని గారణములైనమృత్తు - కండ - పెంకులు పూర్తిగా వినాశముచెందుట సంభవింపదు. అనఁగా గారణవస్తువునకు భిన్నములగు నవస్థారూపములు వచ్చినను స్వరూపవినాశనమెన్నటికిని గలుగఁబోదు. అది భావము. అనఁగా బౌద్ధులు చెప్పకొనికవస్తుప్రవాహములోఁ బూర్వవస్తువు కారణమనియు దరువాతివస్తువు కార్యమనియు నెంచవలయునేగాని పూర్వవస్తువు పూర్తిగా

నష్టమైపోవుచున్నదనియు, దరువాతివస్తువు వ్రతయొక్కటి వుట్టుచున్నదనియు నెఱుఁగదగదని భావము.

అస్పష్టప్రత్యభిజ్ఞానస్య వ్యవస్థాసుక్యచి దృష్టేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదేనాన్వత్ప్రాపి తదనురూపమ్.

(అస్పష్ట ... వస్థాను=) స్పష్ట మైనప్రత్యభిజ్ఞ కనిపించనివస్తువుయొక్క కొన్ని యవస్థలయందు— (అనగా నదే యిది యని గుర్తింపజూచి కొన్ని యవస్థలయందు) (క్వచిత్=) కొన్నిచోట్ల (దృష్టే ... దేన=) అన్వయికి - అనగా వస్తువునకు నవిచ్ఛేదమే - అనగా సంపూర్ణవినాశము లేకపోవుటయే (దృష్టేన=) దూర దృష్టితోఁగూడిన హేతుజ్ఞానముచేతఁ గనఁగొనఁబడుచుండుటవలన (అన్వత్ప్రాపి=) స్పష్టమైన ప్రత్యభిజ్ఞ లేనిస్థలములయందు సైతము (తదనురూపం=) అట్టి యవిచ్ఛేదమే యున్నట్లుఁబోయిందనియున్నది.

(కాలినపెననుమీఁద వేసిననీటిబొట్టు స్థూలదృష్టికిఁ గనుపడకుండఁబోయినను స్పష్టమైనప్రత్యభిజ్ఞ లేనిమతియొక్కయవస్థ నీటిబొట్టునకుఁ బ్రాప్తింపఁగా నాలోచనమీఁదనీటిబొట్టే యావిరిరూపమును చాల్చినట్లు కనుఁగొనుటకు సాధ్యమై యుండును. ఏ కార్యమునకై నను గాతణమిదియని స్పష్టముగాఁ దెలియఁబడనిచోట్లఁ గూడఁ గార్యమున కొకకారణ ముండియే తీరుననియుఁ గారణవస్తువే కార్యరూప మునఁ బరిణమించినదనియు నూహింపఁదగియుండునుగాని కారణ మభావమని సంపూర్ణవినాశముఁ జెడినదని నిశ్చయింపఁదగదు - అని భావము).

తస్మాత్ పరవరికల్పితస్య నిరోధద్వయ స్యానుపపత్తిః.

(తస్మాత్=) కాఁబట్టి (పర ద్వయస్య=) బౌద్ధులచేఁ (=పర) గల్పింపఁ బడిన యభావరూప మైనవినాశద్వయము (అనుపపత్తిః=) ఏవస్తువునకై నను వాస్తవముగా సంభవింపజాలవని యెఱుంగునది.

నూ॥ 2వ అవతారిక :—

పూర్వసూత్రమందు బౌద్ధులుచెప్పిన భావరూపవినాశములు రెండును — అనగా (1) ప్రతిసంఖ్యానిరోధము - అనగా బుద్ధిపూర్వకముగా జరుగుచుండు వినాశము. (2) అప్రతిసంఖ్యానిరోధము - అనగా బుద్ధిపూర్వకముగాఁ గాకుండ జరుగుచుండు వినాశము నను నీరెండును నసంభవములని చెప్పఁబడినది. ఆ బౌద్ధుల సిద్ధాంతముప్రకారము మొదటిదైన ప్రతిసంఖ్యానిరోధములోని యంతర్భాగమగు 'అవిద్యానిరోధము (=అవిద్యావినాశము) సైత మసంభవమేయని యీసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

౨౩ సూ॥ ఉభయథా చ దోషాత్.

వ. వి : ఉభయథా - చ - దోషాత్.

ప్ర. ప అ : ఉభయథా చ = రెండువిధములుగా (గూడ; దోషాత్ = దోషమే వచ్చునుగావున;

నూతార్థము :- (బౌద్ధులు చెప్పవలసినవిద్యావినాశము) వారిసిద్ధాంతానుసారము రెండువిధములలో నెట్లు చెప్పినను దోషమే వచ్చునుగావున (వారిమత మనమంజసము.)

భాష్యభావము :- క్షణికము లగుచస్తువులు నిత్యములని చెందుభ్రాంతియే 'అవిద్య' యనియు. ఈ అవిద్య (౧) సమ్యక్జ్ఞానమువలన (గాని (౨) దానియంతట నదియేగాని వినాశముచేదునని బౌద్ధులు చెప్పుదురు.

(౧) ఆయవిద్య యమనియమాదులతోఁ గూడినసమ్యక్జ్ఞానమువలననే వినాశముచేందునని నిశ్చయించుచో, నిర్వృత్తుకముగానే యది నశించునని చెప్పు బౌద్ధులసిద్ధాంతము భంగపడిపోవును.

(౨) లేక యాయవిద్య స్వయముగానే నశించిపోవునని నిశ్చయించుచో (సర్వం క్షణికమితి భావయేత్ (=సర్వము క్షణకాలములో నశించిపోవునదియే యని చింతన చేయవలసినది) - అను నీమొదలగు బౌద్ధసాధనోపదేశములు వ్యర్థములై పోవును. (ఉభయథా చ దోషాత్) రెండువిధములలో నెట్లు చెప్పినను బౌద్ధసిద్ధాంతమునకు హానియే వచ్చును గావున వారిమత మనమంజసము.

భాష్యము - భాష్యార్థము.

యోగ్య మవిద్యాదినిరోధః ప్రతినంభ్యానిరోధంతఃపాతీ పరపరికల్పితః స (1) సమ్యక్జ్ఞానాద్వా సపరికరా త్స్యత్ (2) స్వయమేవ వా.

(పర ... కల్పితః=) బౌద్ధులచేఁ గల్పింపఁబడినట్టియు (ప్రతినం ... పాతీ=) లోఁగడినూత్రమందుఁ జెప్పఁబడిన ప్రతినంభ్యానిరోధములో (బుద్ధిపూర్వకముగా జరుగువినాశములో) నిమిడియున్నట్టియు, (అవిద్యాదినిరోధః=) అవిద్య మొదలగు వారియొక్క వినాశ (యః - అయం - సః=) మేది గలదో యయ్యది (1) (సమ్యక్... త్స్యత్=) దానిజట్టుతోఁగూడ (సంస్కారాదులతోఁగూడ) సమ్యక్జ్ఞానము (=సంపూర్ణజ్ఞానము) వలన సంభవించునా లేక (2) (స్వయమేవ వా=) యద్ది స్వయముగానే సంభవించునా (యని పరీక్షింపవలసి యున్నది.)

(1) పూర్వస్మిన్ వికల్పే. నిర్వే తుకవినాశాభ్యుపగమహావిప్రసంగః.

(1) పూర్వస్మిన్ వికల్పే) మొదటిపక్షమే - అనగా సమ్యక్ జ్ఞానమువలననే యవిద్యకు వినాశము గల్గునని యనుకొందము. అట్లగుచో (నిర్వే ... సంగః=) ఎట్టిహేతువు లేకుండగనే యవిద్య వినాశము జెందగల దనుబౌద్ధసిద్ధాంతమునకు హాని వచ్చునని చెప్పవలసివచ్చును.

(2) ఉత్తరస్మిన్తు మార్గోపదేశానర్థకృత్రసంగః.

(ఉత్తరస్మిన్తు=) రెండవపక్షమే - అనగా నవిద్యావినాశము స్వయముగానే సంభవించు ననుకొందము - అట్లగుచో (మార్గో ... ప్రసంగః=) బౌద్ధులు నిర్వాణమునకై యుపదేశించుసాధనములు మార్గోపదేశములు వ్యర్థములే యని చెప్పవలసివచ్చును.

(వా రుపదేశించుసాధనము లేవియనగా-యమనియమాదులు - మార్గోపదేశము లింక నేవి యనగా నాల్గుభావనలు - (1) సర్వం దుఃఖం దుఃఖం (2) క్షణికం క్షణికం (3) స్వలక్షణం స్వలక్షణం (4) శూన్యం శూన్యం - అని యిట్లు భావనచేసికొనుచుండగా మహోదయ మనుసమ్యక్ జ్ఞానము గలుగునని బౌద్ధుల (=సౌగతుల) సిద్ధాంతము.)

ఏవ ముఖ్యథాపి దోషప్రసంగా దనమంజన మిదం దర్శనమ్.

(ఏవం=) పైని జూపబడినవిధముగా (ఉభయథాపి=) రెండువిధములలో నేవిధముగా) జెప్పినను (దోషప్రసంగాత్=) బౌద్ధసిద్ధాంతములకు హానియే వచ్చునుగావున (ఇదం దర్శనమ్ + అసమంజసమ్=) బౌద్ధులసిద్ధాంత మంగీకరింపదగినది కాదు.

24 సూత్రావతారిక :-

లోగడి రెండుసూత్రములలో నభావరూపములైన (1) ప్రతీసంఖ్యావినాశము (2) అవ్యక్తసంఖ్యావినాశము, మొదటిదానిలోని యంతర్భాగమైన 'అవిద్యాది వినాశము' బౌద్ధసిద్ధాంతములప్రకారము సంభవించుట కవకాశము లేదని నిరూపింపబడినది అభావరూపవినాశములని బౌద్ధులు చెప్పుమూఁటిలో మూడవది యగు 'అకాశము' సైతమభావ మగుట (=వాస్తవమునకు లేనిదే యగుట) సంభవించదని యీ 24 సూత్రముందు జెప్పబడుచున్నది.

౨౪ సూ॥ ఆకాశే చావిశేషాత్.

ప. వి:- ఆకాశే - చ - ఆవిశేషాత్.

ప్ర) ప. అ:- (ఆకాశే చ=) ఆకాశమందును (ఆవిశేషాత్=) విశేష మేమియు అనఁగా - మిగిలిననాల్గుభూతములయందుకంటె భిన్నత్వ మేమియు లేకపోవుటవలన—

సూత్రార్థము:— (మిగిలిన నాల్గుభూతములయందుకంటె) ఆకాశమందు విశేష మేమియు (భిన్నత్వ మేమియు) లేకపోవుటవలన (ఆకాశముపైతము వవార్థమే యగునుగాని యభావము (=శూన్యము) గానేరదు.

భాష్యము - భాష్యార్థము.

యచ్చ తేషామే వాభిప్రేతం నిరోధద్వయ మాకాశం చ నిరుపాఖ్యమితి.

(నిరోధద్వయం=) (1) ప్రతిసంఖ్యానిరోధ (2) అప్రతిసంఖ్యానిరోధము లను నీరెండు వినాశములును (ఆకాశం చ=) ఆకాశ మనుమూడవదియు (నిరుపాఖ్యం + ఇతి=) స్వరూపము లేని - అనఁగా నిట్టివని చెప్పటకు వీలులేనియభావమాత్రములే యని (తేషామేవ - యచ్చ=) బౌద్ధులు చెప్పవిషయములో—

తత్ర నిరోధద్వయస్య నిరుపాఖ్యత్వం పురస్తాన్నిరాకృతం:

(నిరోధద్వయస్య=) మొదటివినాశములును (నిరుపాఖ్యత్వం=) స్వరూపము లేనియభావమాత్రములు గానేరవని (పురస్తాత్=) లోఁగడి 22-23 సూత్రములందుఁ ద్రోసివేయఁబడినది.

ఆకాశ స్వేదానీం నిరాకీయతే.

(ఇదానీం=) ఇప్పు డీ 24వ సూత్రమందు (ఆకాశస్య - నిరుపాఖ్యత్వం=) ఆకాశముపైతము స్వరూపము లేనియభావము గానేరదని (నిరాకీయతే=) త్రోసి వేయఁబడుచున్నది.

ఆకాశే చాయుక్తో నిరుపాఖ్యత్వాభ్యుపగమః.

(ఆకాశే చ=) ఆకాశవిషయములోఁగూడ (నిరు ... గమః=) స్వరూపము లేనియభావమే యనెడి బౌద్ధులసిద్ధాంతము(అయుక్తః=)యుక్తియుక్తము గానిదియే—

ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధయోరివ వస్తుత్వప్రతిపత్తే రవిశేషాత్.

(ప్రతి ... రివ=) ప్రతీసంఖ్యావినాశము - అప్రతీసంఖ్యావినాశము - అను నీరెండు భావములయందు డెట్లో యల్ల (వస్తు వత్తే=) ఆకాశముగూడ నొక పదార్థమే యగునని విశ్వసించువిషయమందు (అవిశేషాత్=) భేద మేమియును లేదునుమా !

ఆగమప్రామాణ్యత్వావత్ 'ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః' తై-II ఇత్యాదిశ్రుతిభ్య ఆకాశస్య చ వస్తుత్వసిద్ధిః.

(తావత్ =) ఆరంభమందు (ఆగమప్రామాణ్యాత్ =) శ్రుతిప్రమాణము ననుసరింతము :—

'ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః' 'ఆత్మనుండి యాకాశము పుట్టినది' (ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః=) ఈమొదలగు శ్రుతిప్రమాణములవలన (ఆకాశ ... సిద్ధిః=) ఆకాశము పైత మొకపదార్థమే యని నిశ్చయ మగుచున్నది.

(పుట్టినది యెల్లఁ బదార్థమే యగును - అభావ మైనచోఁ బుట్టునని చెప్పఁ బడనేరదు - అని భావము.

వివ్రతపన్నాశ్రుతి తు శబ్దగుణానుమేయత్వం వక్తవ్యమ్.

(వివ్రతపన్నాశ్రుతి=) కేవలశ్రుతివాక్యమును విశ్వసించనివారికి (హేతువు గూడఁ జెప్పవలసియున్నందున) (శబ్ద ... యత్వం=) 'ఆకాశము' శబ్దగుణము గల్గియున్నందున నది మొకపదార్థమే యగునని యనుమానింపవచ్చునని (వక్తవ్యం=) చెప్పవలసియున్నది.

గంధాదీనాం గుణానాం పృథివ్యాదివస్తాశ్రయత్వదర్శనాత్.

(గంధా ... గుణానాం=) గంధరసరూపర్పరము లనెడిగుణములు వరుసగా (పృథి ... ర్శనాత్ =) పృథివిని - జలమును - అగ్నిని - వాయువును నాశ్రయించు కొనియున్నట్లు స్పష్ట మైనవిషయమేగదా! (ఇట్టిగుణముల కాశ్రయ మైన హేతువు చేతఁ బృథివ్యప్రేజోవాగా వులను వస్తువులనుగా నంగీకరించినప్పుడు శబ్దగుణమున కాశ్రయ మైన యాకాశముమాత్రము వస్తువని యేల యంగీకరింపఁగూడద భావము)

అపి చావరణాభావమాత్ర మాకాశ మిచ్ఛత స్తవైకస్మిన్ సువర్ణే పత, త్యావరణస్య విమానత్వాత్. సువర్ణాంతర సోఽస్తిత్వతోనవ కాశత్వప్రసంగః.

(అపిచ ... స్తవ=) మఱియు నాకాశమనఁగా 'ఆవరణము' (ఆక్రమణము = Covering) లేకపోవుటమాత్రమే యని వాదించఁదలఁచుకొన్న బౌద్ధపూర్వవక్త్రై సనీకు) సమాధానము లేకపోలేదు చూడుఁడు.

(ఏకస్మిన్ ... వతతి) ఒకవక్త్రై (ఆకాశములోని కెగురఁగా) (ఆవర ... న త్యాత్ =) ఆవరణము లేదని నీవు చెప్పునాకాశమున కావరణ మేర్పడినట్లు స్పష్టముగుచున్నందున (అనఁగా - ఆవరణము లేని దేదియో యది యొకవక్త్రై చేత నాక్రమింపఁబడినందున) (ఉత్పిన్నతః సువర్ణాంతరస్య =) పై కెగురఁదలఁచుకొన్న మఱి యొకవక్త్రైకి (అనవ ... సంగః -) సం దవకాశము లేదనియే చెప్పవలసివచ్చును.

(ఆవరణము లేనిదానికి మొదటివక్త్రైయే యీవరణముగా నేర్పడినప్పుడు మఱియొకవక్త్రై యందుఁ జొచ్చుట కవకాశ ముండదని భావము)

యత్రావరణాభావ స్తత్ర పతిష్యతీతిదేత్. యేనావరణాభావో విశేష్యతే తత్తర్హి వస్తు భూతమే నాకాశం స్యాత్నావరణాభావమాత్రమ్.

(మొదటివక్త్రై యెగిరినచో తాపక్త్రై చే నాక్రమింపఁబడి యందు మఱియొకవక్త్రై ప్రవేశించుట కవకాశము లేకపోయినఁ జూచిందు) (యత్ర ... భావః=) ఏచోటు మొదటివక్త్రైచే నాక్రమింపఁబడకుండునో (తత్ర ... చేత్=) అందు రెండవవక్త్రై యేల యెగురఁగూడ దందువేమో (యేనా ... విశేష్యతే=) (ఆక్రమింపఁబడిన ప్రదేశ మని చూ) ఆక్రమింపఁబడనిప్రదేశ మనియు వేరువడిచి నీ వెట్లు చెప్పఁగల్గితివో (తత్తర్హి -) యాహేతువుచేతనే (వస్తు ... స్యాత్=) ఆకాశమనఁగా నొకప్రత్యేకవస్తువే యగునుగాని (న + ఆవరణాభావమాత్రం=) ఆవరణము లేనిది మాత్రమే యగుటకు వీలులేదు.

అపి చావరణాభావమాత్ర మాకాశం మన్యమానస్య సౌగతస్య స్వాభ్యుపగమవిరోధః ప్రసజ్యేత సౌగతే సమయే.

(అపిచ=) అంతియేగాకుండ (ఆవర ... సౌగతస్య=) ఆకాశమనఁగా నావరణము లేకపోవుటయేగాని యొకప్రత్యేకవస్తువు గాదని బోధుఁడు (- సౌగతుఁడు) వాదించుచో, (సాభ్య ... ప్రసజ్యేత=) అది తన (బౌద్ధ) సిద్ధాంతమనకు ముష్ట దెచ్చి పెట్టినట్లే యగునుజుమా! ఎట్లనఁగా— సౌగతుల (=బౌద్ధుల) సిద్ధాంతమందు ప్రశ్న ప్రతివచనరూప మైనయీక్రిందిసంభాషణము ను జూడుఁడు!

'పృథివీ హి భగవన్ కింసన్నిశ్రయా?' (ప్రశ్నః)

(భగవన్ =) స్వామీ! (వృథివీ =) వృథివి యనుభూతము (కింసన్నిశ్రియా =) దే: మీఁద నాధారపడియున్నది!

ఇత్యస్మిన్ ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహే వృథివ్యాదీనా మంతే.

ఇత్య ... దీనాం =) ఈవిధముగాఁ బృథివి మొదలు మూఁడుభూతములు (వృథివ్యప్తేజములు) ఒక్కొక్కటి దే:మీఁదనాధారపడి యున్నవో చెప్పమని ప్రశ్నలును, బృథివిజలముమీఁదను, జలమగ్నిమీఁదను, అగ్నివాయువుమీఁదను నాధారపడియున్నవని చెప్పఁబడినసమాధానములను నయినతరువాత (అంతే =) కడపట

‘వాయుః కింసన్నిశ్రియః?’ (ప్రశ్నః) —

‘వాయువు దేనిమీఁద నాధారపడియున్నది?’

ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం భవతి

(ఇత్యస్య .. భవతి) అని వేయఁబడినప్రశ్నమున కీక్రిందిసమాధాన మియ్యఁబడినది చూడఁడు.

‘వాయు రాకాశసన్నిశ్రియః’ ఇతి.

‘వాయు వాకాశముమీఁద నాధారపడియున్నది.’ (సమాధానము)

తదాకాశ స్యావస్తుత్వే న సమంజసం స్యాత్.

తత్ =) ఈకడపటి ప్రత్యుత్తరము (ఆకాశస్య + అవస్తుత్వే =) ఆకాశమనునదిగూడ (మిగిలిననాల్గుభూతములవలె, వస్తువు గానిచో, (సమంజసమ్ + న స్యాత్ =) సరియైనది గాకపోవలసివచ్చునుగాదా!

తస్మా ద వ్యయక్త మాకాశ స్యావస్తుత్వమ్.

(తస్మాదపి =) ఈహేతువువలనగూడ (ఆకాశ ... స్తుత్వం =) ‘ఆకాశమనునది వస్తువు గాదు’ అని వాదించట (అయ్యుక్తః =) యుక్తమైనవాదము గాదు.

అపిచ నిరోధద్వయ, మాకాశం చ త్రయమ ప్యేతన్నిరుపాఖ్యమవస్తు నిత్యంచేతి విప్రతిషిద్ధమ్.

(అపిచ =) మఱియును (నిరోధ ... మవస్తు =) ప్రతిసంఖ్యావినాశము - అప్రతిసంఖ్యావినాశము ననుసరింపను, నాకాశ మనునదియు మొత్తము మూఁడుగూడ నిట్టివని చెప్పటకు వీలు లేని స్వరూపరహితములైన యభావములని యొక

చోటను నిత్యంచ, అవి నిత్యములని మఱియొకచోటను బౌద్ధులు చేసినసిద్ధాంత మంతయు (వివ్రీతిసిద్ధం=) పరస్పరవిరుద్ధము.

న హ్యవస్తునో నిత్యత్వ మనిత్యత్వం వా సంభవతి.

(అవస్తునః=) వస్తువు గానియభావమనునది (నిత్య ... త్వంవా) నిత్యము, అనిత్యము నగుట (నహి సంభవతి=) యెన్నటికిని సంభవింపడు. ఎందుచేతననగా-

వస్తాశ్రయత్వా ధర్మధర్మవ్యవహారస్య. ధర్మధర్మభావే హి ఘటాదవ ద్వస్తుత్వమేవ స్యాన్న నిరుపాఖ్యత్వమ్.

(ధర్మ రస్య=) వస్తువుయొక్క ధర్మము (అకాశధర్మమైశశబ్దము వంటిది) ధర్మముగలవస్తువు (శబ్దధర్మము గలయాకాశమువంటిది) అని చేయబడువ్యవహారము (వస్తాశ్రయత్వాత్=) యథార్థమైనవస్తువుమీద నాధారపడియే యుండును (అనగా నస్తువే యభావమైనచో నట్టివ్యవహార ముండజాలదని భావము) (ధర్మ ధర్మభావేహి=) అట్టిధర్మధర్మవ్యవహార మన్నచో (ఘటాదఃత్=) కుండమొదలగు వస్తువు లన్నివిధముల యని యెట్లు నిశ్చయమో (వస్తుత్వమేవ న్యాత్=) అట్లే యథార్థ మైనవస్తు వొకటి యున్నదనియే నిశ్చయింపవలెనుగాని (న-నిరుపాఖ్య త్వం=) యిట్టిదని చెప్పటకు వీలులేనియభావమని యెంచ వలనుపడదు.

25 సూత్రావతారిక :-

క్రిందటిమూడుసూత్రములలో, బ్రీతీసంఖ్యావినాశము - అవ్రీతీసంఖ్యా వినాశము, పరీతీసంఖ్యావినాశములో సంతర్భాగ మైనయవిద్యావినాశము - అకా శము ననునవి యభావరూపములే యనడిబౌద్ధులవాదము నిరాకరింపబడినది. భూత భౌతికములతోఁబాటాత్మయు (=జీవుఁడును) క్షణికమే యని- అనగా క్షణకాల ములో నశించిపోవువాఁడే యని చేయుబౌద్ధులవాద మీసూత్రమందు నిరాకరింపఁ బడుచున్నది.

౨౬ సూ॥ అనుస్మృతేశ్చ.

ప॥ వి॥ — అనుస్మృతేః + చ

ప్ర॥ప॥అ :- అనుస్మృతేః + చ = అనుభవానుగత మైనస్మృతి యుండట వలన.

సూత్రార్థము — అనుభవానుగత మైనస్మృతి యుండుటవలన (స్మృతిగల జీవుడు క్షణికముడని చెప్పటకు వీలు లేదు.)

భాష్యము — భాష్యార్థము

అపిచ వై నాశిక స్వర్వస్య వస్తునః క్షణికతా మభ్యుపయ. న్నువలబ్ధురపి క్షణికతా మభ్యుపేయాత్; నచ సా సంభవతి.

(అపిచ =) మఱియింకేన నఁగా, (వై నాశికః =) వై నాశికలగుబాధలు (స్వర్వస్య వస్తునః =) సమస్తవస్తువులను (క్షణికతాం =) క్షణకాలములో నశించిపోవునవియే యని (అభ్యుపయన్ =) సిద్ధాంతముచేసినప్పుడు, (క్షణికభ్యుపేయాత్ =) గ్రహించు వాఁడుగూడ (= జీవుఁడుగూడ) (క్షణికతాం =) క్షణకాలములో నశించిపోవువాఁడే యని (అభ్యుపేయాత్ =) యంగీకరించినట్లే యగునుగదా! (సా =) జీవునికిఁ జెప్పి క్షణికత్వము - అనఁగా జీవుఁడును క్షణములో నశించిపోవువాఁడే యనుట (నచ సంభవతి =) ఎన్నటికిని సంభవింపదు. ఎ దుచే ననఁగా.

అనుస్మృతేః.

జీవుని కనుస్మృతి కనిపించుచుండుటవలన.

అనుభవ ముపలబ్ధి మనూత్పద్యమానం స్మరణమే వానుస్మృతిః.

అనుస్మృతి యనఁగా నేమనఁగా — (అనుభవ ముపలబ్ధి =) ఉపలబ్ధి యనెడి పూర్వానుభవమును (అను + ఉత్పద్యమానం =) ననుసరించి (తరువాత) పుట్టునట్టి (స్మరణమేవ =) స్మరణమే యనఁగా జ్ఞప్తియే (అనుస్మృతిః =) అనుస్మృతియని చెప్పఁబడును.

సా చోపలబ్ధేకకర్తృకా సతీ సంభవతి.

(సా-చ =) ఆయనుస్మృతి (జ్ఞప్తి) (ఉపల... సతీ =) ఉపలబ్ధితోఁబాటు (పూర్వానుభవముతోఁబాటు) కర్తృ యొక్కఁడుగానే గల్గియున్నప్పుడే - అనఁగా, బూర్వావిషయము ననుభవించినవాడను, తరువాత నాపూర్వావిషయమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొన్నవాఁడును నొక్కఁడుగా నున్నప్పుడే (అది- అనఁగా- ఆయనుస్మృతి సంభవతి =) సంభవింపఁగలదు.

పురషాంతరోపలబ్ధే విషయే పురషాంతరస్య స్మృత్యధర్మనాత్.

(పురుషాం విషయే =) ఒకపురుషునిచేత ననుభవింపఁబడినవిషయము

(పురుషా ... దర్శనాత్ =) మఱియొకపురుషుడు యొక్క జ్ఞప్తిలోనికి వచ్చుట యొక్క డను గనబడదు (= అదర్శనాత్)

కథం హ్యాహ మదోఽదాక్ష మిద మిదానీం పశ్యామీతి చ పూర్వోత్తరదర్శి న్యేకస్మి
న్నసతి ప్రత్యయ స్స్యాత్.

(అహ మదో పశ్యామి =) నే నిదివఱకు దానిని జూచితిని, దానినే
యిప్పుడు చూచుచున్నాను. (ఇతి చ =) అనివల్కుట (పూర్వో ... న్నసతి =)
పూర్వము చూచినవాడను, ఇప్పుడు చూచుచున్నవాడను నొకడే గానిచో
(ప్రత్యయః కథం న్యాత్ =) అట్టియనుస్మృతి (జ్ఞప్తి) గల్గుట యెట్లు?

అపిచ దర్శనస్మరణయోః కర్త ర్యేకస్మిన్ ప్రత్యక్షః ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయ స్స్వస్య
లోకస్య ప్రసిద్ధోఽహ మదోఽదాక్ష మిదం పశ్యామీతి.

(‘అహ మదో... పశ్యామి’ ఇతి) ‘నే నింతకు లోకగా దానిని జూచితిని; దానినే
యిప్పుడు చూచుచున్నాను’ అని (ప్రత్య ... త్యయః =) ప్రత్యక్షముగా - అనగా
సర్వసాధారణముగా జ్ఞప్తికి, దెచ్చుకొనువిషయము (దర్శనస్మరణయోః =) పూర్వము
చూచుటకు - ఆచూచినదానినే ఇప్పుడు స్మరించుటకు (ఏకస్మిన్ కర్తరి =) కర్త
యొకడై యున్నప్పుడే సంభవించుట (సర్వస్య ... ప్రసిద్ధః =) యాదఱకుఁ దెలిసిన
విషయమే.

యది హి తయో భిన్నః కర్తా స్యాత్, తతోఽహం స్మరా మ్యద్రాక్షీ దన్య ఇతి
ప్రతీయాత్.

(తయోః =) ఆపూర్వానుభవ ప్రస్తుతస్మరణములకు (భిన్నః కర్తా =) వేఱు
వేఱుకర్తలు - అనగాఁ బూర్వము చూచినవాఁడొకఁడు, నిపుడు స్మరించువాఁడు
మఱియొకఁడు ‘యది స్యాత్ =) సగుచో (తతః =) అట్టిసూదర్భమందు (‘అహం స్మరా
మ్యద్రాక్షీ దన్యః’ =) ‘నేనిప్పుడు స్మరించుచున్నాను; మఱియొకఁ డిదివఱకు దానిని
జూచెను’ - అనగా ‘మఱియొకఁ డిదివఱకు దానిని జూచుట నా కిప్పుడు జ్ఞప్తికి
వచ్చినది’ (ఇతి ప్రతీయాత్ =) అని తోచుట సంభవించడిది.

న త్వేవం ప్రత్యేతి కశ్చిత్.

(ఏవం =) ఈతీఱుగా (కశ్చిత్ =) నెవఁడును (నప్రత్యేతి =) గ్రహించుట సంభ
వింపదు (అనగాఁ - బూర్వ మొకఁడు చూచినవిషయమును మఱియొకఁ డిప్పుడు
జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనుట యెన్నటికిని సంభవింపడిని భావము.)

మత్తైవంప్రత్యయ స్తత్రీ దర్శనస్మరణయో ర్భిన్నమేవ కర్తారం సర్వో లోకోఽవ
గచ్ఛతి. స్మరా మ్యహా మసా వదోఽద్రాక్షీడితి.

(యత్ర + ఏవంప్రత్యయః =) ఇట్టిస్మరణవ్యవహార మెక్కడ నుండునో
(తత్ర)=) యక్కడ - అనగా 'వాఁడు చూచెను, నాకు జ్ఞప్తికి వచ్చుచున్నది' అను
వ్యవహార మున్నచోట (దర్శన కర్తారం=) పూర్వము చూచుట - యిప్పుడు
స్మరించుట యనెడిక్రియలకు (భిన్నమేవ కర్తారం=) వేరువేరు కర్తలై యుందురని
(సర్వో ... గచ్ఛతి=) సర్వసామాన్యజనులును దెలిసికొనఁగల్గియేయుటకు - అట్టి
సందర్భములో - అనగా, కర్తలు వేరువేరుగా నున్నప్పుడు (స్మరా...ద్రాక్షీడితి=)
'నా కిప్పుడు జ్ఞప్తికి వచ్చుచున్నది; వాఁ డిదిఁజూచుఁ జూచెను' - అనునట్టివ్యవహా
రమే యుండవలసియుండును.

ఇహ త్వహ మదోఽద్రాక్ష మితి దర్శనస్మరణయో రై వనాశికోఽ ప్యాత్మానమే వైకం
కర్తార మవగచ్ఛతి.

(ఇహతు=) ప్రస్తుతాంశమం దన్ననో - (దర్శనస్మరణయోః=) పూర్వము
చూచుట, యిప్పుడు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనుట యనుక్రియలకు (ఆత్మా ... కర్తారం=)
దానై నవాఁ డొకఁడే కర్త యని (వై నాశికోఽపి + అవగచ్ఛతి =) వై నాశికుడైన
బౌద్ధుఁడునైత మెఱిఁగియే యుండును; గాని

న నాహ మిత్యాత్మనో దర్శనం నిర్వృత్తం నిహ్నుతే యథాగ్ని రనుష్ఠోఽప్రకాశ
ఇతి వా.

(అగ్ని ఇతివా=) 'నిప్పు గాలదు వెలుఁగదు' అని చెప్పటమూలముగాఁ
బ్రత్యక్షానుభవసిద్ధ మగువిషయమును (యథా న నిహ్నుతే=) గప్పివేయుట యెట్లనా
ధ్యమో యల్ల నే నిదివఱకుఁ జూఁచితి ననుచోట ('నాహ'మితి:) 'పూర్వము చూ
చినవాఁడను నేను గా' నని చెప్పటమూలముగా (నిర్వృత్తం) స్పష్టముగా జరిగిన
విషయమును - అనగా (ఆత్మనః దర్శనం=) చూచినవాఁ డీతానే యనువిషయ
మును (న నిహ్నుతే=) గప్పివేయుట యసంభవము.

తత్తైవం స త్యేకస్య దర్శనస్మరణక్షణద్వయసంబంధే క్షణఃత్వాభ్యుపగమహాని
రపరిహార్యా వై నాశిఃస్య స్యాత్.

(తత్ర + ఏవంప్రతి=) ఈవిషయ మిట్లుండుటన బట్టి (ఏకస్య:) ఒక్క
యాత్మయే - అనగా - ఈతానే (దర్శన సంబంధే) పూర్వము చూచిన కాల

ముతో నిష్ప డావిషయమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొన్న కాలముతోడను సంబంధపడి యుండుటవలన (వై నాశికస్య క్షణిక ... హానిః=) ఆత్మయు, (అనఁగా జీవుఁడును) క్షణ కాలమాత్రములొనే నశించిపోవువాఁడే యని వై నాశికుఁడు (=బౌద్ధుఁడు) చేయు సిద్ధాంతమునకు భంగపాటు (అపరిహార్యా స్యాత్=) తప్పక వచ్చియే తీరును.

(ఆత్మకు- అనఁగా జీవునకు క్షణికత్వము చెప్పబౌద్ధసిద్ధాంత మెంతయు నిల్వఁ దగినది కాదని భావము.)

తథానంతరా మనంతరా మాత్మనపివ ప్రతిపత్తిం ప్రత్యభిజాన న్నేకకర్తృకామోత్తమా దుచ్ఛాసా దతీతాశ్చ ప్రతిపత్తి రాజన్మన ఆత్మైకకర్తృకాః ప్రతినందధానః కథం షణ్ణభంగవాదీ వై నాశికో నాపత్రపేతః

(తథా=) అట్లే (ఆ + ఉత్తమాత్ + ఉచ్ఛాసాత్=) ఇప్పటినుండి కొన యూపిరివఱకు (అనంతరాం + అనంతరాం=) ఒకటితరువాత నొకటిగా (ఆత్మనః + ఏక=) తననుండియే జరుగనున్న ప్రతిపత్తిం=) వ్యవహారము లన్నింటికిఁ (ఏక కర్తృకాం=) గర్త తానొకఁడే యని (ప్రత్యభిజానన్=) గుర్తించువాఁ డగుచో, (అజన్మనః=) పుట్టినప్పటినుండి యిప్పటివఱకుఁ దననుండి (అతీతాశ్చ ప్రతిపత్తిః=) జరిగినవ్యవహారములన్నింటికిఁ (ఆత్మైకకర్తృకాః=) దానొకఁడే కర్తయని (ప్రతి నందధానః=) అనుసంధాఃముచేయువాఁడగుచో (క్షణభంగవాదీ=) తా ననునాత్మ (=జీవుఁడు) క్షణ కాలములొ నశించిపోవునదియేయని వాదించు (వై నాశికిః=) వై నా శికుఁ డగుబౌద్ధుఁడు (కథం - న + అపత్రపేత=) ఎట్లు సిగ్గుపడకుండును !!

(అనఁగా- తాను బుట్టినప్పటినుండి చెచ్చువఱకుఁ బ్రతిక్షణము వ్యవహరించు చుండుట తనకుఁ బ్రత్యక్షసిద్ధవిషయమైయుండఁగాఁ దా ననునాత్మ యొకక్షణకాల ములొ నశించిపోవునదియే యని వై నాశికుఁడు వాదించుట కెట్లు సిగ్గుపడకుండ నో! యని భావము.)

న యది బూరియాత్ సాదృశ్యా దేత త్సంపత్స్యతఇతి తం ప్రతి బూరియాత్.

(సాదృశ్యాత్=) ప్రత్యయము లన్నింటికిఁ- అనఁగా- అనుక్షణవ్యవహారము లన్నింటికిఁ గర్త యొకఁడే గాకపోయినప్పటికి - క్షణికము లకునాప్రత్యయము లన్నియు నొకదానినిబోలి మఱియొకటి యుండుటవలన (ఏకత్=) ఆప్రత్యయము లన్నిటిని గర్త యొకఁడే యని భ్రాంతిపడట (సంపత్స్యతే + ఇతి=) సంభవించు చున్నదని (నః- యది బూరియాత్=) వై నాశికుఁడు సమాధానము చెప్పనేమో (తం ప్రతి బూరియాత్ - అట్టివానినిగూర్చి యిదిగో ప్రత్యుత్తరము.

“తే నేదం సదృశ” వితి ద్వయాను తత్త్వా త్సాదృశ్యస్య క్షణభంగవాదినః సదృశయో
ర్ద్వయో ర్వస్తునో గ్రహీతు రేకస్యాభావాత్ సాదృశ్యనిమిత్తం ప్రతినంధానమితి
మిథ్యాప్రలాపపవ స్యాత్.

(‘తేన + ఇదం సదృశం =) ‘దానితో నిది సమానమును’ (ఇతి =) అని
(సాదృశ్యస్య =) పోల్చి చెప్పేడివిషయము (ద్వయాను తత్త్వాత్ =) రెంటిమీద—
అనగా వెనుకటిప్రత్యయము (వస్తువు) నలె దగువాటిప్రత్యయ మున్నదని చెప్పి
గల్గుట రెండుప్రత్యయములను జూచుటమీద నాధారపడియుండటవలనను. (క్షణ
భంగవాదినః =) ఆత్మ యజీవుడు క్షణకాలముగా నశించిపోవువాడే యని
వాదించు వై నాశిబౌద్ధులకు సదృశ ... వస్తు కి =) సమానము లగురెండు (భిన్న
క్షణములయందలి) ప్రత్యయములను. (అనగా రెండు వస్తువులను) (గ్రహీతుః +
ఏకస్య) గ్రహింపఁగలయొక జీవుడు (అభావాత్ = బౌద్ధమతమున లేకపోవుట
వలన— (అనగా ప్రతివస్తువు— ప్రతిజీవుడు నొక క్షణకాలములోనే నశించిపోవు
వారు గవునను, (సాదృశ్యనిమిత్తం ప్రతినంధానం + ఇతి =) అన్ని ప్రత్యయములకు
గర్త యొకడే యనుకొనుట— ఒకప్రత్యయమును బోలి మఱియొకప్రత్యయ
ముండుటవలన సంభవించుచున్నదని సమాధానము చెప్పట (మిథ్యాప్రలాపపవ
స్యాత్ =) పరస్పరాసంబద్ధసంభాషణము లొనర్చుపిచ్చివాని లేక మోసగాని యటు
వులవంటివిగాక మతేమి !

స్వార్థే త్పూర్వోత్తరయోః క్షణయో సాదృశ్యస్య గ్రహీ తైక స్తథాన త్యేకస్య
క్షణద్వయావస్థానాత్ క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా పీడ్యేత

(పూర్వోత్త ... క్షణయోః =) పూర్వోత్తరక్షణములయం దుండేడివస్తువు
లకుఁ జూపట్టు (సాదృశ్యస్య =) సాదృశ్యమును (=పోలికను) (గ్రహీతా =) గ్రహింపఁ
గలది ఏకః =) (ఆత్మ కాః పోయినను) మనస్సువంటి దేదియో యొకటి (స్వాత్ +
చేత్ =) యున్నదని వై నాశిబౌద్ధు చెప్పవో (తథానతి =) అట్లు చెప్పినను (ఏకస్య =)
ఏదియో యాయొకటియే (క్షణద్వయావస్థానాత్ =) పూర్వోత్తరక్షణముల రెంటి
యందును నున్నట్లే యొక్కొకవలసియున్నందున నప్పుడ గూడ (క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా =)
సమస్తము నొకక్షణకాలముమాత్రమే యుండు ననెడిబౌద్ధ సిద్ధాంతము (పీడ్యేత =)
భంగ పడియే పోవును.

తేనేదం సదృశమితి ప్రకటయాంతం మేవేదం న పూర్వోత్తరక్షణద్వయగ్రహణనిమిత్త
మితి చే న్ను.

('తే నేదం సదృశం' - ఇతి) 'ఇది దానిని బోలియున్నది' యని (ఇదం=) తలఁచుట యేది గలదో యది (ప్రత్య ... మేవ=) ప్రత్యేకమైనకొత్తతలంపే (గ్రహణవిషయమే) గాని (న-పూర్వో నిమిత్తం=) పూర్వోత్తరక్షణములయందుండెడివస్తువులను గ్రహింపఁగల్గుటచే నేర్పడినది గాదు. (ఇతిచేత్=) అని వాదించుచో (న=) అట్లు వాదించుటకును వీలు లేదు. ఎందుచేననఁగా-

తే నేదం సదృశ మితి భిన్నపదార్థోపాదానాత్.

(తే నేదం సదృశం - ఇతి) 'దానిని బోలి యిది యున్నది' యని చెప్పఁటలో (భిన్న దానాత్=) (పోలిక నిమిత్తమై మనస్సు గ్రహించిన) రెండుభిన్నవస్తువులను (అనఁగా రెండుభిన్నక్షణములయందుండఁపదార్థములను) దెలుపు 'అది' - 'ఇది' యనుశబ్దములు పేర్కొనఁబడియున్నవిగదా! ఇది దానిని బోలియున్నది యని కల్గిన తలంపు (=ప్రత్యయము) పూర్వోత్తరక్షణములయందలి వస్తువుల యనుభవముతో సంబంధము లేనియొకకొత్తవిషయమనియు (జెప్ప వలనుగాదు - అని భావము.)

ప్రత్యయాంతరమేవచేత్ సాదృశ్యవిషయం స్యాత్. తేనేదం సదృశ మితి వాక్య ప్రయోగోన్యర్థక స్యాత్.

(సాదృశ్యవిషయం=) 'ఇది దానింబోలియున్నది' యని పోలికను జేసినమనోవృత్తి (ప్రత్యయాంతరమేవ=) (పూర్వోత్తరక్షణములయందలి వస్తువుల బొత్తుగా నెఱుంగని) మనస్సుయొక్క కొత్తవృత్తియే (స్యాత్ చేత్=) యగునన్నచో, అట్టి సందర్భములో ('తే నేదం సదృశ' మితి) ఇది దానింబోలియున్నది యను (వాక్య ప్రయోగః=) మాటలపొందిక (అన్యర్థకః స్యాత్=) వ్యర్థమని యెంచవలసినదే-

సాదృశ్య మిత్యేవ ప్రయోగః ప్రాప్నుయాత్.

(సాదృశ్యం + ఇత్యేవ) ('వాసతో' - 'ఇది' యని భిన్నక్షణములయందలి విషయములను దెలుపుమాటల నుపయోగింపకుండఁ గేలముగా) 'పోలిక' యని మార్తమే (ప్రయోగః ప్రాప్నుయాత్) మనుష్యునకు దోచవలసియుండెడిది.

యదా హి లోకప్రసిద్ధః పదార్థః పరీక్షితై ర్న పరిగృహ్యతే. తదా స్వపక్షసిద్ధిః పరిపక్షదోషో వా ఉభయమ ప్యుచ్యమానం పరీక్షకణా మాత్మనశ్చ యథార్థత్వేన న బుద్ధిసంతాన మారోహతి.

(యదా హి=) ఎప్పుడైనను (పరీక్షితైః=) తత్త్వపరిశోధకుల మనుషేరుతో వాదమునకుఁ బూనుకొన్నవారు తమవాదపోషణమునకై (లోకప) ... దార్థః=)

లోక మెల్లరకుఁ బ్రత్యక్షానుభవసిద్ధ మైనవిషయమును-అనఁగా- 'నిష్ప గాలను-
వెలుఁగును' అనునట్టివిషయమునే (న పరిగృహ్యతే=) యంగీకరింపరో - అనఁగా-
అంగీకరింపకయే వాదమును జేయుదురో (తదా=) అప్పుడు (స్వపక్షసిద్ధిః=) తమ
వాదము నగ్గినదనిగాని, (పరపక్షదోషో వా=) పరవాదము దూషితమై యోడినదని
గాని (తలఁచినఁ దలఁతురుగాక) అట్లయినను (ఉభయమపి + ఉచ్యమానం=) తమ
వాదపోషణమునకుఁ బరవాదదూషణమునకు రెంటికీని బోయోగించిన తమవాద
వచోధోరణి (యథార్థత్వేన=) యథార్థమునకు (పరీక్షకాణాం=) తత్త్వవేత్తల
యొక్కయేగాక (ఆత్మనశ్చ=) దమయొక్కయుఁగూడ (బుద్ధిసంతానం=) బుద్ధివరం
వరలకు - అనఁగా- అంతరాత్మలకు (న + ఆరోహతి=) నెక్కఁజాలదు.

ఏవమే వై షోర్థ ఇతి నిశ్చితం య త్తదేవ వక్తవ్యమ్, తతోఽన్య దుచ్యమానం బహు
ప్రలాపిత్య మాత్మనః కేవలం ప్రఖ్యాపయేత్.

('ఏవమేవ - ఏషః - అర్థః'=) 'ఈవిషయ మిట్టిదే' (ఇతి=) యని (యత్ -
నిశ్చితా =) యేది యనుభవానుసారము నిశ్చయింపఁబడునో (తత్ + ఏవ -
వక్తవ్యం=) దాని నట్లే చెప్పట యుక్తము.

(తతః=) అట్టినిశ్చితాభిప్రాయముకంటె (అన్యత్=) మఱియొకటి (ఉచ్య
మానం=) చెప్పఁబడినచో నది, (ఆత్మనః=) అట్లు చెప్పవానియొక్క (బహుప్రలా
పిత్వం=) పిచ్చిపేలుడుగానే (ప్రఖ్యాపయేత్=) లోకమునకుఁ దెలియఁగలడు.

న చాయం సావృత్త్యా త్సంవ్యవహారో యుక్తః. తద్భావావగమా, తత్సద్భావా
నవగమాచ్ఛ.

(అయం సంవ్యవహారః=) 'నే నిదివఱకు దీనిని జూచితిని' అను నీమొదలగు
ప్రయోగము లన్నచోట స్ఫురించు ప్రత్యభిజ్ఞావ్యవహారము- అనఁగా- పూర్వ
మనుభవించినవిషయము తరువాత జ్ఞప్తికి వచ్చుట యనునది (సాదృశ్యాత్ =)
పూర్వప్రత్యయమును- అనఁగాఁ బూర్వానుభవమును నిష్పటియనుభవము పోలి
యుండుటవలనఁ గల్గుచున్నదిగాని పూర్వ మావిషయము ననుభవించినవాఁడను
నిష్ప డావిషయము ననుభవించినవాఁడను నొకఁడే యగుటవలనఁ గాడునుమా
యని వాదించుట (న యుక్తః=) యుక్తము గాదు. ఎందుచేతననఁగాఁ (తద్భావా
వగమాత్=) బూర్వవిషయ మపు డెట్లున్నదో యిపు డట్లే కనిపించుచున్నదిగాని
(తత్సద్భావ... గమాచ్ఛ=) ఇప్పటివిషయము పూర్వవిషయమువలె నున్నట్లు గని
పించుట లేదు.

భవేదపి కదాచి దృహ్యవస్తుని విప్రలంభనంభవాత్ తదే వేదం స్యా తత్సదృశం
వేతి సందేహః.

(కదాచిత్ =) కొన్ని వేళల- అనగా, గొన్ని సందర్భములయందుఁ (బాహ్య
స్తుని =) దనకు వెలుపల నుండు నేదోయొక వస్తువువిషయములో (విప్రలంభ
ంభవాత్ =) భ్రాంతిరూప మైనవ్యత్యాసము దోచుట కవకాశ మున్నందున
తదేవ + ఇదం స్యాత్ =) 'అదియే యిది యగునా' లేక (తత్స - వా + ఇతి =)
యిది దానిని బోలిన మఱియొకటి యగునా' యని (భవేత్ + అపి - సందేహః =)
సందేహము గల్గి, గలుగజచ్చును.

ఉపలబ్ధి రి తు సందేహోఽపి న కదాచి దృవతి స ఏ వాహం స్యాం తత్సదృశో వేతి.

(ఉపలబ్ధి రి తు =) పూర్వోత్తరవిషయముల ననుభవించినవాని విషయములో
న్ననో ('న ఏ వాహం స్యాం' =) పూర్వవిషయము ననుభవించినవాడను నేనేనా-
క (తత్సదృశః - వా' + ఇతి) వాఃః బోలిన మఱియొకడనా యని (సందేహః =)
సందేహము (కదాచిత్ =) ఒకప్పుడేనియు, (నభః తి =) గలుగజూదుగదా!

ఎందుచేత ననగా —

య ఏ వాహం పూర్వేద్య రద్రాక్షం స ఏ వాహ మద్య స్మరామితి నిశ్చిత తద్భావోపలంభాత్

(యః + ఏవ + అహం =) ఏనేనే (పూర్వేద్యః) నిన్న (అద్రాక్షం =)
దీనిని జూచితి నో (సః + ఏవ + అహం =) ఆనేనే (అద్యః =) యీదినము (స్మరామి-
తి =) దానిని జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనుచున్నాను-అని (నిశ్చితాత్ =) నిశ్చయమగుట
వలననే (తద్భావోపలంభాత్ =) యట్టిభావము- అనగా నిన్నజూచినవాడను,
నేడు చూచినవాడను నొకడే యనుభావము స్ఫురించుట గల్గుచున్నది.

తస్మాద వ్యనుపపన్నో వై నాశికసమయః.

(తస్మాత్ - అపి =) కాబట్టి యీ హేతువువలననుగూడ (వై నాశికసమయః =
జీవుడును క్షణకాలములో నశించిపోవువాడే యనువై నాశికబాధ్యుల సిద్ధాంతము
అనుపపన్నః =) యుక్తమైనది గాదు.

26 సూత్రావతారిక :—

వై నాశికు లై నబాధ్యులు వాదించుచున్న 'అత్స' యనుజీవుడు క్షణికుడు-
అనగా క్షణకాలములో నశించిపోవువాడు- అనిచెప్పట సాధ్యము గాదని క్రిందటి

25 సూత్రమందు నిర్ధారణము చేయబడినది. బౌద్ధులవాదానుసారము సర్వపదార్థములు క్షణికములే యగుచో, నట్టిక్షణికపదార్థములనుండి కార్యోత్పత్తి కాజాలదని లోకానికి 21 సూత్రమందు వివరింపబడియున్నది. ఆసూత్రమే యిప్పుడు మఱింత విపులీకరింపబడుచున్నది. ఎట్లనగా సర్వపదార్థములు క్షణికములే యగుచో, నొక పదార్థము క్షణకాల ముండి నశించినది - అనగా - దానినాశముతో నభావ మేర్పడినది యని చెప్పినట్లే యగును. ఇత నుత్తరపదార్థము పుట్టుట కారణము 'అభావమే' యని చెప్పవలయునుగాని నాశన మైనపూర్వపదార్థమని చెప్పటకు వీలులేదు. కాని యొకక్షణికపదార్థము నశించిపోయినతరువాత మఱియొకక్షణిక పదార్థము పుట్టుచున్నదని బౌద్ధులు చెప్పుచున్నందున నభావమునుండి పదార్థము పుట్టుచున్నట్లుగా వారిసిద్ధాంత మనుట స్పష్టము ఇట్టివాఁరిసిద్ధాంతమునైతము కల్లఁదగినది గాదని యీ 26 సూత్రమందు నిరూపింపబడుచున్నది.

౨౬ సూ॥ నాసతోఽదృష్టత్వాత్.

౨॥ వి॥ — న - అసతః - అదృష్టత్వాత్.

అన్వయశ్రేణిము :— అసతః - న - అదృష్టత్వాత్.

౩॥ ప॥ అ॥ — అసతః = లేనిదానినుండి. న = లేదు; అదృష్టత్వాత్ = కనబడకుండుటవలన.

సూత్రార్థము :— (అసతః =) అసత్తునుండి - అనగా లేనిదానినుండి - అభావమునుండి (న =) కార్యోత్పత్తి లేదు ఎందుచేననగా (అదృష్టత్వాత్ =) అట్టి విషయము లోకము దెన్నఁడును గనిపించనందున—

భాష్యసంగ్రహభావము :—

(అసతః =) అభావమునుండి భావోత్పత్తియగుట - అనగా - 'నానువమ్మద్య పాదుర్భావాత్ = అభావమును జేరినకారణమునుండియే కార్యము పుట్టును— అను వై నాశికుల సిద్ధాంతానుసార మగుచుండుట.

(న) ఎప్పటికిని సుభవింపదు ఎందుచేననగా

(అదృష్టత్వాత్ =) అభావము లగుటందేటికొమ్ము మొదలగువానినుండి మొలకలు మొదలగునవి పుట్టుట కనిపింపనందున.

భాష్యము — భాష్యార్థము

ఇత కృనువపన్నో వై నాశికసమయః.

(వై నాశికసమయః =) వై నాశికబౌద్ధమతము (ఇతశ్చ =) మఱి యీక్రింది కారణమువలననుగూడ (అనువపన్నః =) సమంజసము గానిదియే.

యతః స్థిర మనుయాయితారణ మనభ్యుపగచ్ఛతా మభావా ద్భావోత్పత్తి రిత్యేత దాపద్యేత.

(యతః =) ఎందుచేతననగా, (స్థిర రణం =) స్థిరమైన కార్యముతో ననుసరించిపచ్చు. అనగా - కార్యము పుట్టఁగానే నశించిపోక కార్యముందే కార్యరూపమున నుండుకారణవదార్థమును (అనభ్యుపగచ్ఛతాం =) అంగీకరింపనివాకు (అభావాత్ =) అభావమునుండి (భావోత్పత్తిః =) భావము (=వదార్థము) పుట్టుచున్నది, (ఇత్యేత దాపద్యేత =) అనునీవిషయము నొప్పుకొన్నట్లే యగుచున్నది. (అతః =) ఈ పయముందు 'నానుపమృద్య ప్రాక్షుర్భావత్'

దర్శయంతి చాత్రభావా ద్భావోత్పత్తిం నానుపమృద్య ప్రాక్షుర్భావత్ ఇతి.

'న + అనుపమృద్య =) తుడిచివేయకపోవుట లేక. అనగా కారణమును తుడిచివేసి (కార్యము) పుట్టును. అనగా కారణము పోయి, కార్యము పుట్టును. - అనగా కారణము లేకుండఁగనే కార్యము పుట్టును - అను నీబౌద్ధశాస్త్రప్రమాణమునుబట్టిగూడ (అభా త్పత్తిం =) అభావమునుండి భావవదార్థము పుట్టుచున్నది యనువిషయమును (దర్శయంతి చ =) బౌద్ధులు ప్రకటించుచున్నారు. అనగా - వారియీసిద్ధాంతమునకు వారిశాస్త్రమునుండి ప్రమాణవాక్యమును గూడఁ జూపుచున్నారని భావము.)

వినష్టాద్ది కిల బీజా దంకుర ఉత్పద్యతే. తథా వినష్టాత్ క్షీరా ద్దధి. మృత్పిందాచ్చ మట్టః. కూటస్థాచ్చే త్కరణ త్కర్య ముత్పద్యతే. అవిశేషా త్వర్యం సర్వత ఉత్పద్యతే.

(వినష్టాత్ + హి - బీజాత్ =) కనబడకుండఁబోయిన విత్తునుండియే (అంకురః =) మొలక (ఉత్పద్యతే - కిల =) పుట్టుచున్నదిగదా!

(తథా =) అప్రకారమే (వినష్టాత్ క్షీరాత్ దధి =) కనబడకుండఁ బోయిన పాలనుండి పెరుగును, (వినష్టాత్ మృ ... ఘట్టః =) కనబడకుండఁబోయిన మంటి ముద్దనుండి కుండయుఁ బుట్టుచున్నవిగదా!

(అనగా - కారణరూపము కనబడకుండఁ బోయినగాని కార్యము పుట్టుచున్నట్లు కనపించుట లేదు. అని భావము.)

(కూటస్థాత్ కారణాత్ =) కారణ మున్నట్లే యుండి. అనగా కారణమందెట్టిమార్పును గలుగకుండఁగనే (కార్యం =) కార్య మునునది (ఉత్పద్యతేచేత్ =)

కార్యము పుట్టునని చెప్పచో, (సర్వతః=) సర్వమునుండి (సర్వం=) సర్వము (అవి శేషాత్=) హతాత్తుగ (ఉత్పద్యేత=) బుట్టుననియే చెప్పవలసివచ్చును.

తస్మా దభావగ్రస్తేభ్యో బీజాదిభ్యోఽంకురాదీనా ముత్పద్యమానత్వా దభావా ద్భావోత్పత్తి రితి మన్యంతే.

(తస్మాత్=) కాబట్టి (అభావ...జాదీభ్యః=) అభావమును బొందిన- అనగా నశించిపోయిన విత్తులు మొదలగువానినుండి (అంకురా ... సత్వాత్=) మొక్కలు మొదలగునవి పుట్టుచున్నట్లు కనిపించుచున్నందున. (అభావాత్=) అభావమునుండి అనగా- ఎట్టికారణము లేకుండగనే (కార్యోత్పత్తిః ఇతి=) కార్యము పుట్టుచున్నట్లు (మన్యంతే=) వై నాశికు లగుబౌద్ధులు సిద్ధాంతపటచియున్నారు.

తత్రేద మచ్యతే. నాసతోఽదృష్టత్వాదితి.

(తతః=) వారిసిద్ధాంత మిట్లున్నందుననే 'నాసతోఽదృష్టత్వాత్' (అసతిః=) లేనిదానినుండి- అనగా అభావము నుండి (స -) కార్యము పుట్టదు. ఎందుచేత ననగా నట్టివిషయము లోకమం దెచ్చటను (అదృష్టత్వాత్=) కనిపింపకుండటవలన (ఇతి=) అని (ఇదం=) ఈనూత్రము (ఉచ్యతే=) వేదాంతనూత్రకారునిచేత రచియింపఁ బడినది.

నభావా ద్భావ ఉత్పద్యతే.

(అభావాత్=) అభావమునుండి (భావః=) భావపదార్థ మేదియును (స + ఉత్పద్యతే=) బుట్టఁజాలదు.

యద్యభావా ద్భావ ఉత్పద్యేత. అభావత్వావిశేషా. త్కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽనర్థకస్యాత్.

(అభావాత్=) లేనిదానినుండి (భావః=) యున్న దేదైనను (యది + ఉత్పద్యేత=) బుట్టునన్నచో, (అభావత్వావిశేషాత్=) అభావ మన్నది యెల్లప్పు డును నెట్టిభేదములు లేకుండ నొకటిగానే యుండుటవలన, (కారణ ... గమః=) ఒక్కొక్కవిధ మైనకార్యమునకుఁ దదనురూప మైనయొక్కొక్క ప్రత్యేక కారణ ముండునని యెంచుట (అనర్థక స్యాత్=) నిరర్థక మే యగును.

నహి బీజాదీనా ముపమృదితానాం యోఽభావ స్తస్య (అభావస్య) చ శశవిషాణాదీనాం చ నిస్సర్వభావత్వావిశేషా. దభావత్యే కచ్చి ద్విశేషోఽస్తి: యేన బీజాదే వాంకురో జాయతే ఊరాదేవ దధిత్యేవంజాతీయకః కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽర్థవాన్ స్యాత్.

(ఉపమృదితానాం బీజాదీనాం =) సశించినబీజములయొక్క (యః - అభావః =) యభావ మేది గలదో (తస్యచ =) యట్టియభావముగూడ (శశ ... నాంచ - అభావస్య =) కుండేటికొమ్ము మొదలగువానియొక్క యభావముతో బాటుగ (నిస్స్వభావత్వావిశేషాత్ =) నెట్టిస్వభావభేదము లేనిదే యగుటలో సమానమే యగుచున్నది. కాని (యేన =) యభావము దెట్టివిశేష (=భేదము) ముండుటచేత (బీజా ... జాయతే =) విత్తునుండియే మొలక పుట్టుచున్నది, (క్షీరా ... దధి =) పాలనుండియే పెరుగు పుట్టుచున్నది, (ఇత్యేవంజాతీయః =) అనునీవిధ మగు (కారణ ... గమః) నొక్కొక్క కార్యమునకు నొక్కొక్క త్యేక (అన్నింటి కొకేతీ రగునభావమే యనిచెప్పటకు వీలు లేకుండ) విశేషము (=భేదము) తో గూడినకారణమే యుండు నను (లోకాయతికులయొక్క) సిద్ధాంతము (అర్థవాన్ స్వాత్ =) అర్థవంతమైనది (=అర్థముగలది - నమ్మదగినది) గాఁగలదో, (అభావత్యే కశ్చిద్విశేషః =) అన్నింటి కొకేకారణ మైనయభావమునందు నెట్టివిశేష (=భేద) మేదియును (నహి + ఆస్తి =) లేకగదా !

(అనఁగా - అన్ని కార్యములకు భేదములు లేని యొక్క యభావమే కారణ మగునన్నచో, విత్తునుండియే మొలకయును పాలనుండియే పెరుగును బుట్టఁగల వనది వారిసిద్ధాంతము సరియైయుండనోవదు. ఇట్టిసిద్ధాంతము సరియైనదేయని చెప్పఁ దలఁచుకొన్నచో, నన్ని కార్యములకుఁ గారణ మైయుండునభావమునందు విశేష ములు (=భేదములు) అనఁగా - ఈవిధమగు నభావమునుండియే యిట్టికార్యము పుట్టును; ఈతీరునభావమునం దిట్టికార్యము పుట్టును. - అని చెప్పదగినవిశేషము లుండితీరవలయును. కాని యభావమునం దెట్టివిశేషము (=భేదములు) లేనను గలవని బొద్దు లంగీకరించుట లేదని భావము)

నిర్విశేషస్య త్వభావస్య కారణత్వాద్యుపగమే శశవిషాణాదిభ్యోఽప్యంకురోదయో జాయేరన్. నచైవం దృశ్యతే.

(నిర్వి... పగ మే =) ఎట్టిస్వభావభేదములు లేనియభావమే కార్యములు పుట్టు టకుఁ గారణముగా నుండఁగలదని యంగీకరించువక్రము (సశించిన బీజములు మొద లగువానినుండియే మొలకలు మొదలగునవి పుట్టినవి చెప్పనేల!) (శశ ... దిభ్యః + ఆస్తి =) కుండేటికొమ్ములు మొదలగువానినుండిగూడ (అంకురోదయః =) మొల కలు పుట్టుట (జాయేరన్ =) గలుగవచ్చును. కాని (ఏవం =) యట్లు (నచ దృశ్యతే =) కనిపించుట లేదు.

యది పున రభావస్యాపి విశేషోభ్యుపగమ్యే తోత్పలాదీనామివ నీలత్వాదిః, తతో
విశేషవత్త్వాదేవ వాభావస్య భావత్వ ముత్పలాదివత్ ప్రసజ్యేత.

(పునః=) ఒక వేళ- (ఉత్పి ... త్యాదిః=) కమలములకు నలుపురంగు - కలు
వలకుఁ దెలుపురంగు నను నీ మొదలుగాఁగల భేదముల నెట్లు చెప్పుచున్నామో యట్లే
(అభావస్యాపి=) అభావమునకుఁగూడ (యది విశేషో ... మ్యేత= భేదము లున్న
వని యంగీకరించవలెనని వాదించు (తతః=) పక్షమున (ఉత్పలాదివత్=) భేదములు
గలకమలము మొదలగునవి భావపదార్థములని యంగీకరించినట్లే (విశేష వాభా
వస్య=) అభావమునకుఁగూడ భేదము లున్నందునఁ ననే యది యభావము గాక
(భావత్వం ప్రసజ్యేత =) యొక భావపదార్థమే యైపోవు నని యొప్పుకొనవలసి
వచ్చును.

నావ్యభావః కస్యచి దుత్పత్తిహేతు స్స్యాత్: అభావత్వాదేవ శశవిషాదాదివత్.

(అపి=) మఱియును అభావః) కేవల మభావ మనునది (కస్యచిత్=) ఎట్టి
కార్యమును (ఉత్పత్తిహేతుః బుట్టించఁగల కారణము నె న్నాత్ =) గానేరదు.
ఎందువలన ననఁగా (శశ ... వత్=) కుండేటికొమ్ము మొదలగువానివలె నభావము
కేవల మభావమే యైయుండును. (లేనిదానినుండి యున్నదని చెప్పుకొనఁగలవస్తు
వేదియుఁ బుట్టఁజాలదని భావము.)

అభావాచ్చ భావోత్పత్తా వభావాన్వితమేవ సర్వం కార్యం స్యాత్. నైవం దృశ్యతే

(అభావాచ్చ=) మఱియు నభావము నుండి భావ మేదై నను బుట్టునని
యంగీకరించువత్తమున (సర్వం కార్యం=) అట్లు వుట్టెడిసర్వకార్యమునందును (అభా
వాన్వితమేవ=) గాఠణ మైనయభావ ముంటివచ్చుటయే (స్యాత్=) సంభవించును.
కాని యట్లు కన్పించుట లేదు ఎట్లనఁగా—

సర్వస్య వస్తునః స్వేన స్వేన రూపేణ భావాత్మనై వోపరిభ్యమానత్వాత్.

(సర్వస్య వస్తునః =) లోకమం దీపుట్టినసర్వవస్తువులును (అనఁగా -
వస్తువు, కుండ మొదలగునవి) (స్వేన రూపేణ=) తమతమ ప్రత్యేకస్వరూప
ములతో (భావాత్మనా + ఏవ=) భావపదార్థములగానే (ఉపరిభ్యమానత్వాత్=)
గ్రహింపఁబడుచున్నవిగాదా !

నచ మృదన్వికా శ్శరావదయో భావా స్తంత్యాదివికారాః కేనచి దభ్యుపగమ్యంతే.

మఱి యును (మృద ... భావాః=) మట్టితోఁగూడుకొనిన (అనఁగా - మట్టి

నుండిపుట్టిన) మూకుడు మొదలగు కార్యవస్తువులు (తంత్రా ... కారాః=) దారములు మొదలగు భిన్నస్వభావములు గలకారణములనుండి పుట్టినట్లు (కేనఽత్=) ఎవరిచేతనైనను (నచ ... గమ్యంతే=) గ్రహింపబడుట లేదు సుమా!

మృద్వికారానేవ తు మృదన్వితాన్ భావాన్ లోకః ప్రత్యేతి.

(మృదన్వితాన్ భావాన్=) మట్టితోఁగూడుకొనిన కార్యవస్తువులు (మూకుడు మొదలగునవి) (మృద్వి ... నేవ తు=) వానికిఁ గారణ మైనవట్టినుండి పుట్టినట్లే (లోకః=) లోకము (ప్రత్యేతి=) గ్రహించుచున్నది.

యత్తుక్తం స్వరూపోపమర్థ మంతరేణ కస్యచి త్కూటస్య వస్తునః కారణత్వానుపపత్తే రభావా ద్భావోత్పత్తి ర్భవితు మర్హతీతి త ద్దురుత్తమ.

(స్వరూపో ... తరేణ=) తమస్వరూపము చెడిపోవుట యనునది లేకుండ (కస్యచి వస్తునః=) ఉన్నది యున్నట్లుగానే యుండునేవస్తువైనను (కారణ వత్తే=) గారణ మగుట సంభవింపనందున - అనఁగాఁ జెడిపోకుండ యథాపూర్వముగా నుండునని చెప్పనేకారణవస్తువునుండియైనను గార్యము పుట్టుట యసంభవమైనందున - (అభా ... త్పత్తిః=) అభావమునుండి యేభావపదార్థము పుట్టుట (భవితు మర్హతీతి=) సంభవింపఁగలదని (యత్తుక్తం=) వైనాశికపూర్వవక్తి వాదించుచున్నాఁడుగాని యది దుష్టవాదమే యగును.

స్థిరస్వభావానామేవ సువర్ణాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం రుచకాదికారణభావదర్శనాత్

(స్థిరస్వభావానాం=) తమస్థిర మైనస్వభావమునఁ దెట్టిమార్పును జెందకుండ నుండునట్టియు, (ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం=) ఏరూపముతో నున్నను నిది యదియే యని గుర్తింపబడఁగలట్టియు (సువర్ణాదీనాం=) బంగారు మొదలగుపదార్థములు (రుచకాది ... దర్శనాత్=) తమస్వరూపము (=స్వభావము) చెడకుండ నాభరణములు మొదలగు కార్యవస్తువులకుఁ గారణము లగుచుండుట చూచుచునే యున్నారముగదా (అనఁగా - బంగార మాభరణముగా మాటినను, ఆభరణముపై తము బంగారముగానే యుండునుగాని యాభరణము గాకముం దున్నబంగారము చెడిపోవుట సంభవింపదని - భావము.)

యేష్యపి బీజాదిషు స్వరూపోపమర్థో లక్ష్యతే. తేష్యపి నాసావుపమృద్యమానా పూర్వావస్థా ఉత్తరావస్థాయాః కారణ మభ్యుపగమ్యతే.

(యేష్యపి బీజాదిషు=). మొలకలను బుట్టించు బీజములందు (స్వరూపో ...

లక్ష్యతే=) వానిస్వరూపము చెడిపోవుట కనిపించుచున్నదని నీవు తలంచుచున్నావో (తేషు + అపి=) అట్టిబీజములవిషయమందు సైశము (ఉపమృ ... వస్థా=) బీజము యొక్క చెడిపోయినపూర్వావస్థ - అనగా బీజము నేలలోఁ బాతిపెట్టబడినపిమ్మట గుళ్ళిచెడిపోయినభాగము ఉత్తరావస్థాయాః=) బీజముయొక్క తరువాతీయవస్థకు - అనగా - మొలచినమొక్కకుఁ (అసౌ + కారణం=) గార్యమని - అనగా - గుళ్ళిచెడిపోయినబీజభాగమునుండియే మొక్క పుట్టినట్లు (స + అభ్యుపగమ్యతే=) ఎవరి వలనను దలచబడదు. మతేసునగా -

అనుపమృద్యమానానామే వానుయాయినాం బీజాద్యవయవానా మంకురదికారణభావా భ్యుపగమాత్.

(అనుప ... మానానాం=) గుళ్ళిచెడిపోకుండ నుండునట్టియు (అనుయా యినాం=) మొలకరూపమును దాల్చునట్టియు, (బీజాద్యవయవానాం=) బీజములోని సూక్ష్మాంశములే (అంకు ... గమాత్=) మొలకలుమొదలగు (వికార) కార్యము లను బుట్టించుచున్నట్లు సర్వజను లెఱిగినవిషయమే.

తస్మా దసదృశ్య శ్శకవిషాజాదిభ్యః సదుత్పత్త్యదర్శనాత్. సదృశ్య సువర్ణాదిభ్యః సదుత్పత్తిదర్శనాత్. అనుపపన్నోఽయ మభావా ద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః.

(తస్మాత్=) కాబట్టి (అసదృశ్యః=) సత్పదార్థములుగాని - అనగా శూన్యములై (=అభావములై) యుండు (శశ దిభ్యః=) కుండేటికొమ్మ మొదలగు వస్తువులనుండి (సదు ... నాత్=) సత్పదార్థములు - అనగా స్వరూపము గలభావ పదార్థములు పుట్టుట యొక్కడను గనిపిచనందువలనను, (సదృశ్యశ్చ=) వాస్తవమున కున్న పదార్థములే యగు (సువర్ణాదిభ్యః=) బంగారము మొదలగువానినుండి (సదు ... ర్శనాత్=) వాస్తవమున కున్న పదార్థములే యగునాభరిణములు మొదలగుకొన్ని వస్తువులు పుట్టుచుండుట గనిపించుచున్నందువలనను (అభావా ... + అయం గమః=) అభావమునుండి - అనగా శూన్యమునుండి భావపదార్థములు పుట్టునని చెప్పవైనాశికులయొక్క యాసిద్ధాంతము (అనుపపన్నః=) యుక్తి యుక్తము గాదు.

అపిచ చతుర్భ్య శ్చిత్తచైత్ర ఉత్పద్యంతేః పరమాణుభ్యశ్చ భూతభౌతికలక్షణ స్సముదాయ ఉత్పద్యత ఇత్యభ్యుపగమ్య పున రభావా ద్భావోత్పత్తిం కల్పయద్భి రభ్యుపగమ మపహ్నువానై రైవనాశితై స్పర్వో లోక ఆకులీక్రియతే.

(అపిచ=) మఱియు (=ఇంతేగాక) (చతుర్భ్య ద్యంతే=) విషయ, కరణ, సహకారి, సంస్కారము లనెడి (21 నూత్ర)భాష్యమును జూడుడు) నాలుగువిధములై సహేతువులనుండి చిత్తచైత్రములు వుట్టుచున్నవనియును, (వరమాణు...ద్యంతే=) వరమాణువులననెడి భూతభౌతికపదార్థము లనెడిసముదాయ మేర్పడుచున్నదనియు (ఇత్యభ్యుపగమ్య=) సిద్ధాంతిరించి పునః=) మరల నివ్వడు (అభావా...యన్భి=) అభావమునుండియే పదార్థము లన్నియుఁ బుట్టుచున్నవని కల్పించుచుఁ (అభ్యుప ... వానైః=) దమసిద్ధాంతమును దామే భంగపఱచువారగు (వైనాశికైః=) ఈవైనాశిక బౌద్ధులచేత - (స్వలోకః=) సామరలోక మంతయుఁ (ఆకలీక్యితే=) చీకాకు పఱుపఁబడుచున్నదిగాదా! (ఆందోళనపెట్టఁబడుచున్నదిగాదా) (అనగా— అర్థము లేనియపసిద్ధాంతములచేతఁ దెలియనిసామరజనులను వైనాశికులు భ్రమపెట్టుచున్నారని— భావము.)

27. సూత్రావతారిక :—

అభావము (=శూన్యము) నుండి భావము (=పదార్థము)పుట్టఁజాలదని పూర్వ నూత్రమందు నిరూపింపఁబడినది. అభావమునుండి భావోత్పత్తి యగుననెడివైనాశిక సిద్ధాంతమునందు మఱియొకదోష మీనూత్రమందుఁ జూపఁబడుచున్నది.

౨౭ సూ॥ ఉదాసీనానా మపి చైవం సిద్ధిః.

ప॥ ౨॥ — ఉదాసీనానాం - అపి - చ - ఏవం - సిద్ధిః.

అ॥ ౩॥ — ఏవం - చ - ఉదాసీనానాం - అపి - సిద్ధిః.

వ॥ ప॥ అ॥ — ఏవం చ= ఇట్లుగునన్నచో, ఉదాసీనానాం = ప్రయత్నము లేక యూరకుండువారికి; అపి = కూడ; సిద్ధిః = ఫలప్రాప్తి.

సూత్రార్థము :— (అభావమునుండి భావము) పుట్టునన్నచోఁ బ్రయత్నము లేక యూరకుండువారికిఁగూడ, ఫలప్రాప్తి గావలసియుండును.

భాష్యభావము :— (ఏవంచ=) అభావమునుండి భావోత్పత్తి యగునని యంగీకరించుపక్షమున (ఉదాసీనానామపి) ఎట్టిప్రయత్నము లేనిజనులకుఁగూడ (సిద్ధిః=) అభిమతార్థసిద్ధి గావలసినదేగాదా. అభావము సులభముగావున నందఱును దానినేయవలంబింతురు. కాఁబట్టి సాత్త్వికవైశేషికులసిద్ధాంతము సరియైనదిగాదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

యది చాభవా ద్భావోత్పత్తి రభ్యుపగమ్యేత ఏవం స త్యుదాసీనానా మనీహమా
నానామపి జనానా మభిమతసిద్ధి స్సాన్యత్.

(అభావాత్ =) అభావమునుండి (భావోత్పత్తిః =) వస్తుజాలము పుట్టఁగలదని
(యది + అభ్యుపగమ్యేత =) యంగీకరించుపక్షమున — (ఏవంసతి =) అనఁగా నట్టి
సందర్భమే యగుచున్నచో (ఉదా నానాం =) నుదాసీనులగు-అనఁగా, గావలె
ననుకోర్కెయే పెట్టుకొనని (జనానామపి =) జనులకుఁగూడ (అభిమత సాన్యత్ =)
గావలసినఫలములు వచ్చుచునే యుండును ఎ-దుచేతననఁగా —

అభావస్య సులభత్వాత్ కృషీవలస్య క్షేత్రకర్మ ణ్యప్రయతమానస్యాపి సస్యనిష్పత్తి
స్సాన్యత్; కులాలస్యచ మృత్సంస్కరియాయా మప్రయతమానస్యా ప్యమతోత్పత్తిః.

(అభా ... త్వాత్ =) (పని చేయుటయన్నఁ గష్టముగాని) ఊరకుండుట
యెప్పుడును మిక్కిలినుఁ భమైనదిగదా! (క్షేత్ర) ... సస్య =) భూమి దున్నట
మొదలగునవి చేయక యూరకయందు (కృషీవలస్య + అపి =) వ్యావసాయికుఁకుఁ
గూడఁ (సస్య... సాన్యత్ =) బైరులు చక్కఁగా ఫలించుట గలుగవచ్చును. (మృత్సం
.... యాయాం =) మన్నమున్నగువానిని దెచ్చి కాల్పుట మొదలగు (అప్రయతమా
నస్య -) పనులు చేయని (కులాలస్య + అపి =) కుమ్మరివానికిఁగూడఁ (అమత్రి +
ఉత్పత్తిః =) గుండలు మొదలగునవి పుట్టి సిద్ధమగుచునే యుండును.

తంత్రువాయస్యాపి తతూ నతన్వానస్యాపి తన్వానస్యేవ వస్త్రలాభః.

తంతూన్ + అతన్వానస్య =) దారమును దెచ్చి మగ్గము మీఁద వేసి నేయని
(తంత్రువాయస్యాపి =) సాలెవానికిఁగూడ (తన్వానస్య + ఇవ) మగ్గపునేత నేయు
వాని కెట్లో యల్లే (వస్త్రలాభః =) నేతబట్టలు సిద్ధముగనే యుండును.

స్వర్గాపవర్గయోశ్చ న కశ్చ త్కథంచి త్సమీహేత.

(స్వర్గాపవర్గయోః + చ =) స్వర్గమునకుఁగాని మోక్షమునకుఁగాని (కశ్చిత్ =)
యెఁదడును (కథాచిత్ =) నేవిధముననై నను (న సమీహేత =) గోరవలసినపని
లే; యేమోపును (అనఁగా, గోరకుండ. ప్రియత్నముచేయకుండ - స్వర్గమోక్షములు
రానే వచ్చునని భావము)

న చైత ద్యుజ్యతేఽభ్యుపగమ్యతే వా కేనచిత్.

(వీతల్ =) ఇట్టిసిద్ధాంతము (నచ యుజ్యతే =) అసంగతమగాక (కేనచిత్ =) ఎవనిచేతను (నచ + అభ్యుపగమ్యతే =) అంగీకరింపబడుటకు సాధ్యమును గాదు.

తస్మా దనుపపన్నోఽయ మభావా ద్భవోత్పత్త్యభ్యుపగమః.

(తస్మాత్ -) కాబట్టి (అభావా గమః + అయం =) అభావమునుండి భావపదార్థము పుట్టు ననువై నాశిక్షలయొక్క యీసిద్ధాంతము (అనుపపన్నః =) సరియైనది గాదు.

అ భా వా ద్వి క రణ ము (సూ ౨౮ నుండి ౩౨ వఱకు)

౧. అధికరణావతారిక :—

లోగడి సముదాయాధికరణమందు బౌద్ధులలో, జేరిన సాత్కాంతికవై భాషికులను వారియొక్క మతసిద్ధాంతములు ఖండింపబడినవి. ఈయధికరణమందాబౌద్ధులలో మఱియొక తెగవారై యెట్టివిబట్టలు ఛరించుచు వీజ్ఞానపాదులని చెప్పబడు యోగాచారులయొక్క మతము ఖండింపబడుచున్నది. వారిసిద్ధాంతము లేవి యనఁగా :— లోగడ సీసముదాయాధికరణావతారికలో, జూపబడినపదార్థవిభాగవివరణమును జూచుఁడు. వీరి సిద్ధాంతానుసార మావట్టికలోని బాహ్యపదార్థము లేవియునులేవు - మఱియు నాంతరపదార్థములలో, జేరినచిత్త మనది యొక్క విజ్ఞానస్కంధము దక్క చై త్రము లనెడితక్కునాల్గుస్కంధములు సైతమును లేవు.

వీరిమతమున నున్నదని చెప్పబడునది చిత్తము (అచేతనము)

(అనఁగా - విజ్ఞానస్కంధము)

అలయవిజ్ఞానము

(‘నేను - నేను’ అనునాకారముతోఁ గూడినది)

ప్రవృత్తివిజ్ఞానము

(‘ఇది కుండ - ఇది గోడ’ యని కలుగుచుండు ప్రస్తుజ్ఞానము)

వీరిసిద్ధాంతము లేవి యనఁగా —

(1) బాహ్యపస్త్రపు లేవియును లేనివియే - అనఁగా - అభావములే. ఉన్నవని చెప్పబడు నాలయవిజ్ఞాన - ప్రవృత్తివిజ్ఞానములసైతము క్షణికములే.

(2) సూత్రము దీనిని ఖండించుచున్నది)

(2) జాగరిత వస్తుజ్ఞానము స్వప్నవస్తుజ్ఞానమువంటిది. అనఁగా - అగులువస్తువు లేకపోయినను వస్తుజ్ఞానము గల్గుచుండును. (29 సూత్రము దీనిని ఖండించుచున్నది)

(3) వస్తుజ్ఞానము (పూర్వమందలి) వస్తువాసనలవలనమాత్రము గల్గుచుండును. (30 సూత్రము దీనిని ఖండించుచున్నది)

(4) వస్తువాసనల కాలయవిజ్ఞాన మాశ్రయముగా నుండును (31 సూత్రము దీనిని ఖండించుచున్నది.)

28. సూత్రావతారిక :—

బాహ్యవదార్థము లన్నియు నభావములే యనఁయోగాచార బౌద్ధులయొక్క సిద్ధాంత మీసూత్రమందు ఖండింపబడుచున్నది.

౨౮ సూ॥ నాభావ ఉపలబ్ధేః.

ప॥ వి॥ — న - అభావః - ఉపలబ్ధేః

అ॥ క॥ — ఉపలబ్ధేః - అభావః - న

ప॥ ప॥ అ॥ — ఉపలబ్ధేః = కనబడుచుండుటవలన; అభావః = లేకపోవుట; (శూన్యత్వము); న = సరిగాదు.

సూత్రార్థము :— (బాహ్యవదార్థములు) ప్రత్యక్షముగాఁ గనబడుచుండుటవలన, నవి లేవని చెప్పట - అనఁగా - వానికి నభావము చెప్పట - సరిగాదు.

భాష్యభావము :—

(అభావః) బాహ్యవదార్థములయొక్క అభావము (=శూన్యత్వము) నిశ్చయించుటకు (న) శక్త్యము గాదు— ఎందుచేననఁగా (ఉపలబ్ధేః) ఇది కుండ - ఇది వస్త్రము - అని ప్రత్యక్షముగా బాహ్యవదార్థములు గ్రహింపబడుచున్నవి. గోచరించునట్లు వేదైనను లేనిది యని చెప్పటకు సాధ్యము గాదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

ఏవం బాహ్యార్థవాద మాశ్రిత్య సముదాయప్రాప్త్యాదిషు దూషణే ఘోరవిరోధః.

విజ్ఞానవాదీ బౌద్ధ ఇదానీం ప్రత్యవతిష్ఠతే.

(ఏవం=) ఈపై విధమున— అనఁగా లోకాదియధికరణమందుఁ జెప్పబడినవిధమున (బాహ్య ... శ్రీత్య=) బాహ్యవదార్థములు గలవని చెప్పెడి సూత్రాంతికవై భాషికు లనెడిబౌద్ధులయొక్క వాదవిషయములోఁ (సము.... దిషు=) బాహ్యము

తై న పరమాణువులకు నాంతరము తై నపంచస్కంధములకు సముదాయ మేర్పడఁ జాలదను నీమొదలగు (దూష ... తేషు=) దోషములను జూపించి, వారిమతమును ఖండించివైచినంతలో, (విజ్ఞా....బౌద్ధః=) ఆబౌద్ధులలో యోగాచార లనిచెప్పఁబడు విజ్ఞానవాదులు - అనఁగా నాంతరపదార్థములలోఁ జిత్తమని చెప్పఁబడువిజ్ఞానస్కంధము ('అహం - అహం' అని యనుకొనునాలయవిజ్ఞానము) ఒక్కటిమాత్రమే గలదు గాని మిగిలిన బాహ్యంతరపదార్థము లేవ్వియు లేవని వాదించెడివారు (ఇదానీం=) ఇప్పుడు తమవాదముతో (ప్రత్యవతిష్ఠతే=) నెదుర్కొనుచున్నారు.

కేషాం చ త్కిం వినేయానాం బాహ్యవస్తున్యభినివేశ మాలక్ష్య తదనురోధేన బాహ్యర్థవాద ప్రక్రియేయం విరచితాః నసౌ సుగతాభిప్రాయః.

(కేషాంచిత - వినేయానాం=) బుద్ధునిశిష్యు తై నకొందఱకు (బాహ్యవస్తుని=) బాహ్యపదార్థములు యథార్థములే యని చెప్పటయందుఁ గల (అభినివేశం=) మనోభీష్టమును (=వట్టుదలను) (ఆలక్ష్య=) గనిపెట్టి (తదనురోధేన=) వారిబుద్ధును సారముగా (బాహ్య ... ప్రక్రియా + ఇయం =) బాహ్యపదార్థములుపైతము యథార్థములే యని చెప్ప నీవాదపద్ధతిని (విరచితా=) గల్పించియుండవచ్చునుగాని (అసౌ=) యావాదపద్ధతి వాస్తవమునకు (న-సుగతాభిప్రాయః + కిల) బుద్ధుని యభిప్రాయము గాదునుమా !

తస్య తు నిజ్ఞానైకస్కంధవాదవి వాభిప్రేతః.

(తస్య తు=) సుగతుఁ డ నడియాబుద్ధునికి (విజ్ఞా... ప్రేతః=) విజ్ఞానస్కంధ మొక్కటిమాత్రమే వాస్తవమున కున్నదని చెప్పెడివాదమే యంగీకారమైనది.

I బౌద్ధయోగాచారి మతప్రతిపాదనము :

తస్మింశ్చ విజ్ఞానవాదే బుద్ధ్యానురూధేన రూపేణాంతస్థస్థివ ప్రమాణప్రమేయఫల వ్యవహార స్సర్వ ఉపపద్యతే.

(తస్మింశ్చ వాదే=) ఈవిజ్ఞానవాదమందు (బుద్ధ్యాను ... రూపేణ=) బుద్ధియం దెక్కియున్నయాకారముచేత (అంతస్థస్థి ... స్థా=) శరీరములోపలనే యున్నట్టి వస్తురంబంధ మైనప్రమాణప్రమేయఫలవ్యవహార మంతయు (ఉపపద్యతే=) గల్పింపఁబడుచున్నయది. (అనఁగా - బుద్ధిలోఁ జొచ్చియున్న 'నలుపు' మొదలగునట్టి యాకారవిజ్ఞానమే ప్రమేయము. (=విషయము) - ఆయాకారవిజ్ఞానము - అనఁగా నాకారమును దెలిసికొన్న తెలియొక్క సామర్థ్యమే ప్రమాణము

(= తెలిసికొనుట కాధారమైనది)- ఆయాకారవిజ్ఞానము వస్తురూపమునఁ బ్రకాశించుటయే ఫలము (=లోపలనున్న యాకారము వెలుపలివస్తువుగాఁ దోచుట) ఆయాకారవిజ్ఞానసావర్థ్యము దేయం దుండునో యదియే ప్రమాత (= తెలిసికొనునది) అని విజ్ఞానవాదులు చెప్పుదురు. దీనిని సర్వము లోపల- ననఁగా విజ్ఞానములో నుండునదియేగాని బాహ్యముం దుండునది యేదియు లేదని యావిజ్ఞానవాదులమతము)

సత్యపి బాహ్యార్థే బుద్ధ్యావోహమంతరేణ ప్రమాణాదివ్యవహారానవతారాత్.

(సత్యపి బాహ్యార్థే =) ఒక వేళ బాహ్యవదార్థము వాస్తవమున కున్నదే యైనను, (బుద్ధ్యా.... రేణ=) అది బుద్ధి కెక్కుట యచునది లేకుండఁగ (ప్రమా... తారాత్ =) ఆవస్తువును గ్రహించుశక్తిగాని (= ప్రమాణము) ఆవస్తువును గ్రహించుటగాని (= ప్రమేయము) ఆవస్తువును గ్రహింపఁగల్గునదిగాని (= ప్రమాత) వస్తురూపము గోచరించుటగాని (= ఫలము) ఇట్టివ్యవహారిము గల్గుట కవకాశ మేర్పడును.

(అట్టివిజ్ఞానవ్యవహారమే లేనిచో బాహ్యవస్తువనునది యొకటి యున్నను వస్తువుగా భాసించుట యనుప్రయోజనము లేదని భావము.)

కథం పున కవగమ్యతే అంతస్థస్యే వాయం సర్వవ్యవహారో న విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో బాహ్యో క్తోఽస్తి తదసంభవా దిత్యాహ.

(అయం సర్వవ్యవహారః=) బాహ్యవస్తుగోచరవిషయికవ్యవహార మంతయు (అంతస్థస్యేవ=) లోపల నున్న విజ్ఞానమునకుఁ జెందినదే గాని (విజ్ఞానవ్యతిరిక్తః=) విజ్ఞానమునకు వ్యతిరిక్తమైన (బాహ్యః + అర్థః=) బాహ్యవదార్థ మేదియును (న + అస్తి + ఇతి=) లేనేలేదని (కథం పునః- అవగమ్యతే + ఇతి=) యెట్లు తెలిసికొనఁ బడఁగలదన్నచో (తత్ + అసంభవాత్ + ఇతి + ఆహ.) బాహ్యవస్తు వనునది యొకటి యుండుట యసంభవ మగుటవలననే (యట్లు లేదని చెప్పఁబడుచున్నదని) పూర్వపక్షి యైనబౌద్ధయోగాచారి చెప్పుచున్నాడు.

సహి బాహ్యోక్తోఽభ్యుపగమ్యమానః (1) పరమాణవో వా స్యు (2) సత్సమూహా వా స్తంభాదయః.

(బాహ్యః + అభ్యుపగమ్యమానః=) బాహ్యముం దున్నట్లుగాఁ దెలిసికొనఁబడు (సహి-అర్థః=) నావస్తు వనఁగా (పర... స్యుః=) (1) కేవల పరమాణువులే యగునా? లేక (2) (తత్స... దయః=) పరమాణుసమూహ మైన స్తంభములు

మొదలగుస్థూలవస్తువు లగునా ! (అని బాద్ధుడు వేదాంతిని బ్రశ్నించి తానే సమాధానము చెప్పచున్నాడు)

(1) తత్ర న తావత్పరమాణవః స్తంభాదిప్రత్యయపరిచ్ఛేద్యా భవతు మర్హంతి. పరమాణ్వభావజ్ఞానానుత్పత్తేః.

(తత్ర) తావత్ =) అది యగునా - ఇది యగునా యని నిశ్చయించవలసిన సందర్భములో (1) (స్తంభా ...చ్ఛేద్యాః=) స్తంభములు మొదలగుస్థూలవస్తువుల నెడిజ్ఞానము (=ప్రత్యయ) చేతఁ గూడుకొన్నవి (=పరిచ్ఛేద్యాః) అనఁగా స్తంభములని తెలిసికొనఁబడునవి (పరమాణవః భవతుం=) పరమాణువులగుట (న-|-అర్హంతి=) సంభవింపదు - ఎందుచేతననఁగా, (పరమా ...త్పత్తేః=) పరమాణువులుగాఁ దెలుపుజ్ఞానమే యుదయించలేదుగదా !

(అనఁగా - స్తంభాదులు వాస్తవమునకుఁ బరమాణువులే యయ్యెనేని స్తంభ మనెడిజ్ఞానమే యుదయింపదని భావము.)

(2) నాపి తత్సమూహః స్తంభాదయ స్తేషాం పరమాణుభ్యోఽన్యత్వానన్యత్వాభ్యాం నిరూపయితు మశక్యత్వాత్.

(2) (తత్సమూహః స్తంభాదయః=) పరమాణువులయొక్క సమూహములైన స్తంభాదిస్థూలవస్తువులుపై తము (న-|-అపి) గానేరవు ఎందుచేతననఁగా (స్తేషాం=) ఆస్థూలవదార్థములు (పరమా ...న్యత్వాభ్యాం=) పరమాణువులకంటె నన్యములా లేక పరమాణువులేనా యని (నిరూపయితుం=) నిశ్చయించుటకు (అశక్యత్వాత్=) సాధ్యము గాదు. (ఎట్లనఁగా - స్తంభాదివస్తువులు పరమాణువులకంటె నన్యములే యగుచో నాస్థూలవస్తువులలోఁ బరమాణువు లుండఁగలవని యెంచుటకే వీలుండదు. లేక పరమాణువులే యగుచో, స్థూలవస్తువులు పరమాణువు లనెడిజ్ఞానమే బుద్ధికి గోచరింపదు.)

ఏవం జాత్యాదీనపి ప్రత్యాచక్షిత.

(ఏవం=) ఈతీరుగానే బాహ్యములైన స్థూలవస్తువులు (జాత్యా...చక్షిత=) జాతులుపై తము గానేరవని తోసివేయఁబడఁ దగియుండును.

అపి చానుభవమాత్రేణ సాధారణాత్మనో జ్ఞానస్య జాయమానస్య యోగయం ప్రతివిషయం పక్షసాతః స్తంభజ్ఞానం కుడ్యజ్ఞానం ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి.

(అపిచ=) మరియును (అనుభవమాత్రేణ=) ఇంద్రియానుభవమాత్రముచేతఁ

(జాయమానస్య=) బుట్టినట్టి (జ్ఞానస్య=) జ్ఞానము (సాధారణాత్మనః=) ఒకటే స్వరూపము గలదైనను, (యః + అయం=) అట్టిజ్ఞానము (ప్రతివిషయం=) వేఱు వేఱువిషయములనుగూర్చి - అనఁగా వేఱువేఱువిషయములకు సంబంధించినప్పుడు (స్తంభ పటజ్ఞానమితి=) ఇది స్తంభ మనియు, ఇది గోడ యనియు, ఇది కుండ యనియు, ఇది వస్తువు మనియు (పక్షపాతః=) ఆయావిషయానుసారముగా మార్పులు చెందు గుండును.

నాసౌ జ్ఞానగతం విశేషమంతరే తోపపద్యత ఇత్యవశ్యం విషయసారూప్యం జ్ఞాన స్యాంగీకరవ్యమ్.

(అసౌ=) ఈమార్పులు (జ్ఞానగ ... రేణ=) జ్ఞానమునకు సంబంధించిన భేదములు (=విశేష) లేకుండఁ (=అంతరేణ) (న + ఉపపద్యతే + ఇతి=) గలుగనేరవు గావున, (జ్ఞానస్య=) జ్ఞాన మనునది యొకటిగానే యుండి యదియే (విషయస్య సారూప్యం=) విషయములతో - అనఁగా బాహ్యవస్తువులతో సమానరూపమైనదిగా నేర్పడునని (అవశ్యం =) తప్పనిసరిగా (అంగీకరవ్యం =) నంగీకరించవలసి యుండును.

అంగీకృతే చ తస్మిన్, విషయాకారస్య జ్ఞానేనై వావరుద్ధత్వా. దపార్థికార్థసద్భావకల్పనా.

(అంగీ ... తస్మిన్=) అట్లంగీకరింపబడుచో (జ్ఞానేన + ఏవ=) జ్ఞానము చేతనే (విషయాకారస్య=) బాహ్యవస్తూకారము (అవరుద్ధత్వాత్= నిరూపింపఁ బడినది యగుచుండఁగా - అనఁగా జ్ఞానమన్నదియే బాహ్యవస్తూకారము తాల్చుచుండఁగా - అనఁగా జ్ఞానము లేకయే బాహ్యవస్తువులు గోచరింపనివి యగుచుండఁగా (అర్థసద్భావకల్పనా=) (జ్ఞానముకంటె వేఱుగా) బాహ్యవస్తువులున్నవని కల్పించుట (అపార్థికా=) నిరర్థకమే యగును.

అపిచ సహోపలంభవియమా డభేదో విషయవిజ్ఞానయో రాపతతి.

(అపిచ=) మఱియును (సహో ... నియమాత్=) అంతరవిజ్ఞానము - బాహ్యవస్తువు - అనునీరెండును నేకకాలముండే తోఁచుచుండు ననెడినియము ముండటవలన (విషయా ... నయోః=) ఆవిజ్ఞానవస్తువులు రెంటికీని (అభేదః=) అభేదమే; (అపతతి=) సంభవించును (అనఁగా - విజ్ఞానముకంటె వేఱుగా బాహ్యవస్తువుండనేరదని భావము.)

న హ్యనయో రేక స్యానుపలంభేన్య స్యావలంబోన్యస్తి.

(ఎందుచేతననగా, (అనయోః + ఏకస్య =) ఆరెంటిలో నొకటి (అనుప
లంభే =) తోచనవ్వదు, (అస్యస్య =) మఱియొకటి (అనుపలంభః + న + ఆస్తి =)
తోచుట సంభవింపదు.

న చైతత్ స్వభావవివేకే యుక్తం ప్రతిబంధకారణాభావత్.

(స్వభావవివేకే =) ఉన్న వాస్తవము గ్రహించినప్పుడు - అనగా వస్తు-విజ్ఞాన
ములు రెండును భిన్నములే యగుచో, (ఏతత్ =) పైనిఁజెప్పఁబడిన సహాపలంభము-
అనగా నొకదానితోఁబాటు రెండవదియు నేకకాలముండే తోచుట (నయుక్తం =)
సంభవింపదు. ఎందుచేతననగా, (ప్రతిబంధ... భావాత్ =) భిన్నములు భిన్నములుగాఁ
దోచకుండుటకు నవసర మగుప్రతిబంధ (ఆటంకకారణము) మేమియు లేదుగదా!

తస్మాద వ్యర్థాభావః.

(తస్మాత్ + ఆపి =) కాబట్టి - అనగా నీహేతువువలనఁగూడ (అర్థా
భావః =) బాహ్యవస్తువనునది ప్రత్యేకముగా లేకపోవుటయే నిశ్చయము.

స్వప్నాదివ చేదం ద్రష్టవ్యం, యథా హి స్వప్నమాయామరీచ్యుదకగంధర్వనగరాది
ప్రత్యయా వినైవ బాహ్యే నార్థేన గ్రాహ్యగ్రాహకాకారా భవంతి. ఏవం జాగరిత
గోచరా ఆపి స్తంభాదీప్రత్యయా భవితు మర్హంతి త్యవగమ్యతే ప్రత్యయత్వావిశేషాత్.

(ఇదం =) విజ్ఞానస్వరూపమేగాని బాహ్యవస్తు వనునది ప్రత్యేకముగా లేక
పోవుట (స్వప్నాదీః తే =) స్వప్నాదులవంటిదని (ద్రష్టవ్యం =) గ్రహించవలెను.
(యథాహి =) ఎట్లు (స్వప్న ... ప్రత్యయాః =) స్వప్నములు - వింద్రాజాలికములు
(=మాయా) - ఎడమాయలనీరు (=మరీచ్యుదక) - గంధర్వనగరములు మొదలైన
జ్ఞానములు (=ప్రత్యయాః) (వినైవ బాహ్యేనార్థేన =) బాహ్యవస్తువులు వాస్తవ
మునకు లేకుండఁగనే (గ్రాహ్య ... కారాః =) గ్రహింపఁబడువస్తువులు-గ్రహించు
వస్తువు - అనదిభిన్నరూపములతోఁ (భవంతి =) దోచుచున్నవో, (ఏవం =) అట్లే
(జాగ ... చరాః =) జాగ్రదవస్థలో గోచరించుచుండు (స్తంభా త్యయాః - ఆపి)
స్తంభాదిబాహ్యవస్తువుల జ్ఞానములుసైతము (భవి...గమ్యతే =) తోచుచున్నట్లు
చెప్పవచ్చును. ఎందుచేతననగా (ప్రత్య ... షాత్ =) అవియు నివియు సమాన
రూప (=జ్ఞానములు) ప్రత్యయములగుటలో భేదమేమియును గన్పింపదు - అనగా -
ఏవిధమైన భేదమును లేకుండఁగనే స్వప్నాదివస్తువులును జ్ఞానములే - మఱియు,
బాహ్యవస్తువులును జ్ఞానములే యగుటచే నట్లు తోచును.

కథం పునఃరసతి బాహ్యార్థే ప్రత్యయవైచిత్ర్య ముపపద్యేత. వాసనావైచిత్ర్యి దిత్యాహ.

(జ్ఞాన మొగిటియే యని చెప్పుచున్నావే) (అసతి బాహ్య- అర్థే=) భిన్నములైన బాహ్యవస్తువులు లేవనడిపక్షములో, (ప్రత్యయవైచిత్ర్యం=) వస్తువిషయకములైన భిన్నభిన్నజ్ఞానములు (కథంపునః + ఉపపద్యేత =) ఎట్లు గల్గుచున్నవో చెప్పుమని ప్రశ్నించుచో, (వాసనా- వైచిత్ర్యత్ + ఇతి=) అంతఃకరణవాసనలు (mental impressions) భిన్నములుగా నున్నందున, జ్ఞానములును భిన్నములుగాఁ దోచుచున్నవని (ఆహ=) సమాధానము చెప్పుచున్నామునుమీ !

అనాదౌ హి సంసారే బీజాంకురవ ద్విజ్ఞానానాం వాసనానాం చాన్యోన్యనిమిత్తనైమిత్తికభావేన వైచిత్ర్యం న విప్రతిషిధ్యతే

(అనాదౌహి సంసారే=) సంసార మనాదియై యున్నందున- అనఁగా (బీజాంకురవత్=) విత్తునుండి చెట్టు- చెట్టునుండి విత్తు ఎట్లు కలుగుచున్నవో యట్లే (విజ్ఞానానాంచ=) వాసనలవలన విజ్ఞానములు, విజ్ఞానములవలన వాసనలు (అన్యోన్య... భావేన =) ఒకదాని కొకటి హేతువులై యనాదిగా వచ్చుచున్నందున (వైచిత్ర్యం=) వాసనాభేదములు తద్వారమున విజ్ఞానభేదములు తోచుట (న విప్రతి షిధ్యతే=) విరుద్ధము గాదు.

అపి చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనానిమిత్తమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్య మిత్యవగమ్యతే.

(అపిచ=) మరియును, (వాసనా ... వైచిత్ర్యం + ఇతి=) 'వాసనాభేదములున్నచో విజ్ఞానభేదము లుండును, వాసనాభేదములు లేకపోవుచో విజ్ఞానభేదములుండవు'- అని (అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం=) ముందుఁజెప్పఁబోవు నన్వయవ్యతిరేకములవలనఁగూడ వాసనాభేదములవలననే విజ్ఞానభేదములు గల్గుచున్నవని (అవగమ్యతే=) యేర్పడుచున్నది.

స్వప్నాది స్వంతరేణా వ్యర్థం వాసనానిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్య సోభాభ్యామ ప్యావాభ్యామభ్యుపగమ్యమానత్వాత్.

(స్వప్నాదిషు=) స్వప్నాదులయందు (అంతరేణాపి + అర్థం=) బాహ్యవస్తువులు లేకుండఁగనే (వాసనా వైచిత్ర్యస్య=) వివిధవస్తుజ్ఞానములు- (గ్రాహ్యాహిక (=గ్రహింపఁబడునది- గ్రహించునది) భేదము - అంతఃకరణవాసనలవలననే వని (ఉభాభ్యాం + ఆవాభ్యాం=) మన ముభయులము- అనఁగా- బౌద్ధులము, వేదాంతులైనమీరు (అభ్యుపగమ్యమానత్వాత్=) ఒప్పుకొనుచు గదా !

అంతరేణ తు వాసనా మర్థనిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్య మయానభ్యుపగమ్యమానత్వాత్.

అట్లే (అంత మిత్తస్య=) యంతఃకరణవాసనలు లేకుండఁ గేవల బాహ్య వస్తువులపలననే (జ్ఞానవైచిత్ర్యస్య=) జ్ఞానభేదములు గల్గుచున్నవని (మయానభ్యుపగమ్యమానత్వాత్) బౌద్ధవిజ్ఞానవాదినైననే నొప్పుకొనుట లేదు.

(‘స్వప్నాదుఃలో- అంతఃకరణవాసన లున్న నే జ్ఞానభేదములు గల్గుచున్నవి’ అని యుభయు లొప్పుకొనజీ యన్యాయము—

‘బాగ్రిదవస్థలోఁగూడ- అంతఃకరణవాసనలు లేకపోవుచో జ్ఞానభేదములు గలుగవు’ అని బౌద్ధులు చెప్పువ్యతిరేకము)

తస్మాద వ్యభావో బాహ్యస్యార్థస్యే త్యేవంప్రాప్తే బూమిః

(తస్మాదపి=) కాబట్టి యీహేతువువలననుగూడ (అభావో స్వార్థస్య=) బాహ్యవస్తువులు లేవు. (ఇత్యేవంప్రాప్తే=) అని బౌద్ధవిజ్ఞానవాది చేసినపూర్వవత్తు మునకు (బూమిః=) వేదాంతసిద్ధాంతి యీక్రిందఁజెప్పబోవురీతిగా ఖండనము చేయబోవుచున్నాఁడు.

నాభావ ఉ. లబ్ధే రితి.

(నాభావ లబ్ధేః - ఇతి=) బాహ్యవస్తువులు లేకపోవుట యనునది లేదు— ఎందుచేతననఁగా, ఉన్నట్లు తెలిసికొనుచున్నాము గావుననే.

న చ ల్యభావో బాహ్య స్వార్థస్వార్థవసాతుం శక్యతే. కస్మాత్ : ఉపలబ్ధేః.

(బాహ్య ర్థస్య + అభావః=) బాహ్యవస్తువు లేదని (అధ్యవసాతుం=) నిశ్చయించుటకు (శక్యతే న ఖలు=) శక్యము గాదునుమీ! (కస్మాత్=) ఎందువలన? (ఉపలబ్ధేః=) ఉన్నట్లు తెలిసికొనుచున్నాముగావున.

ఉపలభ్యతే హి ప్రతిప్రత్యయం బాహ్యోర్థః స్తంభః కుడ్యం మటః పట ఇతి.

(ప్రతిప్రత్యయం=) ప్రతిబుద్ధివృత్తియందును- అనఁగా నొక్కొక్కజ్ఞానము గలిగినప్పుడెల్ల నందులకుఁ దగిన (స్తంభః ... ఇతి=) స్తంభమో, గోడయో, కుండయో, వస్త్రమో (బాహ్యః + అర్థః=) యేదియో యొక బాహ్యవస్తువు (ఉపలభ్యతే హి=) తెలిసికొనఁబడుచున్నదిగాదా!

న చోపలభ్యమానస్యై వాభావో భవితు మర్హతి.

(ఉపలభ్యమానస్య=) తెలిసికొనఁబడువస్తువు (అభావః=) లేదనుటకు (న చ + భవితुం + అర్హతి + ఏవ=) న. తమాలిమను వీలు లేదు.

యథాహి కశ్చి ద్భుంజానో భుజిసాధ్యాయాం తృప్తౌ స్వయ మనుభూయమానాయా
మేవం బ్రూయాత్, నాహం భుంజే. నవా తృప్యామీతి. తద్వ దింద్రియసన్నికర్షణ
స్వయ ముపలభమానఏవ బాహ్య మర్థం 'నాహ ముపలభే, నచ సోఽస్తితి' బుద్ధ
స్కంథ ముపాదేయవచన స్స్యాత్ :

(కశ్చిత్ =) ఒకానొకఁడు (భుంజానః =) సాక్షాత్తుగా భుజించినవాఁడై, (భుజి
సాధ్యాయాం మానాయాం =) భుజించుట యనుక్రియవలనఁ గలిగినతృప్తిని
స్వయముగా సనుభవించినవాఁడై ('నాహం భుంజే' =) 'నేను భుజించుట లేదు'—
('నవా తృప్యామి' =) 'నేను దృప్తిని బొందుటయును లేదు' (ఇతి =) అని (యథాహి
తద్వత్ =) యన్నట్లుగానే, (ఇంద్రియ - కర్షణ =) ఇంద్రియములకుఁ దాఁకి (స్వయం
... సవేవ =) ప్రత్యక్షముగా గోచరించుచున్నప్పటికి (బాహ్య ... లభే' =) 'బాహ్య
వస్తు వేదియును నాకు గోచరించుట లేదు' ('న చ సః + అస్తి - ఇతి' =) 'బాహ్య
వస్తు వేదియును లేనేలేదు' (ఇతి =) అని (బుద్ధవన్ =) చెప్పచో, ఉపా...నచసః =)
వాఁడు సమ్మోదగినమాటలవాఁడు (కథం + శ్యాత్ =) ఎట్లగును! అనఁగా వాని
మాటల నెవఁడు స్వీకరించును ?

బౌద్ధపూర్వపక్షియెదురుప్రశ్న :—

నను నాహ మేవం బ్రవీమి న కంచి దర్థ ముపలభ ఇతి, కిం తాపలబ్ధివ్యతిరీక్తం
నోపలభ ఇతి బ్రవీమి.

(నాహం ... బ్రవీమి' =) 'ఆప్రకారము నేను చెప్పలేదు. (నకంచి ...
లభే + ఇతి =) 'ఏవస్తువు స్ఫురింపలేదని చెప్పట లేదు'— (కింతు =) మతేచునఁగా
(ఉప ... రిక్తం =) గ్రహణజ్ఞానమునకు భిన్నమైనదేనిని, (న + ఉపలభే. ఇతి =)
గ్రహించుట లేదని మాత్రము (నను + బ్రవీమి =) చెప్పుచున్నానునుమీ!

అన్వేషసిద్ధాంతి : —

బాధ మేవం బ్రవీషి నిరంకుశత్వాత్ తే తుండస్యః నకు యుక్త్యపేతం బ్రవీషి.

(బాధం =) భేష్ (సరం తుండస్య =) నీవు మాట్లాడుదానికి హద్దేమియు
లేకపోవుటవలన, (ఏవంబ్రవీషి =) అట్లు పలుకుచున్నావు. కాని (నతు...బ్రవీషి =)
యుక్తితోఁ గూడుకొన్నదానినిమాత్రము పలుకుట లేదు

యత ఉపలబ్ధివ్యతిరేకోఽపి చిలా దర్థ స్యాద్భ్యుపగంతవ్యః ఉపలబ్ధేరేవ.

(యతః=ఎందుచేత సట్లనుచున్నాననగా— (ఉపల కోఽపి=) జ్ఞాన
మాత్రముకంటె భిన్నమైనయొక బాహ్యవస్తువు- (అర్థస్య బలాత్=) ఆవస్తు
వున్నట్లు నీవు తెలిసికొనుటవలననే (అభ్యుప ... రేవ=) అది యున్నట్లు నీ వొప్పు
కొనితీరవలయునుగదా!

సహ కశ్చ దుపలబ్ధిమేవ స్తంభః కుడ్యం చే త్యుపలభతే.

(కశ్చిత్=) ఎవఁడును (ఉపలబ్ధిం + ఏవ=) కేవలజ్ఞానమాత్రమునే, (స్తంభః
... చేతి=) స్తంభముని- గోడ యని (సహ + ఉపలభతే=) తలఁచుట లేదునుమీ!

ఉపలబ్ధివిషయత్వేనైవ తు స్తంభకుడ్యాదీన్ సర్వే లోకికా ఉపలభంతే.

(స్తంభకుడ్యాదీన్=) స్తంభము- గోడ మొదలగు బాహ్యవస్తువులను (ఉపల
... నై వ=) జ్ఞానమువలనఁ దెలిసికొనఁబడువిషయమాత్రములుగా (లోకికా ఉప
లభంతే=) సర్వజనులును గ్రహించుచున్నారు.

అత శ్చైవమేవ సర్వే లోకికా ఉపలభంతే యత్రత్యాచక్షణా అపి బాహ్య మర్థమేవ
మాచక్షతే యదంతజ్ఞేయరూపం త దృహిర్వ దవభాసత ఇతి.

(అతః=) కాఁబట్టి (బాహ్యం + అర్థం=) బాహ్యవస్తు వేదియును (యత్ర
త్యాచక్షణాః + అపి=) లేనే లేదని చెప్పవారుగూడ (అంతర్ రూపం=)
జ్ఞానమువలనఁ దెలిసికొనఁబడునాంతర (= అంతరంగిక) రూపమే (బహిర్ ... భాసతే
+ ఇతి=) బాహ్యమందున్నదానివలె భాసించుచుండునని (యత్ + ఆచక్షతే +
తత్=) చెప్పటనుబట్టిగూడ (సర్వే లోకికాః=) సర్వజనులును (ఏవం + ఏవ=)
ఆవిధముగానే- అనఁగా- బైనఁజెప్పినవిధముగానే- అనఁగా బాహ్యవస్తువులను
జ్ఞానమువలనఁ దెలిసికొనఁబడువిషయమాత్రములుగా (ఉపలభంతే=) గ్రహించు
చున్నారనుట ఏవం=) స్పష్టము.

త్వేపి హి సర్వలోకప్రసిద్ధాం దిహి రవభాసమానాం సంవిదం ప్రతిలభమానాః పృథ్వా
భ్యాతుకామాశ్చ బాహ్య మర్థం దిహిర్వదితి వత్కరణం కుర్వంతి; ఇతరథా హి కస్మా
దృహిర్వ దితి బూరియుః :

(తే + అపి=) బాహ్యవస్తువులు లేనే లేవని వాదించువారుగూడ (బహిరవ
భాసమానాం=) బాహ్యమందుఁ బ్రకాశించువస్తువులయొక్క (సర్వ సిద్ధాం=)
సర్వజప్రసిద్ధమైన (సంవిదం=) జ్ఞానమును (ప్రతిభమానాః=) బొందుచున్నవా
రైనను- అనఁగా లోకముతోఁబాటు తామును బాహ్యవస్తువు లున్నవనియే

మనస్సునో విశ్వసించుచున్నవారై నను, (బాహ్యమర్థం=) బాహ్యవస్తువులు (ప్రత్యా... కామాః=) లేవని చెప్పటనే (వాదమునకు) యిచ్చయించినవారై (బహిర్వర్త + ఇతి=) 'బాహ్యమం దున్నవానివలె' అని చెప్పటమూలమున ('వత్' కరణం=) 'వలె' యనుమాటయొక్క ప్రయోగమును (కుర్వంతి= జేయుచున్నారు

(ఇతరథా=) అట్లు కాకపోయినచో-అనగా బాహ్యవస్తువులు వాస్తవమునకు లేనే లేవని విశ్వసించువారగుచో (బహిర్వర్త - ఇతి) బాహ్యమం దున్నవానివలె అని (కస్మాత్ + బూ) యుః=) ఏకారణముచే జెప్పచున్నారు? (ఆలోచించుము) (బాహ్యవస్తువులయొక్క యభావమును వాదించువాడు గూడ బాహ్యవస్తువులున్నవనియే యధార్థమున కందఱితో, బాటు నమ్ముచునే యున్నారని భావము.)

నహి వసుమిత్రో వంధ్యాపుత్రవ దవభాసత ఇతి కశ్చ దాచక్షిత.

(ప్రత్యక్షముగాఁ గనులకు గోచరించు (వసుమిత్రః=) 'వసుమిత్రః' డను పురుషుడు (వంధ్యా ... సతే + ఇతి =) 'గొడ్డాలిబిడ్డనివలె నున్నాడు' - అని (కశ్చిత్=) యెవఁడును (నహి + ఆచక్షితః=) జెప్పఁజగదా!

తస్మా ద్యథానుభవం తత్త్వ మభ్యుపగచ్ఛద్ధి చ్చహిరే వావభాసత ఇతి యుక్త మభ్యుపగంతుం. నతు బహిర్వ దవభాసత ఇతి.

(తస్మాత్=) కాబట్టి (యథానుభవం=) వారివారి ప్రత్యక్షానుభవము ప్రకారము (తత్త్వ ... చ్ఛద్ధిః=) వాస్తవమును గ్రహించువారందఱును ('బహిర్వ దవభాసతే' + ఇతి) 'బాహ్యమందున్నవే' యని (యుక్తం ... గంతుం) చెప్పదురుగాని ('బహిర్వ దవభాసతే' + ఇతి=) బాహ్యమం దున్నవానివలె నున్నవని (నతు - కశ్చిత్=) యెవఁడును జెప్పఁడు.

బాధపూర్వపక్షి :—

నను బాహ్య స్వార్థ స్వాసంభవా ద్బహిర్వ దవభాసత ఇత్యధ్యవతసిమ్.

(బాహ్య ... భవాత్=) బాహ్యవస్తువు లుండుటయే యసంభవముగావున (బహి ... సతే + ఇతి బాహ్యమం దున్నవానివలె నని (నను + అధ్యవతసితం=) బాధులు నిశ్చయించుటలోఁ దప్పేమున్నది!

అద్వైతసిద్ధాంతి :—

నాయం సాధు రధ్యవసాయో, యతః ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తిపూర్వకా సంభవా సంభవా వపదార్యేతే, న పున స్సంభవాసంభవపూర్వకే ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తి.

(అయం + అధ్యక్షసాయః =) బౌద్ధులయొక్క యాసిశ్చయము (న సాధుః =) సరియైనది గాదు. (యతః =) ఎ దుచేతననఁగా, (ప్రమాణ ... ధార్యతే =) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములకు గోచరించుట (ప్రవృత్తి) - గోచరింపకపోవుట (- అప్రవృత్తి) లనుబట్టి బాహ్యవస్తువులయొక్క సంభవమును నసంభవమును నిశ్చయింపవలెను గాని (స పునః ... ప్రవృత్తి =) బాహ్యవస్తువు లనునవి 'ఉన్నవి-లేవు' అని ముందుగా నిశ్చయించుకొని, దానిః బట్టి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములకు గోచరించును - గోచరింపవు - అనిచెప్పట సరిగాదు = న పునః :-

యద్ధి ప్రత్యక్షాదీనా మన్యతమేనాపి ప్రమాణే నోపలభ్యతే తత్సంభవతి: యత్తు న కేనచిదపి ప్రమాణే నోపలభ్యతే త న్న సంభవతి.

(ప్రత్యక్షాదీనాం =) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములలో (అన్య కేన =) నేదియో యొకప్రమాణమునకుమాత్రమే (యత్ + హి + ఉపలభ్యతే =) యేది గోచరించునో (తత్ =) యదిమాత్రమే (సంభవతి =) యున్నది - అనఁగా సంభవ మగునది - అనియును (కేనచి ... కేన =) ఏవిధమైన ప్రమాణమునకును - అనఁగా బ్రత్యక్షాదిప్రమాణములలో దేనికిని (యత్తు న - ఉపలభ్యతే =) నేది గోచరింపదో (తత్ =) యదియే (న సంభవతి =) లేనది - అనఁగా సంభవము గానిది - అనియును నిశ్చయించుటయే క్రమమైనది.

ఇహ తు యథా స్వం సర్వైరేవ ప్రమాణై రాహ్వాన్యర్థ ఉపలభ్యమానః కథం వ్యతిరేకావ్యతిరేకాదివిఃత్వైర్న సంభవతి త్యుచ్యేత : ఉపలభ్యైరేవ.

(ఇహ తు =) ఇప్పుడో, (బాహ్యః - అర్థః =) బాహ్యవస్తువు (యథా స్వం =) తా నెట్లున్నదో యట్లు (= అనఁగా - ఉన్నదున్నట్లు) (సర్వే ... మాణైః =) ప్రత్యక్షాదిసర్వప్రమాణములకు (ఉపలభ్యమానః =) గోచరించుచుండఁగా (వ్యతిరే విఃత్వైః) ఏదియో యొకదాని కనుకూలముగా లేదని, యనుకూలముగా నుండవలె ననుతాముమాటు సిద్ధాంతములతో (న సంభవతి - ఇతి =) బాహ్యవస్తువునునది యరులే యుండఁజాలదు - అని (కథం ... ఉచ్యేత =) యెట్లు చెప్పవచ్చును ?

ఎట్లనుకొన్నను (ఉపలభ్యే + ఏన =) బాహ్యవస్తువునకు నిషేద్ధి - అనఁగా గ్రహింపఁబడుట - అనఁగా స్థితి (= ఉండుట) యుండనే యుండును.

నచ జ్ఞానస్య విషయసారూప్యా ద్విషయనాశో భవతి.

(జ్ఞానస్య = జ్ఞాన మను ది (విష రూప్యత్ =) విషయముతో సమాన

రూపము గలదిగావున - అనఁగా - జ్ఞానము - బాహ్యవస్తువు - అను నీ రెండును నొకేరూపములుగ నుండునుగావున (విషయనాశః=) బాహ్యవస్తువు లేకపోవుట (నచ భవతి=) సంభవింపదు. అనఁగా బాహ్యవస్తు వనలే లేకుండబోజాలదు.

అసతి విషయే విషయసారూప్యపనుపత్తేః. ఐహి రుపలభ్యేచ్ఛ విషయస్య :

ఎందుచేతననఁగా (అసతి విషయే=) బాహ్యవస్తు వనునది లేకపోవుచో (విషయ ... పత్తేః=) జ్ఞానము బాహ్యవస్తువుతో సమానరూపము గలది యని చెప్పబడయే గలుగదు. అనఁగా వస్తు' వనెడిజ్ఞానమే గలుగదు (అనఁగా - 'వస్తు' వనునది యనలే లేనిచో 'ఇది యొకవస్తువు' అని గ్రహించుటయే సంభవి చదని భావము.) అట్లు చెప్పనప్పటికి - అనఁగా - జ్ఞానము బాహ్యవస్తువుతో సమాన రూపమును దాల్చుచున్నది యని యంగీకరింపనప్పటికి (ఐహి ... విషయస్య=) బాహ్యవస్తువు బాహ్యమం దుండియే యున్నది - అనుదాని కెట్టివ్యత్యాసమును రాదు. అనఁగా - జ్ఞానము బాహ్యవస్తువుతో సమానరూపమును దాల్చుననిగాని మఱియొకవిధమునఁగాని యెట్లు చెప్పినను బాహ్యవస్తువు ప్రత్యక్షముగా బాహ్య మందు గోచరించుటను నీవు నిరాకరింపలేవుగదా యవిభావము)

అతఏవ సహోపలంబవియమోఽపి ప్రత్యయవిషయయో, రుపాయోపేయభావహేతుకో నాభేదహేతుక ఇత్యవగంతవ్యమ్.

(అతః + ఏవ=) కాబట్టియే (ప్రత్యయవిషయయోః=) బుద్ధివృత్తియు (ప్రత్యయః=) అనఁగా జ్ఞానము బాహ్యవస్తువు (విషయః=) అనునీ రెంటియొక్క - అనఁగా నీ రెండును సహోపలంబవియమోఽపి=) ఒకసారిగా గోచరించుచుండుటకు సైతము (ఉపాయో హేతుకః=) ఒకటి గ్రహించుసాధనము (ఉపాయము) - రెండవది గ్రహింపఁబడువస్తువు, (ఉపేయము) అగుటయే హేతువుగాని (అభేద హేతుకః=) రెండను. అనఁగా జ్ఞానబాహ్యవస్తువులు రెండును భేదము లేకుండ నొకటియే యైనందున (న) గదు - (ఇతి=) అనఁ (అవగంతవ్యం=) తెలిసికొనవలసిన విషయమై యున్నది.

(అనఁగా) జ్ఞానము - బాహ్యవస్తువు - అనునీ రెండును నొకసారిగానే తోచుచుండుటనుబట్టి - ఆరెండును భిన్నములు గావు - ఒకటే యగు ననుటకంటె 'ఒకటి గ్రహించుసాధనము రెండవది యాసాధనముచేత గ్రహింపఁబడువస్తువు అని నిశ్చయించుటయే భావము - అని భావము.

అపిచ ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి ఏశేషణయోరేవ ఘటపటయో ర్భేదో, న విశేష్యస్య జ్ఞానస్య

(అపిచ=) మఱియును (ఘటజ్ఞాన ... మితి =) కుండ'ను దెలిసికొనుట, 'వస్త్రము'ను దెలిసికొనుట యనునవి యొకదానితరువాత మఱియొకటి జరిగిన వను కొనుడు- (విశేష ర్భేదః=) వానిలో, 'దెలిసికొనుట' యనుననుభవజ్ఞానము ముఖ్యమైనది (=విశేష్యము); 'కుండను- వస్త్రమును' అనునీరెండును ముఖ్యముగా నున్న 'జ్ఞానము' దేనిదో తెలుపువిశేషణములు- రెండుచోట్లను 'జ్ఞాన' మొకటి గానే యున్నదిగాని విశేషణవస్తువులమాత్రము మాటినవి.

యథా శుక్లో గౌః కృష్ణో గౌరితి శౌక్ల్యకౌష్ఠ్యయోరేవ భేదో, న గోత్వస్య.

(యథా=) ఈపై విషయ మొకదృష్టాంతములో, జెప్పచున్నాము చూడుడు. (శుక్లో గౌరితి=) 'తెల్లనియావు- నల్లనియావు' అని తెలిసికొన్నప్పుడు (శౌక్ల్య ... గోత్వస్య=) విశేషణము లైన తెలుపునలుపులలోనే భేదము గల్గినదిగాని రెండు చోట్లను ముఖ్యవిషయముగా నున్న 'అవుజాతి'లో భేద మేమియును గలుగలేదు గదా! అట్లే జ్ఞానవస్తువులలో సైతము-

ద్వాభ్యాం చ భేద ఏకస్య సిద్ధో భవతి, ఏకస్మాచ్ఛ ద్వయోః.

(ద్వాభ్యాంఽ=) రెండైన కుండ- వస్త్రములకంటె (ఏకస్య=) ఒకటిగానే నిల్చియున్న 'తెలిసికొనుట' యన జ్ఞానమునకు- అనగా (ఏకస్మాత్=) ఒకటిగానే యున్న జ్ఞానముకంటె (ద్వయోః=) మాటిన 'కుండ వస్త్రము లనురెంటికి (భేదః సిద్ధః భవతి= భేదము స్థిరపడుచున్నది.

తస్మా దర్థజ్ఞానయో ర్భేదః.

(తస్మాత్=) కాబట్టి (అర్థజ్ఞానయోః=) బాహ్యవస్తువునకు జ్ఞానమునకు భేదమును జెప్పవలయునుగాని బాహ్యవస్తు వనగా జ్ఞానమేగాని వేఱు గాదని చెప్పవలయు.

తథా ఘటదర్శనం ఘటస్మరణ మిత్యత్రాపి ప్రతిపత్తవ్యమ్.

జ్ఞాన మొకటిగా నుండి బాహ్యవస్తువులే మాటుచున్నవని తలచవలదు. (తథా=) బాహ్యవస్తు వొకటిగానే యుండి జ్ఞానవృత్తులు సైతము మాటుట గలదు. (ఘట ... రణమితి=) 'కుండయొక్క రూపమును దెలిసికొనుట'- కుండయొక్క

జ్ఞప్తివి దెలిసికొనుట (అనగాఁ గుండ యన్నట్లు జ్ఞప్తిలోకిఁ దెచ్చుకొనుట - అను జ్ఞానములు వేటువేటుకాలములయందు జరిగిన వనుకొనుఁడు. (అతాపి) ఇట్టి చోటఁగూడ (ప్రతిపత్త్యం=) జ్ఞానబాహ్యవస్తువులకు భేదమునే గ్రహింపవలసి యున్నది.

అత్రాపి హి విశేష్యయో రేవ దర్శనస్మరణయో ర్భేదో, న విశేషణస్య మటస్య.

(అతాపిహి=) భిన్నజ్ఞానము లేర్పడినయిట్టిచోట (విశేష్య ర్భేదః=) ముఖ్యములుగా (=విశేష్యములుగా) నున్న 'రూపమును దెలిసికొనుట' 'జ్ఞప్తిని దెలిసికొనుట' యను జ్ఞానములందే భేదము గలదుగాని (న విశే ... ఘటస్య=) రేటియందును నొఁటిగానే నిల్చియుండి రెండ జ్ఞానములకును విశేషణముగా నున్న 'కుండ' యనుబాహ్యః స్తువులో భేద మెంతయును లేదు.

యథా క్షీరగంధః క్షీరంన ఇతి విశేష్యయోరేవ గంధరసయో ర్భేదో, న విశేషణస్య క్షీరస్యః తద్వత్.

(యథా=) దీనికిసైత మొద్దృష్టాంతమును జెప్పెదము చూడుఁడు - (క్షీర ... రసఇతి=) 'పాలయొక్క వసన' - 'పాలయొక్క రుచి' యనురెండునుభవ జ్ఞానము లేర్పడినచోట్ల (విశేష్య ... ర్భేదః=) ముఖ్యములుగా (=విశేష్యములుగా) నున్న 'వసన - రుచి' యనువానిలోమాత్రమే భేదము గలదు (నవిశే ... క్షీరస్య= ఈరెండు జ్ఞానములకును సంబంధించియున్న (=విశేష్యముగానున్న) 'పాలు' అను బాహ్యవస్తువునకు భేదము గలుగలేదు (తద్వత్=) ఇట్లు బాహ్యవస్తుతదిజ్ఞానముల యందన్నింటను భేదమును గ్రహింపవచ్చును.

అపిచ ద్వయో ర్విజ్ఞానయోః పూర్వోత్తరకాలయోః స్వసంవేదనేనై వోవక్షీణయో రితరేతరగ్రాహ్యగ్రాహకత్వానుపపత్తిః.

(అపిచ =) మఱియును (పూర్వో ... లయోః=) పూర్వోత్తరకాలముల యందు సంభవించిన (ద్వయో ... నయోః=) రెండుజ్ఞానములును అందొక్కొక్కటి (బౌద్ధసద్ధా తమః సనుసరించి) (స్వసంవే ... ణయోః=) దాని నది తెలిసికొన్నంతమాత్రముననే (అనగా రెండవజ్ఞానము పుట్టకపూర్వమే) సరించిపోవుచు న్నందున (ఇతరే ... పత్తిః) ఒకటి గ్రహింపఁబడునదియు (గ్రాహ్యః=) అనగాఁ బుట్టింపఁబడునదియు - మఱియొకటి గ్రహించునదియు (=గ్రాహకః) అనగాఁ బుట్టింపుచునదియు నని చెప్పట కవకాశము లేదు. (అనగా రెండవది పుట్టకపూర్వమే

మొదటిది : శిందిపోవుచున్నందున - 'మొదటిదానివలన రెండవది గల్గినది' అని చెప్పట కవకాశము లేదని భావము.

తతశ్చ విజ్ఞానభేదప్రతిజ్ఞా. క్షణికత్వాదిధర్మప్రతిజ్ఞా. స్వలక్షణ సామాన్యలక్షణ వాస్యవాసకత్వావిద్యోపప్లవ సదసద్ధర్మ బంధమోక్షాదిప్రతిజ్ఞాశ్చ స్వశాస్త్రగతా ప్రే హీయేరన్.

(తతశ్చ=) ఈపై హేతువువలన (స్వశాస్త్రగతాః - తే) బౌద్ధశాస్త్రముందు జెప్పబడునట్టి యీ (1) విజ్ఞాన ... ప్రతిజ్ఞాశ్చ=) (1) విజ్ఞానభేద (2) క్షణికత్వాది ధర్మ (3) స్వలక్షణ సామాన్యలక్షణ (4) వాస్య (=గ్రాహ్య) వాసకత్వ (గ్రాహకత్వ) (5) అవిద్యోపప్లవ (=అవిద్యాసంసర్గ) (6) సదసద్ధర్మ (7) బంధమోక్షాది - సిద్ధాంతము లన్నియును (ప్రేహీయేరన్=) భంగపడిపోవునవియేగాని యొక్కటియు : ల్యదనదిగా నుండదు.

కిం చాన్యత్ : విజ్ఞానం విజ్ఞానమి త్యభ్యుపగచ్ఛతా బాహ్యోఽర్థ స్సంభవః కథ్య మిత్యేవంజాతీయః కస్మా న్నాభ్యుపగమ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్.

(కించ + అన్యత్ =) మఱియొకప్రశ్న మేమనగా - (విజ్ఞానం ... సమితి=) భిన్నవిజ్ఞానములను (అభ్యుపగచ్ఛతా=) అంగీకరించునీవు (బాహ్యోఽర్థ ... యః=) బాహ్యపదార్థము లైన స్తంభము - గోడ మొదలగునట్టి వివిధవస్తువులనుమాత్రము (కస్మా ... గమ్యతే + ఇతి =) ఏల యంగీకరింపవో (వక్తవ్యం=) చెప్పము; చూచుము.

బౌద్ధపూర్వవక్తి :—

విజ్ఞాన మనుభూయత ఇతి తే.

(విజ్ఞా ... చేత్ =) ఆంతరవిజ్ఞానము - అనగా - దెలిసికొనుట యనునది స్వయముగా ననుభవింపబడుచున్నందున దానిని దెలిసికొనుట గల్గినది.

అద్వైతసిద్ధాంతి :—

బాహ్యోఽర్థోఽనుభూయత ఏవేతి యుక్త మభ్యుపగంతమ్.

అట్లగుచో (బాహ్యోఽర్థోఽనుభూయత=) బాహ్యపదార్థముగూడ స్వయముగా (అను ... ఏవ - ఇతి) ననుభవింపబడుచునే యున్నదని (యుక్త ... గంతుం=) యంగీకరించుటయే (= దెలిసికొనుటయే) యుక్తముగదా !

బాధపూర్వకః :-

అథ విజ్ఞానం ప్రకాశాత్మకత్వాత్ ప్రదీపవ త్ త్వయమే వానుభూయతే. న తథా
బాహ్యోఽర్థ ఇతిచేత్.

(అథ=) అట్లు చెప్పటకు వీలు లేదు (ప్రదీపవత్=) దీపమువలె (విజ్ఞానం=) దెలిసికొనుట యనునది (ప్రకా కత్వాత్=) ప్రకాశస్వరూప మగుటవలన-
అనగా- అది యొక వెలుగు గావున (త్వయ ... యతే=) దానియంతట నదియే
యనుభవింపబడుచుండును (అనగా- దాని నదియే తెలిసికొనుచుండును (తథా=)
ఆప్రకారముగా (బాహ్యోఽర్థః=) బాహ్యవదార్థము. అనగా స్తంభము- గోడ
మొదలగునవి (న- ఇతిచేత్=) తమకు దామే యనుభవింపబడుటకు- అనగా
దమ్ము, దామే తెలిసికొనుటకు నవకాశము లేదు.

అద్వైతసిద్ధాంతి :-

అత్యంతవిరుద్ధం స్వాత్మని క్రియా మభ్యుపగచ్ఛసి- అగ్ని రాత్మానం దహతీతివత్.

(అగ్ని ... తీతివత్=) 'నిప్పు తనకు దానే కాల్చుకొనుచున్నది' యని
చెప్పియుట్లుగా (అత్యం క్రియాం=) 'తెలిసికొనుట యనునది తన్నుదాను దెలిసి
కొనుచున్నది' యని మిక్కిలివిరుద్ధమైన క్రియ యొకటి యున్నట్లు లంగీకరించుచు
న్నావు ఇది యెంతయు నస భవము. హాస్యాస్పదము.

ఆవిరుద్ధం తు లోకసిద్ధం స్వాత్మవ్యతిరీక్తేన విజ్ఞానేన బాహ్యోఽర్థోఽనుభూయత ఇతి
నేచ్ఛ స్యహా పాండిత్యం మహా ద్దర్శితమ్

"(స్వాత్మవ్యతిరీక్తే=) దానకంటె భిన్నమైన- అనగా ఘటవటాదివిషయ
ముకంటె (=స్వాత్మ) భిన్నమైన (విజ్ఞానేన=) విజ్ఞానముచేత (= తెల్పిచేత)
(బాహ్యోఽర్థః=) బాహ్యవస్తువు (అనుభూయతే=) అనుభవింపబడుచున్నది-
అనగా దెలిసికొనబడుచున్నది"- (ఇతి- అవిరు ... సిద్ధం=) అనుస్వభావసిద్ధ
మై ట్టియు, నందఱకు దేటతెల్లముగా దెలియునట్టియు నీవిషయమును (న+
ఇచ్ఛపి=) నీ లంగీకరింపకున్నావు- (అహా!=) ఓహో బాధుడా! (పాండి ...
దృఢతం=) నీపాండిత్యవిశేషము నెంతగా బ్రదర్శించుచున్నావు!

న చార్థవ్యతిరీక్తమపి విజ్ఞానం స్వయమే వానుభూయతే. స్వాత్మని క్రియావిరోధాదేవ.

(అర్థవ్యతిరీక్తం=) బాహ్యవస్తువుకంటె వ్యతిరేకముగా (= భిన్నముగా)
నందు (విజ్ఞానం + పి=) జ్ఞానమైనను (స్వయమేవ=) తన్నుదానే (నచ+అను

భూయతే=) తెలిసికొనుట యనునది సభవింపదు ఎందుచేత ననగా, (స్వాత్మని దేవ=) తనకీయ తనయందుఁ బొందు కనుకూలింపదుగదా.

బౌద్ధపూర్వపక్షి :—

నను విజ్ఞానస్య స్వరూపస్య తిరిక్తగ్రాహ్యత్వే. తద వ్యన్యేన గ్రాహ్యం తద వ్యన్యేనే త్యనవస్థా ప్రాప్నోతి.

(విజ్ఞానస్య=) విజ్ఞానమనునది స్వ హ్యత్వే=) తనకంటె వ్యతిరేక మైన మఱియొకదానిచేత గ్రహింపబడు నన్నపక్షములో (1) (తదపి=) ఆమఱియొకటి గూడ (అన్యేన గ్రాహ్యం=) నింకొకదానిచేత గ్రహింపబడు ననవలసివచ్చును— (తదపి=) ఆయింకొకటిగూడ (అన్యేన=) వేతొకదానిచేత గ్రహింపబడవలసి వచ్చును. (ఇత్య ... ప్రాప్నోతి నను=) ఇట్లంతము లేకుండఁ జూపుచునేయుండును గాని నిలుకడ యుండదుగదా! (అనగా- జ్ఞాన మన్నది తన్నుదానే తెలిసికొను చున్నది యని చెప్పుచో నేదోషమును రాదు. అని భావము.)

అపిచ ప్రదీపవ దవభాసాత్మకత్వాత్ జ్ఞానస్య, జ్ఞానాంతరం కల్పయితుం సమత్వా దవభాస్యావభాసకభావానుపపత్తేః కల్పనానర్థక్య మితి.

(2) (అపిచ=) మఱియును (జ్ఞానస్య=) జ్ఞానమనునది, ప్రదీపవత్=) దీపము వలె, (అవ ... త్వాత్=) బ్రకాశస్వరూపమే యగునుగావున, (జ్ఞానాం యతః=) జ్ఞానమును బ్రకాశింపఁజేయుటకు (= తెలుపుటకు) మఱియొకజ్ఞానమును గల్పించు మీ వేదాంతులకుఁ జెప్పఁది యేమనగా :—

(సమత్వాత్=) రెండ జ్ఞానములు సమముగాఁ బ్రకాశస్వరూపములే యగును గావున (అభావ ... పత్తేః=) ఒకజ్ఞానము ప్రకాశింపఁజేయఁబడునది- మఱియొకటి ప్రకాశింపఁజేయునది యని చెప్పట కవకాశము లేదు. అందుచేత (కల్ప క్యమితి + నను=) నొకజ్ఞానమును తెలిసికొనుటకు మఱియొకజ్ఞాన మున్నది- యని మీ వేదాంతులు చేయుకల్పనము వ్యర్థముగదా !

అద్వైతసిద్ధాంతి :—

తదుభయమ వ్యసత్,

(తదు ... మపి=) నీవు చెప్పినయాక్షేపసోతవులు రెండును (అసత్=) గానివే- అనగా నారము లేనివే—

విజ్ఞానగ్రహణమాత్రపివ విజ్ఞానసాక్షిణో గ్రహణాకాంక్షేనుత్పదా దనవస్థా
శంకానుపపత్తేః

(1) విజ్ఞాన ఏవ=) విజ్ఞానము గ్రహింపఁబడినంతమాత్రమందే (అనఁగా
నీక్షణికవిజ్ఞానము మఱియొకదానిచేత గ్రహింపఁబడునది యని నీ వంగీకరించుచో,
(విజ్ఞానసాక్షిణి=) ఆవిజ్ఞానమును గ్రహించునట్టి సాక్షివిజ్ఞానమును (గ్రహ ...
దాత్ =) గ్రహింపఁగలది మఱియొకటి యుండవలసిన యవసరము లేకపోవుటవలన
(అనఁగా - ఈసాక్షివిజ్ఞాన మన్నదియే వాస్తవమునకుఁ బ్రకాశస్వరూపమైకందున)-
(అనవ పత్తేః=) ఒకజ్ఞానమును గ్రహించుటకు మఱియొక జ్ఞానమును దానిని
గ్రహించుటకు సంకొకజ్ఞానమును నీతీరుగా నంతము లేకుండఁ గల్పించవలసివచ్చు
ననుదోషము సంభవించదు.

సాక్షిప్రత్యయయోశ్చ స్వభావపైషమ్యా దుపలబ్ధిపరిభృతావోపపత్తేః.

(2) మఱియును (సాక్షి ... త్యయయోశ్చ -) అన్నింటిని గ్రహింపఁగల
మేము చెప్పసాక్షివిజ్ఞానమునకును (=సాక్షి.) గ్రహింపఁబడునది యని నీ వంగీకరిం
చిన క్షణిక (వృత్తి) విజ్ఞానమునకును (ప్రత్యయ) (స్వభా మ్యాత్ =) స్వభా
వములోనే భేద మున్నందున. (అనఁగా - మేము చెప్పసాక్షివిజ్ఞానము చిద్రూపము;
నీవు చెప్పక్షణికవిజ్ఞానము జడస్వరూపము నైనందున (ఉపల ... పత్తేః=) ఒకటి
గ్రహించునది (- ఉపలబ్ధి) మఱియొకటి గ్రహింపఁబడునది (=ఉపలబ్ధి) యగునని
చెప్పుటలో నిబ్బంది యేమియును లేదు - ఎందుచేతననఁగా

స్వయంసిద్ధస్య సాక్షిణోఽప్రత్యాభేదత్యాత్.

(స్వయంసిద్ధస్య=) నిత్యస్వయంప్రకాశ మైన (సాక్షిణి=) సాక్షి జ్ఞానము
(అనఁగా నన్నింటిని గ్రహింపఁగల 'నేను' అను జ్ఞానము (అని) ... త్యాత్ =)
లేదని తొలివేయఁబడుట కవకాశము లేదు. (కావున నీవు చేసినరెండవయాత్రేవము
పైతము సరిగాదు.)

కించాన్య త్కర్తృదీపవ ద్విజ్ఞాన మవభాసకాంతరనిరపేక్షం స్వయమేవ ప్రధత ఇతి

బ్రువతా ప్రమాణాగమ్యం విజ్ఞాన మనవగంతృక మిత్యుక్తం స్యాత్ శిలాఘనమధ్యస్య

ప్రదీపసహస్రప్రధనవత్.

(కించ + అన్యత్ =) మఱియొకవిశేష మేమనఁగా - (విజ్ఞానం=) నీవు చెప్ప
క్షణికవిజ్ఞానము (ప్రదీపవత్=) దీపమువలె (అవభా పేక్షం=) దానినిఁ బ్రకా

శింపఁజేయు మఱియొకజ్ఞానముయొక్క సాహాయ్యము లేకుండఁగనే (స్వయమేవ=) తనకుఁదానే (ప్రధతే. + ఇతి) ప్రకాశించుచున్నది- అని (బ్రువతా=) వాదించునీవు (శిలాఘన ... ప్రధనపత్ =) పెద్దచటాఁగితిమధ్యమందు (ఎవరికిని దెలియకుండ) వెలుఁగుచున్న దనఁగివేయిదీపముల ప్రకాశమువలె(ప్రమాణాగవ్యం=) నేప్రమాణమునకుఁగాని యెవఁకిఁగాని (=అవగంత్యం) గోచరముగాఁబట్టి (విజ్ఞానం + ఇతి) విజ్ఞానమే యని (ఉక్తంస్యాత్ =) చెప్పినట్లుగునునుమా ! (అనఁగా నీవు చెప్పవిజ్ఞానమున కర్థ మేమియు లేని భావము.

బౌద్ధపూర్వపక్షి :—

బాధ మేవ మనుభవరూపత్వాత్తు విజ్ఞానస్యేష్టో నః పక్ష స్త్యయానుజ్ఞాయత ఇతిచేత్.

(ఏవం=) ఇది- అనఁగా నీవు చెప్పినది (బాధం=) బాగుగనున్నది (అనఁగా మాకునుకూలమే) (విజ్ఞానస్య=) మేము చెప్పితఱికవిజ్ఞానము (అనుభ.... త్యాత్తు=) (మఱియొకఁ సాహాయ్యము లేకుండ) తనకుఁదానే దెలిసికొనునది యగుటవలననే (నః ఇష్టః పక్షః=) మా కనుకూలమైన సిద్ధాంతమే (త్వయా=) అద్వైతివైననీచేత (అను ... ఇతి చేత్ =) ననువదింపఁబడినట్లే యైనది.

అద్వైతసిద్ధాంతి :—

న- అన్య స్యావగంతు శృణురాదిసాధనస్య ప్రదీపాదిప్రధనదర్శనాత్.

(న=) అట్లు గాదు. అనఁగా నీసిద్ధాంతమునే మే మనువదించితి మనుట సరి గాదు. ఎ.దుచేతననఁగా (చక్షురాది సాధనస్య=) నేత్రములు మొదలగు సాధనములు గలిగి (అవగంతుః =) చూచునట్టి (అన్యస్యచ =) మఱియొకఁకి మాత్రమే (ప్రదీ ... దర్శనాత్ =) దీపదులయొక్క ప్రకాశము గోచరించు చున్నదినుమా !

అతో విజ్ఞానస్యా వ్యవభాస్యత్వావిశేషాత్ సత్యే వాన్యస్మి న్నవగంతరి ప్రధనం ప్రదీపవ దిత్యవగమ్యతే.

(అతః=) కాఁబట్టి (విజ్ఞానస్యాపి =) నీక్షణికవిజ్ఞానముగూడ (అవభా ... విశేషాత్ =) ప్రకాశింపఁజేయుఁబడునది యనిచెప్పటలో భేద మేమియును లేనందున అనఁగా నిగ్గునదేహముగాఁ బ్రకాశింపఁజేయుఁబడునదియే యగుటవలన (సత్యే ... గంతరి=) తెలిసికొనుఁబట్టిమఱియొకఁ డన్నప్పుడే (అనఁగా సాక్షి యన్నప్పుడే,

(ఏదీఏవత్ =) మఱియొకసేతః తెలిసికొనఁబడుదీపమువలె (ఏధః + ఇతి =) నీ
క్షణికవిజ్ఞానమునకుఁ బ్రకాశము గల్గునని (అవగమ్యతే =) నిశ్చయ మగుచున్నది.

బౌద్ధపూర్వపక్షి :—

సాక్షిత్వోపగంతు స్వయంసిద్ధతా ముపక్షిపతా స్వయం ప్రధతే విజ్ఞాన మిత్యేషవ
మమ పక్ష స్వయా వాచోయుక్త్యంతరే శాశిత ఇతిదేత్.

(అవగంతుః =) (సర్వమను) గ్రహించువాడైన (as subject only)
(సాక్షిణః =) సాక్షియొక్క (స్వయంసిద్ధతాం =) స్వయంప్రకాశస్వరూపమును
(ఉపక్షిపతా త్వయా =) బ్రహ్మపాదించు(= చెప్పు) : ద్వైతి వైసనీపు (స్వయం ప్రధతే
విజ్ఞానమ్ - ఇతి =) విజ్ఞానమన్నది (మఱియొక దానిసాయము లేకుండ) దాని కదియే
ప్రకాశించును' అను ఏషః మమ పక్షః - ఏవ =) నిట్టి (బౌద్ధులమైన) మావాదమే
(వాచోయుక్త్యంతరేణ =) పాక్కునుండి వచ్చుచు క్తి భేదములచేత - అనఁగా వేఱు
వేఱుమాటలచేతను, యుక్తులచేతను (ఆశ్చితః ఇతి - చత్ =) (నీవు) స్వీకరించినట్లే
యైనదిగదా !

(అనఁగా - బౌద్ధుల మైనవేము 'క్షణికవిజ్ఞాన' మన్నది 'దాని నదియే యనుభ
వింపఁగలదు' - అనఁగా 'దాని నదియే తెలిసికొనును' అని చెప్పుచున్నాము -
అద్వైతులైనమీరొ సర్వమను గ్రహించుసాక్షి యై స్వయంప్రకాశస్వరూపుఁ
డున్నాఁడని చెప్పుచున్నారు. మాటలభేదమేగాని మావిజ్ఞానమునే మీరు సాక్షిగాఁ
జెప్పుచున్నారు - అని భావము)

అద్వైతసిద్ధాంతి :—

న.విజ్ఞాన స్యోత్పత్తిప్రస్వంసానేకత్వాదివిశేషవత్త్వాభ్యుపగమాత్.

(న =) అట్లు గాదు - అనఁగా మీ 'విజ్ఞానము' వేఱు మా 'సాక్షి' వేఱు -
ఎందుచేత ననఁగా (విజ్ఞానస్య =) మీ 'విజ్ఞాన' మన్నది (ఉత్ప ... గమాత్ =)
(1) వుట్టుట (2) క్షణములో నశించిపోవుట (3) ఒకటిగాఁగ వరంపరలుగా ననేక
ములై యుండుట యీ మొదలగులక్షణములు గలది యని మీ రంగీకరించుచున్నారు.
(మా సాక్షియన్ననో - నిత్యమైయుండు స్వయంప్రకాశరూపముగావున రెండవదాని
సాహాయ్యములేకుండఁగనే ప్రకాశించుస్వభావముగలది. మీవిజ్ఞానము జడముగావున
సాక్షియొక్క సాయ మపేక్షించును. మీ విజ్ఞాన మన్నది మా 'సాక్షి' యే యని
మే మొప్పుకొనుచున్నా మనుట హాస్యాస్పదము - అని భావము)

అతః ప్రదీపవ ద్విజ్ఞానస్యాపి వ్యతిక్తావగమ్యత్వ మస్మాభిః ప్రసాః

(అతః=) కాబట్టి (ప్రదీపవత్=) దీప మున్నట్లు గ్రహించ
సాధన మెల్లుండవలయునో యట్లే (విజ్ఞానస్యాపి=) బాధుల క్షణికవిజ్ఞ
(వ్యతి మ్యత్వం=) అవిజ్ఞానముకంటె వేతైనమతియొక సాధనముచేతనే తెలియఁ
బడఁగల దనువిషయము (అనఁగా నావిజ్ఞానము సాక్షివలె స్వయంప్రకాశస్వరూ
పము గాఁజాలనివిషయము) (అస్మాభిః=) మాచేత (ప్రసాధితమ్=) నిందు సిద్ధాంతిక
రింపఁబడినది.

29 సూత్రావతారిక :—

విజ్ఞానముకంటె బాహ్యవదార్థములు వేఱుగ లే వనదిబద్ధయోగాచారుల
సిద్ధాంతము లోఁగడిసూత్రమిందు ఖండింపఁబడినది. బాహ్యవస్తువులయ భావమునకు
స్వప్నాదిదృష్టాంతములను జెప్పనా యోగాచారులమత మీసూత్రమిందు ఖండింపఁ
బడఁబోవుచున్నది.

౨౯ సూ॥ వైధర్మ్యచ్చ న స్వప్నాదివత్.

ప॥ వి॥ — వైధర్మ్యత్ - చ - న - స్వప్నాదివత్.

అ॥ క॥ — స్వప్నాదివత్ - న - వైధర్మ్యత్ - చ.

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — స్వప్నాదివత్ = స్వప్నాదివస్తుదృష్టాంతము, న= సరి గాదు;
వైధర్మ్యత్ - చ = స్వప్నజాగ్రదవస్థలలోనివస్తువులకు భేద ముండుటవలన.

సూత్రార్థము :— (బాహ్యవస్తువులు లే వనుటకు) స్వప్నాదులలోని వస్తు
వులదృష్టా తము వనికి రాదు. ఏలయున- స్వప్నజాగ్రదవస్థలలోని వస్తువులకుఁ బోలి
కయే కదురదు.

భాష్యసంగ్రహము :—

(స్వప్నాదివత్=) స్వప్నాదులలోఁ దోచుప్రత్యయముల (భావముల) వలె
జాగ్రదవస్థలోఁ దోచుప్రత్యయములుగూడ బాహ్యవస్తావలంబనము లేనివే యని
చెప్పట (న) యుక్తము గాదు. ఎందుచేతనఁగా (వైధర్మ్యత్ - చ=) స్వప్నజాగ్ర
దవస్థలలోఁ దోచువస్తువులకు భేదము గలదు. స్వప్నములోఁ దోచువస్తువు మరలఁ
గనిపింపదు. జాగ్రదవస్థలోఁ దోచువస్తు వట్లు గాదు. మతియొకనాఁడుగాని మతి

యొకని చేతఁగాని జాగ్రదవస్థలోనివస్తువు గ్రహింపఁబడుచునే యుండును. ఇదియే స్వప్నజాగ్రదవస్థావస్తువుల కున్న భేదము.

భాష్యము — భాష్యార్థము

బౌద్ధపూర్వపక్షి :—

యదుక్తం బాహ్యార్థావలాపినా స్వప్నాదీప్రత్యయవ జ్ఞాగరితగోచరా అపి స్తంభాది
ప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన భవేయః ప్రత్యయత్వావిశేషాదితి త త్ప్రతివక్తవ్యమ్.

(వినైవ ... ర్థేన=) బాహ్యవస్తు వనునది లేకుండఁగనే (స్వప్నాది ...
త్యయః త్=) స్వప్నాదులయందలి వస్తుభావము (ideas) తెల్లైర్పడునో యట్లే
(జాగ ... చరాః=) జాగ్రదవస్థలోఁ దోఁచుచుండు (స్తంభాదిప్రత్యయాః + అపి=)
స్తంభము మొదలగువస్తుభావములుగూడ (భవేయః=) నేర్పడును. ఎందుచేత
ననఁగా (ప్రత్యయత్వావిశేషాత్=) వస్తుభావములు స్వప్నములో నెట్లుండునో
జాగ్రదవస్థలోఁగూడ నట్లే యుండునుగాని భేద మేమియును లేదు (ఇతి బాహ్యార్థా
వలాపినా=) అని బాహ్యవస్తువు లేనే లేదని తోసివేయు బౌద్ధయోగాచారి
(యదుక్తం తత్=) వాదించువిషయ మేది గలదో యది యిప్పుడు (ప్రతివక్తవ్యం=
సమాధానము చెప్పఁబడవలసియున్నది.

అన్వేతసిద్ధాంతి :—

అత్యోచ్యతే—

(అత్యోచ్యతే=) సమాధానము చెప్పఁబడుచున్నది వినుఁడు.

న స్వప్నాదీప్రత్యయవ జ్ఞాగ్రత్యయ భవతు మర్హంతి.

(జాగ్ర... త్యయాః=) జాగ్రదవస్థలోఁ దోఁచువస్తుభావములు (స్వప్న....
వత్=) స్వప్నాదులలోని వస్తుభావములవంటివి (భవతుం + న + అర్హంతి =)
గానేరవు.

కస్మాత్ : వైధర్మ్యాత్.

ఎందువలన నందు రేమో భేదము గలదుగాన.

వైధర్మ్యం హి భవతి స్వప్నజాగరితయోః.

అనఁగా (స్వప్న తయోః=) స్వప్నమునందలి వస్తుభావములకును జాగ్ర
దవస్థలోని వస్తుభావములకును, (వైధ ... భవతి=) భేదము గలదు.

కింపున రైవధర్మ్యమ్ :

(కిం ధర్మ్యం=) అట్లగుచో నాభేద మేమిటి యని ప్రశ్నింపవచ్చును.

బాధాబాధావీతి బ్రూమః. బాధ్యతే హి స్వప్నోపలబ్ధిః పస్తు ప్రబుద్ధస్యః మిథ్యా మయోప
లబ్ధో మహాజనసమాగమ ఇతి.

(బాధా ... బ్రూమః=) ఒకదానివిషయములో బాధ యుండుట మఱియొక
దానివిషయములో బాధ లేకపోవుట అనునదియే భేద మని చెప్పచున్నారము.

(స్వప్న ... పస్తు=) స్వప్నమందు గోచరించిన పస్తువు (ప్రబుద్ధస్య=)
మేలుకొన్నతరువాత వాడు ('మయా ... గమః + మిథ్యా + ఇతి=' స్వప్నములో
నాకుఁ గల్గినమహాజనసమావేశము మిథ్య; (=అసత్యము) యని చెప్పటచేతను

న హ్యస్తి మహాజనసమాగమో, నిద్రాగ్లానం తు మే మనో బభూవ, తే నైషా భ్రాంతి
రుద్భూవేతి.

('మహా సమాగమః=) మహాజనసమావేశము (న హ్యస్తి=) వాస్తవ
మైనది గాదు, (మే మనః=) నా మనస్సు (నిద్రాగ్లానం తు=) నిద్రచేతఁ జెదరి
పోయినది (బభూవ=) యైనది. (తేన=) నిద్రచేఁ గలిన యానందముచేత గనఁ
భ్రాంతిః =) మహాజనసమావేశ మనెడునీభ్రాంతి
అనుటచేతను (బాధ్యతేహి =) స్వప్నవిషయ
(అనఁగా స్వప్నములోఁ జూచినది మేలుకొన్నవి

ఏవం మాయాదిష్వపి భవతి యథాయథం బాధః

(ఏవం=) ఈతీరుగానే (మాయాదిష్వ +
కార్యములందును (యథాయథం=) నాయనుభ
నవి యెల్లను ససత్యములై లేకుండఁ బోవుచునే

న చైవం జాగరితోపలబ్ధం పస్తు స్తంభాదికం క

(ఏవం=) ఇట్లు (జాగ... బ్ధం=) జాగృద
స్తంభము మొదలగు (పస్తు) పస్తువు లేవియును
నేయవస్థయందును (నచ బాధ్యతేః) లేకుండఁ

అపిచ స్మృతి రేషా య త్వస్వదర్శనం, ఉః

(అపిచ=) అంతేకాకుండ - అనఁగా జా

జెప్పిన భేదమే గాకుండ—మఱి విశేష మేమనగా (యత్స్వప్నదర్శనం=) స్వప్నములోఁ జూచిన దేది గలదో (ఏషా=) యది (స్మృతిః=) స్మృతినమానమైనది— అనగా జ్ఞప్తికి రాగలవిషయముమాత్రమై యున్నది. (జాగరితదర్శనం=) జాగ్రదవస్థలోఁ జూచినది (ఉపలబ్ధిః-తు=) ప్రత్యక్షానుభవసిద్ధము.

స్మృత్యుపలబ్ధ్యోశ్చ ప్రత్యక్ష మంతరం స్వయ మనుభూయతే.

(స్మృత్యు ... బ్ధ్యోశ్చ-) స్మృతికిని ననుభవమునకునుగల (అంతరం=) భేదము (ప్రత్యక్షం=) ప్రత్యక్షమై (స్వయం=) స్వయముగా (అనుభూయతే) ననుభవించబడుచున్నది.

అర్థవిప్రయోగ సంప్రయోగాత్మక మిష్టం పుత్రం స్మరామి. నోపలభే ఉపలబ్ధ మిచ్ఛామితి.

(అర్థ ... త్కం=) ప్రత్యక్షవస్తువుయొక్క యుపలబ్ధి- అప్రత్యక్షవస్తువు యొక్క స్మృతి-ఈరెంటిలో నప్రత్యక్షవస్తువుయొక్క స్మృతి యెట్లుండు ననగా -

(ఇష్టం పుత్రం స్మరామి=) దూరమం దున్నప్రియుడగుపుత్రుని స్మరించుచు న్నాను. (న+ఉపలభే) చూచుట గలుగలేదు (ఉపలబ్ధుః+ఇచ్ఛామి=) చూడవలయునని కోరుచున్నాను (ఇతి=) స్మృతి యిట్లుండును

తత్త్రైవంసతి న శక్యతే వత్తుం విధ్యాజాగరితోపలబ్ధి రుపలబ్ధత్వాత్ స్వప్నోపలబ్ధివ ది త్యుభయో రంతరం స్వయ మనుభవతా.

(తత్ర) ఏవంసతి=) ప్రత్యక్షానుభవస్మృతు లిట్టివై యుండగా (ఉభయోః+ అంతరం=) ఈరెంటియొక్క భేదమును (స్వయం+అనుభవతా=) స్వయముగా ననుభవమం దెఱిగినవాడు (జాగరితోపలబ్ధిః=) జాగ్రదవస్థయందలి బాహ్య వస్తుప్రత్యక్షానుభవము (ఉపలబ్ధిత్యాత్=) ఇదియు ననుభవమాత్రమే యగుట వలన (స్వప్నో ... త్ + ఇతి=) స్వప్నమందలివస్తువునుభవమువంటిదే యని (వత్తుం న శక్యతే=) చెప్పజాలదునుమీ !

నచ స్వానుభవశలాపః ప్రాజ్ఞమానిభి ర్యుక్తః కర్తుం.

(ప్రాజ్ఞమానభిః=) ఇతః బ్రహ్మచంతుడనని యనుకొనువాఁ డెవఁడైనను (స్వాను ... భవావలాః=) తనప్రత్యక్షానుభవమునే తుడిచివేయుటకు— అనగా, గప్పిపుచ్చుటకు (కర్తుం=) బూనుట (నచ యుక్తః=) యుక్తమైనది గాదు. (అనగాఁ- గన్నులకుఁ గట్టుదానిని బుద్ధిపూర్వకముగా లే దన్నచో, దాని నెవఁ డంగీకరించునని భావము.)

అపి చానుభవవిరోధప్రసంగా జ్ఞాగరితప్రత్యయానాం స్యతో నిరాలంబనతాం వక్తు
మశక్నువతా స్వప్నప్రత్యయసాధర్మ్యా ద్వక్తు మిష్యతే.

(అపిచ=) మఱియును (అనుభవ గాత్=) ప్రత్యక్షానుభవమునకు విరుద్ధ
ముగా నుండుననుభయముతో (జాగరి ... యానాం=) జాగ్రదవస్థయందు (గోడ
స్తంభము - అని) గోచరించువస్తుభావములు (స్వతః=) వానికిఁ బ్రత్యక్షముగా
నుండస్థితినిబట్టి (నిరాలంబనతాం=) నిరాధారములే యని. అనఁగా బాహ్యవస్తు
స్థితిమీఁద నాధారపడియున్నవి గావని (వక్తుం ... వతా=) వాదించుటకు సాహ
సింపలేనివాఁడు (=శక్తి లేనివాఁడు) (సాధర్మ్యాత్ వక్తుం=) కొన్నిపోలికలమీఁద
నాధారపడి యితరదృష్టాంతము లిచ్చుటకు (ఇష్యతే=) బూనుచుండుట సహజము.
నచ యో యస్య స్యతో ధర్మో న సంభవతి. సోఽస్యసాధర్మ్యా తస్య సంభవిష్యతి.

(యస్య=) దేనికి (యః ధర్మః=) నేధర్మము- (=లక్షణము) (స్వతః=) దాని
కున్న వా స్తవస్థితినిబట్టి (న సంభవతి=) సంభవించదో- అనఁగా నట్టిలక్షణము దాని
యందు లేదని చెప్పుటకు సాధ్యపడదో (నః= అట్టిధర్మము (=లక్షణము) (తస్య=)
దానియందున్నదని (అస్యసాధర్మ్యాత్=) కొన్నిపోలికలు గలమఱియొకవస్తు
దృష్టాంతమును జూపి చెప్పుట (నచ సంభవిష్యతి=) యెన్నటికిని సంభవించదు- అది
యెట్లనఁగా—

న హ్యగ్ని రుష్టోఽనుభూయమాన ఉదఃసాధర్మ్యా చ్చిత్ భవిష్యతి.

(అగ్ని మానః=) నిప్పు స్వభావముగ గాలువది యని యనుభవసిద్ధ
విషయమైనను (ఉదఃసాధర్మ్యాత్=) నిప్పునకు నీటితోఁ గలకొన్నిపోలికలనుబట్టి
నీటివలె నిప్పుసైతము (నహి + శీతో భవిష్యతి=) చల్లనిది యెన్నటికిని గానేరదు
గదా! (=చల్లనిదని వాదించుట కవకాశము లేదుగదా!) (నిప్పు స్వభావముగఁ
గాలునది యను ప్రత్యక్షానుభవ విషయమును గప్పిపుచ్చి 'నిప్పు భూతమే- నీరును
భూతమే- నిప్పు నశించునదియే- నీరును నశించునదియే-' అనునీమొదలగు కొన్ని
పోలికల నాధారపఱచుకొని నిప్పుసైతము నీటివలె జల్లసిది- యని వాదించుటకు
సాధ్యపడదని భావము)

దర్శితం తు వైధర్మ్యం స్వప్నజాగరితయోః.

కాఁబట్టి పైనిజెప్పఁబడిన విధముగా (స్వప్నజాగరితయోః=) స్వప్నమందు
దోచువస్తుభావములకును జాగ్రదవస్థయందు గోచరించు వస్తుభావములకును
(వైధర్మ్యం=) విలక్షణత్వము- భేదము (దర్శితం తు=) ప్రదర్శింపఁబడినదినుమీ!

30 సూత్రావతారిక :— బాహ్యవస్తుజ్ఞానము స్వప్నవస్తుజ్ఞానమువంటిది గాదని లోకగడిసూత్రమందుఁ జూపబడినది. వివిధవస్తుజ్ఞానము లేర్పడుటకు వివిధ బాహ్యవస్తువు లుండవలసినయవసరము లేదు. వివిధవాసనలఫలననే అట్టివివిధవస్తుజ్ఞానములు గలుగుచుండు నను బౌద్ధయోగాచారులసిద్ధాంత మీసూత్రమందుఁ జూపబడినది.

30 సూ॥ న భావోనుపలభ్యే.

ప॥ వి॥ — న - భావః - అనుపలభ్యే.

అ॥ క॥ — అనుపలభ్యే - భావః - న.

ప॥ ప॥ అ॥ — అనుపలభ్యే = ఉపలబ్ధి (= బాహ్యవస్తుగోచరత) లేకపోవుట వలన; భావః = వివిధ (వస్తువాసనలు; న = కలుగజాలవు.

సూత్రార్థము :— బాహ్యవస్తుగోచరతయే లేకపోవుటవలన - ఆబాహ్య వస్తువులయొక్క వాసనలు - కలుగజాలవు.

సూత్రతాత్పర్యము :— ఇది కుండ- ఇది వస్త్రము- అను నీమొదలగు వివిధవ్యవహారములకు బాహ్యవస్తువు లుండవలయు ననునిర్భాధము లేదు. అట్టి వివిధవ్యవహారములకు జ్ఞానభేదము లున్నజాలును. 'వాసనా (Impressions) భేద ములవలన జ్ఞానభేదములు గలుగుచుండును' అని బౌద్ధయోగాచారులు చెప్పుదురు (న భావః=) వారిమతమునందు 'వాసనలు' అనునవి యేర్పడుటకే యవకాశము లేదు. ఎ-దుచేతననగా

(అనుపలభ్యే=) వారిమతముందు బాహ్యవస్తువు లనునవియే లేవు. బాహ్య వస్తువు లనలే లేనప్పుడు, వానియొక్క వాసన లేర్పడుటకుఁగాని యవి యనుభవింపబడుటకుఁగాని యవకాశము లేదు. అట్టివాసన లేర్పడుట కవకాశమే లేనప్పుడు వాసనలమీఁద నాధారపడియుండ వివిధవస్తుజ్ఞానమే గలుగదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

బౌద్ధ (యోగాచారి) పూర్వపక్షము—

యదప్యక్తం వినాప్యర్థేన జ్ఞానవైచిత్ర్యం వాసనావైచిత్ర్యాదే వావకల్పత ఇతి తత్పతివత్తవ్యమ్.

“(వినా + అపి + అర్థః=) బాహ్యవస్తువులన్నవి లేకుండ నున్నప్పుడుగూడ (వాసనావైచిత్ర్యత్ + ఏవ=) వాసనలయొక్క భేదములవలననే (జ్ఞానవైచిత్ర్యం)

వివిధవస్తుజ్ఞానభేదములు (అవకల్పతే + ఇతి =) గలుగవచ్చును" - అని (యదవ్యుక్తం - తత్ =) బౌద్ధయోగాచారులు చేయువాద మేది గలదో యది యిప్పుడు (ప్రతి వక్తవ్యం =) సమాధానము చెప్పబడవలసియున్నది.

అద్వైతసిద్ధాంతి :—

అత్రోచ్యతే.

సమాధానము చెప్పబడును. వినుడు.

వ భావో వాసనా మపపద్యతే త్వత్పక్షేనుపలబ్ధే బాహ్యానా మర్థానామ్.

(త్వత్పక్షే =) నీబౌద్ధయోగాచారిమతమునందు (బాహ్యా ర్థానాం =) బాహ్యవదార్థము లన్నివిధములు (అనుపలబ్ధేః =) గోచరింపబడనందున - (వాసనానాం భావః - న =) వాసన లేర్పడుటయే సంభవింపదు.

అర్థోపఃత్తినిమిత్తా హి ప్రత్యక్షం నానారూపా వాసనా భవంతి.

(ప్రత్యక్షం =) వివిధవిషయములను గూర్చిన (నానా ... వాసనాః =) వివిధ రూపములైన వాసనలు (= Impressions) (అర్థో ... నిమిత్తాః =) వివిధవస్తువుల ననుభవించుటవలననే (భవంతి హి =) కలుగును.

అనుపలభ్యమానేషు త్వర్థేషు కింనిమిత్తా విచిత్రా .

(అనుప ... ర్థేషు =) బాహ్యవస్తువులు నికే రానప్పుడు (విచిత్రాః వాసనాః =) వివిధ వేయః =) ఏ హేతువులవలన నేర్పడగలవు ? (బాహ్యవస్తువులే లేవుగదా యని భావము.)

అనాదిత్వేవ్యంధపరంపరాన్యాయే నాప్రతిష్ఠై
న్నాభిప్రాయసిద్ధిః.

(అనాదిత్వేఽపి =) అనాదిగా వచ్చుచున్న నుండి వస్తుజ్ఞాన మేర్పడుచున్నదని వాదించిన జ్ఞానము - వస్తుజ్ఞానమునుండి వాసనలు గల్గు (= అనగా, బ్రహ్మాణము లేనికార్యకార యేన =) అంధపరంపరాన్యాయముచేత - అన వెంటి నింకొక గుడ్డివాడు, వానివెంట మఱి

గుడ్డివాఁడు నున్నారని చెప్పినవానివలె (అవృత్తిష్ఠా + ఏవ =) పునాది లేనిదియేయై (వ్యవహారవిలాపినీ - స్యాత్ =) ప్రత్యక్షముగా వస్తుగముదాయ (= గోచర) మును జూపెట్టులోకవ్యవహారమును దుడిచివేయుటకు యత్నించునదియై యుండఁగలదుగాని (న + అభిప్రాయసిద్ధిః) బాహ్యవస్తువు లన్నవి యగులే లేకుండ వాగున లేర్పడునని సిద్ధాంతముచేయుటకుఁ బెట్టుకొన్ననీ (బౌద్ధ) యుద్దేశ్యముమాత్ర మెన్నటికిని నెరవేలునది గాదు.

(విత్తునండి చెట్టు - చెట్టునుండి విత్తు వచ్చుచున్న వనడియనవస్థ - ప్రమాణ సిద్ధ మైనది - అనఁగా - బ్రత్యక్షముగాఁ గనిపించుచున్నదియే - వాసనలనుండి వస్తుజ్ఞానము - వస్తుజ్ఞానము నుండి వాసన లేర్పడుచున్నవనడి 'అనవస్థ' ప్రమాణసిద్ధము గానిది - అనఁగా బ్రత్యక్షాదిప్రమాణములకు సరిపోనిది.)

యావ ప్యన్వయవ్యతిరేకా వర్థాపలాపి నోపన్యస్తా వాసనానిమిత్తమే వేదం జ్ఞానజాతం నార్థనిమిత్తమితి తావ ప్యేవంసతి ప్రత్యుక్తౌ దృష్టవ్యౌ.

(ఇదం జ్ఞానజాతం =) 'ఇది కుండ - ఇది గోడ' అను నిట్టివస్తుజ్ఞానము లన్నియు (న + అర్థనిమిత్తం =) వస్తువులయొక్క ప్రత్యక్షగోచరతవలనఁ గల్గుచున్నవి కావు - (ఇతి =) అని (అర్థాపలాపినా =) బాహ్యవస్తువు లగులే లేవని తుడిచివేయునట్టి బౌద్ధ యోగాచారానిచేత (ఉపన్యస్తా =) నుపన్యసింపఁబడు (యా + అన్వయవ్యతిరేకా + అపి =) నే యన్వయవ్యతిరేక వాదము లన్నవో (తౌ + అపి -) యవిసైతము (ఏవం సతి =) అవి యట్లు వాదములుగాఁ గనిపించుచున్నను (అనఁగా - స్వప్నమగుదునలె వస్తువాసనలచేతనే వస్తుజ్ఞానములు గల్గుచున్నవి యనునన్వయము - సుషుప్తియందు వలె వస్తువాసనలు లేకపోవుటచే వస్తుజ్ఞానములు గల్గుట లేదు - అనువ్యతిరేకము - బౌద్ధపూర్వపక్షి చెప్పనన్వయ వ్యతిరేక వాదము లిట్లున్నను - అని భావము)

(ప్రత్యుక్తౌ దృష్టవ్యౌ =) ఖండింపఁబడిపోవునవియేయని గ్రహింతురుగాక. (అనఁగా బౌద్ధపూర్వపక్షి చూపునన్వయవ్యతిరేకములు నిల్వఁదగినవి కావు - అని భావము.) ఎట్లనఁగా -

వినార్థోపలబ్ధ్యా వాసనాసత్త్వే.

(వినా + అర్థోపలబ్ధ్యా =) వస్తువులయొక్క ప్రత్యక్షగోచరత లేకుండ (వాగు ... త్పత్తే) వస్తువాసనలు సంభవించుట కవకాశము లేదు

అపిచ వినాపి వాసనాభి ర్థోపలబ్ధ్యుపగమాత్.

(అపిచ=) మఱియును (వినాపి వాసనాభిః=) లోఁగడివస్తువాసనలు లేకుండఁ గనే- అనఁగా లేనప్పటికి. అర్థో గమాత్=) వస్తువులయొక్క ప్రత్యక్షగోచరత సంగీకరింతుముగదా, లోఁగడివాసనలు లేనప్పటికి మనము ప్రత్యక్షముగ వస్తువులను జూచుచుండుటలేదా యని భావము.)

వినా త్యర్థోపలభ్యా వాసనోత్పత్త్యనభ్యుపగమాత్.

(వినా ... లభ్యా=) వస్తుగోచరత యన్నది లేకుండ (వాస... గమాత్=) వాసనలు సంభవించునని యంగీకరించుట శవకాశము లేదు. (అనఁగా- అసంభవ మైనందుననే యని భావము.)

అర్థసద్భావమే వాన్వయవ్యతిరేకావపి ప్రతిష్ఠాపయతః.

కాఁబట్టి (అన్వయవ్యతిరేకా + అపి=) అన్వయవ్యతిరేకములుపైతము (అర్థ సద్భావమేవ=) బాహ్యవస్తువులు వాస్తవమున కున్నవనువిషయమునే (ప్రతిష్ఠాపయతః=) స్థాపించుచున్నయవి.

అపిచ వాసనా నామ సంస్కారవిశేషాః.

(అపిచ=) అంతేగాక మఱియును, (వాసనాః-నామ=) వస్తువాసన అనఁగా (సంస్కారవిశేషాః=) స్థూలవస్తురూపములయొక్క యొకవిధమగు సూక్ష్మభావ రూపములుగదా- (అనఁగా నిందియములకుఁ దాఁకినవస్తుస్థూలరూపములే మాటి మనసునందు సూక్ష్మభావములుగాఁ జల్పినవే సంస్కారములని చెప్పఁబడు నని భావము.)

సంస్కారాశ్చ నాశ్రయమంతరే జానకల్పంతేః ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్. నచ తవ

వాసనాశ్రయః కశ్చి దస్తి ప్రమాణతోఽనువలభ్యే.

(సంస్కారాః చ) అట్టి వస్తుసంస్కారము లన్ననో (అశ్రియమంతరేణ=) దేనినొ యొకదాని నాశ్రియింపకయే (అనఁగా నిరాధారముగా) (న + అవకల్పంతే=) యుండఁజాలవు. వస్తువులచేతనే వస్తుసంస్కారము లేర్పడుట లోకమంతఁ బ్రత్యక్ష సిద్ధవిషయమే. (తవ=) నీబౌద్ధసిద్ధాంతములో (వాసనాశ్రియః + కశ్చిత్=) వాసన లేర్పడుట కాధార మైనయనలువస్తు వేదియును (న + అస్తి=) లేనే లేదుగదా. ఎందుచేతననఁగా నీమతసిద్ధాంతమందుఁ బ్రత్యక్షాదిప్రమాణములకు (అనువలభ్యే=) గోచరింపఁగలవస్తు వేదియును లేదుగదా !

81 సూత్రావతారిక :— అసలువస్తువులు లేకపోయినను వస్తువాసనల వలన వస్తువిజ్ఞానము— వస్తువిజ్ఞానమువలన వస్తువాసనలు గలుగుచుండుననుయోగాచారసిద్ధాంతములో, వస్తువులు లేకుండగ వాసన లేర్పడజాల వను విషయము లోగడిసూత్రమందుఁ జూపబడినది. విజ్ఞానము క్షణికమే యగుటచేత విజ్ఞానమునుండి వాసనలుపైత మేర్పడజాలవని యీసూత్రమందుఁ జూపబడుచున్నది.

30 సూ॥ క్షణికత్వాచ్చ

ప॥ వి॥ — క్షణికత్వాత్ - చ

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — క్షణికత్వాత్ = క్షణిక మగుటవలన; చ = కూడ.

సూత్రార్థము :— (ఆలయవిజ్ఞానము) క్షణిక మగుటవలనకూడ, (నది సంభవింపదు)

సూత్రాత్పర్యము :— వస్తుజ్ఞానములను బుట్టించువాసనలను దనయందు సేకరించియుంచగలదని చెప్పబడునట్టి యాలయవిజ్ఞానముకూడ (క్షణికత్వాచ్చ) క్షణికమే యని బాధ్యులచే నంగీకరింపబడుచున్నందున, నది యట్టికే గలిగియుండుననుట సంభవింపనేరదు.

(పుట్టింపంతమాత్రముననే నశించిపోవు నాలయవిజ్ఞానము (= నేను - నేను - అని యనుకొనుచుండుజ్ఞానము) మఱియొక వస్తుజ్ఞానమును బుట్టించగలవాసనలను దనయందు నిల్పియుంచగలుగుననుట సంభవి పదని భావము)

భాష్యము — భాష్యార్థము

యద స్థానియవిజ్ఞానంనామ వాసనాశ్రయత్వేన పరికల్పితం తదపి క్షణికత్వాభ్యుపగమా దనసస్థితస్వరూపం స. ప్రవృత్తివిజ్ఞానవ న్న వాసనానా మధికరణం భవతు మర్హతి.

(ఆలయవిజ్ఞానంనామ=) విజ్ఞానస్కంధములోఁజేరి 'నేను - నేను' అను నాకారముతోఁ గూడినయాలయవిజ్ఞానమన్నదియే (వాసనాశ్రయత్వేన =) వాసనల కాధారమైనదిగాఁ (యదపి పరికల్పితం=) గల్పింపఁబూనినను, (తదపి=) ఆయాలయ విజ్ఞానముకూడ (క్షణిక గమాత్ =) క్షణికమే - (అనగా క్షణకాలములో నశించిపోవునదియే) యని బాధ్యయోగాచారు లంగీకరించుటవలన (అనవ...రూపం సత్ =) అది నిత్యమైనస్వరూపము గలదియే యగుచు (ప్రవృత్తి విజ్ఞానవత్ =)

ప్రవృత్తివిజ్ఞానము (అనగా వస్తుజ్ఞానము) వాసనల కెట్లాధారము కాజాలదో యట్లే యదియు (వాస కరణం=) వివిధవస్తువాసనల కాధారమైనది (భవితం + స + అర్హతి=) కాజాలదు.

(తాను స్వయముగా నిత్యము గానిదీయే - అనగా క్షణికమే యైనయాలయ విజ్ఞానము - వస్తుజ్ఞానమును బుట్టింపగల వాసనలను దనయందు నిల్పియుంచుటకు సమర్థము గాజాలదని భావము.)

నహి కాలత్రయసంబంధి న్యేకస్మి న్నన్వయి న్యసతి కూటస్థే వా సర్వార్థదర్శిని.
దేశకాలనిమిత్తాపేక్షవాసనాదీనస్మృతిప్రతినంధానాదవ్యవహార స్సంభవతి. స్థిరరూపత్వే
త్వాలయవిజ్ఞానస్య సిద్ధాంతహానిః.

(కాల ... బంధిని=) భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములు మూటికిని సంబంధించిన (ఏకస్మిన్ + అన్వయిని=) యొకనిత్యవస్తువుగాని (సర్వార్థదర్శిని కూటస్థే=) తేదా సర్వజ్ఞుడు కూటస్థుడు (ఎప్పుడును నెట్టిమార్పును జెందనివాడు) నని చెప్పబడదగినయాత్మగాని, (అసతివా=) యంగీకరింపబడనియెడల (దేశకాల వ్యవహారః=) భిన్నభిన్న దేశకాలములతో సంబంధించిన వస్తువులయొక్క వాసనలను బట్టి వచ్చుచుండుస్మృతి (జ్ఞప్తి) - ప్రతిసంధానము (గుర్తుపట్టుట) అను నీమొదలగు జ్ఞానములలో జరుగుచుండు లోకవ్యవహార మేదియు (నహి సంభవతి=) సంభవింపజాలదు.

(క్షణములో నశించిపోవునాలయవిజ్ఞానముకన్న మతొక్కడేదియు లేనందున, బూర్వవస్తుస్మృతిగాని పూర్వవస్తుప్రతినంధానముగాని యేర్పడజాలవు కాని యట్టిస్మృతి యు బ్రతిసంధానము వ్యవహారములో నున్నందున, బూర్వోత్తరకాలములతో సంబంధించి ప్రతిక్షణము నశించిపోనియొకవ్యక్తి యుండితీరవలయును సుమా - యని భావము)

(ఆల ... నన్య=) బౌద్ధులయాలయవిజ్ఞానమన్నది (అనగా - నేను - నేను - అనునాకారము గలజ్ఞానము) (స్థిరరూపత్వేతు=) స్థిరమై యుండునది యందమా, (సిద్ధాంతహానిః=) ఆలయవిజ్ఞానముపై శము క్షణికమే యని చెప్పబౌద్ధయోగాచారుల సిద్ధాంతమునకు భంగము వచ్చును.

(అట్లు నశించిపోవువ్యక్తియే బౌద్ధులయాలయవిజ్ఞాన మగునని చెప్పచో - వారిసిద్ధాంతము చెడిపోవునని భావము)

అపిచ విజ్ఞానవాద్యపి క్షణికత్వాభ్యుపగమస్య సమానత్వా ద్వాని బాహ్యార్థవాదే
క్షణికత్వనిబంధనాని దూషణా న్యుద్భావితాని “ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్”
[బ॥మా॥ III-2-20 ఇత్యేవమాదీని తానీహ వ్యనుసంధాతవ్యాని.

(అపిచ=) ఇంతేగాక (విజ్ఞానవాదేపి=) యోగాచారులయొక్క విజ్ఞాన
వాదమందుపై తము (క్షణి సత్వాత్=) సాత్త్వాంతికవై భాషికులవాదమునందు
వలెఁ బ్రతిపదార్థము క్షణికమే యనువిషయము సమానముగా నున్నందువలన
(బాహ్యార్థవాదే=) బాహ్యవస్తువు లున్నవని చెప్పి సాత్త్వాంతికవై భాషికుల
పై వాదముమీఁద క్షణి ... కాని=) క్షణికత్వహేతువునుబట్టి రాదగు (యాని
దూషణాని) నేయేదోషములు (ఉత్త ... మాదీని=) లోఁగడి (ఉత్తరో ...
నిరోధాత్=) II-2-20 అను మొదలగు సూత్రములచే నిరూపింపఁబడినవో (తాని)
యాదోషముల నన్నింటిని (ఇహాపి=) యోగాచారుల విజ్ఞానవాదముయొక్క యీ
ఖండనమందును (అనుసంధాతవ్యాని=) జేర్చుకొనవలెను-

(అవిద్యాదు లన్నియు క్షణికములే యైనందున వానిలో నేదియు దానితరు
వాతिसంస్కారాదులను బుట్టింపఁజాలవని లోఁగడి II-2-20 మొదలగు సూత్రము
లలో సాత్త్వాంతిక వై భాషికులమతఖండన విషయమునందు దోషములు నిరూపింపఁ
బడియున్నవి. ఈవిషయమం దిట్టిదే యగుయోగాచారుల మతఖండనమందుఁగూడ
సాదోషములే కలవని భావము.)

ఏవ మేతే ద్వావపి వై నాశికపక్షే నిరాకృతౌ బాహ్యార్థవాదిపక్షో విజ్ఞానవాదిపక్షశ్చ.

(ఏవం=) ఈతీరుగా (బాహ్యార్థ ... పక్షశ్చ=) బాహ్యవస్తువులు కల వను
సాత్త్వాంతికవై భాషికులవాదము, విజ్ఞానము మాత్రమే కలదనుయోగాచారుల
వాదము (ఏతే + ద్వా + వై నాశికపక్షే + అపి=) అనునీరెండు తెఱఁగుల బౌద్ధుల
మతములు (నిరాకృతే=) ఖండింపఁబడినవియే యని తెలియవలెను.

శూన్యవాదిపక్షస్తు సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధ ఇతి తన్నిరాకరణా యానాదరః క్రియతే.

(శూన్యవాదిపక్షస్తు =) సర్వశూన్యవాదు లైనబౌద్ధమాధ్యమికులమత
మన్ననో (సర్వ ... ఇతి=) ప్రత్యక్షమైనసర్వప్రమాణములకు విరుద్ధముగా నున్నది
గావున (తన్ని ... కామ=) ఆమతమును బ్రత్యేక సూత్రములద్వారమున ఖండించు
ప్రయత్నమునందు (అనా ... క్రియతే=) శ్రద్ధ తీసికొనఁబడలేదు.

(యోగాచారులమతమును ఖండించిన కొన్ని హేతువులే మాధ్యమికుల స్వ

శూన్యవాదమును సైతము ఖండింపఁగలవని భావము) మఱియును రాజోవు ౩2 సూత్రము మాధ్యమికులమతమును బ్రత్యేకముగా ఖండింపఁగలదనియుఁ దలఁపవచ్చును.

న హ్యాయం సర్వప్రమాణసిద్ధో లోకవ్యవహారోన్యత్తత్వ మనధిగమ్య శక్యతేఽపహ్నోతు మపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రసిద్ధేః.

(సర్వప్రమాణసిద్ధిః=) సర్వప్రమాణములచే ననుభవసిద్ధమగు (అయం హారః=) ఈలోకవ్యవహారము (అన్య ... గమ్య=) దీనిని నిరాకరించుమఱియొక ప్రబలసిద్ధాంతమును దెలిసికొనకయే (అపహ్నోతుం=) నిషేధించుట - అనఁగా తేదని తోసివేయుట (నహి శక్యతే=) సాధ్యము గాదు. (అపవాదాభావే=) నిషేధ విధి (exception) లేనప్పుడు (ఉత్స ... ధ్దేః=) సామాన్యవిధియే (general rule) ప్రామాణిక మగునుగదా.

(‘లోకవ్యవహారము ప్రత్యక్షమం దున్నది
'వాస్తవమున లోకవ్యవహారము లేనిదియే'
(=నిషేధవిధి) ఈయపవాదమును ఋజువుచేయఁదగిన
నుత్సర్గమే ప్రామాణిక మగునని భావము.)

౩2 సూత్రావతారిక :— ఆలయవిజ్ఞానముగూడ త్వత్కమే నది వాస్తవం కాశ్చయ మగుట సంభవింప నేరదని పైసూత్రము ఏవిధమునఁజూచినను బౌద్ధమత మాదరణీయము గానేరదని నిగూహింపఁబడఁజూపుచున్నది.

3౨ సూ॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ.

ప॥ వి॥ — సర్వథా - అనుపపత్తేః - చ.

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — సర్వథా = సర్వప్రకారములుగాను,
పత్తి (=పొసఁగుట) లేకపోవుటవలన; చ = కూడ.

సూత్రార్థము :— సర్వప్రకారములఁ జూచినను— ఉపపత్తి గనుప
పోవుటవలనఁకూడ (నాదరణీయము గాదు.)

సూత్రతాత్పర్యము :— (సర్వథా=) సర్వప్రకారముల నాలోచించి చూచి
నను, (అనుపపత్తేః - చ=) ఏవిధ మైనయుపపత్తియు (= సామంజస్యము - పొసఁగు

బాటు) నందు లేనందున, నీబౌద్ధమతము శ్రేయస్సును బొందవలయునని కోరువారి చేత నావరింపబడదగినది గాదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

కిం దహునా, యథాయథాయం వై నాశికనమయ ఉపపత్తిమత్త్వాయ పరీక్ష్యతే,
తథాతథా సికతాకూపవ ద్విదీర్యత ఏవ; న కాంచిత ప్యత్యోపపత్తిం పశ్యామః.

పెక్కులు చెప్పనేల ! అయిందై ... మయః=) ఈవై నాశిక (=బౌద్ధ) సిద్ధాంతమునందు (ఉపపత్తిమత్త్వాయ=) నెట్టియుపపత్తి (=సామంజస్యము - ఒప్పదగిన హేతువు) యైన నున్న దేమోయని (యథాయథా పరీక్ష్యతే=) యేయేప్రకారములఁ బరీక్షించిచూచినను (తథాతథా-) యాయాప్రకారముల నన్నింటను నది (సికతాకూపవత్=) యిసుకబావివలె (విదీర్యతే + ఏవ=, కూలిపోవుచునే యున్నది. (అత్యే=) ఆమతమునందు (కాంచితపి - ఉపపత్తిం=) నెట్టియుపపత్తినిగూడ (న పశ్యామః=) గనిపెట్టుటకు సాధ్యముగా లేదు.

అత క్చానుపపన్నో వై నాశికతంత్రవ్యవహారః.

(అతశ్చ=) కాబట్టి (వై నా ... హారః=) యాబౌద్ధసిద్ధాంతతంత్రములు (=మార్గములు) లోకవ్యవహారానుకూల్యము లగు ననుటకు (అనుపపన్నః=) నెట్టి న్యాయ్య మైనయొక్కియును గానిపించదు.

అపిచ బాహ్యర్థ, విజ్ఞాన, శూన్యవాదత్రయమ పీతరేతరవిరుద్ధ ముపదిశతా సుగతేన
స్పష్టికృత మాత్మనోఽనందద్వంద్రాపిత్వం, ఏద్యేషో వా ప్రజాసు విరుద్ధార్థప్రతిపత్త్యా
విముఘ్నేయ రిమాః ప్రజా ఇతి

(అపిచ=) అంతేగాక మఱియును. (ఇత విరుద్ధం=) పరస్పరవిరుద్ధసిద్ధాంతములతో (బాహ్య ... త్రయమపి=) (1) సాత్త్వాంతికవై భాషికు లనుకరించు బాహ్యర్థవాదము- అనఁగా బాహ్యపదార్థము లన్నియు యథార్థమున కున్నవేయని చేయవాదము; (2) యోగాచారు లనుకరించు విజ్ఞానవాదము- అనఁగా విజ్ఞాన మొక్కటి mental ideas) దక్క మతేమియును లేదని చేయవాదము; (3) మాధ్యమికు లనుకరించు శూన్యవాదము- అనఁగా బాహ్యంతరపదార్థములు సమస్తము శూన్యమే యని చేయవాదము- అనునీమూఁడుసిద్ధాంతము లనుగూడ ఉప ... తేన=) నుపదేశించినాఁడని చెప్పబడుబుద్ధుఁడు (అందువలన- అనఁగాఁ బరస్పరవిరుద్ధాశములతోఁ గూడినమూఁడుసిద్ధాంతముల నుపదేశించినందువలన-

(ఆత్మనః=) ఆబుద్ధుఁడు (అశంబ ... పితృం=) ఒకదానితో నొకటి విరోధించు చుండు సర్థములేని (=పిచ్చి బోధలు చేసియున్నాడని యైనను (స్పష్టికృతం=) నిశ్చయించవలసియున్నది; లేదా- (ప్రజాను ప్రజ్యేషః=) ప్రజలయందు లోకము నందుఁ దనకు గాఢమైయున్న ద్వేషము (=అసహ్యతనుబట్టి) (విరు ... ప్రతిపత్త్యా=) తనయొక్క పరస్పరవిరుద్ధ బోధోపదేశములలోఁబడి (ఇమాః ప్రజాః=) యీవేద బాహ్యులైనప్రజలు (విముహ్యాయః=) చెడిపోయినఁ జెడిపోదురుగాక యని యెంచినాడనియైనను నిశ్చయింపవలసియున్నది.

సర్వథా వ్యవదరణీయోఽయం సుగతసమయః శ్రేయస్కామై రిత్యలిప్రాయః.

(సర్వథాఽపి=) ఏవిధమున నాలోచించిచూచినను (అయం సుగతసమయః=) ఈబౌద్ధమతము (శ్రేయస్కామైః=) శ్రేయస్సును (=మోక్షమును) గోరువారిచేత (అనాదరణీయః- ఇతి) నాదరింపఁబడక తోసివేయఁబడఁదగినదే యని (అభిప్రాయః=) మానిశ్చితాభిప్రాయమైయున్నది. మాధ్యమికులశూన్యవాద మీ ౩2 నూత్రముచేత, బ్రత్యేకముగా ఖండింపఁబడినట్లు తలంచవచ్చును. లేదా యీయధి కరణములోని మొదటి 28వ నూత్రముసైతము మాధ్యమికులశూన్యవాదమును ఖండించఁగలిగినట్లు సరళముగానే దోచఁగలదు. అందుచేతనే యీమతఖండనము నకుఁ బ్రత్యేకనూత్రములు రచియింపఁబడలేదని తోచెడిని !

నైకస్మిన్నదికరణము (సూ. ౩౩ నుండి ౩8 వఱకు)

6. అధికరణావతారిక :—

లోఁగడి రెండుధికరణములందు బౌద్ధమతము నిరాకరింపఁబడినది. ఈయధి కరణముందు జైనమతము నిరాకరింపఁబడుచున్నది. (ఈమతస్థాపకుఁడు జనుఁడు, అందుచే దీనికి జైనమత మనుపేరు వచ్చినది. ఈజనునిపేరో, కుమారునిపేరో - లేక పూర్వునిపేరో 'అర్హతుఁడు' - అనియఁ గలదు. అందుచే దీనికి 'అర్హత'మతమనియుఁ బేరు గలదు.)

౩3 నూత్రావతారిక :— అన్యోన్యవిరుద్ధములైన 'స్వాదస్తి-స్వాన్నాస్తి' మొదలగులక్షణము లొకేవదార్థమున కొకేకాలముందు వర్తింపఁగల వనుజైన సిద్ధాంత మీమొదటినూత్రముందు ఖండింపఁబడుచున్నది.

33 సూ. నైకస్మిన్ సంతానమ్.

ప॥ వి॥ — న — ఏకస్మిన్ — అసంభవాత్.

వ॥ ప॥ అ॥ — న = కాదు; ఏకస్మిన్ = ఒకదానియందు; అసంభవాత్ = సంభవింపక పోవుటవలన.

సూత్రార్థము : — (జైనమతము) యుక్తము కాదు- (ఎందుచేతననగా) (విరుద్ధధర్మములు) ఒకదానియందే. సంభవింపక పోవుటవలన.

సూత్రతాత్పర్యము : — జైనమతమునందు జీవాజీవములు మొదలగునేడు పదార్థములు గలవనియు, నీయేడుపదార్థములలో నేయొక్కదానికైనను 'ఉన్నదియే యగును' — లేక 'లేనిదియే యగును' — 'ఒకటియే యగును, లేక పెక్కులే యగును' అనుమొదలగు పరస్పరవిరుద్ధధర్మములు వర్తింపగలవనియును జెప్పబడుచున్నది. కావున (న) జైనమతము యుక్తమైనది గాదు. ఎందుచేతననగా — (ఏకస్మిన్ అసంభవాత్) పరస్పరవిరుద్ధధర్మము లొకేవస్తువునకు నొకేకాలమందు వర్తింపజాలవు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

నిరస్త స్పృహతనమయః; వివసననమయ ఇదానీం నిరస్తతే.

(సుగ మయః=) సుగతులనిచెప్పబడు బౌద్ధులయొక్కమతము (నిరస్తః=) ఇంతకుముందు నిరాకరింపబడినది (ఇదానీం=) ఇతనిప్పుడు (వివసననమయః=) దిగంబగు లగుజైనులయొక్క మతము (నిరస్తతే=) నిరాకరింపబడుచున్నది.

సప్త చైషాం పదార్థా స్సమ్మతాః; జీవాజీ. వాస్రవ, సంవర, నిర్జర, బంధ మోక్ష నామ.

(ఏషాం=) ఈజైనమతస్థులచేత (సప్త చ పదార్థాః=) నేడు పదార్థములు (సమ్మతాః=) అంగీకరింపబడినవి. అవి యేవియనగా : —

(జీవా ... మోక్షా నామ =)

(1) జీవుడు (= భోక్త)

(2) అజీవము (= భోగ్యము)

(3) ఆస్రవము (= ఇంది)యములు విషయములపైకిఁ బోవుట)

(4) సంవరము (= యమనియమాదులచేత నింది)యములను నివారించుట)

(5) నిర్జరము (= పాపనివృత్తిగొఱచుఁ గాలినబండ్లపై కెక్కుట మొదలగు వ్రతము)

(6) బంధము (= కర్మపాశమువలనఁ గల్గు బెళి)

(7, మోక్షము (= కర్మబంధము నశించినవిదవ సలోకాకాశములోఁ జేరి యందు నిత్యమును నూర్ధ్వగమనమును జేయుట,

శంక్షేతకస్త ద్వాభేవ పదార్థా జీవాజీవాభ్యో.

(సంక్షేపతః తు=) సంగ్రహముగాఁ జూచిన వాచిమతమున (జీవాజీవాభ్యో=)

(1) జీవుడు - (శి) ఆజీ ము అనునవి (ద్వా + ఏవ=) రెండే (పదార్థా=) పదార్థాలు.

యథాయోగం తయోరే వేతాంతర్భావా దితి మన్యంతే; తయో రిమ మపరం ప్రపంచ మాచక్షతే.

ఈరెండు గాక మిగిలిన పదార్థవిభాగములు (యథాయోగం=) వీలునుబట్టి - అనఁగా నెట్లునుకూలించునో యట్లే (తయోః=) ఆజీవాజీవములయొక్క (ఇత భావాత్ - ఇతి =) యంతర్భావమందే యిమిడియుండునట్లు చేయవచ్చునని (మన్యంతే =) వారు తలంచుచున్నారు. (తయోః =) ఆజీవాజీవముల రెంటినే (ప్రపంచం=) వృద్ధిగాఁజేసి (ఇమ మపరం=) యీకిందిమట్టికొన్నింటినిగూడఁ ఆచక్షతే=) జెప్పుచున్నారు.

పంచాస్తికాయా వాసు, జీవాస్తికాయః, పుద్గలాస్తికాయః, ధర్మాస్తికాయః, అధర్మాస్తికాయః. ఆకాశాస్తికాయశ్చేతి.

(పంచాస్తి ... నాను =) ఈశ్రోత్రవిభాగము లైదును ఆస్తికాయము (=కలధని చెప్పఁబడు పదార్థములయొక్క పేరు) లని చెప్పఁబడును - అవి యెవ్వియన-

(1) జీవాస్తికాయము (= జీవపదార్థము)

(2) పుద్గలాస్తికాయము (=పరమాణువులయొక్క గుమిచేత నేర్పడినకరీరపదార్థము)

(3) ధర్మాస్తికాయము (= యోగ్యప్రవర్తనముచేత రాదగినయదృష్టపదార్థము)

(4) అధర్మాస్తికాయము (= అధర్మప్రవర్తనముచేత రాదగినఫలవిశేష మను

(5) ఆకాశాస్తికాయము (=ఆవరణము లేనిపదార్థము) [పదార్థము]

నర్వేషా మప్యేషా మవాంతరప్రభేదాన్ బహువిధాన్ స్వసమయపరికల్పితాన్ వర్ణయంతి.

(ఏషాం.నర్వేషాం-అపి=) ఈపదార్థవిభాగములకే (బహువిధాన్=) పలు విధములైన (అవాం ... భేదాన్ =) సందర్భానుసారము లగునంతర్భేదములను (స్వసమ ... కల్పితాన్=) తమసిద్ధాంతమునందుఁ గల్పించి (వర్ణయంతి=) వర్ణించు చున్నారు.

సర్వత్ర చేమం 'సప్తభంగీనయం' నామ న్యాయ మవతారయంతి.

(సర్వత్రచే=) ఆసమస్తవదార్థములకు ('సప్తభంగీనయం' నామ=) సప్తభంగీనయము' (= ఏడుభంగుల వర్తించున దను పేరుగల యీక్రిందిన్యాయ (Reasoning) లక్షణములను (అవతారయంతి=) వర్తింపజేయుచున్నారు. అవి యెవ్వి యన-

స్యా దస్తి స్యా న్నస్తి. స్యా దస్తి చ నాస్తిచ. స్యా దవక్తవ్యః, స్యా దస్తి చావక్తవ్యశ్చ.
స్యా న్నస్తి చావక్తవ్యశ్చ. స్యా దస్తి చ నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి.

- (1) స్యా దస్తి (= ఏదో యొకవిధమున నుండుట)
- (2) స్యా న్నస్తి (= ఏదో యొకవిధమున లేకపోవుట)
- (3) స్యా దస్తి చ నాస్తి చ (= ఏదో యొకవిధమున నుండుట - లేకుండుట)
- (4) స్యా దవక్తవ్యః (= వస్తువు కలదనిగాని లేదనిగాని చెప్ప నశక్యమగుట)
- (5) స్యా దస్తి చావక్తవ్యశ్చ (= వస్తు వొకవిధముగా కలదుగాని చెప్ప నశక్యమగుట)
- (6) స్యా న్నస్తి చావక్తవ్యశ్చ (= వస్తు వొకవిధముగా లేదు గాని చెప్ప నశక్యమగుట)
- (7) స్యా దస్తి చ నాస్తి చావక్తవ్యశ్చ (= వస్తు వొకవిధమున నున్న నుండు, లేకున్న లేకుండుఁ జెప్ప నశక్యమగుట)

ఏవమే వైకత్వనిత్యత్వాదిష్య పీమం సప్తభంగీనయం యోజయంతి.

(ఏవం=) ఇట్లే (ఇనుం 'సప్తభంగీనయం=) పైని వివరింపఁబడిన 'సప్తభంగీనయము' అను నేడుపరస్పరవిరుద్ధధర్మములను (ఏక ... వ్యపి=) 'ఏకత్వము (ఎల్లప్పుడు నొకటిగా నే యుండుట' -) 'నిత్యత్వము (నిత్యమై యుండుట)' అనువిషయము లందుఁగూడ (యోజయంతి=) బ్రవర్తించజేయుచున్నారు.

అద్వైతసిద్ధాంతి :—

అచక్షిపే.

(అత్ర) =) పై వివరింపఁబడినజై నులసిద్ధాంతమువిషయమై (అచక్షిపే=) యీక్రింది విమర్శముఁ జేయుచున్నాము.

నామ మభ్యుపగమో యుక్త ఇతి.

“(అయం - అభ్యుపగమః=) జై నులయొక్క యీసిద్ధాంతము (నయుక్తః=) సరియైనది గాదు” (ఇతి=) అనియే మావిమర్శనసారము.

కుతః ?

అట్లు చెప్పట యేల యందు రేమో ! వినుఁడు.

ఏకస్మి న్నసంభవాత్.

మాముఖ్యవిమర్శనము ('ఏక ... వాత్ =) 'ఏకస్మి న్నసంభవాత్' అను సూత్రరూపముననే యున్నదినుమా !

స హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి యుగవ త్పదసత్త్వాదివిరుద్ధధర్మసమావేశ స్సంభవతి శీతోష్ణవత్.

సూత్రార్థ మేమనఁగా :— (ఏకస్మిన్ ధర్మిణి=) ఒకపదార్థమునందు (యుగ వత్=) నొక్కసారిగా (శీతోష్ణవత్=) చల్లదనము— వేడిమివంటి (సదస... వేశః=) ఉండుట (=సత్)— 'ఉండకపోవుట' (=అసత్) యనువరస్పరవిరుద్ధధర్మము లేకమై నిల్చుట (సహి సంభవతి=) యెన్నటికిని సంభవించదు.

య ఏతే సప్తపదార్థా విర్ధాతా ఏతావంత. ఏవంరూపా శ్చేతి తే తదైవ వా స్యుః.

నైవ వా తథా స్యుః.

(ఏతావంతః=) 'ఇన్ని యనియు, (ఏవంరూపాశ్చ— ఇతి=) ఇట్టిరూపము గల వనియు, (యే— ఏతే రితాః) ఏయియేడుపదార్థములు మీచే (=జై నులచే) ముచ్చు నిర్ధారణముచేయఁబడియుండెనో, (తే=) అవి (తదైవ వా స్యుః=) 'అట్లే యుండవచ్చును' లేదా (నైవ ... స్యుః=) 'అట్లుండకపోవచ్చును'—

ఇతరథా హి తథా వా స్యుః. అతథావే త్యనిర్ధారితరూపం జ్ఞానం సంశయజ్ఞానవ దప్రమాణ మేవ స్యాత్.

అంతేగాని (ఇతరథాహి=) మఱియొక మూఁడవవిధమున-అనఁగా- ('తథావా స్యుః=) 'అట్లేన నుండవచ్చును' లేక ('అతథావా'=) మఱియొకవిధముననైన నుండ వచ్చును' (ఇతి=) అని (అనిర్ధారితరూపం=) నిశ్చయము లేనివిధమున నుపదేశించఁ బడిన (జ్ఞానం=) వస్తుజ్ఞానము (సంశయజ్ఞానవత్=) సంశయమాత్రమే యైనదై (అవ).... స్యాత్=) నమ్మఁదగిన ప్రామాణికజ్ఞాన మెంతమాత్రమును గానేరదుగదా

జై నపూర్వపక్షి : —

నన్వనేకాత్మకం వ స్త్వీతి విర్ధారితరూపమేవ జ్ఞాన ముత్పద్యమానం సంశయజ్ఞానవ న్నాప్రమాణం భవతు మర్హతి.

(అనేకాత్మకంవస్తు' =) ఏదేనియొకవస్తువు బహుస్వరూప మైనది - అనగా బహుస్వభావములు గలది యని యుపదేశించబడినవస్తుజ్ఞానము (నిర్ధారణ... మానం =) ఉపదేశించబడిన నిశ్చితజ్ఞానమే (నిర్ధారణచేయబడినజ్ఞానమే) యై సరియైనదిగానే యుండునుగాని (సంశయజ్ఞానవల్ =) సంశయముమాత్రమేయై నను అప్ర... మర్హత =) యప్రామాణిక మగునని చెప్పటకు వీలు లేదునుమా !

(అనగా - అనేకస్వభావములు గలవస్తువు సనేకస్వభావములు గలదిగా నుపదేశించుట నిశ్చితజ్ఞానము నుపదేశించినట్లే యగునుగాని సందేహ ముపదేశించినట్లు గాదని భావము.)

అద్వైతసిద్ధాంతి :—

నేతి బ్రూమః.

(స + ఇతి =) అట్లు చెప్పవలనుగాదని (బ్రూమః =) వక్కాణించుచున్నాము.

విరంకుశం హ్యనేకాంతం సర్వవస్తుషు ప్రవిజానానస్య నిర్ధారణస్యాపి వస్తుత్వావిశేషాత్. స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తిత్వాదివికల్పవిపాకా. దనిర్ధారణాత్మకతైవ స్యాత్.

(సర్వవస్తుషు =) సర్వవిషయములయందును (విరంకుశం =) దప్పనిసరియైన (అనేకాంతం హి =) వైచిత్ర్యమే - అనగా వివిధాకారమే (అనగా - ఉండవచ్చును లేకపోవచ్చును - కావచ్చును, కాకపోవచ్చును - అనునట్టిదానిని) (ప్రవిజానానస్య =) కలదని వాదించువాడు (నిర్ధార... శేషాత్ =) వాడు చేయుచున్న నిర్ధారణ మను నదిగూడ నొకవిషయమే యని యొప్పుకొని తీరవలసియున్నదిగాన - అట్టి నిర్ధారణ' విషయమందైనను ('స్యాద ... సాతాత్ =) 'ఉండవచ్చును, లేకపోవచ్చును; కావచ్చును - కాకపోవచ్చును' అనుసందేహరూపము లైనవికల్పములే రావలసివచ్చుచుండుటచేత నిర్ధారణ' మన్నది అనిర్ధార... స్యాత్ =) 'అనిర్ధారణ'మే యైపోవును - (అనగా మీమతమునం దేవిషయమైనను ఇట్టివి' యని నిర్ధారణచేయబడుటకు వీలులేదు. ఎందుచేతననగా - ఏవిషయమునైనను మీరు 'అది యట్టి దగును - అట్టిది గాకపోవును - అన్నట్లుగానే యుండునని చెప్పుచున్నారుగదా యని భావము.)

ఏవం నిర్ధారయతు ర్నిర్ధారణఫలస్య చ స్యాత్పక్షేనస్తితా. స్యాచ్చ పక్షే నాస్తితేతి.

(ఏవం =) ఈతీరుగానే (నిర్ధారయతుః - నిర్ధారణఫలస్యచ =) 'నిర్ధారణము చేయువాడొకడున్నాడా' యనువిషయమందును, 'నిర్ధారణమునకు ఫలమున్నదా' యనువిషయమందును (పక్షే) ఒకపక్షములో (అస్తితా స్యాత్ =) ఉండవచ్చు

ననియు (వక్షే=) మఱియొకపక్షములో (నాస్తితా స్యాత్=) లేకపోవచ్చుననియు (ఇతి) చెప్పవలసినదేగదా !

ఏవంసతి కథం ప్రమాణభూతస్సం. స్థిరకరః ప్రమాణప్రమేయ, ప్రమాతృ. ప్రమితి
స్వనిర్ధారితా సూపదేష్టుం శక్నుయాత్ :

(ఏవంసతి=) మీమతములోని నిర్ధారణవిషయ మిట్టిదై యండఁగా (ప్రమా
ణభూతః=) మీకుఁ బ్రమాణభూతుఁడను, (స్థిరకరః=) మీమతకర్తయునైన
జనుఁడు (ప్రమాణ ప్రమితిషః=) ప్రమాణ (=జ్ఞానసాధన) - ప్రమేయ (=జ్ఞాన
విషయ) ప్రమాతృ (=జ్ఞాశ్చ - తెలిసికొనువాఁడు) - ప్రమితు (=జ్ఞాన) లను విష
యములుగూడ (అనిర్ధారితాను=) ఇట్టివేయని స్పష్టముగా నిర్ధారణము చేయఁబడఁ
జాలనివిషయములే యైనచో (ఉపదేష్టుం కథం శక్నుయాత్=) నుపదేశించుట కెట్లు
సమర్థుఁడగును?

కథంవా తదభిప్రాయానుసారిణి న్నదుపదిష్టేర్థే

(అనిర్ధారితరూపే=) అనిశ్చయస్వరూపములైన
కర్త యుపదేశించినవిషయములందు (తదభి ... రిణః=) ఆయనయుపదేశమునందు
లక్ష్యభావము గలవారు (కథం ప్రవర్తేతన్=) ఎట్లు ప్రవర్తించఁగలరు !

ఐకాంతికఫలత్వనిర్ధారణే హి సతి. తత్సాధనానుష్ఠానాయ సర్వో లోకో...
ప్రవర్తేతః నన్యథా.

(ఐకాం రణేహి=) 'తచ్ఛక యిట్టిఫలము
కలిగినప్పుడే (సర్వో లోకః=) ప్రజలందఱును
నకు సాధ్యమైనకర్మయొక్క యనుష్ఠానమునందు
ర్తేతన్=) ప్రవర్తింతురుగాని (న + అన్యథా=)
మీరు చెప్పినట్లు ఫలముగూడ సనిర్ధారితవిషయమ
జాలరు.

అత ఇనిర్ధారితార్థం కాత్రం ప్రణయన్ మత్తోన్మత్తాదివ దనుపాదేన వచన స్యాత్.

(అనిశ్చ=) ఈ హేతువునుబట్టియే (అనిర్ధా ... స్త్రం=) యెట్టినిశ్చయము
లేని అనఁగా అస్తినాస్తివాదగ్రస్త మైనజైనశాస్త్రమును. (ప్రణయన్=) రచి
యించినమీజనుఁడు (మత్తోన్మత్తాదివత్=) మదించి యొడలు తెలియనివానివలె, లేక

పిచ్చివాఁడు మొదలగువారివలె (అను ... స్యాత్ =) విశ్వసించరానియుపదేశము చేసినవాఁడే యగుచున్నాఁడు.

తథా పంచనా మస్తికాయానాం పంచత్వసంఖ్యాన్తివా. నాస్తి పేతి వికల్పమానా
స్యాత్తావ దేకస్మిన్ పక్షే; పక్షాంతరే తు న స్యా దిత్యతో న్యూనసంఖ్యాత్వ
మధికసంఖ్యాత్వం వా ప్రాప్నుయాత్.

(తథా=) అప్రకారమే (పంచా సంఖ్యా=) అస్తికాయము లనడియెదు
పదార్థధర్మములయొక్క 'అయిదు' అనె' సంఖ్యవిషయమై పైని దెలుపబడిన 'సప్త
భంగీనయ' లక్షణము లనువర్తింపజేసి యాసఖ్య (అస్తి వికల్పమానా=)
యున్నదా, లేదా యని రెండువిధములఁ జూడఁగా (తావదేకస్మిన్ పక్షే=) నొక
పక్షమందు (స్యాత్ =) నైదుసఖ్య యుండవనియు, (పక్షాంతరే తు=) మఱియొక
పక్షమందో (న స్యాత్ =) నైదుసఖ్య యుండవనియు (ఇతి=) నేర్పడును. (అతః=)
అట్లేర్పడిన రెండుపక్షములలో నైదుసఖ్య యుండ దని యేర్పడినరెండవపక్షము
ననుసరించి చూచుచో, (న్యూనసంఖ్యాత్వం=) నైదుకంటెఁ దక్కువసంఖ్యగానో,
(అధికసంఖ్యాత్వం వా=) లేక యైదుకంటె నెక్కువసంఖ్యగానో ('అస్తికాయ')
పదార్థధర్మము లున్నట్లు (ప్రాప్నుయాత్ =) తేలునుగదా!

న చైషాం పదార్థానా మవక్తవ్యత్వం సంభవతి.

(చ=) మఱియును, (ఏషాం పదార్థానాం=) ఈపదార్థములకు (అవక్తవ్యత్వం=)
చెప్ప నలవిగాకపోవుట యను 'సప్తభంగీనయ' లక్షణముసైతము (న సంభవతి=)
సంభవము గాదు.

అవక్తవ్యాశ్చే. నోచ్యేరన్.

(అవక్తవ్యాశ్చేత్ =) అపదార్థములు అవక్తవ్యములు = చెప్ప నలవిగానివి
అన్నట్లుగచో (న + ఉచ్యేరన్ =) వానినిగూర్చి చెప్పటకే వీలు లేదు.

ఉచ్యంతే చావక్తవ్యాశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్.

(ఉచ్యంతే చ=) వానినిగూర్చి చెప్పుచు, నవి (అవక్తవ్యాశ్చే=) చెప్ప నలవి
గానివి యని (ఇతి=) చెప్పుచో (విప్రతిషిద్ధం=) రెంటికని విరుద్ధస్థితి గల్గును. చెప్ప
నలవిగానివి యని చెప్పుచు వానినిగూర్చి చెప్పట యెట్లని భావము.)

ఉచ్యమానాశ్చ తథై వావధార్యంతే నావధార్యంత ఇతిచ.

(ఉచ్యమానాశ్చ=) ఆపవార్థములు చెప్పబడుచున్నవైనను, (తథైవ=) అట్టి పక్షములూ నవి (అనవధార్యంతే=) తెలిసికొనబడుచున్నవి. (నావధార్యంతే=) తెలిసికొనబడుట లేదు (ఇతిచ=) అనియును

తథా తదవధారణఫలం సమ్యగ్దర్శన మస్తివా నాస్తివా.

(తథా=) అట్లే (తద... ఫలం=) వానిని దెలిసికొన్నందువలన, గలుగు ఫలము (సమ్యక్... నాస్తివా=) యథార్థానుభవము 'అగును - కాదు' అనియును, ఏవం తద్విపరీత మసమ్యగ్దర్శనమ ప్యస్తివా నాస్తివా.

(ఏవం=) అట్లే (తద్విపరీతం=) యందులకు వ్యతిరేకమైన (అసమ్యక్... ర్శనమపి=) అయథార్థానుభవము (అస్తివా నాస్తివా=) ఉన్నది-లేదు-అనియును,

ఇతి ప్రతిపత్త్యంతాంతపక్షస్యైవ స్యాత్.

(ఇతి ప్రతిపత్త్యన్తాంతపక్షస్యైవ స్యాత్=) ఇట్లు (పరస్పరవిరుద్ధములుగా) వదరువాడో (మతో స్యాత్=) ముదించినవాడో యగునుగాని

న ప్రత్యయితవ్యస్య పక్షస్య.

(ప్రత్యయితవ్యస్య పక్షస్య - న=) ఇతరులకు జ్ఞానము నని బోధించువాడు గానేరడు.

స్వర్గాపవర్గయోశ్చ పక్షే భావః. పక్షే చాభావః.

అట్లే (స్వ... ర్గయోః=) స్వర్గము మోక్ష ఒకపక్షమందు (భావః=) నున్నది (పక్షేచ=) లేనిది యన్నట్లుగును.

తథా పక్షే నిత్యతా. పక్షే చానిత్య తేత్యనవధారః

(తథా=) అట్లే యీస్వర్గమోక్షములు నిత్యములైనవి (పక్షేచ=) మఱియొకపక్షమందు గానివి- అని చెప్పిట్లుగుచో (అనవధారణాయ లేనిస్థితి తటస్థించి (ప్రప్యత్యనువవత్తిః=) స్వర్గః యస-భవ మగును.

అనాదిసిద్ధ జీవప్రభృతీనాం చ స్వకాస్త్రివచృతస్వభావానా మయథావధృతస్వభావత్వప్రసంగః.

(ఋశా ... భావానాం =) మీజైనమతశాస్త్రముచే నిశ్చయింపబడిన స్వభావము గలిగి (అనాది ... తీనాం=) అనాదిసిద్ధులగుజీవుఁడు మొదలగువారికి మీసిద్ధాంతమందలి సప్తభంగీయ లక్షణములనుబట్టి (అయథా ... సంగః=) మీ శాస్త్రములలో గన్పించుస్వభావమే లేదని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది.

ఏవం జీవాదిషు పదార్థే ష్వేకస్మిన్ ధర్మిణి సత్త్వాసత్త్వయో విరుద్ధయో ధర్మయో రసంభవాత్ సత్త్వే చైకస్మిన్ ధర్మేన సత్త్వస్య దర్మాంతర స్యాసంభవాత్. అసత్త్వే చైవం సత్త్వ స్యాసంభవా దసంగత మిద మార్హతం మతమ్.

(ఏవం=) ఈతీరుగానే (జీవా ... ధర్మే=) జీవుఁడుమొదలగు సప్తపదార్థములలో (ఏక ... ధర్మిణి=) ఒకపదార్థమునందే సత్త్వము (=ఉండుట) అసత్త్వము (ఉండకపోవుట) అను (విరు ... ధర్మయోః=) విరుద్ధధర్మము లుండుట (అసంభవాత్=) సంభవింపదు - ఎట్లన-

(సత్త్వే ... ధర్మే=) 'ఉండుట' (=సత్త్వము) యనునొకధర్మము గలప్పుడు (అసత్త్వ ... భవాత్=) 'ఉండకపోవుట' (అసత్త్వము) యను మఱియొకవిరుద్ధధర్మము (అసంభవాత్=) సంభవింపదు. (ఏవం=) అట్లే (అసత్త్వేచ=) 'ఉండకపోవుట' యనునొకధర్మము గలప్పుడు (సత్త్వస్యాసంభవాత్=) 'ఉండుట' యను మఱియొకవిరుద్ధధర్మము (అసంభవాత్=) సంభవింపదు కాబట్టి (ఇదం + అర్హతం మతం=) అర్హతమనిచే గల్పింపబడిన యీ (జైన) మతము (అసంగతం=) యుక్తమైనది గాదు.

ఏతే నైకానేకనిత్యానిత్యవ్యతిరిక్తావ్యతిరిక్తాద్యనేకాంతాభ్యుపగమా నిరాకృతా మంతవ్యాః.

(ఏతే=) ఈహేతువులవలన (ఏకానేక ... భ్యుపగమాః=) ఏకము నగును, అనేకము నగును - నిత్యము నగును, అనిత్యము నగును - వ్యతిరేకము నగును, అవ్యతిరేకము నగును - ఈమొదలగు పరస్పరవిరుద్ధము లగు (=అనేకాంతములగు) (అభ్యుపగమాః=) సిద్ధాంతములు (నిరా ... తవ్యాః) ఖండింపబడినట్లే తలచవలయును.

యత్తు పుద్గలసంజ్ఞకేద్యోఽణుభ్య స్సంఘాతా స్సంభవంతీతి కల్పయంతి తత్ పూర్వేజై వాణువాదనిరాకరణేన నిరాకృతం భవతీ త్యతో నపృథ క్తన్నిరాకరణాయ ప్రయత్యతే.

(పుద్గల ... ణుభ్యః) పుద్గలము లను పేరు గలయణువులవలన (సంఘాతాః=) వృథి న్యాది శరీరాదిపదార్థములు (సంభవంతి - ఇతి) కలుగుచున్నవని (యత్తు కల్ప

యంతి తత్ =) జైనులచే జేయబడినకల్పన మేది గలదో యది (పూర్వే ...
 తే =) పూర్వమందే-అనగా, బరమాణువాదఖండనమందే (బ్ర॥ సూ॥ II-2-12
 మొ॥ 17 సూ) (నిరాకృతం భవతి=) నిరాకరించబడినది (ఇత్యుతి=) యగుటవలన
 (వృథా=) మరల నిప్పుడు (తన్ని రా ... గాయ=) ఆఖండనమునే చేయటకై
 (న ప్రయస్యితే=) పూనుకొనుట లేదు.

4 నూతావతారిక :— ఒకపదార్థమునకు నేకకాలమందే విరుద్ధ
 ధర్మము లుండజాల వనువిషయము లోగడినూత్రమందు జెప్పబడినది. తనశరీర
 మంతగా నుండునో జీవునిపరిమాణమునైన త మంతగానే యుండున నెడి జైనులమత
 యొక సిద్ధాంత మీసూత్రమందు ఖండింపబడుచున్నది.)

3౪ సూ॥ ఏవం చాత్మా-కార్తన్న్యమ్.

ప॥ వి॥ ఏవం - చ - ఆత్మా - అకార్తన్న్యమ్.

ప॥ ప॥ అ॥ — ఏవంచ = ఇట్లుగుచో; ఆత్మా = జీవునికి; అకార్తన్న్యం =
 అపరిపూర్ణత్వము; (అనగా - కృతన్నభావము లేకపోవుట - కృతన్నమనఁ బూర్ణ
 మని యర్థము.

నూతార్థము :— ఇట్లుగుచో- జీవునకు- అపరిపూర్ణత్వదోషము గలుగును.

నూత్రితార్థము :— జీవుఁ డుండుశరీరముయొక్క పరిమాణ మెంతదిగా
 నుండునో, జీవునికిసైత మంతయే పరిమాణ ముండునని జైనులు చెప్పుదురు.
 (ఏవంచ=) శరీరమంతటిపరిమాణమే జీవునికిసైత ముండునని చెప్పుచో (ఆత్మనః-
 అకార్తన్న్యం) జీవుఁడు పరిచ్ఛిన్నుడేయని- అనగా మితమైనపరిమాణము గల
 వాడే యని యొప్పుకొనవలసివచ్చును- అట్లాప్పుకొనుచో బరిచ్ఛిన్నము లైన
 ఘటాదిపదార్థము లెట్లనిత్యములో, జీవుఁడుసైత మట్లే యనిత్యుడై పోవును.

భాష్యము — భాష్యార్థము

యతైకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధధర్మాసంభవో దోష స్సాధ్యద్వాదే ప్రసక్తః ఏవ
 మాత్మనోఽపి జీవ స్యాకార్తన్న్య మవరో దోషః ప్రసజ్యేత.

(స్యాద్వాదే=) జైనులమతమందు- అనగా 'స్వాదస్తి-స్వాన్నాస్తి' అను
 మొదలగువాదములు చేయుజైనులమతమందు (ఏకస్మిన్ ధర్మిణి=) ఒకపదార్థము
 నందు (విరు భావః=) విరుద్ధధర్మములు సంభవింపగలవనుట (యథాదోషః

ప్రసక్తి=) యెట్లు దోషమైనదో (ఏవం=) అట్లే (ఆత్మ ... వశ్య=) ఆత్మ యైన జీవునిపైతము అకారత్వం=) అపరిపూర్ణత్వము. అనగా బరిచ్ఛిన్నత్వము- మితమైయుండుట యనెడి (అపరః దోషః + అపి =) మఱియొకదోషముపైతము (ప్రసక్తి=) వచ్చితరును.

కథం ? — అ దెట్లందు రేమో

శరీరపరిమాణో హి జీవ ఇత్యాత్మతా మన్యంతే.

(జీవః=) జీవుడు (శరీ ... ణోహి=) శరీరమంతటిపరిమాణము గలవాడు (ఇతి=) అని (ఆత్మ తాః=) ఆత్మలులైనవైనను (మన్యంతే=) తలచుచున్నారు.

శరీరపరిమాణతాయాంచ సత్యా మకృతోన్నసర్వగతః పరిచ్ఛిన్న ఆత్మ త్యతో ఘటాదివ దనిత్యత్వ మాత్మనః ప్రసజ్యతే.

(శరీర ... సత్యాం=) శరీరమున కెంతపరిమాణమో యాత్మకును (=జీవుని కిని) నంతయే పరిమాణ ముండు నన్నచో, (ఆత్మా=) అప్పు డాత్మ- అనగా జీవుడు (అకృత్స్యః=) అపరిపూర్ణుడును (అసర్వగతః=) అంతటను నుండనివాడును (అపరిచ్ఛిన్నః=) మితమైనవాడును. అని చెప్పవలసివచ్చును. (ఇత్యేతి=) అట్లు చెప్పచో (ఘటా త్యత్వం=) పరిచ్ఛిన్నములైన ఘటాదివదార్థముల కనిత్యత్వమెట్లొ యట్లే (ఆత్మనః=) ఆత్మకు ననగా జీవునిపైత మనిత్యత్వమే (ప్రసజ్యతే=) ప్రాప్తించును.

శరీరాణాం చానవస్థితపరిమాణత్వా న్మనుష్యజీవో మనుష్యశరీరపరిమాణో భూత్వా పునః కేనచిత్కర్మవిపాకేన హస్తిజన్మ ప్రాప్నువ న్న కృత్స్నం హస్తిశరీరం; వ్యాప్నుయాత్ పుత్తికాజన్మ చ ప్రాప్నువ న్న కృత్స్నః పుత్తికాశరీరే నమ్మియేత.

శరీరా ... త్యాత్ =) శరీరము లనియతములైన (not fixed) పరిమాణ ములు గలవిగావున, (మనుష్యజీవః=) మనుష్యజీవుడు (మనుష్య ... భూత్వా= మనుష్యుడుగా నున్నంతవఱకు మనుష్యున కున్నంతపరిమాణము గలవాడై (పునః) మరల (కేన ... కేన=) నతనియొక్క కర్మవిపాకము (= ఫలము) చేత (హస్తి ... ప్రాప్నువత్=) ఏనుఁగుజన్మమును బొందినవాడై (కృత్స్నం=) మిక్కిలిపెద్దదైన (హస్తి యత్ =) ఏనుఁగుశరీరమంతటిని వ్యాప్నివలేడుగదా ! తరువాత (పుత్తి ప్నువత్=) చీమజన్మమును బొందినవాడగుచో, (కృత్స్నః=) ఏనుఁగుంతటి పెద్ద పరిమాణముతో, (పుత్తికాశరీరే=) జీమశరీరములో (న సమ్మియేత =) దూర లేడుగదా !

సమాన ఏష ఏకస్మిన్నపి జన్మని కౌమారయావనస్థావిరేషు దోషః.

(ఏషః దోషః=) ఈదోషము - అనఁగా జన్మాంతరములయందుఁ బెద్దచిన్న శరీరములయందుఁ బ్రవేశింపవలసివచ్చుట యనునది (ఏక ... జన్మని=) ఒక్కజన్మ మందుసైతము కౌమా ... రేషు -) బాల్యమందున్నది వయసునందు, ముసలితన మందుఁగూడ (సమానః=) సమానముగానే యుండును.

(అనఁగా బాల్యములో నున్నశరీరపరిమాణము కంటె నడివయసులోని శరీరపరిమాణము హెచ్చగుటయు, ముసలితనములోని శరీరపరిమాణము తగ్గుగుటయుఁ గలదు. శరీరమునుబట్టియే జీవపరిమాణము మాత్రప్రవలసియుండును. అని భావము.)

జై నపూర్వపక్షి :—

స్యా దేతత్.

అట్లే యగుఁగాక ! అది యొకదోషములోఁ జేరిక గాదు.

అనంతావయవో జీవ స్తస్య త ఏవావయవా అల్పే శరీరే సంకుచేయు ర్మహతి చ ఏకపేయురితి.

(జీవః=) జీవుఁడనఁగా (అనంతావయవః=) అనంతములైన - అనఁగా లెక్క లేనియవయవములు గలవాఁడునుమా (తే + ఏవ + అవయవాః=) ఆయనంతావయవములే (అల్పే చేయః=) కొద్దిశరీరమందు మడుచుకొనియుండును (మహతిః=) పెద్దశరీరమందు (వికసేయః=) వ్యాపించియుండును.

(ఒకదీపముయొక్క యవయవములే చిన్నగదిలో ముడుచుకొనియుఁ బెద్ద గదిలో వ్యాపించియు నెల్లుండునో యట్లుండునని భావము.)

సిద్ధాంతి :—

తేషాం పున రనంతానాం జీవావయవానాం సమానదేశత్వం ప్రతిహన్యేత నా నవేతి వక్తవ్యమ్.

(తేషాం పునః=) అట్లు వాదించుజైను లొకసంగతిని జెప్పవలసియుండును. అదేదన (అనంతా ... వానాం=) జీవుని కున్నవని చెప్పననంతము లైనయవయవములు (సమాన...ప్రతి=) (ఒకప్రదేశములోనే యుండు ననువిషయము (హన్యేత వక్తవ్యం=) సంభవింపకపోవురా ! లేక సంభవించునా ? అనువిషయమును జెప్పవలసియున్నది.

అ (గా - జీవునియనంతావయవములు వేఱుచోట్ల నుండునో - యొకచోట నుండునో ముందు, జ్యేష్ఠమని భావము.)

ప్రతిఘాతే తావ న్నానంతావయవాః పరిచ్ఛిన్నే దేశే సంమీయేన్

(ప్రతి తావత్ =) జీవునియొక్క యనంతావయవములు వేఱుచోట్ల నుండు ననుపక్షమున (అనం వాకి =) ఆయనంతావయవములు (పరిచ్ఛిన్నే దేశే =) కొద్దిప్రదేశము గలదేహమునందు (న సంమీయేరన్ =) మిడియుండఁజాలక పోవలసివచ్చును

(అనఁగాఁ బట్టినంతవఱకుఁ గొన్నియవయవములుమాత్రమే యాకొద్దిశరీరములో నుండి మిగిలినవి యాశరీరముకంటె వెలుపల నుండవలసివచ్చునని భావము.)

అప్రతిఘాతే ప్యేకావయవదేశత్వోఽపత్తేః

(అప్రతిఘాతేఽపి =) జీవునియొక్క యనంతావయవము లొకచోటనే యుండు ననుపక్షమున, (ఏకావ ... పత్తేః =) శరీరముయొక్క యొకయవయవ మెంత ప్రదేశములో నిల్చియుండఁగలదో యన్నియవయవములుసైత మంతప్రదేశములోనే యుండనని చెప్పవలసివచ్చును (అవయవము - అనఁగా నణువే యని గ్రహించునది.)

అవయవానాం ప్రతిఘాతానుపపత్తే ర్జీవ స్యాణుమాత్రత్వప్రసంగ స్స్వాత్.

అట్లుచెప్పచో (అవయవ ... నుపపత్తేః =) అవయవములు వృద్ధిఁ జెందునని చెప్పట కవకాశము లేనందున, (జీవిన్య ... స్వాత్ = జీవుఁ డణుమాత్రపరిమాణము - అనఁగా నొకయవయవమాత్రపరిమాణము గలవాడే యనవలసివచ్చును.

అపిచ శరీరమాత్రపరిచ్ఛిన్నానాం జీవావయవా మానంత్యం నోత్పేక్షితమపి శక్యమ్.

(అపిచ =) ఇంతేగాక శరీర ... వానాం =) జీవావయవములు జీవునిశరీర మెంతయో యంత మితముగానే యుండునని చెప్పచో (అనంత్యం =) జీవునియొక్క యవయవము లంతము (= నాశము) లేనివి యని (ఉత్పేక్షితమపి =) యూహించుటకై నను (న శక్యం =) సాధ్యము గాదు.

అథ పర్యాయేణ బృహచ్చరీరప్రతిపత్తౌ కేచిజ్జీవావయవా ఉపగచ్ఛంతి తనుశరీరప్రతిపత్తౌ చ కేచి దపగచ్ఛంతీత్వచ్యేతః తత్ర న్యుచ్యతే.

(అథ =) అట్టిదోషమును బోగొట్టుకొనుటకై - అనఁగా జీవుఁ డనంతావయవ

ములు గలవాఁడు కాఁడు - అనుదోషమును బోగొట్టుకొనుటకై (పర్యాయేణ=) అవసరమునుబట్టి మాటిమాటికి మాఱుచు, (బృహ పత్యై=) పెద్దశరీరము వచ్చి నప్పుడు (కేఁఁత్ ... గచ్ఛంతి=) కొన్నియవయవములు (ఉపగచ్ఛంతి=) కొత్తవి వచ్చును, (తను ... పత్యై చ=) కొద్దిశరీరము వచ్చినప్పుడు (కేఁఁత్=) అంతవఱ కున్నయవయవములు కొన్ని (అపగచ్ఛంతి) పోవును (ఇత్యుచ్యేత=) అని చెప్పుదు రేమో! (తతాపి) అట్లుచెప్పినను (ఉచ్యేత=) దోషము రాకపోదు - అని రాజోవునూత్రము చెప్పుచున్నది చూడుఁడు.

శరీరమాత్రావతాః : — శరీరవరిమాణమే జీవవరిమాణమని చెప్పజేసుల సిద్ధాంతము లోగడినూత్రమందు ఖండింపఁబడినది - జీవుఁడు పెద్దశరీరములోనికిఁ బోవలసివచ్చినప్పుడు జీవావయవములలోనికిఁ గొన్ని కొత్తయవయవములు వచ్చి చేరుచుండుననియు, కొద్దిశరీరములోనికిఁ బోవలసివచ్చినప్పుడు జీవావయవములు కొన్ని తగ్గిపోవుచుండుననియు, జీవుఁడు మాత్రము నిత్యముగానే యుండుననియుఁ జెప్పజేససిద్ధాంత మీనూత్రమందు ఖండింపఁబడుచున్నది.

౩౫ సూ॥ న చ పర్యాయా ద ప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః

ప॥ వి॥ — న - చ - పర్యాయాత్ - అపి - అవిరోధః - వికారాదిభ్యః.

అ॥ క॥ — పర్యాయాత్ - అవిరోధః - అపి - నచ - వికారాదిభ్యః.

వ॥ ప॥ అ॥ — పర్యాయాత్ = వచ్చిపోవుచుండుటవలన; అవిరోధః = విరోధము లేదు - అపిచ = అయినను (=అన్నను) న = చెల్లదు; వికారాదిభ్యః = వికారదోషములు వచ్చుటవలన.

సూత్రార్థము : — (జీవావయవములు కొన్ని (కొత్తవి) వచ్చి (పోతవి) పోవుచుండుటవలన (శరీరమంతగా జీవుఁ డుండు ననుసిద్ధాంతమునకు) విరోధము లేదు - (అని) అన్నను - (అప్పటికి) చెల్లదు. (ఎందుచేతననఁగా) (జీవునకు) వికారాదిదోషములు వచ్చుటవలన.

సూత్రతాత్పర్యము : — (పర్యాయాదపి) జీవునియొక్క యవయవములలోఁ గొత్తవి వచ్చిచేరుచు, బ్రాతవి పోవుచుండునని చెప్పటవలనఁగూడ, (అవిరుద్ధం - న) శరీరవరిమాణమే జీవవరిమాణమని చెప్పెడివిషయమునకు నిబ్బంది (=విరోధము లేకపోదు. అనఁగా, జీవు మొగలగు మిక్కిలిచిన్నజంతువులశరీరములోఁ బ్రవేశించి జీవునియొక్క యవయవములలోఁ గొన్ని లేచిపోవుటవలన నాచిన్నజంతువుల

శరీరపరిమాణము జీవునకు సంభవించును. ఏనఁగా మొదలగు మిక్కిలి పెద్దజంతువులలోఁ బ్రవేశింపఁబోవుజీవునకుఁ బూర్వము లేనికొన్నితయవయవములు వచ్చి చేరుటవలన నాపెద్దజంతువుల శరీరపరిమాణము జీవునకు సంభవించు నని చెప్పటకు సాధ్యపడదు. ఎందుచేతననఁగా —

(వికారాదిభ్యః :) జీవునకుఁ బూర్వ మున్నకొన్నియవయవములు వదలిపోవుచుఁ బూర్వము లేనికొన్నియవయవములు వచ్చిచేరుచుండునని చెప్పటవలనఁ జీవుఁ డెల్లప్పుడును క్షీణించిపోవుచుండుటగాని లేక వృద్ధియగుచుండుటగాని తటస్థియగుటవలన జీవునకు వికారాదీదోషములు గల్గును. మరియు జీవుఁ డట్టివికారములకు లోనగుటచేతఁ జర్మాదులవలె ననిత్యమే యైపోవును— అని యంగీకరింపవలసివచ్చును,

కాఁబట్టి జీవుఁడెల్లప్పుడును నొకేతీరుగా గొప్పపరిమాణము గలవాఁడుగానో, కొద్దిపరిమాణము గలవాఁడుగానో యుండునని చెప్పనొప్పునుగాని శరీరమంతపరిమాణము గలవాఁడని చెప్ప వలనుపడదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

నచ పర్యాయేణ వ్యవయవోపగమాపగమాభ్యా మేతద్దేహపరిమాణత్వం జీవ స్వావిరోధే నోపపాదయితుం శక్యతే.

(పర్యాయేణ=) పర్యాయములుగా— అనఁగా నవసర మగుమార్పులతో (అవయవ మాభ్యాం=) జీవుఁ యొక్క యవయవములు హెచ్చుచుఁ దగ్గిపోవుచు నుండుటవలన (ఏతత్ ... జీవస్య=) దేహ మెంతటిపరిమాణమో జీవునిపరిమాణ మంతటిదే యని (అవిరోధేన=) యెట్టియిబ్బంది (=విరోధము) లేకుండఁ (ఉపపాదయితుమసి=) చెప్పటపైతము (నచ శక్యతే=) సాధ్యము గాదు. (అట్లు చెప్పటవలనఁ గూడఁ గొన్ని జై నసిద్ధాంతములకు విరోధము లేకపోదని భావము)

కుతః ! — ఎందుచే సాధ్యముగా దందులేమో !

వికారాదిదోషప్రసంగాత్.

అట్లు చెప్పవో జీవుఁడు (వికా ... గాత్=) కొన్నివికారములకు— అనఁగా మార్పులకు లోనుగావలసివచ్చు ననెడిదోష మాసాదించునని యొప్పుకొనవలసి వచ్చును.

అవయవోపగమాపగమాభ్యాం హ్యవిక మాపూర్వమాణ స్యావక్షయమాణస్య చ జీవస్య విక్రియాత్వం తావ దపరిహార్యమ్.

(అవ ... భ్యాంహి=) జీవునకుఁ గొన్నికొంతయవయవములు వచ్చుచు, గొన్ని పోవుచు నుండుటవలన (అనిశం =) నెల్లప్పుడును (జీవస్య =) జీవునకు (అపూర్వ ... తస్యచః) వృద్ధియగుచుండుట- క్షీణించిపోవుచుండుటయను (వికీయావత్వం =) వికారములు (= మార్పులు) గలుగు ననుదోషము (తావ దవరిహార్యం=) తొలగింపుబడఁజాలదు.

ఇక్ష్వియావత్త్వే చ చర్మాదివ దనిత్యత్వం ప్రసజ్యేత.

(వికీ) ... త్వేచ=) జీవుఁ డట్టివికారములకు (=మార్పులకు) లోనగుచుండు నని యొప్పుకొనుటచే (చర్మాదివత్=) శరీరముయొక్క (చర్మము రక్తము మొదలగునవి యెట్లొ యట్లే (అనిత్య ... జ్యేత=) జీవుఁడుసైత మనిత్య మైనవాఁడేయని చెప్పవలసివచ్చును.

తతశ్చ బంధమోక్షభ్యుపగమో బాధ్యేత.

(తతశ్చ=) జీవుఁ డనిత్యమైనవాఁ డగుచో (బంధ ... గమః=) జీవునకు బంధమోక్షములు (= చటయు- విడుదలయు) గలవని (=అభ్యుపగమః) చెప్పసిద్ధాంతము (బాధ్యేత=) భంగపడిపోవును.

కర్మాష్టకపరివేష్టితస్య జీవ స్యాలాబువత్ సంసారసాగరే విమగ్నస్య బంధనోచ్ఛేదా ద్యుర్ధ్వగామిత్వం భవతీతి.

(కర్మా ... తస్య=) ఎన్నిదివిధము లగుకర్మములచేత నావరింపఁబడి (అలాబువత్ =) సారకాయబుట్టవలె (సంసార ... గ్నస్య=) సంసారసముద్రమందు మునిగియున్న (జీవస్య=) జీవునకు (బంధనోచ్ఛేదాత్= నాకర్మబంధములు దెగి పోయినంతనే (ఊర్ధ్వగా భవతి=) యూర్ధ్వగమనము (అనఁగా మోక్షము) సిద్ధించును (ఇతి=) అని చెప్పనదియే వారిసిద్ధాంతమగుట (ఇట్టిసిద్ధాంతము భంగపడి పోవునని భావము.)

(1 జ్ఞానావరణీయము- 2 ధర్మావరణీయము- 3 మోహనీయము- 4 అంతరాయకము- అనునాల్గును ఘాతకర్మములు- 1 వేదనీయము- 2 నామకము- 3 గోతికము- 4 ఆయష్కము- అనునాల్గును అఘాతకర్మములు- మొత్తమునఁ గర్మము లెఱుమిరి- వీనినే జైనమతమందుఁ గర్మాష్టక మందురు)

కించాన్యత్. అగచ్ఛతా మపగచ్ఛతాం చాపయవానా మాగమాపాయధర్మవత్త్వాదే వానాత్మత్వం శరీరాదివత్.

(కించ + అన్యత్ =) మఱికేమనగా — (ఆగచ్ఛ ... తాంచ =) వచ్చుచుఁ బోవుచు నుండునని చెప్పఁబడు (అవయవానాం =) జీవునియొక్క యవయవములు (ఆగమా ... వత్వాదేవ =) వచ్చుట - పోవుట యనెడిధర్మములు (=లక్షణములు) కలిగియుండుటచేతనే (శరీరాదివత్ =) శరీరాదులవలెనే (అనాత్మత్వం =) యనాత్మలై (నశించునచేతనపదార్థములై) పోవు ననెడిమఱియొకదోషము తటస్థించును.

తత శ్చావస్థితః కశ్చ దవయవ ఆత్మేతి స్యాత్. నచ స నిరూపయితుం శక్యతే అయ మసావీతి.

(తతశ్చ =) వచ్చుట - పోవుట యనుదోషము జీవావయవములకుఁ గల్గు నన్న పక్షమున — (అవస్థితః ... యవః =) (వచ్చుచుఁ బోవుచుండునవి గాక) స్థిరముగా నుండు నేదోయొకయవయవమే (ఆత్మా + ఇతి స్యాత్ =) కూటస్థుఁడైనయాత్మ (జీవుఁడు) యగు నందువేమో !

(సః =) అట్లు స్థిరముగా నుండునొక యవయవము ('అయం + అసౌ' - ఇతి =) 'అది యిదియే' యని (నిరూపయితుం =) నిరూపించుటకు (నచ శక్యతే =) సాధ్యము గాదుగదా !

(కూటస్థావయవ మగునాత్మ గుర్తింపఁబడఁజాలదుగావున 'ఆత్మజ్ఞానము' గలుగమిచే మోక్షము చేకూరదని భావము)

కించాన్యత్; ఆగచ్ఛంత శ్చైతే జీవావయవాః కః పాదుర్భవం త్వవగచ్ఛంతశ్చ క్వ విలీయంత ఇతి వక్తవ్యమ్. నహి భూతేభ్యః ప్రాదుర్భవేయ, ర్భూతేషు విలీయేరన్; అభౌతిః త్వా జీవవ్య.

(కించాన్యత్ =) మఱియొకవిశేష మేమనగా - (ఆగచ్ఛంతశ్చ =) కొంతగా వచ్చుచుండునని చెప్పఁబడు (జీవావయవాః =) జీవావయవములు (కుః పాదుర్భవంతి = ఎందునుండి పుట్టుచున్నవో (అవగచ్ఛంతశ్చ =) ఉండిపోవుచుండునని చెప్పఁబడు జీవావయవములు (క్వ విలీయంతే =) దేనియందు లీనిమైపోవుచున్నవో (ఇతి వక్తవ్యం =) జైనపూర్వపక్షి చెప్పవలసియున్నదిసుమా ! 'జీవావయవములు (భూతే ... ర్భవేయః -) భూతములనుండి పుట్టుచున్నవి - (భూతే ... యేరన్ =) భూతములయందే లయమగుచున్నవి (నహి =) అని చెప్పవలనుగాదుగదా. ఎందుచేననగా (అభౌ ... వస్య =) జీవుఁడు భూతములనుండి పుట్టినవాఁడు - అనగా భూతముల యొక్క వికారిము - గాదుసుమా ! (ఈవిషయము పూర్వపక్షి వైసనీ పంగీకరించు నదియే యని భావము.)

నాపి కశ్చి దన్య స్సాధారణోఽసాధారణో వా జీవానా మవయవాధారో నిరూప్యేత
ప్రమాణాభావాత్.

(అపి=) మఱియును (జీవా ... ధారః =) జీవులయొక్క వచ్చిపోవుచుండు
నవయవములకు నాధారమైన— అనగా— ఆవయవములను గలుగఁజేయునట్టి
(సాధా ... ణోవా=) సాధారణమైనవాఁడో (common) లేక యసాధారణమైన
వాఁడో (special) (అనగా జీవుల కందఱికి నొకఁడో— లేక— ఒక్కొక్కజీవున
ొక్కొక్కఁడో) (కశ్చిదన్యః=) యొకఁ డున్నట్లు (న నిరూప్యేత=) నిరూపింప
సాధ్యము గదు. ఎందుచేననగా— (ప్రమాణాభావాత్=) ప్రమాణము (ఋజువు
చేయఁదగిన యాధారము) గన్పింపదు.

కించాన్యత్: అనవధృతస్వరూప తైవం సత్యాత్మా స్యాత్. ఆగచ్ఛతా నుపగచ్ఛతాం
చావయవానా మనియతపరిమాణత్వాత్.

(కించాన్యత్=) మఱియొకదోష మేమనగా— (ఏవం=) ఈప్రకారముగా
నగుచో—ఆత్మ వచ్చిపోవుచుండు నవయవములు గలవాఁడె యగుచో (ఆత్మా=)
ఆత్మ (=జీవుఁడు) (అనవధృతస్వరూపశ్చ స్యాత్=) తెలిసికొనఁబడఁజాలని— అనగా
నవయవములయొక్క హెచ్చుతగ్గులచేత నిట్టివాఁడని నిశ్చయించుటకు సాధ్యపడని
స్వరూపము గలవాఁడె యగును. ఎందుచే ననగా (ఆగ ... వానాం=) వచ్చుచు
బోవుచుండు జీవావయవములు (అనియ ... ణత్వాత్=) నియతములైన (fixed)
ప్రమాణములు గలవి గాఁజాలవు. (ఆత్మ నిశ్చయస్వరూపుఁడు గానందున ముక్తి
రాఁజాల దని భావము.

అత ఏకమాదిదోషప్రసంగా న్న పర్యాయేణా వ్యవయవోపగమాపగమా వాత్మన
అశ్రయితుం శక్యతే.

(అతః=) కాఁట్టి (ఏవ ... సంగత్=) యీ మొదలగుదోషములు శంభ
వించుచుండుటవలన (పర్యాయేణా + అపి=) వంతులవరుసనుసైతము (ఆత్మనః=)
జీవునకు (అవయ ... గమః=) అవయవములయొక్క రాకపోకలు (న ఆశ్రయితుం
శక్యతే=) ఆరోపించుట సాధ్యపడదు.

(పైనిఁ దెలుపఁబడినదోషములు—అనగా (1) అనిత్యత్వము (2) అసత్త్వము
(3) ఆచేతనత్వము (4) అనేకాత్మత్వము—అనునవి శంభవించుచుండటవలన దేహ
మంతటి ప్రమాణమే జీవునకుఁ గల్గుచుండునని చెప్పట సరిగాదని భావము)

అథవా.

(అథవా=) (బృ.నూ. II-2-35) 'నచ పర్యాయాద వ్యవిరోధో వికారాదిభ్యః' [(పర్యాయాదపి=) వచ్చుచుఁబోవుచుండునని చెప్పటవలనఁగూడ, (నచ అవిరోధః=) విరోధము లేఁపోవుట లేదు - అనఁగా నాత్మకు నపరిపూర్ణత్వము-తద్వారమున ననిత్యత్వము ననుదోషము సంభవింపకపోవుట లేదు. ఎందుచేననఁగా (వికారాదిభ్యః=) వచ్చుచుఁబోవుచుండునని చెప్పటవలన నాత్మకు వికారములే-అనఁగా మార్పులే కలుగుచుండునని యొప్పుకొనవలసివచ్చునుగావున] అను నీ సూత్రముయొక్క యభిప్రాయము: (= purpose) మఱియొకవిధముగా నర్థముచేయవచ్చును - ఎట్లనఁగా : -

పూర్వేణ సూత్రేణ శరీరపరిమాణ స్యాత్మన ఉపచితాపచితశరీరాంతరప్రతిపత్తావకారత్వస్య ప్రసంజనద్వారే శానిత్యతాయాం చోదితాయాం. పునః పర్యాయేణ పరిమాణానవస్థానేఽపి ప్రోతస్సంతాననిత్యతన్యాయే నాత్మనో నిత్యతా స్యాత్.

(పూర్వే ... తేణ=) బృ.నూ. II-2-34 'ఏవం చాత్మాఽవకారత్వస్య' అను లోఁగడినూత్రముచేత (శరీర ... త్మః=) శరీరమంతటిపరిమాణమే కలిగియుండునాత్మకుఁ (ఉపచి ... ప్రతిపత్తై=) బెద్దశరీరములుగాని చిన్నశరీరములుగాని కలుగుట కవకాశ మున్నప్పుడు, (అవకారత్వస్య ... ద్వారేణ=) అపరిపూర్ణత్వమేర్పడి తద్వారమున నాత్మకు (అనిత్య ... తాయాం=) అనిత్యత్వము నెదిదోషము సంభవించునని చెప్పఁబడినప్పుడు (పునః=) పూర్వపక్షియైనజేనుఁ డొక సమాధానము చెప్పవచ్చును - ఎట్లనఁగా,

("ప్రోతస్సం యేన=) ఎడతెగనిప్రవాహముయొక్క జలములు మాటుచున్నప్పటికి బ్రవాహపరంపర (=ప్రోతస్సంతాన) మాత్రము నిత్యమై యున్నట్లే (పరిమా ... నేఽపి=) ఆత్మయొక్క పరిమాణములు మాటుచున్నప్పటికి (పర్యాయేణ=) పరంపరారూపమున - అనఁగాఁ బ్రవాహరూపమున (ఆత్మనో నిత్యతా స్యాత్=) ఆత్మమాత్రము నిత్యమైనదిగానే యుండును." అనఁగా - 'ఆత్మ' ఎడతెగని ప్రవాహమువంటిదిగాని ప్రవాహమును గలుగఁజేయు తరంగజలములవంటిదిగాదని భావము. తరంగజలముల పరిమాణము మాటుచున్నను బ్రవాహ మనునది మాత్ర మెప్పటికిని మాఱకే యుండునని పూర్వపక్షి భావము.)

యథా రక్తపటాదీనాం విజ్ఞానానవస్థానేఽపి తత్సంతాననిత్యతా తద్వత్ విసిచామపి ఇత్యాశంక్య ఆనేన సూత్రే చోత్తర ముచ్యతే.

(ర క్తపటాదీనాం =) ఎట్టివిషస్త్రమలను ధరించుక్షణికవిజ్ఞానవాదు లైన బౌద్ధులనుతములో (విజ్ఞా ... నేఽపి=) విజ్ఞానమనునది క్షణక్షణము సళించిపోవునది యైనను తస్మాత్తాననిత్యతా యథా=) విజ్ఞానప్రవాహముమాత్ర మెట్లు నిత్యమైనదిగా నుండునో (తద్వత్=) యల్లేయని (విసిచాం ... అపి=) దిగంబరు లైన జైనులు సమాధానము చెప్పవచ్చును. (ఇత్యాశంక్య=) అనియూహించి (అనేన సూత్రేణ=) యీసూత్రముచేత (బృ. సూ. II-2.35) (ఉత్తరం=) నందులకు సమాధానము (ఉచ్యతే=) చెప్పబడుచున్నది.

ఈసందర్భములో సంతాన (=ప్రవాహ) మనునది వస్తు వగునా కాదా యని విచారించవలసియున్నది.

(1) సంతానస్య తవ దవస్తుత్వే నై రాత్మ్యవాదప్రసంగః.

(1) (తావత్=) మొదట (సంతానస్య=) సంతాన మనునది వస్తువు కాదను కొనుపక్షమున (నై రాత్మ్యవాద ... ప్రసంగః=) 'ఆత్మయే లేదు' అని చెప్ప శూన్యవాదము తటస్థించును ('ఆత్మ' యనగా నొకస్థిరమైనవస్తువే యగునుగదా- సంతాన (=ప్రవాహ) మనునాత్మ మొదట వస్తువే గానిచో- అనగా 'ఉన్నదియే' గానిచో 'ఆత్మ లేదు' అని చెప్పినట్లే యగునని భావము)

(2) వస్తుత్వే ప్యాకన్ వికారాదిదోషప్రసంగత్.

(2) సంతాన మనునది (వస్తుత్వేఽపి=) వస్తువే యని తెలంచుపక్షమున (వికారా ... సంగత్=) వికారాదిదోషములు- అనగా ఘటపటాదీవస్తువులకు వలె జన్మాదిదోషములు గలది యని చెప్పవలసివచ్చును.

(అట్టిసందర్భములో ఆత్మ (=జీవుడు) అనిత్య మగుటచే మోక్ష మన్నది సిద్ధించుట కవకాశము లేదు.)

అస్య పక్షస్యానుపపత్తిః.

కాబట్టి (అస్య పక్షస్య -) ఈజైనులవాదమనకు (అనుపపత్తిః=) నుపపత్తి (ఒప్పడగిన హేతువు లేదు.

36 సూత్రావతారిక :— దేహపరిమాణమనుబట్టి జీవపరిమాణము మాటు చుండునని చెప్పబడిన జైనసిద్ధాంతముపై వచ్చువిరోధము (=దోషము) లోగడి సూత్రముందుఁ జెప్పబడినది. మఱియొకదోషము (=విరోధము) సైతము సంభవించు గలదని యీ 36 సూత్రముందుఁ జెప్పబడుచున్నది.

3౬ సూ॥ అంత్యావస్థితే శ్చోభయః నిత్యత్వా దవిశేషః

౩౬ వి॥ అంత్యావస్థితే - చ - ఉభయః నిత్యత్వాత్ - అవిశేషః

ప॥ ప॥ అ॥ అంత్యావస్థితే - అంత్య = కట్టడిపటియవస్థయం దుండు దానికి; అవస్థితే = నిత్యస్థి ముండుటవలన; చ = కూడ; ఉభయః నిత్యత్వాత్; ఉభయ = మిగిలిన రెండవస్థయం దుండునయ; నిత్యత్వాత్ = నిత్యమే గావేసి వచ్చు వలన; అవిశేషః = భేద మేమియును లేదు.

సూత్రార్థము :— అంత్యమం దుండుదానికి నవస్థితే (= నిత్యస్థిమ) యంగీకరించుటవలన - కూడ - తక్కిన రెండును నిత్యములే గావేసినవచ్చుటచే - (మూఁటియం దుండుదేనికిని) భేదము లేదు. (అనగా - అస్థియను నొకవిధముగానే యుండును.)

సూత్రతాత్పర్యము :— (చ) మఱియును (అంత్యావస్థితే అంత్యావస్థ - అనగా మోక్షావస్థయం దుండుజీవపరిమాణమునకు నిత్యస్థిమను జైన యంగీకరించుటవలన (ఉభయః నిత్యత్వాత్) ఆద్యమధ్యమాః స్థలయం దుండుజీవపరిమాణములకుకూడ నిత్యత్వమే చెప్పవలసివచ్చుటచే (అవిశేషః=) ఏదోయొకశరీరపరిమాణమే జీవునకుఁ జెప్పవలసియుండునుగాని జీవపరిమాణములో భేద మేమియును జెప్పఁదగదు (అనగా జీవాపరిమాణమునుబట్టి జీవపరిమాణము మాటుచుండునని యేతమాత్రము చెప్పఁదగదని భావము)

కాబట్టి యార్హశులని పిల్వబడుజై నలయొక్క మత మేతమాత్రమును శ్రేయస్కములచేత నాదరింపబడఁదగినది గాదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

అపి చాంత్యస్య మోక్షావస్థాభావినో జీవపరిమాణస్య నిత్యత్వ మిష్యతే జైనైః సద్వత్ పూర్వయోర ప్యాద్యమవ్యమయో ర్జీవపరిమాణయో ర్నిత్యత్వప్రసంగా దవిశేష ప్రసంగ స్స్యాత్ : ఏకశరీరపరిమాణతైవ స్యాత్ నోపచితాపచితశరీరాంతరప్రాప్తిః.

(అపిచ=) మఱియును - అనగా లోగడిసూత్రమందుఁ జెప్పబడిన యాక్షేపణమేగాక మఱియొకటియుఁ గలదు - అదేమన— (అంత్యర్యః మోక్షా... వినః=) అంత్యావస్థ = అనగా మోక్షావస్థయం దుండు (జీవ ణస్య=) జీవపరిమాణమునకు (జైనైః=) జైనమతస్థులచేత (నిత్య ... వ్యతే=) నిత్యత్వ మంగీకరింపబడుచున్నది. (తద్వత్=) అట్లే (పూర్వయోః=) ఆమోక్షావస్థకుఁ బూర్వమం దుండు

(అద్య ... మయోః =) మొదటిపాదమునకు సంబంధించిన (జీవ ... ణయో రపి =) జీవపరిమాణములకుఁగూడ (ఃత్యత్వప్రసంగాత్ =) ఃత్యత్వమే చెప్పవలసి వచ్చునుగావున (అవిశే ... న్స్యాత్ =) ఆమూఁడవస్థలం దుండ జీవపరిమాణము లకును భేద మేమియు నుండఁజాలదని చెప్పటయే సరిగా నుండును. అప్పుడు జీవునకు (న + ఉపచి రప్రాప్తిః =) మఱియొక యొక్కవశరీరము తక్కువ శరీరము తట స్థించక (ఏక ... తైవ స్యాత్ =) యెల్లప్పుడును నొకవిధమైన శరీరపరిమాణమే యుండుట నిశ్చయమై జై నసిద్ధాంతమునకు భంగము కలుగును. (అంత్యశబ్దమునకు మోక్షానన్తముం దుండ జీవపరిమాణము-అనియర్థముచెప్పఁబడిన దని గ్రహించునది.

అథవా

లేక సూత్రమునకు మఱియొకవిధముగా నర్థము చెప్పవచ్చును- అదెట్లు -
అంత్యస్య జీవపరిమాణ స్యావస్థితత్వాత్. పూర్వయోర వ్యవస్థయో రవస్థితపరిమాణవేవ జీవ స్యాత్. తత శ్చావిశేషేణ సర్వదై వాణు ర్మహాన్ వా జీవాభ్యుపగంతవ్యో న శరీరపరిమాణః.

(అంత్య తత్వాత్ =) జీవుని యంత్య (=కడపటి స్థితియొక్క పరిమాణము నిత్యమైనదిగా నుండటవలన (పూర్వ స్థయోః =) పూర్వమందలి యాద్య మధ్యమస్థితులలోనైతము (జీవః =) జీవుఁడు (అవస్థి ణవేవ =) నిత్యమైనయంతి పరిమాణముగలవాఁడే (న్యాత్ -) కావలసియుండును. (తతశ్చ =) అప్పుడు (అవిశే షేణ =) ఎట్టిభేదమును లేకుండఁగ నే (సర్వదా + వేవ =) యన్నియవస్థలలోఁగూడ (అణుర్మహాన్ వా జీవః =) అణువుగానో మహత్తుగానో జీవుఁ డొకేపరిమాణము గలవాఁడుగా నుండవలయునుగాని (న + శరీరపరిమాణః =) శరీరమునుబట్టి మార్పులు చెందుపరిమాణములు గలవాఁడై యుండుటకు వీలు లేదు.

(సూత్ర)మునకుఁ జెప్పిన యీపై రెండవయర్థములో 'అంత్య' శబ్దమునకు 'జీవుని కట్టకడపటి పరిమాణము' అనియర్థము చేయఁబడినది. మొదటియర్థమునకును ఈ రెండవయర్థమునకును భేదము 'అంత్య' శబ్దార్థమందు మాత్రమే - రెండవయర్థముల లోను జీవపరిమాణము నిత్యమేయని యొప్పుకొనఁబడుచున్నదన - నిత్యమైన దెల్లప్పుడును నొకటిగానే యుండవలసియుండుటచే బూర్వమధ్యమావస్థలయం దుండు జీవపరిమాణములునైత మెట్టిభేదమును బొందక సమానముగానే యుండితీర వలయుననియు శరీరములనుబట్టి జీవపరిమాణము మారుచుండు నని చెప్పుట సరిగాదని యును భావము)

అతశ్చ సౌగతవ ద్వా తమపి మత మనంగత మిత్యపేక్షితవ్యమ్.

(అతశ్చ=) కాబట్టి (సౌగతవత్=) బౌద్ధమతమువలె (అగ్తతనపి మతం=) అగ్తశు లె : జై నులమతముగూడ (అనంగతమితి=) ననందర్భమైనదేయని (ఉపేక్షితవ్యమ్=) నిరాకరింపబడవలసియున్నది.

పత్య రసామంజస్యాధికరణము (సూ॥ 37 నుండి 41 వరకు)

7. ఆధికరణావతాఢిక :- బోధితలలవా రైనజై నులమతము పూర్వాధికరణ మందు ఖండింపబడినది జడలు పెంచుకొనువా రైనపాశుపతు యొక్క మన మీ యధికరణముందు ఖండింపబడుచున్నయది. ఈపాశుపతమతస్థులు 'నిమిత్తకారణము' 'ఉపాదానకారణము' అనునీరెండు కారణములను నొకపదార్థమనందే యుండజాల వని యెంచి, యీశ్వర - ప్రధాన - జీవు - లనెడివ్యక్తి భేదములను గల్పించి జీవులయొక్క ప్రయోజనమునకై ప్రధానము నిర్ధష్టించి - అనగా బ్రేరేపించి, ప్రధానము దీజగన్బిష్టిని నీశ్వరుడు చేయుచున్నాడని చెప్పుదురు. కొంచె మెచ్చుతగ్గుగా నీశ్వరసాఖ్యులను, బాతంజలయోగులును, దార్మికవై శేషికులను నిట్లే చెప్పుదురు. ఈపాశుపతులకుఁ బాశుపతాగమము ప్రమాణము. ఈపాశుపతు లను శైవులును-ఇంక మఱికొందఱుచు మాహేశ్వరు లని చెప్పబడువారిలో జేరిన వారే. వారిలో వారికి నాచారభేదములుమాత్రము గల వందురు.

పాశుపతమతసిద్ధాంతానుసారము వ్యక్తులు 3 (సర్వగతులు - నిరవయవులు - అనంతులు).

ఈశ్వరుడు (పశుపతి) (సర్వజ్ఞుడు) (ప్రధానపురుషుల కధిష్ఠాత=పరిపాలకుడు) ప్రేరకుడు (జగత్తునకు నిమిత్తకారణము)

ప్రధానము (రూపానిహీనము - అప్రత్యక్షము) (జగత్తునకుపాదానకారణము) (పురుషులకు భోగ్యము=సంసారము)

(పురుషులు (=జీవులు=పశువులు) (భోక్తలు-సంసారులు) (బంధయుక్తులు-మోక్షార్హులు)

పాశుపతమతస్థులముఖ్యసిద్ధాంతము

ఈశ్వరుడు ప్రధానపురుషుల కధిష్ఠాతిగా నుండి పురుషార్థము ప్రధానము నందు జగన్బిష్టిని జేయుచుండటచే జగత్తునకుఁ గేవలః నిమిత్తకారణము.

ఈవిషయము 37-38-39-40 సూక్తిములచే ఖండింపబడినది.

౩7 సూత్రావతారిక :— సాంచరాత్రాదులు వాదించుప్రకారము 'జగత్తున కీశ్వరుడు కేవలనిమిత్తకారణము గాఁబాల' డనువిషయ మీసూత్రముఁడు ఖండింపఁబడుచున్నది.

32 సూ॥ పత్యు రసామంజస్యాత్.

ప॥ వి॥ — పత్యుః — అసామంజస్యాత్.

అ॥ క॥ — అసామంజస్యాత్ — పత్యుః

ప॥ ప॥ అ॥ — అసామంజస్యాత్ = యుక్తియుక్తము గాకపోవుటవలనఁ, పత్యుః = (ఈశ్వరునియొక్క = ఈశ్వరునిదైన) ఈశ్వరుఁడు.

సూత్రార్థము :— సమంజసము గాకపోవుటవలన— ఈశ్వరుఁడు (జగత్తునకు నిమిత్తకారణ మగు ననుట చెల్లదు.)

సూత్రతార్థ్యము :— (పత్యుః=) పశుపతి యైనయీశ్వరుఁడు జగత్తునకు నిమిత్తకారణ మగునని చెప్పపాశుపతమతము సరిగాదు ఎందుచేననఁగా

(అసామంజస్యాత్) యుక్తియుక్తము గానందువలననే — పాశుపతమతస్థులనుమానప్రమాణముచేత నీశ్వరుఁడొకఁడున్నాడని నాధించి, యట్టియీశ్వరుఁడు ప్రధానపురుషుల కధిష్ఠాత (పాఁతుఁడు = పైనుండువాఁడు = ప్రేరకుఁడు) గా నుండి జగత్సృష్టికిఁ గారణ మగుచున్నాడని చెప్పచున్నారు— అట్లు చెప్పట సరిగాదు— ఈశ్వరుఁడు జగత్సృష్టికి నిమిత్తమే యగునన్నచో హీనులు, మధ్యములు, ఉత్తములు ననుభేదములతోఁ బ్రాణులను సృజించుచున్నాఁడనవలయునుగదా— అప్పుడీశ్వరుఁడు రాగ ద్వేషాదిదోషములలోఁ దగుల్కొన్నవాడై యందఱు జీవుల వంటివాడే— అనఁగా— వాస్తవమున కీశ్వరుఁడు గానివాడే యని చెప్పవలసివచ్చును.

భాష్యము — భాష్యార్థము

ఇదానీం కేవలాధిష్ఠాతీశ్వరకారణవాదః ప్రతిషిధ్యతే.

(ఇదానీం=) ఈయధికరణమందు (కేవలా... వాదః=) ఈశ్వరుఁ డీజగత్సృష్టికిఁ గేవల మధిష్ఠాన (ప్రేరక) కారణ మగు ననువాదము (ప్రతిషిధ్యతే=) ఖండింపఁబడుచున్నది.

తత్ కథ మవగమ్యతే :

(తత్=) అట్లుగు ననువిషయము (కథం.) ఎట్లు (అవగమ్యతే=) తెలియఁబడ గల దునుదేమో

‘ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్. (బ్ర॥సూ॥ I-4-23 ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా
దృష్టాంతానుపరోధాత్)

ప్రతిజ్ఞాను దృష్టా తములను బట్టి చూడగా ఈశ్వరుడు జగత్తునకు (ప్రకృ
తిశ్చ=) నిమిత్తకారణము- ఉపాదానకారణము రెండును నగును.’

అభిద్యోపదేశాచ్చ (బ్ర॥సూ॥ I-4-24 అభిద్యోపదేశాచ్చ)

‘సృష్టికై బహుస్వరూపము లగుదును’ అనుటమూలముగా ‘అభిద్యోను =
తనయిష్టమును’ ఉపదేశించుటవలన నీశ్వరుడు జగత్తునకు నుపాదానకారణ
మగును.

ఇత్యత్ర ప్రకృతిభావే నాధిష్ఠాతృభావేన వోభయస్వభావ ప్యేశ్వరస్య స్వయమే
వాచార్యేణ ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్.

(ఇత్యత్ర=) అనునీలోగడి సూత్రములచేత (ఈశ్వరస్య=) నీశ్వరుడు జగ
త్తునకు (ప్రకృతిభావేన=) నుపాదానకారణము (అధిష్ఠాతృభావేనచ=) ప్రేరకు
డైన నిమిత్తకారణము (ఉభయస్వభావస్య=) రెండుకారణములును నగునని (స్వయ
మేన=) స్వయముగానే (అచార్యేణ) సూత్రకారుడైన వ్యాసాచార్యులచేత
(ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్=) నిశ్చయింపబడియుండెనుగదా. (ఉపాదానకారణమనగా-
ఉండకు మృత్తువంటిది నిమిత్తకారణమనగా- ఉండకుఁ గుమ్మరివంటిది.)

యది యన రవిశేషే జ్యేష్ఠరకారణవాదమాత్ర మిహ ప్రతిపేదేత్. పూర్వోత్తరవిరోధ
ద్వ్యాహతాభివ్యాహార స్ఫూత్రకార ఇత్యేత దపద్యేత.

(అవిశేషేణ=) ఎట్టివిశేషమును (= భేదమును) జూపకుండ (ఇహపునః=)
నీసూత్రముం దివ్వుడు (ఈశ్వరకారణవాదమాత్రిం=) జగత్తున కీశ్వరుడు కారణ
మగుటను (యదివ్యతిరేకేధేత్=) నిరాకరించుచో- అనగా- ఈశ్వరుడు జగత్తునకుఁ
కారణము గాదని యీసూత్రముందు మరల నివ్వుడు చెప్పుచో (పూర్వో...
ధాత్=) పూర్వము చెప్పినదానికి నివ్వుడు చెప్పినదానికి విరోధము తలస్థించి
(సూత్రకారణ=) సూత్రకర్త యైన వ్యాసాచార్యుడు (వ్యాహతాభివ్యాహారః+
ఇతి=, కొట్టబడి పక్కలు గలవాడు- అనగా- అవిశ్వసనీయసంభాషణముచేయు
వాడను ఏతత్=) దూషణము (అపద్యేత=) సంభవించును.

తస్మా దప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణ మిశ్వర ఇత్యేష పక్షో వేదాంతవిహిత
బ్రహ్మైక్యప్రతిపక్షత్వా ద్యత్నే నాత్ర ప్రతిషిద్యతే.

(తస్మాత్ =) కాబట్టి (ఈశ్వరః =) ఈశ్వరుడు (అధిష్ఠా ... కారణం =) పేరేపించునట్టి కేవలనిమిత్తకారణ మగునేగాని (అప్రకృతిః =) ఉపాదానకారణము మూర్తియు కాదు (ఇత్యేష పక్షః =) అనునీ పాశుతామలవాదము (వేదాంత ... పక్షత్వాత్ =) వేదాంతము లగునుపనిషత్తులు బోధించుబ్రహ్మైశ్వర్య (అంతయు నొక్కబ్రహ్మమే - యను) వాదమునకు వ్యతిరేకమైనందున, (అతః =) యిప్పుడు అనగా నీసూక్తియందు (యత్నేన =) పట్టుదలతో (ప్రతిపిధ్యతే =) ఖండింపబడుచున్నది.

సాక్షేణం వేదాన్తైశ్వర్యకల్పవాన్తేకప్రకారా.

(సాచే ... కల్పనా =) ఉపనిషత్తులు బోధించునీశ్వరునికంటె - (అనగా - జగత్తునకు నిమిత్తోపాదానోభయకారణ మగునని బోధించునీశ్వరునికంటె) భిన్నుడగునీశ్వరుడున్నాడని చెప్పనాయీకల్పన (అనేకప్రకారా =) బహువిధములుగా నున్నది (అనగా - ఇట్టియీశ్వరునిగూర్చి పెక్కురు పెక్కువిధములుగా జెప్పుచున్నారని భావము)

కేచి త్రావత్ సాంఖ్యయోగవ్యసాశ్రియాః కల్పయంతి “ప్రధానపురుషయో రధిష్ఠాత కేవలం నిమిత్తకారణ మీశ్వరః. ఇతరేతరవిలక్షణాః ప్రధానపురుషేశ్వరా” ఇతి.

(తావత్ =) ఆబహువిధము లెట్టివనగా - (సాంఖ్య శ్రియాః =) కపిలుని సాంఖ్యనుతమును, బతంజలియొక్క యోగమతమును నవలంబించినవారైన (కేచిత్ =) కొందఱు - అనగా - సేశ్వరసాంఖ్యులును (ఈశ్వరుడు లేడని చెప్పవారు గాక, ఈశ్వరుడు ఉండన్నాడని యొప్పుకొనుసాంఖ్యులు) పాతంజలయోగులను “(ఈశ్వరః) ఈశ్వరుడన్నవాడు (ప్రధాన ... స్థాతా =) ప్రధానమును బురుషుని (=జీవుని) బేరేపించువాడును (కేవ ... రణం =) జగత్తునకు కేవలము నిమిత్త (=efficient) కారణమును అగుననియును “(ప్రధాన ... శ్వరాః) ప్రధానము - జీవుడు - ఈశ్వరుడు ననుమాన్యురును (ఇత ... క్షణాః =) అన్యోన్యవిలక్షణ స్వభావము గలవారనియును జెప్పుదురు.

మాహేశ్వరాస్తు మన్యతే కార్యకారణ, యోగ విది. దుఃఖాంతాః పంచ పదార్థాః

పశుపతినేశ్వరేణ పశుపాశవిమోక్షే యోపదిష్టాః. పశుపతి రీశ్వరో నిమిత్తకారణ మితి.

మాహేశ్వరాస్తు =) ఈయధికరణమందు విమర్శింపబడుచున్నమాహేశ్వరులన్ననో “పశుపాశవిమోక్షాయ =) జీవులొక్క బంధవిముక్తికొఱకు (పశుపతి ... రేణ =) జీవప్రభు వైశ్యయీశ్వరునిచేత (కార్య ... ఖాంతాః =)

(1) కార్యము = మహదాదిక మనుప్రధానముయొక్క వికారము (effect)
 (2) కారణము = ఈశ్వరుఁడును, బ్రహ్మమును (3) యోగము = సమాధి
 (4) విధి = తీర్థకాలస్నానాద్వాచారములు (5) దుఃఖాంతము = మోక్షము-అను
 (పంచపదార్థాః =) నైదుపదార్థములు (ఉపదిష్టాః =) ఉపదేశింపబడిన వనియును”
 “(పశు రీశ్వరః =) ఆజీవపరిసాలకుఁడే యీశ్వరుఁడనియును.” “(నిమి ... రణం
 + ఇతి =) అయీశ్వరుఁడే జగత్తునకు నిమిత్తకారణ మనియును” (మన్యంతే =)
 తలంచుచున్నారు.

తథా వైశేషికాదయోపి కేచిత్ కథంచిత్ స్వప్రక్రియానుసారేణ నిమిత్తకారణ
 మీశ్వరం వర్ణయంతి.

(తథా =) అట్లే (వైశే ... కేచిత్ =) పరమాణుకారణవాదులని చెప్పబడు
 వైశేషికులలోఁగొందఱు “(స్వప్ర... రేణ =) తమమతసిద్ధాంతముల కనుసారముగా
 (నిమిత్త ... శ్వరా =) నీశ్వరుఁడు జగత్తునకు నిమిత్తకారణ మగునని (వర్ణయంతి)
 వర్ణించుచున్నారు.

అత ఉత్తర ముచ్యతే.

(అతః =) కాబట్టి ప్రస్తుతము మా హేశ్వరులనే ముఖ్యముగా నుద్దేశించినప్ప
 టికి ‘ఈశ్వరుఁడు జగత్తునకు నిమిత్తకారణమేయగు’ ననివాదించు పైనఁదెలువబడిన
 సర్వమతములయొక్క ఖండనమునకు సరిపోవురీతిగా (ఉత్తర ముచ్యతే =) నీమొదటి
 సూత్రముచేతఁ బ్రత్యుత్తరము చెప్పబడుచున్నది చూడుఁడు.

పశ్చ్య రసామంజస్యా దితి.

(పశ్చ్య ... స్యాదితి =) ఈసూత్రమున కర్థ మేమనఁగా—

పశ్చ్య రీశ్వరస్య ప్రధానపురుషయో రదిష్టాత్మత్వేన జగత్కారణత్వం నోపపద్యతే.

(పశ్చ్య ... రీశ్వరస్య =) ప్రభు వైనయీశ్వరుఁడు (ప్రధాన... త్మత్వేన =)
 ప్రధానమునకును జీవునకును ప్రేరేపకుఁడుగా నుండుటనుబట్టి (జగత్కారణత్వం =)
 జగత్తునకు నిమిత్తకారణము కాఁగలఁడనుట (న + ఉపపద్యతే =) యుక్తియుక్తము
 గాదు

కస్మాత్ :

(కస్మాత్ =) ఎందుచే నందు రేమో ?

అసామంజస్యాత్.

(అసా... స్యాత్ =) అట్లనట యసమంజసము- అనగా యుక్తము గానందు వలన నేనుచూ ! అని సూక్తిమే సమాధానము చెప్పుచున్నది.

కిం పున రసామంజస్యమ్ ?

(కిం పున... జన్యం=), అసమంజసము- అనగా యుక్తము గాకపోవుట యెట్టిది యని ప్రశ్నింపవచ్చును వివరించెదము చూడుడు.

(1) హేమధ్యమో తమభావేన హీనప్రాణిభేదాన్, విదధత ఈశ్వరస్య రాగద్వేషాది ప్రసక్తే రన్మదాదివ దవీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత.

(1) ఈశ్వరుడే జగత్తునకుఁ గేవలము నిమిత్తకారణమని యెంచుచో (హీన... భేదాన్=) జగత్తునాని పాణులను గొందఱిని హీనులుగాను, మఱిగొందఱిని మధ్యములుగాను, మఱిగొందఱిని నుత్తములుగాను- ఇట్లు వివిధభేదములతో (విదధత=) సృజించుచున్నాడని చెప్పబడు (ఈశ్వరః=) నీశ్వరుడు (అన్మదాదివత్= సామాన్యజీవుల మగుమననలెనే (రాగ సక్తేః=) రాగము (= అనురాగము) ద్వేషము (= అనిష్టము) మొదలగు పక్షపాతాదిదోషములు గలవాడేయని చెప్ప వలసివచ్చుటచేత అనీశ్వ ... జ్యేత=) నాయీశ్వరుడు వాస్తవమున కీశ్వరుడు గాఁజాలకపోవుటయే తటస్థించును.

(2) ప్రాణికర్మాపేక్షత్వా దదోష ఇతిచే న్న.

(2) (ప్రాణి ... క్షత్వాత్=) పాణులను వివిధభేదములతో సృజించుట వారివారికర్మాచారముగా జరుగుచున్నందున (అదోషః=) ఈశ్వరునియం దట్టి పక్షపాతాదిదోష మారోపింపబడదగదు - (ఇతిచేత్=) అని సమాధానము చెప్పుదురేమో- (న=) అట్టిసమాధానమున కవకాశము లేదుసుమా.

(అనగాఁ బాణులయొక్క కర్మములు జడము లగుటవలన నవి ప్రేరేపింపఁ గలవని చెప్పటకు వీలు లేదు. కాబట్టి యీశ్వరుడు సృష్టికినినిమిత్తకారణమని యెంచుచో నతనియందుఁ బక్షపాతాదిదోషము లేదనుట కవకాశము లేదు- అని భావము)

కర్మేశ్వరయోః ప్రవర్త ప్రవర్తయిత్వే ఇతరేతరాశ్చయదోషప్రసంగాత్.

(కర్మే ... త్వే=) పాణులకర్మము- ఈశ్వరుడు- అనునీరెండూ- వానినొకటి యగుకర్మము ప్రవర్త్యము- అనగా నీశ్వరునిచేఁ బ్రవర్తింపఁ

జేయబడునది - మఱియొకటి యగునీశ్వరుడు ప్రవర్తయిత - అనగా బ్రాణికర్మములను బ్రవర్తయివజేయువాడు ననిగదా మీయభిప్రాయము - ఇట్లుగుచో (ఇతరే ... సంగత్ =) అన్యోన్యశ్చయదోషము సంభవించి మీసమాధానము : స్సారమైపోవును - అనగా బ్రాణికర్మములమీద నీశ్వరుడు ధాధారపడియున్నాడు - ఈశ్వరునిమీద బ్రాణికర్మము లాధారపడియున్నవి యని చెప్పినట్లుగును - ఇది యొకదోషముగాదా? ఆరెంటిలో నేదియును స్వతంత్రమైనది గాక యొకదానిపై మఱియొకటి యాధారపడియుండును (న=) ఇట్టిసందర్భములో నీశ్వరుడు స్వతంత్రముగా సృష్టికి మిత్తకారణము గాజూరదని చెప్పినామనుమీ!

(అనగా గర్మములు జడను లైనందున నీశ్వరుని బేరేపింపజాలవు - ఈశ్వరుడు స్వతంత్రుడు గానందున సృష్టిజేయజాలడు - అస్వతంత్రు లైనయిర్వురొకరికి నొకరు సాయపడజాలనందున నీశ్వరునిచే సృష్టిజేయబడజాలదనిభావము)

(3) అనాదిత్వా దితిచే న్న.

(అనాది ... చేత్ =) పరస్పర ప్రేరకము లైనబ్రాణికర్మములును - ఈశ్వరుని విషమసృష్టియును నొకనాటివి గాక యనాదినుండి వచ్చుచున్నవిగావున నారెంటికిని నన్యోన్యశ్చయదోషము సంభవింపదని యందురేమో! (న=) అట్లుచప్పుటకు వీలు లేదు. (అనగా నట్లుచెప్పినను నన్యోన్యశ్చయదోషము వచ్చియేతరునని భావము)

వర్తమానకాలవ దతీతేష్వపి కాలే ష్వితరేతరాశ్చయదోషావిశేషా దంధపరంపరా న్యాయాపత్తేః.

ప్రాణికర్మములు - ఈశ్వరసృష్టి - యనునీరెండును (వర్త ... కాలేషు=) ప్రస్తుత కాలమం దెట్లో జరిగిపోయిన కాలమందునైన మట్లే (ఇతరే ... శేషాత్=) యేదియును స్వతంత్రమైనది గాక యొకదానిపై మఱియొకటి తప్పనిసరిగా నాధారపడియున్నవని చెప్పవలసినచు దోషము (=లోపము) హెచ్చుతగ్గులు లేక యెల్లప్పుడును నొకటిగానే యుండుటవలన (అవిశేషాత్=) - ఆరెంటికిని - అనగా బ్రాణికర్మములు - ఈశ్వరవిషమసృష్టి యనునీరెంటికిని (అంధ పత్తేః=) అంధపరంపరాన్యాయమే సంభవించును. (అనగా - ఒకగుడ్డివానిని - మఱియొకగుడ్డివాడు, వీనిని వేటొకగుడ్డివాడు - వీని నింకొకగుడ్డివాడు - ఇట్లు పరంపరగా లాగుకొని పోవుచున్నారని చెప్పినట్లుగును. వారిలో నెఱుంగును స్వతంత్రుడు గాడు ఎవడును హర్ష మెఱిగిన వాడు గాడు -

(అనగా- బ్రాణులవివిధకర్మములను, ఈశ్వరునివిషయసృష్టియును ననాదిగా వచ్చుచున్న వేయైనను బూర్వపుర్వకర్మములకు ఫలముగా నుత్తరోత్తరకర్మములను బ్రాణుల కీశ్వరుఁ డిచ్చుచున్నాఁడని యెంచికను నిప్పు డెట్లో జరిగినకాలమందు సైత ముల్లే యొకటిపై మఱియొకటి యాధారపడియున్నట్లే యంగీకరించవలసియున్నదిగావున నన్నికాలములయందను నీయన్యోన్యాశ్రయదోష ముండియే తీరును. కర్మములు- జడములు, ఈశ్వరుఁ డస్వతంత్రుఁ డగుటనుబట్టి యంధపరంపరాన్యాయము తగిలియే తీరును. కాబట్టి యీదోషములను దప్పించుకొనవలెనన్నఁ బ్రాణకర్మములమీఁద నాధారపడకయే యీశ్వరుఁడు విషయసృష్టిని జేయుచున్నాఁడనియు నొప్పుకొనవలసియున్నది. కాబట్టియే మీనాదము యుక్తియుక్తము గాదని చెప్పినారమని భావము.)

(4) అపిచ ప్రవర్తనాక్షణా దోషా ఇతి న్యాయవిత్పమయః.

(అపిచ = మఱియును (ప్ర)వర్త దోషాః=) దోషములు- అనగా రాగ ద్వేషాదోషములు ప్రవర్తింపజేయుటయే లక్షముగాఁ గలవి- అనగాఁ బ్రవర్తనము గల్గునది రాగ ద్వేషాదిదోషములవలననే- (ఇతి) అని (న్యాయవిత్పమయః=) నైయాయికసిద్ధాంత మొకటి యున్నది. (న్యాయ. సూ. I-1-18)

నహి కశ్చి దదోషప్రయుక్తః స్వార్థే పరాథే హి ప్రవర్తమానో దృశ్యతే.

(కశ్చి ... యుక్తః=) దోషముతోఁ గూడుకొననివాఁ డెవఁడును (స్వార్థే... ర్థే వా) దనప్రయోజనమునకై గాని యితరులప్రయోజనమునకై గాని (ప్ర)వర్త... దృశ్యతే=) ప్రవర్తించుట కానబడదు. (అనగా- ఈశ్వరుఁడైనను మనవలెనే ప్రవర్తించుచున్నాఁడని యంగీకరించవలసివచ్చునని భావము.)

స్వార్థప్రయుక్తఏవ చ సర్వో జనః పరాథేపి ప్రవర్తతే.

(సర్వోజనః=) ప్రతిమనష్యుఁడును (స్వార్థ ఏవచ=) స్వప్రయోజనమును- అనగా స్వలాభమును గోరినవాఁడై సుమీ (పరా ర్థతే=) అన్యప్రయోజనమునకై ప్రవర్తించుచుండును. (స్వలాభాపేక్ష లేనిది యన్యలాభమునకై పాటువడుట లేదని భావము.)

ఇత్యేవమ వ్యసామంజస్యమ్.

(ఇత్యేవం=) ఇట్లుగుటచేఁగూడ 'ఈశ్వరః మిత్తకారణత్వము' అనమంజసమే- అనగా యుక్తియుక్తము గాదనిదియే యగుచున్నది.

స్వాత్మవత్త్వా దీశ్వర స్యానీశ్వరత్వప్రసంగాత్.

(స్వార్థ ... శ్వరస్య=) ఈశ్వరుఁ డనువానికి సృష్టికార్యమందు స్వప్రయోజనము గలదని చెప్పటచేత (అనీశ్వ ... సంగాత్=) వాస్తవమున కాతఁ డీశ్వరుఁడు గాఁడనియే చెప్పవలసివచ్చును.

(5) పురుషవిశేషత్వాభ్యుపగమా చేశ్వరస్య పురుషస్య చౌదాసీన్యాభ్యుపగమా దసామంజస్యమ్.

(5) (పురుష ... గమాచ్చ ఈశ్వరస్య=) ఈశ్వరుఁ డనువాఁ డెట్టిదోషముల చేతను నంటవడని యొకమహాపురుషుఁడని (చాతంజలయోగుఁ) యంగీకరించుచున్నా రనుకొన్నను— అప్పటికిని— అనఁగా— నట్టిసంధర్భములోను— (పురుషస్య చౌదాసీన్యాభ్యుపగమాత్ =) మహాపురుషుఁడని చెప్పఁబడునాయీశ్వరుఁడు (సృష్టికి నిమిత్తకారణమై) సృష్టిప్రవర్తకుఁడుగా నున్నాఁడనియును (దోషములచే నంటవడని మహాపురుషుఁడై) సృష్టి చేయక యుదాసీనుఁడుగా నున్నాఁడనియును జెప్పినట్లగుచుగావున (అసామంజస్యం=) అట్లు చెప్పినను బరస్పరవిరుద్ధమై యసమంజసమే. అఁగా యుక్తియుక్తము గకపోవుటయే యగునునుమా.

30 సూత్రావతారిక :— స శుపతీమతస్థులు చెప్పచొప్పున నీశ్వరుఁడు ప్రేరకుఁడుగా నుండి జగత్తునకుఁ బ్రకృతిపురుషుఁ డ్వారమునఁ గేవలనిమిత్తకారణమగునని చెప్ప వలనుపడదని లోఁగడిసూత్రముందు నిరూపింపఁబడినది. ప్రధానపురుషులకును నీశ్వరునకును నెట్టిసంబంధమైనను నుండుననిచెప్పట కవకాశము లేనందునఁ బ్రధానపురుషులకుఁ బ్రేరకుఁడై జగత్తునకు నిమిత్తకారణ మగుచున్నాఁ డనువాద మీసూత్రముందుఁ బరిహరింపఁబడుచున్నది.

31 సూ॥ సంబంధానుపపత్తేశ్చ.

ప॥ వి॥ — సంబ ధానుపపత్తేః — చ

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — సంబంధ... పత్తేః; సంబంధ = సంబంధము; అనుపపత్తేః = సందర్భింపకపోవునలనను, చ = కూడ.

సూతార్థము :— (ఈశ్వరునకును బ్రధానపురుషులకును) సంబంధము సందర్భింపక పోవుటవలననుకూడ (ఈశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణము కాఁజూఁడు)

సూత్రీతాత్పర్యము :— (సంబంధానుపపత్తేశ్చ) ప్రధానపురుషేశ్వరులు ముప్పురును సమానముగా సర్వగుతులు నిరవయవులు ననిచెప్పటవలన నీశ్వరునకును

బ్రహ్మపురుషులకును నడుమ సంయోగలక్షణ (=వస్తువునకును వస్తువునకును మధ్య నుండునటువంటి) సంబంధముగాని, ప్రధానపురుషు లిద్వరును నీశ్వరుఁ డనడికారణమునుండి పుట్టినకార్యద్రవ్యములు (అనగా నూలునుండి పుట్టినవస్త్రములవంటివి) గానివి యగుటచేఁ బరస్పరము ధర్మధర్మభావము (అనగా నొకటి ధర్మము - రెండవది ధర్మము గలది యనుభావము) లేకపోవుటవలనఁ బ్రధానపురుషులకును నీశ్వరునకును మధ్య సమవాయలక్షణ (=ధర్మధర్మలకు అనగా - నూలునకును వస్త్రమునకును మధ్యనుండునటువంటి) సంబంధముగాని చెప్పట కవకాశము లేనిహేతువును బట్టి ప్రకృతిపురుషుల కీశ్వరుఁ డధిష్ఠాతయై (పేరకుఁడై, సృష్టికి నిమిత్తకారణ మగుచుండునుట యెన్నటికిని సంభవింపదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

పునరవ్యసామంజస్యమేవ.

(పునరపి=) మఱియొక హేతువువలనఁ జూచినను, జగత్తున కీశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణ మగు ననుట (అనా ... మేవ=) యుక్తియుక్తము గానిదే.

నహి ప్రధానపురుషవ్యతిరీక్త ఈశ్వరోఽస్తరేణ సంబంధం ప్రధానపురుషయో రీశితా.

(ప్రధాన రిక్తః=) ప్రధానపురుషులకు భిన్నుఁ డైనయీశ్వరుఁడు (అంత ... సంబంధం=) వారితో నేదియో యొకసంబంధ మున్న నేతప్ప (నహి-ప్రధాన ... ఈశితా=) నాప్రధానపురుషులను బరిపాలించువాఁడు (=పేరకుఁడు) గానేరఁడుగదా!

న తావత్సంయోగలక్షణ స్సంబంధ స్సంభవతి. ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం సర్వగతత్వాన్నిరవయవత్వాచ్చ.

(ప్రధాన ... రాణాం=) ప్రధానము- పురుషుఁడు - ఈశ్వరుఁడు - అనునీ మువ్వురును (పాశుపతమతసిద్ధాంతముల ననుసరించి) (సర్వగతత్వాత్=) సర్వగతులును - అనగా నంతటను నిండియుండువారును, (నిరవ ... త్వాచ్చ=) అవయవములు (=భాగములు) లేనివారును - అనగా నిస్సంగులను నగుటవలన (సంయో ... బాధః) సంయోగమువంటిసంబంధము - అనగా నవయవములు గలిగి కొంత ప్రదేశమునుమాత్రమే యాక్రమించుకొని యుండునొకవస్తువు వేతొకవస్తువు కలిసినప్పుడుండునట్టి సంబంధము (=తావత్సంభవతి=) సంభవింపదు. ప్రధానపురుషులకును నీశ్వరునకును మధ్య సంభవింపజాలదు

నాపి సమవాయలక్షణః ఆశ్రయాశ్రయభావవిరూపకాత్.

(ఆశ్ర) ... పకాత్ =) బ్రహ్మసూత్రములలో నొకటి యాశ్రయము-
(=ఆధారము) ముటియొకటి యాశ్రయి (= ఆధేయము = ఆధారము గలిగియుండునది)
యని నిరూపించుటకు సాధ్యము గానందున- అనగా- నూలు-వస్త్రమువలె నుండు
సవి గానందున, (సమవాయలక్షణః అపి=) వాసిమధ్య సమవాయమువంటి సంబం
ధము (ఆధారాధేయసంబంధము) గూడ (న- సంభవతి =) సంభవించజాలదు.
(‘నూలు’- ఆధారము; ‘వస్త్రము’- ఆధేయము- నూలు లేకుండ వస్త్ర ముండ
జాలదు. నూలు- వస్త్రములకు మధ్య నుండు- ట్టిసంబంధము ‘సమవాయసంబంధ’మని
చెప్పబడును)

నావ్యవ్యక్తి కశ్చి త్కార్యగమ్య సంబంధ శ్చక్యతే కల్పయితుం కార్యకారణభావస్యై
వాద్యా ప్యసిద్ధత్వాత్.

(అపి=) ముటియును ఈశ్వరునకును బ్రహ్మసూత్రములకును మధ్య (కార్య
గమ్యః=) కార్య మైన యీజగత్తునట్టి యూహించదగిన (సంబంధః) సంబంధము
(అన్యః ... కశ్చిత్ =) ముటియొకటి యేదైనను నున్నట్లు (కల్పయితుం=) కల్పించు
టకు (న శక్యతే=) శక్యము గాదునుమా! ఎందుచేననగా (కార్య ... ధత్వాత్=)
ఈశ్వరుడు ప్రేరకుడగు కారణముగా నుండుటచే బ్రహ్మసూత్రమునుండి యీ
జగత్కార్యము గలుగుచున్న దని విషయ మురిపెటకు మీచే సిద్ధాంతము చేయఁ
బడియుండ లేదు. (అనగా నద్వైతుల మగుమే మొప్పుకొనని యీ విషయమును
మీ రింతవఱకు ఋజువుచేసియుండ లే దనిభావము)

బ్రహ్మవాదినః కథ మితిచే. న్న. తస్య తాదాత్మ్యలక్షణసంబంధోపపత్తేః.

(బ్రహ్మ ... మితిచేత్ =) బ్రహ్మజగత్కారణవాదు లగుమాయద్వైతులు
మాత్ర మెట్లా విషయమును ఋజువుచేయఁగలిగియున్నారని యందు రేమో! (న=)
మాయద్వైతులు ఋజువుచేయివిషయములో నెట్టికష్టమును లేదు. ఎందుచేననగా
(తస్య తాదా ... పత్తేః =) మాబ్రహ్మమునకును బ్రకృతికిని తాదాత్మ్య మునెడి
సంబంధము (వేదియథాగ్ధాన భవముల ననుసరించి ‘అదియే యిది’ యనిచెప్పసంబం
ధము) సరిపోగలదు.

అపి చాగమబలేన బ్రహ్మవాదీ కారణాదిస్వరూపం నిరూపయంతి. నావశ్యం తస్య
యథావృష్టమేవ సర్వ మభ్యుపగంతవ్యమితి నియమోఽస్తి.

(అపిచ=) అంతమాత్ర మేగాదునుమా ! (బ్రహ్మవాదీ=) బ్రహ్మజగత్కారణ వాదుల మైనమేము (ఆగమబలేన =) వేదప్రమాణాధారముచేత (కార ... స్వరూపం=) బ్రహ్మ మొక్కటియే యీజగత్తునకుఁ గారణము 'బ్రహ్మజగత్తులకుఁ దాదాత్మ్యసంబంధము' అని (నిరూపయతీతి =) నిరూపించుచున్నారముగావున (సత్యం యథాద్భవమేవ =) సమస్త మెట్లు ప్రత్యక్షమునకుఁ గన్పించుచున్నదో యట్లే (అవశ్యం=) తప్పనిసరిగా (అభ్యు ... తవ్యమితి=) సంగీకరించితిరవలయునను (నియమః=) నియమము (hard and fast rule) (తస్య=) బ్రహ్మవాదుల మైన మాకు (న + అ స్తి=) లేదునుమా !

పరస్య తు దృష్టాంతబలేన కారణాదిస్వరూపం నిరూపయతో యథాద్భవమేవ సర్వ మభ్యుపగంతవ్యమి త్యయ మి స్త్యతిశయః.

(దృష్టాంతబలేన=) వేదప్రమాణ మంగీకరింపక ప్రత్యక్షాద్యనుభవములకుఁ దోచుదృష్టాంతములబలముచేత (కారణా ... స్వరూపం=) నీజగత్తునకుఁ గారణ మేదియో యనునీమొదలగువిషయములను (నిరూపయతః పరస్య తు=) నిరూపించుటకుఁ బూనుకొన్న (ప్రతిపక్షీవైన) నీకన్ననో (= నీకే) ('యథాద్భ ... తవ్య మితి=) అనుభవసిద్ధము లగుసిద్ధాంతములనే యంగీకరింపవలయును' అను (అయం అతిశయః=) నీనియమవిశేషము (అ స్తి=) గలదునుమా ! (అనగా-అనుభవమునకు నీసిద్ధాంతములను సరిపుచ్చి చూపుభారము నీయందే యున్నదని భావము.)

పరస్యాపి సర్వజ్ఞప్రణీతాగమసద్భావాత్, సమాన మాగమబల మితిచేత్-న.

(సర్వజ్ఞ ... పాత్=) సర్వజ్ఞు లనఁదగువారిచేత రచియింపఁబడినయాగమ (=శాస్త్రము) ప్రమాణము (పరస్యాపి=) మాకుసైత మున్నందున (సమాన ... చేత్=) ఆగమప్రమాణబలమం మీకును మాకును సమానమే యగునందులేమో. (న=) అట్లనుట కవకాశము లేదు. ఎందుచేతననగా-

ఇతరేతరాశ్రయప్రసంగా, దాగమప్రత్యయా త్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిః, సర్వజ్ఞత్వప్రత్యయా చ్చాగమసిద్ధి రితి.

(ఆగమ ... సిద్ధిః=) అట్టిమీమీయాగమములు ప్రమాణములని మీరంగీక రించుటచే వాని రచించినవారు సర్వజ్ఞు లైనారా, లేక (సర్వజ్ఞ ... సిద్ధిః=) వారు సర్వజ్ఞులని యంగీకరించుటచే వారు రచించిన యాగమములు ప్రమాణము లైనవా- (ఇతిరే ... సంగత్=) మీ రెట్లు చెప్పినను అన్యోన్య్యాశ్రయదోషమే

సంభవించును. అనగా వానిగుర్వజ్జత్వముగాని వానియాగమప్రామాణ్యముగాని నిర్ధారితము లై యంశములు గానివై యొకదానిపై మఱియొకటి యాధారపడి యున్నందున మీవాదము నిస్సరము.

తస్మా దనుపపన్నా సాంఖ్యయోగవాదినా మీశ్వరకల్పనా.

(తస్మాత్ =) కాబట్టి (సాంఖ్యయోగవాదినాం =) వేదబాహ్యు లగునీశ్వర సాంఖ్యులు సాతంజలయోగులు (ఈశ్వరకల్పనా =) అధిష్ఠానరూపనిమిత్తకారణ మీశ్వరుడని చేయుకల్పన (అనుపపన్నా =) నిల్వఁదగినది గాదు.

ఏవ మన్యాస్యపి వేదబాహ్య స్వీశ్వరకల్పనాసు యథాసంభవ మసామంజస్యం యోజయితవ్యమ్.

(ఏవం =) ఇట్లే అన్య ... కల్పనాసు =) వేదప్రామాణమునకు విరుద్ధముగా జగత్తున కీశ్వరుడు కేవలనిమిత్తకారణమని చెప్పసాశువతాద్యన్యమతములపై తము (యథాసంభవం =) సాంఖ్యమతఖండన హేతువులను యథారీతిగాఁ (- తగినట్లుగా, బ్రయోగించి చూచి (అసామంజస్యం =) యుక్తియుక్తములు గావని (యోజయితవ్యం =) త్రోసివేయఁబడఁ దగియున్నది.

కి9 నూతార్థతాటిక :— ఈశ్వరునకును బ్రధానపురుషులకును మధ్య నెట్టి సంబంధ ముండఁజాలనందునఁ బ్రధానపురుషులకుఁ బ్రేరకుఁడుగా నుండి యీశ్వరుడు జగత్తునకు నిమిత్తకారణ మగుచున్నాఁ డనువాదము పూర్వనూత్రియందుఁ బరిహరింపఁబడినది. ఈశ్వరుడు ప్రధానపురుషులకుఁ బ్రేరకుఁడుగా నుండుట యసంభవ మైనందునఁగూడ జగత్తునకు నిమిత్తకారణ మగుట యుక్తియుక్తము గాదని యీనూత్రీయందుఁ జూపఁబడుచున్నది.

3౯ సూ॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ.

ప॥ వి॥ — అధిష్ఠానానుపపత్తేః - చ

ప్ర॥ ప॥ ఆ॥ — అధిష్ఠా ... త్తేః; అధిష్ఠాన = అధిష్ఠించుట - ప్రేరేపించుట, అనుపపత్తేః = సంభవముగా నందున, చ = కూడ.

నూతార్థము :— (ప్రధానాదులయందు నీశ్వరునకు) ప్రేరణ ముండుట - యసంభవ మైనందునఁగూడ - (జగత్తున కీశ్వరుడు నిమిత్తకారణము కాఁజాలఁడు)

సూత్ర తాత్పర్యము :— (అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ) రూపాదిహీనమై ప్రత్యక్షముగా ప్రధానము నీశ్వరుడు జగత్సృష్టికార్యముకొఱకుఁ బ్రేరేపించుచున్నాఁడనుట యసంభవ మైనందువలనఁగూడ జగత్తున కీశ్వరుడు నిమిత్తకారణమని చెప్పట యుక్తియుక్తము గాదు. కుండలు మొదలగువానినిర్మాణమునకై కమ్మరివానిచే నుపయోగింపఁబడుమృత్తు మొదలగువస్తువు రూపాదులు లేనిదియే యగుచో, దానిని గుమ్మరివాఁడుపయోగించుట సాధ్యపడదుగదా.

భాష్యము — భాష్యార్థము

ఇత కృషుపపత్తి స్తాంకపరిచ్ఛిత ప్యేశ్వరస్య.

(ఇతశ్చ=) ఈమఱియొక హేతువువలనఁగూడ (తార్కి ... శ్వరస్య=) యుక్తివాదు లగుతార్కికులచే జగత్తునకు నిమిత్తకారణముగాఁ గల్పించఁబడినయీశ్వరుఁడొకఁడున్నాఁడనుటయే (అనుపపత్తిః=) సంభవింపదు.

కుంభకార ఇవ మృదాదీని ప్రధానాదీ న్యదిష్ఠాయ ప్రవర్తయేత్.

(మృదాదీని=) కుండలను జేయటకై మృత్తు మొదలగుపదార్థములయందుఁ (కుంభకారఇవ=) గుమ్మరివాఁడెట్లు తనవ్యాపారమును సాగించుచున్నాఁడో యట్లే (ప్రకల్ప్యమానః=) తార్కికులచేఁ గల్పింపఁబడిన యీశ్వరుడుగూడఁ (ప్రధా ... స్థాయ=) బ్రధానాదులయందుఁ దనప్రేరణవ్యాపారమును సాగించుట (నహి + ఉపపద్యతే=) సంభవము గాదు.

న చైవ ముపపద్యతే.

(నచై ... ద్యతే =) అది యంగీకరింపఁదగినవిషయము గాదు— ఎందుచే ననఁగా—

న హ్యప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ ప్రధాన మీశ్వర స్వాధిష్ఠేయం సంభవతి మృదాది వైలక్షణ్యే.

(మృదాది ణ్యేత్ =) రూపముగల్గి ప్రత్యక్షమై యుండుమృత్తు మొదలగుపదార్థములకంటె (అప్రత్యక్ష ... ధానం=) రూపము లేక ప్రత్యక్షముగాని ప్రధానము భిన్నలక్షణము గలదియగుటచేత (ఈశ్వ ... ష్ఠేయం =) అట్టిప్రధానముపై నీశ్వరుడు తనసృష్టివ్యాపారమును సాగించుట (నహి సంభవతి=) సంభవింపజాలదు.

40 సూత్రావతారిక :— ఈశ్వరుడు రూపాదులు లేనిప్రధానపుగుఱులను బ్రేరేపించుట యసంభవమైందున జగత్తునకు నిమిత్తకారణము కాజాలడని లోగడిసూత్రముందుఁ జెప్పబడినది. రూపాదులు లేని ప్రత్యక్షములు గాని చక్షు రాదీంద్రియములు జీవునిచేఁ గర్మములయందుఁ దెల్లు ప్రేరేపింపబడుచున్నచో యట్లే ప్రధానాదులుసైత మీశ్వరునిచే నేల ప్రేరేపింపబడఁగూడ దనువిషయ మీనూత్ర మందు ఖండింపబడుచున్నది.

౪౦ సూ॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః.

ప॥ వి॥ — కరణవత్ — చేత్ — న — భోగాదిభ్యః.

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — కరణవత్ = ఇంద్రియములవలె; చేత్ = అగునట్లన్నచో న = అట్లు కాదు; భోగాదిభ్యః = భోగాదులవలన.

సూత్రార్థము :— ఇంద్రియములు (జీవున కధిష్ఠామైనట్లు — అనఁగా జీవునిచేఁ గర్మములయందుఁ బ్రేరేపింపబడునవి యైనట్లు) వలెనే (సృష్టికార్యముందుఁ బ్రధానాదు లీశ్వరునిచేఁ బ్రేరేపింపబడవచ్చునన్నచో — అట్లనుటకు వీలు లేదు; భోగాదిహేతువులవలన (ఇంద్రియములు జీవునిచేఁ బ్రేరేపింపబడవచ్చునుగాని ప్రధానాదు లీశ్వరునిచేఁ బ్రేరేపింపబడుననిచెప్పటకు వీలు లేదు)

సూత్రీతాత్పర్యము :— (కరణవత్) చక్షురాదీంద్రియములు రూపాది హీనము లె నను జీవున కధిష్ఠేయము లగుచున్నవి. అనఁగా జీవునిచేఁ గర్మముల యందుఁ బ్రేరేపింపబడుచున్నవి. అట్లే — (చేత్) ప్రధానముసైత మీశ్వరున కధిష్ఠేయ మగుచున్నది. అనఁగా నీశ్వరునిచే జగత్సృష్టియందుఁ బ్రేరేపింపబడు చున్నది — అన్నచో, (న) అట్లనుటకు వీలు లేదు. ఎందుచేననఁగా (భోగాదిభ్యః=) సుఖదుఃఖాదిభోగములను బొందుటకు జీవుఁ డింద్రియాదులను గర్మములయందుఁ బ్రేరేపించుచున్నాఁడు. ప్రధానమును సృష్టికార్యమునందుఁ బ్రేరేపించుటచే నీశ్వరున కట్టిసుఖదుఃఖభోగానభివము లేదు. ఈశ్వరునికిసైతము భోగాదు లన్నవన్నచో నాతఁ డీశ్వరుడనిచెప్పటకే వీలు లేదు.

భాష్యము — భాష్యార్థము

యథా కరణగ్రామం చక్షరాదిక మప్రత్యక్షం. రూపాదిహీనం చ పురుషోఽదితీష్ఠతి.

ఏవం ప్రధానమ పీశ్వరోఽధిష్ఠాన్యతీతి — తథాపి నోపపద్యతే. భోగాదిదర్శనాద్ధి కరణ

గ్రామ స్యాదిష్ఠితృత్వం గమ్యతే.

(అప్రత్యక్షం=) ప్రత్యక్షము గానట్టియు, (రూపాదిహీనం చ=) రూపము మొదలగుగుణములు లేనట్టియు, (చక్షురాదికం =) కనులు మొదలగు (కరణ గ్రామం=) నిందియసమూహమును (పురుషః=) జీవుడు (యథా=) వప్రకారముగా (అధితివృత్తి =) నియమించుచున్నాఁడు. అనఁగా బనులయందుఁ బ్రేరేపించు చున్నాఁడు (వచం =) ఆప్రకారముగానే (ప్రధానమపి =) ప్రధానమునుగూడ (ఈశ్వరః=) నీశ్వరుడు (అధిష్ఠాస్యతి ఇతి=) నియమించుచున్నాఁడు. అనఁగా సృష్టి కార్యమందుఁ బ్రేరేపణము చేయుచున్నాఁడు - అని సమాధానము చెప్పినను (తథాపి-) అట్టిసమాధానముపై తము (న + ఉపపద్యతే=) సరిపోవునది గాదు. ఎందుచేననఁగా - (భో + దిదర్శనాత్) ఇందియములద్వారమున ననుభవించఁబడు సుఖదుఃఖభోగాదులు జీవున కంటుచుండుటవలన (కరణ ... ప్రితత్వం=) నిందియ సమూహమును జీవుడు నియమించుచున్నాఁడు. అనఁగా నిందియములు జీవునకు లాభదీ పనిచేయుచున్నవి. అని (గమ్యతే=) తెలియఁబడుచున్నది. (అనఁగా - ఇంద్రియములు చేయువనులయొక్క ఫలము జీవునిమీఁదఁ గన్పించుచున్నందున నిందియ ములను జీవుడు నియమించుచున్నాఁడని చెప్పఁగలిగినామని భావము)

న చాత్ర భోగాదయో దృశ్యంతే.

(అతః=) ప్రధానీశ్వరులవిషయమందు - అనఁగా బ్రధానమువలనఁ గలుగు చుండు సృష్టికార్యవిషయమందు (భోగాదయః =) సుఖదుఃఖాదిభోగములు (న దృశ్యంతే=) ఈశ్వరునియందుఁ గన్పించుట లేదుగదా.

(కాబట్టి జగత్సృష్టికార్యమునందుఁ బ్రధానము నీశ్వరుడు నియమించు చున్నాఁడు - అనఁగా ప్రేరేపించుచున్నాఁడని చెప్పటకు సాధ్యఁడని భావము)

కరణగ్రామసామ్యే చాభ్యుపగమ్యమానే సంసారిణామి వేక్వరస్యాపి భోగాదయః ప్రసజ్యేరన్.

(కరణ ... మానే=) ఒక వేళ నిందియసమూహోపమాన మంగీకరింపఁబడి నచో - అనఁగా నిందియములకు జీవునకు నెట్టినియామకసంబంధ మున్నదో యట్టి సంబంధమే ప్రధానమునకును నీశ్వరునకును గలదని యంగీకరించువత్ మాన (సంసారి ... మిన=) సుఖదుఃఖాదిసంసారమనందు మునిగితేలు జీవులకువలెనే (ఈశ్వర స్యాపి=) యీశ్వరునకుపై తము (భోగాదయః=) సుఖదుఃఖభోగాదులు (ప్రసజ్యేరన్=) అంటుచుండునని చెప్పవలసినదేగదా ! (అట్టిసందర్భమం దీశ్వరుడుపై త మొక సామాన్యజీవుడే యగునుగాని మతే మగునని భావము)

అన్యథా వా సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయతే.

(సూత్ర)ద్వయం=) ఈయధికరణములోని లోగడి ౪9.40 రెండు సూత్రములు (అన్యథా వా=) మఱియొకవిధమునఁగూడ (వ్యాఖ్యాయతే=) నర్థము చెప్పబడవచ్చును. ఆ దెట్లంటేని—

‘అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ’ II-2-౩0 సూ॥ ‘అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ’

(కొ)త్తయర్థము) (సృష్టికిఁ గావలసినవ్యాపారమునకుఁ దగినశరీరాదుల యొక్క) అధిష్ఠానము (ఈశ్వరునికి) లేకపోవుటవలనఁగూడ— (ఈశ్వరుఁడు ప్రధానమును సృష్టికార్యమందుఁ బ్రేరేపించుచున్నాఁడని చెప్పఁకు సాధ్యపడదు.)

N. B. ‘యావాదిహీనము నప్రత్యక్షము నైనప్రధానము నీశ్వరుఁ డధిష్ఠించుట (= పరిపాలించుట— ప్రేరేపించుట) యసంభవమైనందున’ అని లోగడను— ‘సృష్టివ్యాపారమునకుఁ గావలసినశరీర మిశ్వరునకు లేనందున’ అని యిప్పుడను నర్థముచేయఁబడినదని యెఱుఁగునది.

ఇత శ్చానుపపత్తి స్తార్కికపరికల్పిత స్వేత్వరస్య.

(ఇతః=) ఈహేతువువలనఁగూడ (తార్కిక ... స్వరస్య=) తార్కికులచేఁ గల్పింపఁబడినయీశ్వరుఁడు— అనఁగాఁ బ్రధానాదులను సృష్టికార్యమందుఁ బ్రేరేపించుచున్నాఁడని తార్కికులు చెప్పనీశ్వరుఁడు (అనుపపత్తిః =) ఉండుటయే సంభవిం. దు

సాధిష్ఠానో హి లోకే నశరీరో రాజా రాష్ట్ర స్వేత్వరో దృశ్యతే. న నిరధిష్ఠానః.

(రాష్ట్రస్య + ఈశ్వరః=) రాజ్యమును బరిపాలించు. శాసించు. నియమము చేయు (రాజా=) రాజు (సాధిష్ఠానః=) అధిష్ఠానముతోఁ గూడుకొన్నివాఁడై— అనఁగా (నశరీరః=) శరీరముతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై (దృశ్యతే =) కనుపట్టుచున్నాఁడుగాని (నిరధిష్ఠానః=) అధిష్ఠానము లేనివాఁడుగా— అనఁగా శరీరము లేనివాఁడుగా (= దృశ్యతే=) నొక్కడను గన్పించుట లేదు.

అతశ్చ తద్దృష్టాంతవశే నాదృష్ట మీశ్వరం కల్పయితు మిచ్ఛత ఈశ్వరస్యాపి కించిచ్ఛరీరం కరణాయతనం వర్జయితవ్యం స్యాత్.

(అతశ్చ=) కాబట్టి (తద్దృష్ట ... శేన=) యీరాజదృష్టాంతమునుబట్టి గోచరించునది యేమనఁగా— (అదృష్ట ... మిచ్ఛతః=) గోచరింపకయే సృష్టిని నియమ

కము చేయునీశ్వరుఁ డొకఁ డున్నాఁడని కల్పింపఁగోరువాఁడు (ఈశ్వరస్య=) అట్టి కల్పింపఁబడిన యీశ్వరునకు (కరణాయతనం=) నిందియములు ప్రవేశించియుండఁ దగిన (కించిచ్ఛరీరమపి=) యేదోయొకకొద్దిపాటి శరీరమగుఁడఁ గలిగియున్నట్లే (వర్ణ స్వాత్=) కల్పించవలసియుండెను.

నచ తద్వర్ణయతుం శక్యతే.

(తద్వర్ణయతుం=) అట్లు కల్పించుటకు (నచ శక్యతే=) సాధ్యమన్ననో-కాదు ఎందుచేతననఁగా—

సృష్ట్యంతరకాలావిత్వా చ్ఛరీరస్య ప్రాక్సృష్టే న్నదనువపత్తే.

(సృష్ట్యంతరకాలావిత్వా చ్ఛరీరస్య=) సృష్టికే సృష్టికేఁ బూర్వము ప్రధానమును నియమించుటకుఁగదా యీశ్వరునకు శరీరకల్పనము చేయవలసివచ్చుట! ఇట్టికల్పన మసంభవమే యని చెప్పుచున్నాఁడు (శరీరస్య=) శరీరమన్నది (సృష్ట్య ... విత్వాత్=) సృష్టికి నుత్తరకాల మందుమాత్రమే యుండఁదగినదిగావున (ప్రాక్సృష్టేః=) సృష్టికేఁ బూర్వకాలమందు (తద... పత్తేః) అట్టిశరీరమన్నది యొకటి యున్న దనుకొనుటకే యవకాశము లేదు (హానీ! అట్టియసంభవ మైనశరీరము నీశ్వరునకుఁ గల్పింపనేల యందుమా :

నిరధిష్ఠానత్వేన చేశ్వరస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః.

(నిరధి రస్య=) ఈశ్వరుఁ డెట్టి శరీరమును గలిగియుండకున్నచో (ప్రవర్త ... పత్తిః=) అట్టియీశ్వరుఁడు ప్రవర్తకుఁ డగుటయే-అనఁగా సృష్టికార్యమునకై ప్రధానమును నియమింపఁ (ప్రేరేపింప) గలవాఁ డగుటయే సంభవింపదు.

ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్.

(ఏవం=) ఇట్లుగుట- అనఁగా శరీరము లేనివాఁ డితరులను నియమింప లేకపోవుట (లోకే దృష్టత్వాత్=) లోకానుభవసిద్ధవిషయమే. (రాజాది దృష్టాంతముల చేత నెఱుఁగునది.) (శరీరము లేకపోవుచో నీశ్వరునకు సృష్టినియామకత్వమే పాసఁ గదు సృష్టితరువాత రాఁదగినశరీరము సృష్టికేఁ బూర్వ మీశ్వరున కుండఁగలుగుటయే యసంభవము. కాన సృష్టికార్యమునకై నియమించ నీశ్వరుఁ డున్నాఁడని తాఁకికులు చేయుకల్పనము చెల్లదని భావము.)

కరణవచ్చే న్న భోగాదిభ్యః. బ్ర॥సూ॥ II-2.40 కరణవచ్చే న్న భోగాదిభ్యః.

‘ఈశ్వరుఁడు (కరణవత్=) దేహదీందియములు గలవాఁడే యని (చేత్=)

భావించుచో (న =) అట్టికొన కవకాశము లేదు. ఎందుచేతననగా (భోగాదిభ్యః =) ఈశ్వరునకు సుఖదుఃఖభోగానుభవములున్నవని చెప్పవలసివచ్చుటవలన -

N.B — రూపాదిహీనములైనయింద్రియములు జీవునిచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచున్నట్లే రూపాదిహీనమైనవృధానమీశ్వరునిచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్నదని చెప్పిచో - అని లోకమును ఈశ్వరుడు దేహాదీంద్రియములు గలవాడేయని భావించుచో - అని యిష్టుకను నర్థములు చేయఁబడినవని గ్రహించుడు.

అథ లోకద్భవానుసారే జీవరస్యపి కించిత్కరణాన మాయతనం శరీరం కామేన కర్తేత.

(అథ -) పోనీ! ఎంతయసంభవమైనదైనను (లోక ... రేణ =) లోకానుభవమునకు సరిపోయినట్లుగా - అనగా 'దేహమున్నచే నియమింపఁగల్గుట' అను లోకానుభవమునకు వ్యతిరేకత లేకుండునట్లుగా (ఈశ్వరస్య =) ఈశ్వరునకు (కరణా ... శరీరం కించిత్ - అపి =) ఇంద్రియములు ప్రవేశించియుండదగిన యేదోయొకపాటి శరీరమునుగూడ (కామేన =) యథేచ్ఛముగా - అనగా నిష్ఠానుసారముగా (కర్తేత =) గల్పింపఁబడినదనియే యనుకొందము. అనగా సృష్టికార్యమీశ్వరునకు నేదోయొకశరీరమున్నదనియే యనుకొందము - అనిభావము)

ఏవమపి నోపపద్యతే.

(ఏవమపి =) అట్లునుకొనుటకైనను (న + ఉపపద్యతే =) ఎట్టియవకాశమును లేదు.

సశరీరత్వేహ సతి, సంసారివ ద్భోగాదిప్రసంగా దీక్షరస్యా ష్యనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత.

(సశరీర ... సతి =) ఈశ్వరున కేదోయొకశరీరమున్నదని తలచుచువత్సమున (సంసారివత్ =) సామాన్యజీవునివలెనే (ఈశ్వరస్యాపి =) యీశ్వరునికిసైతము (భోగా ... సంగత్ =) సుఖదుఃఖభోగానుభవమున్నదనియే చెప్పవలసివచ్చి (అనీశ్వరత్వం =) యట్టియీశ్వరుడీశ్వరుడు గాఁజాలకపోవుటయే (ప్రసజ్యేత =) తలచుచును.

4 సూత్రావతారిక :— రూపాదిహీనములైనను జ్ఞురాదీంద్రియములు జీవునిచేఁ గర్మములందుఁ బేరేపింపఁబడుచున్నట్లు రూపాదిహీనములైనవృధానపురుషులపైఁ బిమీశ్వరునిచేఁ సృష్టికార్యమందుఁ బేరేపింపఁబడుచున్నారని చెప్పిచో

జీవునకువలెనే యీశ్వరునకును సుఖదుఃఖభోగానుభవదోషము సంభవించును. కావున నైయాయుకులు చెప్పరీతిగా నీశ్వరుడు ప్రధానపురుషులను ప్రేరేపించుట ద్వారమున జగత్తునకు నిమిత్తకారణము కాజాలడని లోగడినూత్రముడు జెప్పఁబడినది. ఈశ్వరునకు సర్వజ్ఞత్వాదులు పొసఁగ నేరవని పాశుపతమతమునందు మఱి యొకదోషమీనూత్రముందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

౪౦ సూ॥ అంతవత్త్వ మసర్వజ్ఞతా వా.

ఇ॥ ౪౦ — అంతవత్త్వం - అసర్వజ్ఞతా - వా.

ప్ర॥ ప॥ అ॥ — అంతవత్త్వం = వినాశత్వము; వా = లేక; అసర్వజ్ఞతా = అసర్వజ్ఞత్వము.

నూత్రార్థము :— ప్రధానపురుషేశ్వరులయొక్క పరిమాణాదు లీశ్వరునిచేఁ దెలియఁబడు నేని నామువ్వురకు వినాశత్వము— లేక (పరిమాణాదు లీశ్వరునిచేఁ దెలియఁబడజాలవందు లేని నీశ్వరునకు) అసర్వజ్ఞత్వము (ప్రేరేపించునుగావునఁ బాశుపతమత మసమంజసము)

నూత్రార్థము :— ఈశ్వరుడు సర్వజ్ఞఁ డనియును ప్రధానపురుషేశ్వరులు మువ్వురును ననంతులనియును పాశుపతమతస్థులు సిద్ధాంతీకరించియున్నారు. అట్టిసందర్భములోఁ బ్రధానపురుషులయొక్కయుఁ దనయొక్కయుఁ బరిమాణాదు లింతయని సర్వజ్ఞఁ డైనయీశ్వరుడు తెలిసికొనఁగలిగి యుండవలయునుగదా. (అంతవత్త్వం) అమువ్వురును నంతెంతో కొంతపరిమాణము గలవారేయని తెలిసికొనఁబడఁగల్గినచో వా రంతము (=వినాశము) లేనివారని చెప్పటకు వలనుపడదు. (అసర్వజ్ఞతా వా) లేక ప్రధానపురుషులయొక్కయుఁ దనయొక్కయుఁ బరిమాణ మింత యని యీశ్వరుడు తెలిసికొనఁజాలడన్నచో నీశ్వరుడు సర్వజ్ఞఁడే కాకపా వలసివచ్చును— ఇట్టి యసందర్భసిద్ధాంతములతోఁ గూడిన పాశుపతమతము సమంజసమైంద గదు

భాష్యము — భాష్యార్థము

ఇత క్చనువపత్తి స్తార్కికపరికల్పిత స్యేత్వరస్య.

(ఇతిశ్చ=) ఈచెప్పబోవు మఱియొక కారణమువలనఁగూడ (తార్కిక ...

రస్య=) జగన్మిత్రకారణముగాఁ దాడ్కిఁజలచేఁ గల్పింపఁబడినయీశ్వరుఁ డొకఁ డున్నాఁడనుట (అనువప త్తిః=) సరిగాదు.

న హి సర్వజ్ఞ పై రభ్యుపగమ్యతే; అనంతశ్చ.

(సః హి=) ఆయీశ్వరుఁడు (సర్వజ్ఞః=) సర్వజ్ఞుడనియును, (అనంతశ్చ=) అంతము లేనివాఁడనియును (తైః=) ఆతాడ్కిఁజలచేత (అభ్యుపగమ్యతే=) నంగీకరింపఁబడుచున్నాఁడు.

అనంతం చ ప్రధానం. అనంతశ్చ పురుషా మిథో విన్నా అభ్యుపగమ్యంతే.

(ప్రధానం=) ప్రధాన మనునదిగూడ (అనంతం చ=) సంతము లేనిదే యని యును, (పురుషాః=) జీవులుగూడ (అనంతశ్చ=) సంతము లేని వారను (మిథః ... భిన్నాః=) వరస్పరము- అనఁగా వారిలో వారు భిన్నులనియును (అభ్యుపగమ్యతే=) సంగీకరింపఁబడుచున్నది.

తత సర్వజ్ఞే నేశ్వరేణ ప్రధానస్య పురుషాణా మాత్మన శ్రేయతాపరిచ్ఛిద్యేత వా ? నవా పరిచ్ఛిద్యేత ?

(తతః=) అందు (సర్వ ... రేణ=) సర్వజ్ఞుఁ డైనయీశ్వరునిచేతఁ (ప్రధాన ... మాత్మనః=) ప్రధా మయొక్కయు జీవులయొక్కయు, దనయొక్కయు (ఇయతా=) పరిమాణము (పరిచ్ఛిద్యేతవా?) (1) పరిచ్ఛిన్నముచేయఁబడుచున్నదా — అనఁగా వేఱుగా నింతయని నిశ్చయింపఁబడుచున్నదా ? (నవా పరిచ్ఛిద్యేత=) (2) లేని శ్చ యింపఁబడుట లేదా ? (అనఁగా సర్వజ్ఞుఁ డైనయీశ్వరుఁడు తెలిసి కొనుచున్నాఁడా లేదా యని భావము)

ఉభయథాపి దోషోనుషక్త ఏవ. కథమ్ ?

(ఉభయథాపి=) నిశ్చయింపఁబడుచున్నదని చెప్పినను లేదని చెప్పినను (దోషోఽ ... ఏవ=) దోషమే వచ్చితిరను. (కథం=) అది యెట్లు ?

పూర్వస్మిం స్తావ ద్వికల్పే జయతాపరిచ్ఛిన్నత్వా త్రప్రధానపురుషేశ్వరాణా మంతవత్త్వ మవశ్యంబావి; ఏవం తోకే దృష్టత్వాత్.

(1) (2) (పూర్వ ... వికల్పే=) మొదటివికల్పమునందు (ఇయతాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్=) అనఁగా నాముగ్ధికిఁ బరిమాణము (=ఇయతా) కలదని నిశ్చయింపఁబడినప్పుడు (ప్రధాన ... భావి=) ప్రధానపురుషేశ్వరు లైనయీముగ్ధులను సవశ్యముగా 'అంతము' గలవారే కావలసివచ్చును.

(ఏవం=) ఇట్లే (లోకే=) లోకానుభవమందును (ద్వష్టత్వాత్=) గనువడుచున్నందుచేత.

యద్ధి లోకే ఇయతాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు ఘటాది త దంతవ ద్దృష్టమ్.

(యత్-హి=) ఎట్లనగా- (లోకే=) లోకమునందు (ఇయతా ... ఘటాది తత్=) ఇంతపరిమాణము (= ఇయతా) గలవని చెప్పబడినఘటాదివస్తువు లన్నియును (అంతవ ద్దృష్టమ్=) అంతముగలవిగానే గన్పించుచున్నవి.

తథా ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమ పీయతాపరిచ్ఛిన్నత్వా దంతవ త్స్యత్

(తథా=) అప్రకారముగానే (ప్రధాన ... మపి=) ప్రధానజీవేశ్వరులు ముగ్గురుసైతము (ఇయతా స్వత్వాత్=) ఇంతపరిమాణము గలవారని నిశ్చయింపబడఁగలిగినప్పుడు (అంతవత్స్యత్=) వారును నంతము గలవారే యగుదురు.

సంఖ్యాపరిమాణం తావ త్ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయరూపేణ పరిచ్ఛిన్నం.

(బి) (తావత్=) షటియును (ప్రధాన ... రూపేణ=) ప్రధానమనియు, జీవుడనియు, నీశ్వరుడనియు వేఱువేఱుగా, చెప్పబడినప్పుడు (సంఖ్యాపరిమాణం=) 'మూడు' అనెడిసంఖ్యాపరిమాణము (=స్వరూపము) (పరిచ్ఛిన్నం=) వారియందున్నదిగదా !

స్వరూపపరిమాణమపి తద్గత మీశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యేతేతి. పురుషగతా చ మహాసంఖ్యా.

(తద్గతం=) ప్రధానజీవేశ్వరులని ముగ్గురుగా నున్నట్లు చెప్పబడు (స్వరూప పరిమాణమపి=) స్వరూపపరిమాణమును, (పురుషగతా చ మహాసంఖ్యా=) జీవులయందుండెడిమహాసంఖ్యయును (=పరిమాణము-Large number) (ఈశ్వ ... ద్యేతేతి=) సర్వజ్ఞుడైనయీశ్వరునిచేతఁ బెలిసికొనబడవలెనుగదా !

తతశ్చ ఇయతాపరిచ్ఛిన్నానాం యే సంసారా మృత్యంతే తేషాం సంసారోన్తవాన్ సంసారిత్వం చ తేషా మంతవత్.

(తతశ్చ=) అట్టిసందర్భమందు (ఇయతా ... పరిచ్ఛిన్నానాం మధ్యే=) పరిమాణము గలవారని చెప్పబడినవీరిలో (యే సం....త్యంతే=) నెవరు సంసారము నుండి ముక్తు లగుచున్నారో (తేషాం... అన్తవాన్=) వారియొక్క సంసార మంత రించిపోవుటయేగాక (సంసారి మంతవత్=) వారు సంసారు లగుటయు నిశ్చయముండఁజాలదు.

ఏవ మితరేష్యపి క్రమేణ ముచ్యమానేషు సంసారస్య సంసారిణాం చాంతవత్త్వం స్యాత్.

(ఏవం=) ఈవిధముగానే (ఇతిరే ... మానేషు =) క్రమముగా మిగిలిన వారును ముక్తులై నప్పుడు, (సంసార ... స్యాత్ =) ఆయా యందటిసంసారము లంత రించిపోయి, వా రిశమీద సంసారు లగుటయు నుండజాలదు.

ప్రధానం చ సవికారం పురుషార్థ మీశ్వర స్యాధిష్ఠేయం సంసారిత్యే నాభిమతం.

తచ్ఛూన్యతాయా మీశ్వరః కి మధితిష్ఠేత్? కింవిషయే వా సర్వజ్ఞతేశ్వరతే స్యాతామ్ ?

(పురుషార్థం =) జీవులయొక్క ప్రయోజనమానిమిత్తము (ఈశ్వరస్యాధి ష్ఠేయం=) ఈశ్వరునివలనఁ బరిపాలింపఁ (=అధిష్ఠింప) బడుచున్నట్లే (సవికారం=) మహదాదివికారములతోఁ గూడిన (ప్రధానం చ=) ప్రధానమే (సంసారిత్యేన=) సంసారమైనట్లుగా (అభిమతం =) ఆపాశువతాదిమతస్థులవలన సంగీకరింపబడుచు న్నదిగదా!

(పైనిఁజెప్పఁబడినవికారము) (తత్ =) సంసారముగాఁ బరిగణింపఁబడు నాప్రధానమే— అనఁగా నాసంసారమే (శూన్యతాయాం =) యంతరించిపోయి నప్పుడు— అనఁగా శూన్యమైనప్పుడు (ఈశ్వరః=) ఈశ్వరుఁడు (కి మధితిష్ఠేత్=) ఇతఁ డేని నధిష్ఠింపఁగలఁడు? (=పరిపాలింపఁగలఁడు?)

(కింవిషయ ... స్యాతాం=) అప్పు డీశ్వరునియొక్క సర్వజ్ఞత్వమును (=సర్వ జ్ఞతా) పరిపాలనాశక్తియును (=ఈశ్వరతా) నిర్విషయములై లేకపోవలసివచ్చును. (అనఁగా 'ప్రధాన' మనడిసంసారమే లేనప్పుడు జీవులను లేకపోదురు; సర్వజ్ఞుడై పరిపాలించునీశ్వరుఁడును లేకపోవును— అని భావము)

ప్రధానపురుషేశ్వరణాం చైవ మంతవత్త్వేన త్యాదిమత్త్వవ్రసంగః.

(ఏవం=) అట్లు (ప్రధాన ... రాణాం చ=) ప్రధానపురుషేశ్వరులు ముగ్గు రును (అంతవత్త్వేనతి=) అంతము గలవారని తేలివచ్చుడు (ఆదిమ...వ్రసంగః=) ఆది గలవా రనియును జెప్పవలసివచ్చును.

ఆద్య తవత్త్వే చ శూన్యవాదప్రసంగః.

(ఆద్యం....త్వేచ=) ఆదియొ నుతము సంగీకరింపఁబడినప్పుడు (శూన్యవాద వ్రసంగః=) శూన్యవాదమే పట్టించును (అనఁగా ఒకప్పు డేదియు నుండదనియే చెప్పవలసివచ్చును)

ద్వితీయాధ్యాయ ద్వితీయపాదము నందలి చివరి నాల్గుసూత్రములు

సూ॥ ౪౨ ఉత్పత్త్యసంభవాత్.

సూ॥ ౪౩ న చ కర్తుః కరణమ్.

సూ॥ ౪౪ విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః.

సూ॥ ౪౫ విప్రతిషేధా చ్చ.

ద్వితీయాధ్యాయ-ద్వితీయపాదః

సమాప్తః -